

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Pál Ferenc

A katolikus egyház társadalmi tevékenysége és a politikai
katolicizmus a szombathelyi egyházmegyében, 1867-1914

Történettudományi Doktori Iskola,
Dr. Erdődy Gábor, a doktori iskola vezetője

Modernkori Magyarország Doktori Program,
Dr. Varga Zsuzsanna, DSc, habilitált egyetemi docens, a doktori program vezetője

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár
Felkért bírálók: Dr. Csapó Csaba PhD, habilitált egyetemi docens
Dr. Balogh Margit CSc, c. egyetemi docens
Titkár: Dr. Manhercz Orsolya PhD, egyetemi adjunktus
Tagok: Dr. Klestenitz Tibor PhD, tudományos segédmunkatárs
Dr. Csorba László DSc, egyetemi tanár (póttag)
Dr. Tóth-Barbalics Veronika PhD, főosztályvezető (póttag)

Témavezető: Dr. Pajkossy Gábor Csc, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2017.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	4
II. A téma forrása és szakirodalma	9
III. A szombathelyi püspökség szervezete és kormányzata a dualizmus idején.....	17
A szombathelyi püspökség területi kérdései.....	28
IV. A szombathelyi püspökség és az oktatás	38
A dualizmuskori oktatáspolitikai főbb vonásai.....	38
Küzdelem az iskolák „községesítése ellen”	41
Az iskolaszékek megszervezése.....	47
A tanítók státuszának megváltozása	49
A katolikus tanító egyesület és segélyező alap.....	52
Középfokú oktatási intézmények	55
V. A szombathelyi egyházmegye és a nemzetiségi kérdés.....	59
A keretek: nemzetiségi politika a dualizmus korában.....	59
Nemzetiségek a szombathelyi egyházmegyében.....	62
Hitélet és liturgia	65
A nemzetiségiek és az oktatás.....	72
Könyvkiadás, könyvhasználat.....	81
VI. Egyesületek, társulatok a szombathelyi püspökségben. 1867-1914	88
A dualizmuskori egyesületi élet.....	88
Hitbuzgalmi társulatok	89
Karitatív, szociális egyesületek	93
Kulturális és önképző egyesületek	100
VII. A szerzetesrendek működése a szombathelyi püspökségben 1867-1914.....	110
Férfi szerzetesrendek	110
Női rendek	120
A szerzetesek és a katolikus társadalom	125
VIII. A katolikus sajtó a szombathelyi egyházmegyében	127
A magyar katolikus sajtó helyzete a 19. század második felében.....	127
A szombathelyi egyházmegye lapot indít.....	129
A lap működése	133
A <i>Szombathelyi Ujság</i> szemlélete.....	136
A rövid életű kistestvér: A <i>Szombathelyi Kis Ujság</i>	137
A megszűnés.....	138

Nemzetiségi és hitbuzgalmi kiadványok.....	140
IX. A Néppárt működése a szombathelyi püspökségben	141
Előzmény: a liberális katolicizmus	141
A politikai katolicizmus.....	144
A Néppárt szerveződése az egyházmegyében	146
Az 1896-os választások.....	155
A Néppárt és a „gyakorlati antiszemitizmus”	160
A Néppárt átalakulása és az 1901-es választás	164
A Néppárt, mint választási párt és az 1905-ös, 1906-os választások	168
X. A Keresztényszocializmus a szombathelyi egyházmegyében.....	176
A háttér.....	176
A mozgalom elindításának oka: a szociáldemokrácia előretörése.....	179
Az alapító	180
Az alapítás.....	181
A szombathelyi egyesület működése és szervezeti átalakulása.....	183
Keresztényszociális szervezkedés a szombathely püspökség területén	186
Érdekvédelmi és gazdasági tevékenység.....	188
A politikai törekvések	191
XI. Befejezés	193
Levéltári források.....	197
Sajtó.....	197
Szakirodalom	198
Mellékletek.....	210
1. A szombathelyi egyházmegye 1868-ban	212
2. A szombathelyi egyházmegye 1914-ben.....	213
3. Hitbuzgalmi társulatok a szombathelyi egyházmegyében 1867-1914.....	215
4. Vas vármegye katolikus jellegű bejegyzett egyesületei 1867-1914.....	223
6. A szombathelyi egyházmegye Zala vármegyei részének katolikus jellegű egyesületei 1867-1914	225
7. Szerzetesrendek a szombathelyi egyházmegyében az 1867-es shematizmus alapján.....	225
8. Szerzetesrendek a szombathelyi egyházmegyében az 1914-es sematizmus alapján	226
9. A szombathelyi egyházmegyéhez tartozó választókerületek 1896 és 1910 közti országgyűlési választásainak győztesei.....	228
Névtár.....	230

I. Bevezetés

A magyar katolikus egyház a kiegyezést követően egy általa addig nem tapasztalt különös helyzetbe került. A polgári állam kiépülésével párhuzamosan a felelős magyar kormányok egyre jobban érvényt szereztek a vallási egyenlőséget kimondó 1848. évi 20. törvénynek, aminek következtében a katolikus egyház államvallás jellege egyre inkább háttérbe szorult.

A Ferenc József és IX. Pius pápa által 1855-ben megkötött konkordátum – bár a célja a központi kormányzat megerősítésében állt – a magyar katolikus egyház számára alapvetően előnyösnek tűnt. Igaz ugyan, hogy a magyar prímás jogai sérültek, de az állam cserébe szakított a jozefinista egyházpolitikával, s a katolikus egyház majdhogynem az államegyházi státusszal felérő jogokat kapott. A konkordátum nagyobb mozgásteret adott az egyháznak: több egyházmegyében zsinatokat tartottak, intézkedések történtek a papi és szerzetesi fegyelem megerősítésére és ezzel párhuzamosan némileg aktívabbá vált a katolikus társadalmi élet is, igaz, ez a fejlődés elsősorban a hitbuzgalmi szerveződések terén tűnt látványosnak.¹

Az 1867-ben hatalomra jutott liberális politika a polgári állam jogi alapjait megteremtve arra törekedett, hogy fokozatosan felszámolja a katolikus egyház uralmi helyzetét. A dualizmus kori egyházpolitikai törvénykezés alapjaként az 1868:53. a törvényesen bevett keresztény felekezetek viszonyosságáról szóló törvényt tekinthetjük. A jogszabály 18 éves kor felett engedélyezte a felekezetváltást, emellett elismerték a vegyes házasságok érvényességét, bármely felekezet lelkésze előtt kötötték is. Kimondták, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek közül a fiúk az apjuk, a lányok az édesanyjuk vallását követik. A törvény az egyenjogúság szellemében elrendelte, hogy az állami és községi támogatásokat a hívek számarányában kell szétosztani.

A kiegyezést követően a katolikus alapokat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelte. 1880-ban ezt a funkciót egy világi és egyházi méltóságokból álló vegyes bizottság vette át.²

A gyors polgári és ipari fejlődés mellett az értelmiségi és polgári körökben megerősödött a vallási közöny. A főpapság – kevés kivételtől eltekintve – nem nyitott a kor szociális problémái iránt. A barokkos jellegű püspökök távol álltak híveiktől. Az alsópapság

¹ GERELY-KARDOS-ROTTLER 1997. 136.

² GERELY-KARDOS-ROTTLER 1997. 149.

esetében is csökkent a vallási buzgóság, hitéletük formálissá vált, sokakat közülük világi dolgok kötöttek le.³

A Piusz-féle bezárkózási politikával járó konfliktusokat, a polgári államokkal szembeni rideg tartózkodást csak tovább mélyítette az I. Vatikáni Zsinat pápai tévedhetetlenségről szóló dogmája, amelynek elfogadása után rendkívül nehéz helyzetbe került a magyar kormányhoz és a dualista államberendezkedéshez alapvetően lojális magyar püspöki kar.⁴

1878-tól kezdve, XIII. Leó trónra lépését követően a katolikus egyház feladta addigi politikai elszigeteltségét, és igyekezett nyitni a társadalom szélesebb rétegei irányába. A pápa mozgósítani kívánta a hívő tömegeket, buzdította a híveket egyesületek, társadalmi szervezetek, szociális és kulturális mozgalmak elindítására, hogy azok bázist és tekintélyt biztosíthassanak az egyháznak.

Később ezek a polgári szervezetek adták az aktív, mozgósítható tömegbázist a katolikus politikai pártoknak. A pápa ugyanis hamar felismerte, hogy a polgári államokban a katolikus egyház eszmei és anyagi érdekeinek védelmében a megalakuló katolikus pártok fontos szereppel bírhatnak.⁵

XIII. Leó a társadalom szociális problémáival foglalkozó elképzeléseit az 1878-ban kiadott „Quod Apostolici Muneris”, és az 1891-ben megjelent „Rerum Novarum” kezdetű enciklikáiban tette közzé. Két világnézettel kívánt leszámolni: az individualizmussal, amit a kapitalista társadalom legfőbb hibájaként értékelt és a kollektívizmussal, melyet a szocialista tanok jellemzőjének tartott. Az 1886. augusztus 22-én kelt „Quod Multum Dique” kezdetű körlevelében kifejezetten a magyar püspöki karhoz fordult, buzdítva a főpásztorokat a katolikus társadalmi élet fellendítésére.⁶

A kormány és az egyház közt a Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt kialakult status quo gr. Csáky Albin kultuszminiszter 10.086/1890. számon kiadott, úgynevezett elkeresztelési rendelete borította fel, amely kimondta, hogy a keresztelést bármely felekezet lelkésze elvégezheti, de ha a gyermek a törvény szerint nem az ő felekezetéhez tartozik, köteles nyolc napon belül a keresztelés tényét az illetékes lelkésszel közölni, és a közlés tényét a saját anyakönyvébe is följegyezni. Anyakönyvi kivonatot nem adhat ki ilyen esetben a keresztelő, hanem csak az illetékes lelkész. A határozat ellen vétők kihágást követtek el, és

³ GERELY-KARDOS-ROTTLER 1997. 154.

⁴ Szabó Imre szombathelyi püspök is részt vett az I. Vatikáni Zsinaton, Salacz szerint Szabó Imre egyértelműen a pápai tévedhetetlenség kimondása ellen foglalt állást. SALACZ 1974. 35.

⁵ SZABÓ 1977. 174. p.

⁶ GERGELY 1977. 9.

büntethetőkké váltak. A parlament a rendeletet törvényesnek nyilvánította és végrehajtását a papság tiltakozása ellenére megkezdték. A katolikus püspöki kar miután megtárgyalta a rendeletet – amelyet a többség ellenzett – úgy határozott, hogy Róma döntéséig ideiglenesen kiadja a keresztelési bizonylatokat. XIII. Leó pápa azonban hamarosan közölte I. Ferenc Józseffel, hogy az elkeresztelési rendelet elfogadhatatlan.

A rendelet rávilágított az egyház és állam viszonyának jogilag rendezetlen helyzetére, és nyilvánvalóvá vált a jogi szabályozás elkerülhetetlensége. A tervezett rendelkezésekkel kapcsolatban XIII. Leó pápa is felszólalt. 1893 szeptemberében kiadott „Constanti Hungarorum” kezdetű enciklikájában elítélte az egyházpolitikai törvényjavaslatokat, s részletes tanácsokat adott a híveknek, hogy kell ellenük, s a liberális politikai erők ellen küzdeni: katolikus egyesületek, olvasókörok alapítását szorgalmazta, buzdított a katolikus sajtó támogatására és fejlesztésére, illetve – német mintára – katolikus nagygyűlések szervezésére tett javaslatot.⁷

Az egyház és a hívek által gerjesztett tiltakozó mozgalmak ellenére a törvények hosszas vitákat követően elfogadásra kerültek. Az 1894. évi 31. törvény bevezette a polgári házasság intézményét, kimondva, hogy a „házasságot polgári tisztviselő előtt kell megkötni”. Ezáltal polgárjogi szempontból lehetővé vált a válás és az újbóli házasságkötés is.

Az 1894. évi 32. törvény a vegyes házasságban született gyermekek vallásáról rendelkezett. A jogszabály értelmében a gyermekeknek nemük szerint kellett követniük szüleik vallását, hacsak az egyik fél nem adott reverzálist. A két előbbi rendelkezésből tulajdonképpen következik az állami anyakönyvezetés létrehozása, amelyet az 1894. évi 33. törvény rendelt el.

Komolyabb vitákat váltott ki a zsidók recepciójáról szóló 1895. évi 42. törvény, amelynek kiadását követően az izraelita felekezet immáron nemcsak politikai szempontból, de vallásilag is ugyanazon jogok illették meg, mint a keresztény egyházakat.

A vallás szabad gyakorlatáról szólt az 1895. évi 43. törvény: „Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölcsiség kívánalmainak korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja.” A jogszabály lehetővé tette bármely felekezetből a kilépést és a bárhová való belépést, ugyanakkor elismerte a felekezeten kívüliség állapotát.

Az egyház a pápai enciklikák, illetve az állami rendelkezések hatására valós megújuláson esett keresztül, s bár megtartotta magáról a legyőzhetetlen, triumphális képet,

⁷ SZABÓ 1977. 175.

mégis az enciklika szellemében immáron nyitott a különböző társadalmi rétegek, csoportok felé. Működése, evangelizációs területe fokozatosan átölelte a felső arisztokráciától a munkásságig a magyar társadalom szinte minden rétegét.

Változtak a hitélet keretei is. A 19. század közepétől ismét virágkorukat élték a búcsújárások. Részben ennek, részben a szabadabb légkörnek köszönhetően nőtt meg több hitbuzgalmi egyesület, jámbor társulás népszerűsége.⁸ Nagy számban jöttek létre oltáregyletek, rózsafüzér társulatok, de a szerzetesrendek is egyre nagyobb szerepet kaptak: a Szívgyárda, a Jézus Szíve Szövetség fejlődésüket a jezsuiták pasztorációs munkájának köszönhetik, míg a rózsafüzér társulatok irányítását a domonkos szerzetesek látták el. Ők adták ki Szombathelyen – segítve az egyletek közti kapcsolattartást és motiválva a híveket újabb társulatok alapítására – 1895-től a *Rózsafüzér Királynéja* című lapot is.⁹ Ezek a szerveződések elsősorban a falusi társadalom rétegeit, vagy az egyszerű városi embereket próbálták megszólítani.

A szombathelyi püspökség története ezekbe az országos folyamatokba kapcsolódott bele. S bár az egyházmegye katolikus társadalmi életének 1867 és 1914 közt lezajlott metamorfózisa egy igen összetett folyamat, ami tulajdonképpen a szombathelyi egyházmegye papságának, híveinek és püspökeinek a pápai rendelkezésekre és a megváltozott jogi környezetre adott reakcióiból eredeztethető. Dolgozatom célja ennek a rendszernek a bemutatása, amelynek részét képezi az oktatás, a nemzetiségekkel való viszony alakulása, a szerzetesek életének változásai, a katolikus egyesületi élet, a katolikus sajtó kialakulása és működése nem utolsó sorban pedig a politikai katolicizmus fejlődése valamint ennek nyomán a keresztényszocializmus megjelenése. E folyamatok összefüggnek egymással, hatnak egymásra, erősítik egymást. Az így kialakuló rendszer – látszatra ellentétben a dolgozat szerkezetével – nem piramis-szerűen sokkal inkább mozaik-szerűen épül fel. Példának okáért az egyesületek története több ponton találkozik a politikai katolicizmus tevékenységével, a katolikus sajtó fejlődése pedig egyértelműen összefonódik a Néppárt keresztényszocializmus térnyerésével. A szerzetesrendek 19. század közepi belső reformja és az új típusú, elsősorban az apostoli munka köré szerveződött szerzetesi kongregációk megjelenése ösztönzőleg hatott a katolikus oktatás, a sajtó, az egyesületi- és politikai élet számtalan részére.

Munkám nem fedi le a szombathelyi egyházmegye történetének minden aspektusát. Azokkal a fejlesztésekkel, beruházásokkal, amelyek a püspöki udvarhoz kötődtek, és nem érintették a hívek életének mindennapjait nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztam.

⁸ GERELY-KARDOS-ROTTLER 1997. 137.

⁹ GERGELY 1989. 52.

Ilyennek tartottam a püspöki uradalom és a javadalom kezelésének átalakítását és a szeminárium bővítését is. A dolgozat a dualizmus kori szombathelyi egyházmegye katolikus társadalmi átalakulását dolgozza fel. Bemutatja, hogy a két világháború közti katolikus reneszánsz komoly előzményekkel bírt és a folyamatot a trianoni tragédia keltette letargia nem indukálta, csak felerősítette. Célom, hogy láttassam azokat a színtereket, amelyekben egyre nagyobb szerepet kaptak a laikus hívek. Bemutassam a szombathelyi püspökség egyházi életének azon szegleteit, amelyen keresztül a hívő a katolikus egyházat megismerhette.

Munkám alapvetően helytörténeti jellegű. Adatgyűjtésem, forráskezelésem is elsősorban a helytörténeti forrásokra koncentrált. Mindezzel együtt úgy gondolom, dolgozatom megfelelő alapot jelenthet majd akár a településük történetét feltáró helytörténészeknek, egy a jövőben megírandó egyházmegye-történet szerzőjének, vagy akár a dualizmus kori magyar egyháztörténet általános kérdéseivel foglalkozó kutatóknak.

A könnyebb olvashatóság, valamint az átláthatóság érdekében a disszertációban szereplő adatok egy jelentősebb részét a mellékletekben adom közre. Itt kapott helyet a fontosabb személyek életrajzi adatait tartalmazó „névtár” is.

Végül, de nem utolsó sorban, s nem pusztán a szokásjogtól vezérelve, kedves kötelességem megköszönni témavezetőim munkáját. Doktori tanulmányaim elején dr. Gergely Jenőtől professzor úrtól kaptam ötleteket és inspirációt. Az ő fájdalmasan korai halála azonban megakasztotta a közös munkát. Az így kialakult nehéz helyzetemben dr. Pajkossy Gáborhoz fordultam segítségért, s kértem fel témavezetőmnek. A vele évekig folytatott rendkívül elgondolkodtató vitákból sokat tanultam. Az ő számos gondolata visszaköszön e munka lapjairól. Disszertációm legtöbb érdeme témavezetőim munkáját dicséri, míg hiányosságaiért csak engem terhel a felelősség.

II. A téma forrása és szakirodalma

1924-ben a Francia Egyháztörténeti Társulat tervezetet dolgozott ki a püspökségek történetének megírására vonatkozóan. Ebben az egyháztörténészek számára azt a javaslatot tették, hogy szakítsanak az egyházmegyék püspöki életrajzokon keresztül történő bemutatásától, mint ahogy már jóval korábban szakított a politikatörténet-írás az események uralkodási periódusokban történő leírásától.¹⁰ E munka főbb iránymutatásait Magyarországon Vanyó Tihamér már 1937-ben publikálta, rámutatva arra a nyilvánvaló tényre is, hogy a két világháború közt megjelenő egyházmegye-történeti feldolgozások történeti felfogásukban, szerkezetükben, forráskezelésükben vegyes képet és eltérő színvonalat képviselnek. Sajnos az 1930-as években Vanyót tekinthetjük az elsőnek és utolsóként a magyar katolikus egyháztörténet-írók között, aki ezt a társadalomszemléletet érvényesítette munkásságában. A két világháború közt megjelent munkák kapcsán ezt a szemléletmód-váltást még nem lehetett elérni, mivel az egyházi hierarchia tekintélyelvűsége az ilyen irányú törekvéseket gyakorlatilag ellehetetlenítette. 1945 után pedig az egyháztörténészek jelentős részétől megvonták a publikálási lehetőséget, így ha akarták se tudták volna Vanyó szemléletét érvényesíteni. Igaz ugyan, hogy Szekfű Gyula 1940-ben memorandumot nyújtott be a Magyar Katolikus Történészek Munkaközössége nevében a püspöki karhoz, amelyben kérte a főpásztorok támogatását egy korszerű, öt kötetes magyar egyháztörténet megírására, azonban ez a kezdeményezés a világháború, valamint az azt követő kommunista hatalomátvétel miatt megfeneklett. Elkészült ugyan néhány kézirat, de azok sokáig az asztalfiókban maradtak.¹¹

Vanyó a már említett tanulmányában a hazai egyháztörténet-írás másik nagy hibájára is rámutatott: „Az olvasóknak és az íróknak is jó része azt gondolja, hogy az egyháztörténelem célja a hitvédelem, és széles katolikus köröknek, olykor művelt és előkelő egyházi férfiaknak is borsószik a hátuk, ha a történetíró munkája folyamán az emberi gyarlóságoknak egy és más megnyilvánulása fölött meglebbenti a kendőző fátyolt. Nem a botrány-krónikák legkevésbé sem történeti felfogásának akarjuk ezzel útját egyengetni, hanem XIII. Leó pápa és az egyházi hagyomány józan magatartásának megfelelően a teljes történeti igazság érvényesülését az egyháztörténet-írásban.”¹²

¹⁰ VANYÓ 1937. 8.

¹¹ GERGELY 1983. 647.

¹² VANYÓ 1937.18.

Az egyháztörténészeknek ez a Vanyó által kárhoztatott pietista és triumfális szemlélete sajnos mind a mai napig hatással van történetírásunkra, akadályozva az események valós, hiteles elemzését és bemutatását.

A szombathelyi egyházmegye történetét feldolgozó mindmáig egyetlen monográfia, a Géfin Gyula által szerkesztett „Szombathelyi egyházmegye története” sem ezzel a szemlélettel íródott. Géfin és szerzőtársai a püspökség történetét püspökéletrajzok, illetve az egyházmegye egyes fontosabb intézményeinek történetén keresztül mutatták be, ráadásul a dualista időszak püspökeinek életrajza bőven hagy maga után kivetnivalót. Füssy Tamás Szabó Imréről írt munkája tulajdonképpen egy – kevés történeti forrást felhasználó – 1881-ben készült nekrológ.¹³ Tóth József István Vilmos-életrajza pedig nem haladja meg egy memoár színvonalát, mint ahogyan tulajdonképpen az is. Ha szigorúan nézzük, ez valójában Tóth kanonok – akkor már nagyprépost – püspöki titkári időszakának visszaemlékezése.¹⁴ A sorból csak némileg emelkedik ki Hidasy Kornél biográfiája, de szerzője Tauber Sándor minden valószínűség szerint a püspök személyi hagyatékán, és a korabeli szakirodalmon túl nem használt fel egyéb forrásokat.¹⁵ A korszak utolsó főpásztorának, Mikes Jánosnak 1929-ig, a munka megjelenéséig életútját és működését Géfin Gyula mutatta be, bár az utolsó idősakra vonatkozóan ez nem haladja meg egy kronologikus felsorolás szintjét.¹⁶

A háromkötetes egyházmegye-történet részét képezi Székely Lászlónak a Szombathelyi Papnevelő Intézetéről írt munkája, amely számos politikai és társadalomtörténeti utalást tartalmaz,¹⁷ hasonlóan a Géfin által szerkesztett történeti névtárhoz, amely az egyesületi élet rekonstrukciójához nyújt nélkülözhetetlen segítséget.

Géfin Gyula nem tekintette befejezettnek sem könyvét, sem pedig a szombathelyi egyházmegye történetének kutatását. Végrendeletében jegyzeteit, hagyatékát a káptalani levéltárra hagyta, azzal a céllal, hogyha a későbbiek során lesz olyan pap, aki az egyházmegye történetével kíván foglalkozni, ezeket munkájához felhasználhassa. Emellett elindította az „Acta Savariensia” sorozatot, amelyben elsősorban Szombathely múltjának feldolgozását kívánta megvalósítani, s útjára indította – igaz, pusztán egy kötet jelent meg belőle – „A Szombathelyi Egyházmegye” múltjából című sorozatot.¹⁸

¹³ FÜSSY 1929. Füssy Tamás az eredeti életrajzot Szabó Imre néhai szombathelyi püspök emlékezete címmel, 1881-ben a Tájékoztató című katolikus lap különnyomataként jelentette meg.

¹⁴ TÓTH 1929.

¹⁵ TAUBER 1929.

¹⁶ GÉFIN 1929.

¹⁷ SZÉKELY 1929.

¹⁸ A Szombathelyi Egyházmegye múltjából című sorozatban egyedül Vecsey Alajos A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741-1941 című munkája jelent meg.

A világháborút követően értelemszerűen az egyházmegye-történettel kapcsolatos publikációknak csak csekély hányada láthatott napvilágot. Az asztalfiók számára azonban ekkor is készültek kéziratok. Valószínűleg az '50-es években írhatta meg Székely László ismeretterjesztő jelleggel Mikes püspök immár kiegészített biográfiáját, amelyhez az anyagot Géfin Gyula és Szendy László készíthette elő. Székely kéziratát Soós Viktor Attila és Bakó Balázs rendezte sajtó alá 2008-ban.¹⁹ Mikes élete a rendszerváltást követően is a fókuszban maradt köszönhetően elsősorban a már említett Bakó Balázsnak, aki a modern kor szakmai követelményeit figyelembe véve a főúri származású püspök életútját dolgozta fel doktori disszertációjának témájaként.

A Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár is konstataulta, hogy a sokszor és méltán idézett „Géfin” sajnos meghaladott, s elkerülhetetlenné vált egy új egyházmegye-történet megírása. Ennek előkészítő munkái el is kezdődtek, s a feltárt eredmények közlésére az intézmény munkatársai „Géfin Gyula Kiskönyvtár” néven új sorozatot indítottak, amelyben a tervek szerint olyan, az egyházmegye történetével foglalkozó dokumentumok, kéziratok, tanulmányok, monográfiák kerülnek kiadásra, amelyeket az adott korszakkal foglalkozó kutató nagy haszonnal fog forgatni. A kiskönyvtár eddig megjelent három kötetéből – nyilván nem véletlenül – kettő korszakunkkal foglalkozik. Tóth József „Emlékezzünk a régiekről” című műve, bár anekdota gyűjtemény, mégis főként a dualizmus korára vonatkozóan rengeteg adalékkal szolgál a téma háttérének megvilágításához.²⁰ A sorozat másik korszakunkra vonatkozó kötete részben Bakó Balázs kutató és tudományszervező munkája nyomán született meg. A „Tanulmányok gróf Mikes János megyéspüspökről” című tanulmánykötet szerzői mind egyház- mind pedig köztörténeti szempontokat figyelembe véve közelítették meg Mikes életművét.²¹

Úgy tűnik, a hazai egyháztörténet-írást a dualista kori egyháztörténeti kérdései még nem igazán érintették meg, ellentétben a két világháború közti időszakkal, amelynek feldolgozása már előrehaladottnak mondható. A korszak témánk szempontjából legjelentősebb monografikusa Salacz Gábor, aki elsősorban az állam és az egyház kapcsolatával foglalkozott. Több társadalom- és politikatörténeti munkája közül korszakunkra

¹⁹ SZÉKELY 2008.

²⁰ TÓTH 2014.

²¹ A kötet tanulmányai közül témánk szempontjából azok bírnak nagyobb jelentőséggel, amelyek Mikes püspökségének legelső, 1914-ig tartó korszakával foglalkoznak behatóbban. Ide sorolandó, Bakó Balázs: Mikes János életpályája, Katona Attila, Nekem a politika nem a hivatásom. Mikes János püspök közéleti szerepvállalásairól, illetve Pál Ferenc: Újabb Adalékok a szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltéséhez című munkái.

vonatkozóan kiemelkedik „A magyar kultúrharc története 1890-1895”²², és az „Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában” című művei. Ez utóbbi könyve feltehetőleg a Szekfű-féle kezdeményezés kapcsán íródott, de csak 1973-ban a „Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae” sorozatban jelent meg.

A magyar egyháztörténet-írás a második világháborút követően gyakorlatilag ketté vált. Magyarországon – bár marxista ideológiától átítatva – elindult egy komoly egyháztörténeti kutatás, amely immáron társadalomtörténeti szempontokat is felvetett. E kezdeményezés első termése a Galántai József tollából megjelent „Egyház és politika 1890-1918” című mű lett.²³ E munkát folytatta Gergely Jenő, aki felvéve Galántai által letett fonalat 1977-ben megjelentette „A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950”, valamint „A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923” című műveit.²⁴

A katolikus sajtó történetét és a sajtóban lecsapódó, és magyar sajtó szerkezetére ható politikai katolicizmust elemezte Dersi Tamás az 1973-ban megjelent „A századvég katolikus sajtója” című munkájában.

Ettől az iránytól majdhogynem teljesen függetlenül kezdhettek foglalkozni Szabó Dániel a Néppárt történetével. Több kitűnő tanulmányában²⁵ Szabó bemutatta a Néppárt létrejöttének folyamatát, s a párt döntéshozói mechanizmusának módszerét és átalakulását. Munkái – bár elsősorban politikatörténeti jellegűek – elkerülhetetlenül foglalkoztak a Néppárt háttérkérdéseivel, illetve tudatos kialakításával, s katolikus társadalom politikai aktivizálásával.

1983-tól jelent meg Szántó Konrádtól „A katolikus egyház története I-III”. E könyv korszakra vonatkozó fejezetei, valamint a párhuzamosan közölt egyetemese egyháztörténeti részek számos a világegyházban már meglévő, a magyar egyházban még csak mutatkozó probléma meglétére irányítja rá a figyelmet.²⁶

Érdekes módon a külföldön élő a magyar egyháztörténettel foglalkozó szakemberek körében is egyre nagyobb figyelmet kapott a katolikus társadalom századfordulón történő átpolitizálódása. Csáky Mórítz a bécsi egyetem professzoraként „Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95”²⁷ címmel jelentetett meg az egyházpolitikai küzdelmekről monográfiát, Csáky művében az új kutatási eredményeket

²² SALACZ 1938.

²³ GALÁNTAI 1960.

²⁴ Gergely 1977., Gergely 1977/A

²⁵ SZABÓ 1977., SZABÓ 1978., SZABÓ 1991., SZABÓ 1992.

²⁶ SZÁNTÓ 1983.

²⁷ CSÁKY 1967.

alapul véve kifejtette, hogy a kultúrharc provokálója a katolikus konzervatív réteg volt, amellyel szemben a liberális katolikusok elfogadták a kormány reformpolitikáját.

Mindeközben Németországban Adriányi Gábor a bonni egyetem professzoraként elindította a „Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae” című sorozatot, amely részben a Szekfü-féle magyar katolikus egyháztörténet kapcsán megírt dolgozatok kiadását tűzte ki célul. Ennek első köteteként jelent meg Hermann Egyed „A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig” című posztumusz munkája.²⁸ Dolgozatunk szempontjából a könyv utolsó fejezete a dualizmuskori egyháztörténet bemutatása kapcsán érdemel nagyobb figyelmet. A katolikus társadalomtörténet, a szerzetesrendek problémáinak lényeglátó ábrázolása, valamint a kor katolikus szempontból veszélyesnek tartott ideológiáinak láttatása komoly érdeme a műnek, azzal együtt, hogy maga Hermann sem tudta levetkőzni pietizmusát, és – bár nála ez nem annyira szembeszökő, de meglévő – triumfális szemléletét.

A sorozat második kötete Salacz Gábor már említett „Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867—1918” című műve, már egyértelműen azon kéziratok közé tartozik, amelyet szerzője még Szekfü Gyula felkérésére kezdett el.²⁹

A II. Vatikáni Zsinatot követően jelentősen megváltozott a katolikus egyháznak az emberről és a társadalomról alkotott nézetei. Az egyház rászorult a hívek nemcsak anyagi, de gyakorlati, tevőleges támogatására, azokra az emberekre, akik feladatot tudtak vállalni az egyházközségek, templomok életében. E változás nem feltétlenül a zsinat alatt megszületett dokumentumokból, és nem is az egyházbizományozásból következtek, inkább azok szellemiségéből eredő a változó kor által kikényszerített átalakuláskor van szó.

A rendszerváltás után az újra megnyíló egyházi (püspöki, káptalani és szerzetesi) levéltáraknak köszönhetően jelentősen megnőtt az érdeklődés az egyháztörténeti kutatás iránt. Ehhez járult az országban gyorsan megszorodó egyháztörténeti műhelyek, kutatócsoportok. Egyértelműen iskolát teremtett már erre az időszakra Gergely Jenő, aki az ELTE Új és Jelenkori Történeti Tanszékének vezetőjeként számos hallgatót indított el pályáján. Kialakult egy kutatói kör a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége és kiadványuk a „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” évkönyve, illetve a 2000-től megjelenő Egyháztörténeti Szemle körül is.

A kommunista diktatúra bukása után tágította kutatási területét Mészáros István az újkori katolikus oktatástörténet felé. Bár munkássága alapvetően nem a társadalomtörténet, sokkal inkább az oktatástörténet felé irányul, mégis műveinek magától értetődő feltétlen

²⁸ HERMANN 1973.

²⁹ GERGELY 1983. 653.

érdeme, hogy mentes attól a marxista ideológiától, amely az 1989 előtti megjelent oktatástörténeti szerzőket gyakran téves következtetésekre vezette. Nagy Péter Tibor oktatástörténész több munkájában szociológiai szempontokat is figyelembe véve elemezte a magyar oktatás 19-20. századi alakulását, „Járszalag és aréna” című művében kiemelten kezelve az egyház és állam kapcsolatát.³⁰

Az újonnan létrejövő egyházi levéltárak is igyekeztek megjeleníteni publikációikkal, előkerültek a papi szerzetesi hagyatékokból az asztalfióknak írt dolgozatok, tanulmányok. Komoly műhelynek számít e tekintetben a győri, kalocsai és a székesfehérvári érseki és püspöki intézmények. A legutóbbi időben Pécsen jött létre a Pécsi Egyháztörténeti Intézet keretében egy komoly kutatócsoport, amely egyre-másra jelenik meg jelentős publikációkkal.³¹

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében is – elsősorban Balogh Margit szervező munkájának köszönhetően – létrejött egy kutatócsoport, amelynek egyik tagja Klestenitz Tibor, aki a katolikus sajtó történetével foglalkozik. Doktori disszertációja alapján megjelentetett könyvében Klestenitz nemcsak kizárólag a katolikus sajtó történetével, sokkal inkább a katolikus sajtó körül kialakult mozgalom történetével foglalkozik, amely fontos részét képezte a két világháború közt kialakult katolikus társadalmi életnek.

A fenti rövid historiográfiai áttekintésből látható, hogy a dualizmus kori katolikus társadalomtörténet kapcsán – bár országos szinten több ezzel kapcsolatos monográfia és tanulmány jelent meg – az egyes egyházmegyék feldolgozása még várat magára. A szombathelyi egyházmegye katolikus társadalomtörténetére vonatkozóan ezért sajnálatos módon kimaradt annak az összehasonlító elemzésnek az elvégzése, amelynek segítségével az egyházmegyei folyamatokat a többi püspökség történetével párhuzamosan lehetett volna értékelni. Ennek feltárása azonban olyan szintű alapkutatót igényelt volna, amelynek kidolgozására nem vállalkozhattunk.

A szombathelyi egyházmegye történetének elsődleges forrása az egyházmegyei levéltár anyaga, ezen belül is elsőbbséget élvez a püspöki hivatal iratanyaga, az Acta cancellariae. Ezen belül önálló sorozatot képez, Intimata néven a kormányzósékektől, minisztériumoktól érkező leiratok. 1928-ig az önálló tanfelügyelő iroda felállításáig Acta cancellariae-n belül kezelték az iskolákkal kapcsolatos dokumentumokat is, – bár az ügyek egy része a püspöki szentszékhez tartozott. Több egyházmegyei levéltártól eltérően nem

³⁰ NAGY 2000.

³¹ BÁNKUTI-GÓZSY-VARGA 2011. 96.

képeznek külön egységet a püspökség plébániákkal kapcsolatos iratai sem. Így az Acta cancellariae-n belül kell kutatni az egyesületi élet, a sajtó, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos ügyeket. A püspöki levéltárban található a korszakban működő főpásztorok személyi hagyatéka, ám ezek kevés kivételtől eltekintve témánkra vonatkozóan nem tartalmaznak érdemi információt, forrásértéke ezek közül leginkább a Mikes-hagyatéknak van.

Szintén a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban lehet kutatni az egyházmegye másik nagy intézményének, a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalannak iratait. A káptalannál, mint egyfajta ellenőrző szervnél, s az egyházmegyei alap kezelőjénél csapódtak le a különböző beruházási ügyek, mint például a *Szombathelyi Ujság* alapításával kapcsolatos dokumentumok, és az egyes püspökök utáni hagyatékok. Sajnálatos módon a káptalan magánlevéltára nem képez egységes rendszert. Az időről időre átrendezésre került anyag egyik legértékesebb része a káptalani jegyzőkönyv, amely 1855-től íródott rendszeresen. Az ehhez kapcsolódó iratanyag csak 1894-től áll rendelkezésünkre a 48. fasciculus alatt.

Az egyházmegyei levéltár harmadik nagy egységét képezik a plébániai levéltárak iratai, amelyeknek csak egy részét sikerült behozni a levéltárba, a történeti anyag nagyobbik része a külső helyszínen a plébániák székhelyén, a plébános egyedi engedélye alapján kutathatók. Ennek az anyagnak a legfontosabb, helytörténeti szintet meghaladó forrástípusa a plébánia évkönyv, a historia domus. Sajnos e dokumentum nem minden plébánián lett vezetve, s ahol igen, ott azok egy része is már az enyészete lett.

Az primási levéltár anyaga témám szempontjából sajnos kevésbé használható, ugyanis az 1867 és 1914 közt az általam tételesen végignézett szombathelyi egyházmegyei anyag alapján eleve megállapítottam, hogy kevés a két aula közti kapcsolódási pont, a közös ügy, amely a két egyházmegyét összekötötte volna. Annak ellenére, hogy az esztergomi érsekségnek suffragáns püspöksége volt a szombathelyi. A primási levéltár anyaga kútfőkbe lett sorolva, ezen belül a szombathelyi egyházmegyére vonatkozó ügyek primásonként a „categoria D” kútfőhöz tartoznak. Az iratok döntő többsége uradalmi jellegű iratanyag, ugyanis – mivel a püspökség rendkívül csekély javadalommal rendelkezett – a püspöknek minden tervezett beruházása kapcsán hozzá kellett nyúlnia az egyházmegye törzstökéjéhez, s emiatt a főpásztornak engedélyt kellett kérnie metropolitájától.

A világi levéltárak közül a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárát kell első helyen említeni. A korabeli segédletek, s az iratanyag a téma szempontjából kedvező szerkezete itt tette lehetővé az eredményes kutatómunkát elsősorban a Néppárt, az egyesületek, valamint az oktatás helyzetével kapcsolatosan. A Zala Megyei Levéltár korabeli anyag bár rendezett, de segédletei olyan hiányosak, hogy a bennük való tájékozódás

meglehetősen csekély eredményt hozott. Hasonlóan feleslegesnek mutatkozott a kutatás a Magyar Országos Levéltárban, ahol a vallás- és közoktatásügyi minisztérium korszakunkra vonatkozó iratanyaga 1956-ban találatot kapott és leégett.

A levéltári kutatás lehetőségét nagyban kárpótolta a sajtóanyag bősége. E kijelentés elsősorban a *Szombathelyi Ujság* megalapítását követő időszakra (1895 után) vonatkozik, amikor is az egyházi jellegű társadalmi és politikai tudósítások a Vas megyei közéletben egyre nagyobb szerepet kaptak. A *Szombathelyi Ujság* és a *Szombathelyi Kis Ujság* mellett a többi sajtóorgánus szisztematikus feldolgozására nem, csak az egyes nagyobb jelentőségű ügyek alaposabb feltárására esetén tudtam figyelmet fordítani.

A társadalomtörténeti megközelítés, illetve azok az „új” forrástípusok, amelyeket a Géfin Gyula által szerkesztett egyházmegye történet szerzői nem használtak fel, úgy vélem új eredményeket hozhat nem csak az egyháztörténet, de nemzetiségi kérdés és a politikatörténet egyes aspektusait illetően is.

III. A szombathelyi püspökség szervezete és kormányzata a dualizmus idején

A szombathelyi püspökséget 1777-ben Mária Terézia alapította az akkori győri, veszprémi, valamint zágrábi püspökségek részeiből. A királynő az új egyházmegyét az ekkor megalapított székesfehérvári püspökséggel együtt az esztergomi érsekség alá rendelte, és élére a győri kanonokot, Szily Jánost állította.

Az egyházmegye működésének anyagi biztosítékát az alapításkor kapott birtokok jelentették. A földeket három, de valószínűbb, hogy két uradalmi központból igazgatták. A jelentősebb uradalmi központnak a győri püspökség egykori mezővárosa, az új püspökség székhelye, Szombathely tekinthető. 1777-ben itt állt még a győri püspöknek középkori eredetű vára, amelynek helyére Szily püspök felépítette az új püspöki palotáját, s emellé kezdte el építeni az egyházmegye lelki központjának számító székesegyházat is. A veszprémi püspökség birtokából kihaló zalaegerszegi uradalom kisebb súllyal bírt, vitatott, hogy ehhez hozzátartozott-e a novai uradalom, vagy az, mint önálló birtokközpont működött.³² A püspöki uradalomhoz – 1885-ben – 7417 katasztrális hold föld tartozott.³³ A birtokok könnyebb igazgatása érdekében 1903-ban István Vilmos püspök eladta a székhelyétől távol eső novai uradalmat, s helyette a közelebb lévő répceszentgyörgyi kastélyt és a hozzá tartozó földeket vásárolta meg.³⁴

1871 után mind Szombathelyen, mind Zalaegerszegen a város, illetve mindkét megye törvényhatósági bizottságában a püspök virilis jogánál fogva szavazati joggal bírt, de a gyűléseken személyesen csak a legkritkább esetben jelent meg, ezen jogát általában meghatalmazottja útján gyakorolta.³⁵

A többi magyar püspökséghez viszonyítva az egyházmegye szervezete különösebb eltérést nem mutat. Esetleges sajátosságai részben viszonylag késői alapításában, a funkciókat betöltő személyekben, illetve a kinevezések módszereiben rejlenek. Mivel a katolikus társadalmi élet meghatározó szereplői a különböző funkciókat betöltő papok közül kerültek ki, nem haszontalan végigjárni a katolikus egyházi hierarchia lépcsőfokait, bemutatva az egyes funkciókhoz tartozó jogköröket és az azokkal járó lehetőségeket, figyelembe véve a helyi adottságokat is.

³² CSELENKÓ 2011. 16.

³³ BALOGH-GERGELY 1996. 233.

³⁴ TÓTH 1929. 147.

³⁵ KATONA 2015. 70.

Az egyházmegye vezetője a püspök, aki a katolikus hierarchiában különleges helyet foglalt el. Lényegében minden szerv tőle nyerte el joghatóságát, az egyház tanítása szerint ő az apostolok utóda, akire a pápa az egyházmegye, mint részegyház lelkipásztori gondozását bízta. Egyházmegyéjében a püspök saját, rendes és közvetlen hatalommal rendelkezett mindarra, ami a lelkipásztori feladatának gyakorlásához szükséges.

A püspök a hitigazságok őrzője, bírta több, csak a püspök számára fenntartott szentség (egyházi rend, bérmálás) kiszolgáltatásának jogát, valamint gyakorolt egyfajta kormányzói hatalmat is. Ez utóbbi szerint felügyeleti joggal bírt az egész egyházmegye felett, törvényhozói, törvénykezési jogot gyakorolhatott, kezelte az egyházi javakat, egyházi javadalmakat adományozhatott, valamint adott esetben ő hívta össze zsinatra az egyházmegyei papságot.³⁶ Püspöki méltóságánál fogva, mint egyháznagyot a főrendiházba királyi meghívóval hívták meg.

Korszakunkban – 1867 és 1914 között – öt személy töltötte be a szombathelyi egyházmegyében ezt a méltóságot: Szenczy Ferenc (1853-1869), Szabó Imre (1869-1881), Hidasy Kornél (1882-1900), István Vilmos (1901-1911) és Mikes János (1912-1935).

A dualizmus idején az egyházmegye vezetői között még nem találunk olyan egyéniségeket, akik a hívek nagyobb tömegeit képesek lettek volna pusztán saját kisugárzásukkal személyiségükkel megszólítani. Bár Szabó Imre nagy prédikátornak számított és oktatásszervező munkáját is kiemelkedőnek tarthatjuk, de ő sem elsősorban a hívek, sokkal inkább a város és vármegye vezetőinek elismerésére törekedett, mint ahogy kitűnt az egyházmegye megalapításának 100. évfordulójára szervezett ünnepség lebonyolításából is.³⁷

Utóda Hidasy Kornél tőle teljesen eltérő habitust képviselt. Visszahúzódóbb, elsősorban a lelki dolgokra figyelő főpáosztorként írhatjuk le. Az ő nevéhez fűződik a szombathelyi papnevelés reformja, amellyel Magyarország legjobb – és egyben legszigorúbb – szemináriumává alakította a szombathelyit. Munkásságával felhívta magára a nunciatúra figyelmét is, olyannyira, hogy neve 1892-ben a lehetséges primás-jelöltek között is felmerült.³⁸

István Vilmos már 1899-től mint segédpüspök működött Hidasy Kornél mellett. A források őt egy rendkívül szigorú, mértéktartó személyiségként írják le, ennek ellenér nagy

³⁶KORNEK 1894. 283.

³⁷PÁL 2015. 128.

³⁸KLESTENITZ 2013. 550.

adakozó hírében állt, támogatta a nőnevelő intézeteket, egyesületeket. Püspöksége második felére azonban teljesen visszahúzódott palotájába, megkeseredett személyiség vált belőle.

Igazi felüdülést jelentett az egyházmegyében utódának, Mikes Jánosnak megjelenése. Őt már nyugodtan sorolhatjuk a katolikus reneszánsz püspökei közé. Az egyházmegyei takarékpénztár megalapítása, a *Szombathelyi Ujság* napilappá alakítása, már jelezték: Mikes egy teljesen új, modern pasztorációs irányt követ. 1913-ban hatalmas ünnepséget szervezett. Szent Márton ereklyéjének egy (újabb) darabját hozatta haza Szombathelyre, amely alkalomból egy nagyszabású ünnepséget szervezett, amelyen megjelent az egyházmegye társadalmi életének minden képviselője. Mikes össze tudta fogni a már meglévő folyamatokat, s képes volt azt folyóvá szervezni.

A püspöki kinevezéseket hosszas tárgyalások, egyeztetések előzték meg, amelyeket a vallási szempontok mellett politikai elvárások is terheltek. Magyarországon ugyanis a király a főkegyúri jog alapján beleszólhatott a püspöki székek betöltésének kérdésébe. A főkegyúri jog alatt valójában az uralkodónak az egyháztól elnyert jogát értjük, arra vonatkozóan, hogy püspököket, apátokat, kanonokokat, prépostokat nevezzen ki.³⁹ A főkegyúri jog alapos jogtörténeti érvekkel való alátámasztása és intenzív alkalmazása Mária Terézia uralkodásához köthető. Mindehhez alapot Kollár Ádám 1762-ben megjelent „*Historia Diplomatica iuris patronatus...*” című munkája nyújtott.⁴⁰

Ferenc József az 1855-ös konkordátumban lemondott erről a jogáról, de e döntés az 1867-es kiegyezéssel – mivel a szerződést a magyar kormány ellenjegyzése nélkül kötötte – érvényét veszítette. Ennek alapján a dualizmus idején a kinevezések a kormány előterjesztése szerint történtek, s így a vallás- és közoktatásügyi minisztérium e kérdésben széles hatáskörrel bírt. Ez annyit jelentett, hogy az új egyházfőre vonatkozó javaslatot a kultuszminiszter tette meg a királynak, miután a minisztertanács hozzájárult. A miniszter a primással tárgyalta meg a jelölt személyét. Vagy úgy, hogy tőle kért javaslatot vagy pedig érdeklődött, hogy az adott személy ellen nem merül-e fel részéről kifogás. A kormány mindezeket azonban nem minden esetben tartotta szem előtt. A politikusok fontosnak tartották, hogy az egyházfejedelmek ne váljanak kifejezetten politikai ellenlábassá, hiszen a magyar törvényhozás tagjaiként és az ország lakosságának többségét alkotó katolikus hívőkre gyakorolt hatásuk révén komoly befolyással rendelkeztek. Miután a minisztertanács hozzájárult a kultuszminiszter javaslatához, az megtette felterjesztését a királynak. Ha a királyi elhatározás megtörtént, a vallás- és közoktatásügyi miniszter közölte azt a közös külügyminiszterrel, aki megkérdezte a

³⁹KORNEK 1894. 173.

⁴⁰ECKHART 1935. 1.

nunciust, hogy nem lesz-e kifogás a jelölt megerősítése ellen. A válaszra a nunciusnak négy hét állt rendelkezésére, de mindezt az uralkodó már csak formaságnak tekintette.

1887-től kezdődően, egy újabb biztonsági lépést beiktatva a rendszerbe, annyi változtatást eszközöltek a procedúrában, hogy az uralkodó a jóváhagyás előtt már előzetesen bizalmasan tájékozódott a Szentszéknél a kinevezésre vonatkozóan.⁴¹ A püspöki kinevezés hosszadalmas lefolyása számunkra annyiban fontos, hogy a procedura menete jól mutatja, hogy az nem számított elégségesnek, hogy egy jelölt pusztán egyházi szempontból volt alkalmas a püspöki méltóság elnyerésére. Politikailag is megbízhatónak kellett lennie, ellenkező esetben nem nyerte volna el a miniszter és a minisztertanács támogatását.

Ha megvizsgáljuk a dualizmus idején a szombathelyi püspöki széket elnyert főpapok előéletét, megállapíthatjuk, hogy közülük ketten származtak a szombathelyi egyházmegye területéről. Mindketten – Szenczy Ferenc és István Vilmos is – hosszú ideig a jó hírű szombathelyi szeminárium tanáraiként működtek. Szenczy elsősorban jelentős tudományos munkásságával,⁴² míg István Vilmos segédpüspöki kinevezésével, püspöki helynökségével, illetve Széll Kálmán miniszterhez fűződő jó kapcsolatával hívhatta fel magára a figyelmet.⁴³

A veszprémi egyházmegyéből származó Szabó Imre, valamint az esztergomi egyházmegyei Hidasy Kornél esetében nyilvánvalóan a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban betöltött pozíciójuknak köszönhetően püspöki stallumukat. Kinevezésük előtt mindketten a vallás- és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztályának tanácsosaként dolgoztak, amely osztály a katolikus egyház, valamint a népiskolai ügyek, illetve a népiskolák és javadalmaik ügyével foglalkozott. (Szabó Imre 1867-től 1869-ig, míg Hidasy Kornél 1875-től 1876-ig).⁴⁴ Érdeemes megjegyezni, hogy Szabó Imre 1861-től kétszer szerzett országgyűlési mandátumot Deák párti programmal, s mint tanácsos, miniszteri tisztviselőként működött a népiskolai törvény megalkotásakor is, amelynek gyakorlati megvalósításáért püspökként oly sokat kellett tennie.⁴⁵ A korszakban utolsóként kinevezett püspököt, Mikes Jánost valószínűleg arisztokrata származásából eredő kapcsolati tőkéje emelte a főpásztori méltóságba.⁴⁶

Abban az esetben, ha a püspök, tartós betegsége vagy idős kora miatt nem tudta megfelelően ellátni feladatát, módjában állt a saját támogatására segédpüspököt kérni. A

⁴¹ ECKHART 1935. 61.

⁴² A Magyar Katolikus Lexikon szerint is „Országosan felfigyeltek az általa írt tudósításokra, amelyek *Szombathelyi levelek* c. a *Religio és Nevelés*ben jelentek meg.”

⁴³ PÁL 2011. 175.

⁴⁴ BALOGH-GERGELY 1996. 30.

⁴⁵ FÜSSY 1929. 96-97.

⁴⁶ BAKÓ 2007. 708.

segédpüspök lehetett utódlási joggal felruházott (ekkor hivatalos neve *koadjutor*), vagy anélküli (*episcopus auxiliaris*).⁴⁷ A szombathelyi egyházmegyében korszakunkban egy ilyen eset fordult elő. Az 1890-es évek végére az idősödő Hidasy Kornél egyre rosszabb egészségügyi állapotba került, s mikor szinte már hangját is elvesztette, kérvényezte leváltását a pápától. XIII. Leó azonban elutasította a szombathelyi főpásztor kérését, viszont engedélyezte, hogy Hidasy kinevezzen maga mellé segédpüspököt. Az idős főpásztor István Vilmost ajánlotta a tisztre. A jogi procedúra lefolyását a székeskáptalan jegyzőkönyve őrizte meg számunkra: „Egy rendkívüli, az egyházmegye és káptalan történetében eddig elő nem fordult eseményt kell itt feljegyeznünk. Hidasy Kornél megyés püspök urunk öméltósága múlt év június hó 7-én kelt (62/98) főpásztori nagybecsű átiratával értesíté már a f[ő]t[isztelendő] székeskáptalant, hogy hangosan beszélni nem tudván a szentséges atya tanácsára segédpüspököt kérjen, és ezen célra dr. István Vilmos örkanonokot, mint minden tekintetben megfelelőt terjeszté fel. A magos kormány útján őfelségének ez tudomására hozatván a legmagasabb helyesléssel fogadtatott.

Mindezek után ő szentsége 1898. november 28-án tartott titkos consistoriumban fent tisztelt örkanonokot, kedves társunkat dr. István Vilmost domitiopoli i[ure] p[leno] püspökké praeconisálta. A breve megérkezése után f[olyó] é[v] január hó 15-én, mint Jézus szentséges neve ünnepén pedig ugyanaz a megyéspüspök úr ő méltósága által, tekintettel ennek gyenge egészségi állapotára, a püspökvári kápolnában, püspökké szenteltetett.”⁴⁸

István Vilmos felszentelésre 1899. január 15-én került sor, az idős szombathelyi püspök mellett Steiner Fülöp székesfehérvári, valamint Kutrovác Ernő győri segédpüspök közreműködésével.⁴⁹

A püspöki szék üresedése esetén a székeskáptalan nyolc napon belül a püspöki szék betöltéséig az egyházkormányzati teendők ellátására káptalani helynököt (*capitularis vicariust*) választott. A káptalani helynök az összes püspöki joghatóságot bírta, kivételt képeztek ez alól azok a jogok, amelyeket a püspök a püspöki rendből fakadóan bírt (papszentelés, bérmlás).⁵⁰

A káptalani helynök rendeleteket hozhatott, egyházlátogatást tehetett; törvénykezési joggal bírt házassági ügyekben, egyházfenyítéssel élhetett, betölthetett a plébániai javadalmakat, azonban egyházi javak elidegenítése csak a legvégső esetben állt jogában. A

⁴⁷ GERGELY 1989. 11.

⁴⁸ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: SzEL), A Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan határozatainak jegyzőkönyve 1855–1904. 473. Ezt idézte: PÁL 2011.174. Ugyanerről: Szombathelyi püspökszentelés. Alkotmány, 1899. január 17. 5.

⁴⁹ TÓTH 1929. 141.

⁵⁰ KORNEK 1894.295.

püspökség bevételeit a maga javára nem fordíthatta, s gazdálkodásáról be kellett számolnia a következő püspöknek.⁵¹

Korszakunkban – a négy székiüresedés idejére – négy káptalani helynököt választottak: 1869-ben Bitnicz Lajost, 1882-ben Kopsz Jánost, 1901-ben Stegmüller Károlyt, 1911-ben pedig Horváth Istvánt.

A II. vatikáni zsinatig a káptalanok nagy hatalommal s jelentős tekintéllyel bírtak. A szombathelyi egyházmegye káptalanja a Szent Mihályról elnevezett Vasvár- Szombathelyi Székeskáptalan története a középkorra nyúlik vissza. Elődjének, a Vasvári Társaskáptalannak első említése 1156-ra tehető. Amikor az országgyűlés a fenyegető török veszély miatt, 1578-ban átköltöztette Szombathelyre, a testület felvette a Vasvár-Szombathelyi Társaskáptalan nevet. A szombathelyi püspökség alapításakor Mária Terézia a káptalani stallumok számát négyről hatra emelve a káptalant székeskáptalanná alakította.⁵² Figyelemre méltó, hogy az egyházmegye székeskáptalanja nagyobb javadalommal bírt, mint a püspökség. A szombathelyi egyházmegye ugyanis 1885-ben 7417 katasztrális hold földdel rendelkezett Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan ennek majdnem kétszeresével 12 563 katasztrális holddal.⁵³

A székeskáptalan nagyjavadalmasnak számított, kegyúri terhek hárultak rá, azaz plébániákat, templomokat tartott fenn. Eredeti funkciója azonban a püspök segítése a liturgia végzésében, valamint szereppel bírt a tudományos élet előmozdítása terén is. A káptalan tagjai a kanonokok csak részben végeztek lelkipásztori munkát, szerepük elsősorban székiüresedés (*sede vacante*) esetén nőtt meg, ők választották meg az egyházmegye ügyeit ideiglenesen vivő káptalani helynököt. A káptalanok a közjegyzőségek 1874. évi felállításáig, mint hiteleshelyek, jogszolgáltató intézményként is működtek.

A dualizmus korszakára már megszűnt a káptalan tagjainak együttlakása és egy helyben maradása, a kanonokok önálló házban és háztartásban éltek. A káptalanonként

⁵¹ KORNEK 1894. 294.

⁵² SILL 1977. 222. Megjegyzendő, hogy abban, hogy Szombathely püspöki székhely lett, nagy valószínűséggel – püspöki mezővárosi státusza mellett – a káptalan léte is közrejátszott. Mária Teréziának ugyanis könnyebb volt a társaskáptalant átalakítani székeskáptalanná, mint egy új káptalant létrehozva, azt a működéséhez szükséges mennyiségű földbirtokkal lássa el.

⁵³ BALOGH-GERGELY 1996. 233. Összehasonlításként a kassai püspökség birtoka 1885-ben 9037 holdat tett ki, míg káptalanjának 4428 hold állt rendelkezésére. A szombathelyivel együtt alapított Székesfehérvár esetében a birtok nagysága 7656 hold volt, a székesfehérvári káptalané pedig 11 841 holdra rúgott. Valamennyi püspökség és érsekség közül a nagyváradi rendelkezett legnagyobb birtokkal ez 187 393 katasztrális holdat jelentett. A különbségek a püspökségek viszonylag fiatal korából adódtak, és amíg káptalanjaik még részesülhettek a középkori adományokból, az új egyházmegyék csak a régi püspökségek olyan uradalmait kapták meg, amelyek a székhelyüktől távol estek.

változó számú kanonokok a javadalomból a saját maguk által elfogadott statutum szerint részesültek.

A testület élén a nagyprépost (*praepositus maior*) állt. A nagyprépost sokszor felszentelt vagy választott püspöki címmel is bírt. Őt és a következő három kanonokot – lector vagy olvasó kanonok, cantor vagy éneklő kanonok, és *custos*, vagy örkanonok – nevezték oszlopos vagy kolumnális, vagy mester kanonoknak.

A káptalanok tagjai szigorú rend szerint előlépéssel követték egymást a tisztségekben. A kinevezés mindig az utolsó stallumra történt. Ugyanis, ha mondjuk a lector elhalálozott, nem az ő pozíciójára neveztek ki személyt, hanem a VI. stallumra, s a lector alatt álló kanonokok mind léptek egyet előre. A kanonoki kinevezés korszakunkban úgynevezett kánoni választás útján történt, azaz a püspök három személyre tett javaslatot (ebben az időben már a számára legalkalmasabbnak vélt személyt jelzésértékűen előre téve), s a király ez alapján tette meg kinevezését, a pápa pedig ezt megerősítette.

A káptalan jelentősége egyházkormányzati szinten abban állt, hogy – bár a hatalom a főpásztor kezében összpontosult – a püspök egyházmegyéjében előforduló jelentősebb ügyekben kikérhette, illetve ha ezt az egyházjog előírta, ki kellett kérnie a káptalan bejegyzését, vagy tanácsát.

Ilyen esetnek számított az egyházmegye tulajdonában álló javak (birtok, értékes ingóság) elidegenítése, illetve minden olyan jogügylet, amelynek következtében a püspökségre különös kötelezettség hárul (például kölcsönfelvétel). De a püspöknek bírnia kellett a káptalan jóváhagyását a káptalant és püspököt közösen megillető javadalom adományozásakor, új kanonokság alapítása vagy régi megszüntetése esetén, egyházi javadalmak egyesítésekor, illetve ha új adót kívánt kivetni, továbbá a zsinati vizsgálók kinevezésekor.

A püspöknek ki kellett kérnie a káptalan hozzájárulását a papok által elkövetett vétségek nyomozása esetében, fenyítésénél, helyhatósági rendszabályok létrehozásánál, zárdák és klostrok alapításánál. A tridenti zsinat rendelkezései szerint a püspöknek szeminárium alapítása, annak irányításának egyes kérdéseinél, búcsúk meghirdetésekor két káptalani tag véleményével kellett rendelkeznie.⁵⁴

Szombathelyen a szervezet tekintélyét nagyban növelte a kezelésére bízott alapok felügyeleti joga. Ezek közé tartozott az úgynevezett egyházmegyei alap, a Kelcz-Adelffy

⁵⁴ KORNEK 1894. 292.

Árvaház alapjai, illetve több tehetősebb plébános által létrehozott alapítvány, amelyek általában egy vagy két diák taníttatására jöttek létre.

A káptalan tagjait a prépost hívta össze. Minden kanonok, aki szavazati joggal rendelkezett meghívást kapott, a püspököt azonban nem feltétlenül kellett értesítenie. A szervezet vagyona eredetileg a kultúra és tudományos élet színvonalának emelését szolgálta, a polgári korban ez képezte alapját a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan gazdasági és politikai szerepvállalásának. A kanonokok a politikai életben gyakran a közvetlen irányító szerepet is magukhoz ragadták, vagy követve a pártharcokba bonyolódni nem kívánó püspökük javaslatát, vagy adott esetben éppen annak ellenkezését váltva ki.⁵⁵

A világi papság középrétegének felső részén helyezkedtek el a valóságos (reális) apátok és a prépostok. Ezeket a címeket általában nem szerzetesek, hanem olyan világi papok viselték, akik javadalmukat a főkegyúrtól, azaz a királytól kapták. Ezek a titulusok csak eredetüket tekintve voltak szerzetesi rangok, az idők során szekularizálódtak. A hierarchiában a püspöknél alacsonyabb, a kanonoknál magasabb méltóságnak számítottak. Közülük néhányat nagyjavadalmasok közé soroltak.⁵⁶

Az egyházmegye alacsonyabb szintű kormányzati egységeinek számítottak a főesperességek. Ezek két vagy több esperességet fogtak össze, közöttük az első helyen állt a székesegyházi főesperesség. A Magyar Királyságban a székeskáptalanok kanonokjai töltötték be a főesperesi székeket.

A szombathelyi egyházmegyében hagyományosan a prépost viselte a székesegyházi, a lector a németújvári, a cantor a sárvári, a custos az őrési, az V. stallumot bíró kanonok a zalaegerszegi, míg a VI. kanonok az alsólendvai főesperesi tisztet. Mindez azonban – mivel a kanonokok Szombathelyen laktak – pusztán névleges szereppel bírt. A tényleges feladatokat a főesperes alá tartozó esperesek, alesperesek látták el. Az így kialakult esperesi beosztás a szombathelyi egyházmegyében a következőképpen alakult:

⁵⁵GERGELY 1989. 15., 17.

⁵⁶GERGELY 1989. 17.

Főesperesség	Székesegyház	Németújvár	Sárvár	Őrség	Zalaegerszeg	Alsólendva
Esperesi kerület	Szombathely Kőszeg Körmend Léka Rohonc	Pinkafő Szentelek Németújvár Szentgotthárd	Sárvár Jánosház Kemenesalja	Őrség Vasvár Tótság	Zalaegerszeg	Alsólendva Letenye

Az esperesség élén az esperes vagy alesperes állt, akit a püspök nevezett ki és általában az esperesi kerület egyik plébániáját vezette. Ő érintkezett közvetlenül a lelkészkedő papsággal, a plébánosokkal. Felügyelte azok erkölcsi magaviseletét, hivatali működésüket, vétek esetén, többszöri intést követően, a püspöknek tett felterjesztést. Felelt a főpásztor rendeleteinek végrehajtásáért, amelyek közül a publikusakat az egyházmegyei körlevelekben (*circulars*) tették közzé. Az esperesség plébániáit, valamint kegyes intézményeit rendszerint évente egyszer meglátogatta, de a püspök meghagyásával, annak nevében akár rendkívüli esetben is ellenőrizhette azokat.

Az esperes töltötte be a felekezeti iskolák tanfelügyelői tisztét is. A kerületébe tartozó plébánosokat időszakonként papi értekezletre (*corona*) hívta, amelyen elnökletével a papság a püspök által megszabott témakört dolgozta fel. Ő iktatta be a kinevezett új plébánosokat hivatalukba, gondoskodott beteg paptársuk számára a szentségek felvételéről, haláluk esetén a temetésükről. A megürült plébániára ideiglenes jogkörrel vikáriust vagy adminisztrátort rendelhetett ki. A plébánosoktól ő gyűjtötte, majd nyújtotta be a püspök számára a törvényileg előírt kimutatásokat (anyakönyveket, áttéréseket, vegyesházassági jelentéseket). Ezek mellett általánosságban tájékoztatnia kellett minden fontosabb, az egyházat érintő esemény felől a főpásztort.⁵⁷

Az esperesi kerületeket illetően, István Vilmos 1902. február 16-ai beiktatását követően kisebb egyházkormányzati reformot hajtott végre. Az eleve nagy kiterjedéssel bíró, de az urbanizáció okán a lakosságszámra nézve is folyamatosan növekvő szombathelyi esperesi kerületet – szombathelyi alsó és felső esperesi kerület elnevezéssel – két részre osztotta, úgy, hogy a szombathelyi plébániát közvetlenül a nagyprépost felügyelete alá helyezte.

A felső kerületbe került a Szombathelytől észak-nyugatra eső Dozmat, Ják, Kisunyom, Nárái, Olad. Ezekhez a szintén nagy kiterjedésű rohonci esperesi kerületből átcsatolta Csém

⁵⁷ KORNEK 1894. 312.

és Nagynarda plébániáit. Az alsó kerülethez került a Szombathelytől dél-keletre eső Bőd, Szécsény, Szentkirály, Szentlőrinc, Szentlőrinc és Vép.⁵⁸

1908-ban a vasvári alesperesi kerületet is megosztotta alsó és felső kerületekre. Az alsóhoz került Baltavár, Csehimindszent, Felsőoszkó és Kám, míg a felsőhöz Egervár, Gerse, Győrvár, Szarvaskend és Vasvár.⁵⁹

Az egyházkormányzat legalsó szintje a plébánia, amelynek élén a plébános áll, akit a püspök nevez ki. A plébánia fő temploma, anyaegyháza a plébániatemplom. Ebben s ennek leányegyházaiban, vagyis a plébániához tartozó többi templomban miséznie – s a bűnbocsánat szentségén kívül szentségeket kiszolgáltatnia más felszentelt papnak – a püspök, s más olyan személy kivételével, aki az egész egyházmegyére kiterjedő joghatósággal (jurisdictióval) rendelkezett – csak a plébános engedélyével lehetett.⁶⁰ A plébános feladata az anyakönyvek (keresztelési, bérnialás, házassági, halálozási) vezetése. Javadalma a plébániaföldök bevételeiből, a házastársak vagy özvegyek által kötelezően fizetendő ágybérből, vagy más néven kvarcjárandóságból, a misealapítványokból,⁶¹ az egyes egyházi szolgáltatásuk után fizetendő úgynevezett stóladíjakból, valamint, ha ez szükségesnek mutatkozott, az állam által fizetett lelkészi bérkiegészítésből, a congruából állt össze. Egyes községekben a plébánost fajárandóság (faizási jog) illette meg.⁶² A plébános közvetlen hatósága alá tartozott – ha voltak – a segédlelkész(ek) káplánok, továbbá a hitoktatók, a felekezeti iskola tanítója és a kántor vagy kántortanító. A szombathelyi püspökséghez 1868-ban összesen 185 plébánia tartozott, számuk 1914-re csekély mértékben emelkedve, 190-re nőtt.⁶³

A plébániaalapítások fedezetét vagy a pasztorációs szükséglet okán a püspök, vagy egyfajta presztízsből egy kegyúr finanszírozta. Korszakunkban kapott plébániai rangot Barátfalva (1870), Strém (1877) Izsákfa (1890), Monyorókerék (1905), Zalalövő (1912). Ezek közül Barátfalva, Strém, és Zalalövő úgynevezett szabad adományozású plébániának számított, vagyis a püspök alapította, míg Izsákfa – gróf Somogyi Ilona képviselőjében – a monyorókeréki Erdődy-család kegyurasága alá tartozott. Barátfalva és Strém a rossz közlekedési viszonyok, míg Zalalövő a hatalmas salomvári plébánia területének csökkentése okán lett önálló plébánia.

⁵⁸ SzEL, Püspöki körlevelek 1903. I. 1. sz.

⁵⁹ SzEL, Püspöki körlevelek 1908. I. 125. sz. Lásd ehhez: PÁL 2011. 176.

⁶⁰ KORNEK 1894. 342.

⁶¹ Egyes alapítvány, célja, hogy huzamosabb időn keresztül az alapítványt tevő vagy más elhunyt lelke üdvéért évente egy, esetleg több szentmisét mutassanak be. Az alapítványok tőkéjét a plébános kamatra kölcsönözhetek.

⁶² KORNEK 1894. 351.

⁶³ A plébániákhoz 1909-ben 659, 50 fő feletti lakossal rendelkező fióktelepülés tartozott és 295 olyan, amelynek lakossága nem érte el az 50 főt. Ez összesen 955 település, amelyek közül csak 228 falu rendelkezett templommal is. Névtár 1909. 190.

A plébániák betöltését nagyban korlátozta a kegyúri intézmény. Ezalatt azon jogoknak és kötelezettségeknek összességét értjük, amely valamely egyházi javadalom fenntartását, oltalmazását, illetve az egyházi hivatal betöltését foglalja magába.⁶⁴ A kegyúri jog lehetett dologi, ha a kegyuraság dologhoz vagy földbirtokhoz volt kötve, illetve személyi, ha egyenesen a személyt illette. Kegyuraságot lehetett szerezni egyházi vagy világi hivatal elnyerésével. Megkülönböztetjük a kegyuraságokat az öröklés módja szerint: lehet öröklő mely minden örökösre átszállt; családi, mely csak az alapító családjának férfi ágon való tagjaira hárult; nemzetségi mely a nőági és oldalági rokonokra is kiterjedt; és lehetett vegyes mely a családból vagy nemzetségből származó örökösre ment át.⁶⁵

A kegyurat számos tiszteletbeli és gyakorlati jog illette meg. A kegyúr felírathatta nevét vagy címerét a templomra, kitüntető hely, adott ünnepélyes alkalomkor külön tömjénezés illette meg. Ha megáldott gyertyát vagy kenyeret osztottak a hívek között, övé lett az első, a kitüntetett rész. Halála esetén szentmisét mondtak érte, s különleges esetben, ha kérte, az egyházi javadalomból segélyezés illethette meg akkor, ha a kegyúr természetes személynek számított. Ugyanakkor a kegyúr oltalmazta, vagyis felügyelte a javadalmat, ha azt veszélyben érezte, jeleznie kellett az ordináriusnak, ám annak kezelésébe közvetlenül nem szólhatott bele. Az egyházat s a hozzá tartozó épületeket jó karban kellett tartania, ha szükségesnek mutatkozott, kijavítania, és a leégett vagy egyéb kárt szenvedett épületet újjáépítenie.

A kegyúr fontos kiváltságai közé számított a kegyurasága alá tartozó plébánia üresedése esetén a plébános kiválasztása, vagyis a jelölés joga. A püspök által kiírt pályázaton indulók közül, kijelölte a számára alkalmas egyházi személyt, s ha a kiválasztott a szükséges kánonjogi feltételeknek megfelelt, úgy a püspök köteles volt a „jelöltet” beiktatni. Amennyiben a jelölt alkalmatlannak bizonyult – magyarán nem rendelkezett a plébánosi tiszthez nélkülözhetetlen úgynevezett „zsinati vizsgával” – úgy a kegyúrnak jogában állt új jelöltet állítani. Ha a kiválasztás joga egy közösséget (várost, községet) illelt meg, ebben az esetben – hacsak az adott közösség nem rendelkezett erre vonatkozóan saját szabályzattal – a hivatalt kánoni választás útján töltötték be, azaz a püspök felajánlott a közösségnek három alkalmas személyt, akik közül választhatott az előljáróság.⁶⁶

A szombathelyi egyházmegyében 1914-ben a 190 plébániából 162 számított kegyúri plébániának. Azaz a püspök 28 plébániát – parókiáknak csak 15%-át! – tölthette be saját

⁶⁴ KORNEK 1894. 191.

⁶⁵ SIPOS 1938. 48.

⁶⁶ KORNEK 1894.195.

akarata és szándéka szerint, míg a többi esetében valójában a kegyúr jelölte ki a javadalom kezelőjét.

A kegyuraság egyházmegyénkben általában dologi volt, azaz birtokhoz kötötték, ha a birtok gazdát cserélt, a kegyúri jogok és kötelezettségek az új tulajdonost illették meg. Így fordulhatott elő, hogy 1914-ben egy pénzügyi vállalkozás, a Magyar Telepítő és Parcellázó Bank R. T. is bekerült a püspökség kegyurai közé. Amennyiben nem katolikus nyert el kegyuraságot, a birtokos katolikus vallású megbízottja útján jelölt.⁶⁷ 31 plébánia kegyuraságát a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésében lévő vallásalap bírta. Ez azt jelentette, hogy ténylegesen a minisztérium jelölte ki a plébánosok 16 %-át. Többet, mint a püspök.

A szombathelyi püspökség területi kérdései

A szombathelyi egyházmegye területe magába foglalta a történeti Vas vármegyét (ennek nem képezi részét a Csepreg – Bük vonalban húzódó, ma Vas megyéhez tartozó terület, amelyet az 1950-es megyerendezés során csatoltak hozzá) valamint Zala vármegye nyugati felét, Zalaegerszeg központtal.

Ez alól csak néhány filia képezett kivételt, mint Nagy- és Kiskamond, amelyek a karakói plébánia Veszprém vármegyébe eső leányegyházai voltak, illetve a Sopron vármegyei Sebes, amely azonban egyházigazgatásilag a Vas vármegyei Kemenesszentpéterhez tartozott.

Mindezek mellett az egyházmegye határvonala nem minden tekintetben egyértelműen haladt, több terület egyházi hovatartozásának esetében kérdések merültek fel. Nagyságrendileg Muraköz egyházigazgatása talán a legfajsúlyosabb ügy, de a korban jelentős vihart kavart a két Ausztriában lévő, de a szombathelyi egyházmegyéhez tartozó falu, Sinnersdorf és Oberwaldbauern, illetve a négy a Magyar Királyság területére eső, de a graz-seckauai egyházmegyéhez tartozó falu ügye is.

A stájer határhoz, közeleső Pinkafőhöz tartozott két község: Sinnersdorf és Oberwaldbauern, melyek egykor Magyarországhoz, Vas vármegye területéhez tartoztak, de Mátyás király a Szent Korona visszaszerzéséért több más településsel együtt zálogba adta. A községek ügye már 200 év óta foglalkoztatta a vármegyét, és bár a visszacsatolásukat az 1840-es években királyi rendelet írta elő, a tárgyalások az osztrák kormánnyal az első világháború kitöréséig folyamatosan zajlottak.⁶⁸

⁶⁷ SIPOS 1938. 52.

⁶⁸ BALOGH 1887-1901. 383.

Sinnersdorf és Oberwaldbauer esetével szemben négy falu (Vörthegey/Wörtberg, Burgóhegy/Burgauberg, Vághegy/Hackerberg és Neudóhegy/Neudauberg vagy Magashegy) közigazgatásilag ugyan Magyarország területére estek, de egyházigazgatásilag a graz- seckai egyházmegyéhez tartoztak.

A püspökségek ésszerű kialakítását szem előtt tartó Mária Terézia minden bizonnyal mindent elkövetett volna egy ilyen furcsa helyzet elkerülése érdekében. Hogy ezt miért nem tette, tehette, annak oka a települések történetében keresendő.

A Lapincs folyó völgyét, ahol a négy település található, már a honfoglalás idején határőrvidékként használták, a terület a 12. század környékén kezdett benépesülni, amikor német telepesek érkeztek a vidékre. A későbbi évszázadok során a folyó határfolyóvá vált. Jobb partja Stájerország, bal partja a Magyar Királyság területére esett. Így a Lapincs az országhatár mentén 1777-ben egyben az egyházmegye határává is vált. A 18. században azonban a folyó jobb partján lévő települések lakosai közül sokan felköltöztek a faluhoz tartozó, a folyó bal partján húzódó szőlőhegyeikbe lakni. Így valójában, mint egyfajta telepesek hozták létre a vörtiek Vörtheget, a burgaiak Burgóhegyet valamint Magashegyet, Neudóhegyet pedig a neudaiak. Természetes, hogy ezek a szőlőhegyekből falvakká vált községek szoros kapcsolatot ápoltak anyafalvaikkal: odajártak templomba, gyermekeiket odajáratták iskolába.

A fentiekből következően ezek a falvak nem rendelkeztek iskolával, templommal. A helyzet akkor vált kényessé, mikor a dualizmus után újjáalakult vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak feltűnt, hogy létezik Magyarországon olyan település, amely lényegében egyfajta exlex állapotban van, hisz esetükben nem tudták érvényesíteni az 1868-as népiskolai törvény előírásait.

A minisztérium 1871-ben levélben hívta fel Szabó Imre püspök figyelmét a problémára: „A Lapincs mentében magyarországi több községek stejerhoni anyaegházakhoz lévén csatolva, ezen körülmény miatt a gyermekek vagy éppen nem, vagy idegen földön iskoláztatván, nevelés tekintetében az állam felügyelete alól elvonatnak, – hogy e baj közös közreműködésünk által hovaelőbb orvoslást nyerjen, felkérjük Méltóságodat, hogy azon községek névjegyzékét, melyek stejerhoni vagy ausztriai anyafárákhoz [anyaplébániákhoz] vannak csatolva, velünk közölni, s főpásztori magas állásával odaműködni szíveskedjék, hogy azok magyarországi fárákba kebeleztessenek.”⁶⁹

⁶⁹ SzEL, AC 600/1871.

Szabó Imre ezt követően levelet írt a graz-seckau püspöknek, amelyben kérte, hogy a problematikus egyház-igazgatási helyzetet úgy oldják meg, hogy a kérdéses településeket a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezték.⁷⁰

A grazi püspökség – kézbe véve az ügyet – vizsgálatot indított, azonban az így készült jegyzőkönyvet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nem tekintette kielégítőnek. Ebben nyilván szerepe volt annak a ténynek, hogy a jegyzőkönyvek szerint egyik határszéli község sem kívánt magyar plébániához csatlakozni. A minisztérium ezt követően felszólította Vas vármegyét, hogy a püspökséggel együttműködve állítson fel egy világi és egyházi tisztviselőkből álló bizottságot, amely együtt tud működni a megfelelő osztrák szervezettel, s folytassanak le egy új vizsgálatot.⁷¹ 1873. szeptember 20-án Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, – lévén a bécsi vallás- és közoktatásügyi minisztérium ez ügyben már intézkedett – egy egyházi és világi tagokból álló vegyes bizottság felállítását.⁷² Az így felállított új testület tagja lett Griller Ferenc kiclédi esperes, Heisenberger Ferenc pinkafői plébános, Károlyi Antal alispán és Papp Antal a németújvári járás szolgabírája.⁷³

A vegyesbizottság jelentése nem ismert. Ismerjük azonban Szabó Imre püspök Vas vármegyéhez címzett átiratát, amelyben egyetértve a vegyesbizottság által készített jegyzőkönyvben foglaltakkal – utalva a négy településnek a magyar plébániához való csatlakozás elleni tiltakozására – azt javasolta, hogy a települések számára állítsanak fel egy önálló plébániát, ennek terheit pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium viselje.⁷⁴

A minisztérium nem zárkózott el attól, hogy az új plébánia megalakulásának költségeit magára vállalja, s felszólította a püspököt, tegyen javaslatot a terv megvalósítására vonatkozóan. Válaszában Szabó Imre felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a községek egymástól mintegy négyórányi távolságra esnek, és a hívek az istenszolgálatra csak a fáradságos hegyi út megtétele után érhetnének el, így – megemelve az alapítandó plébániák számát – a következőt javasolta: „a szóban levő fiókközségek részére két új plébánia volna felállítandó, s pedig akképp, hogy „Wörtherberg és Hackerberg 921 lélekkel, Neudauberg és Burgauberg pedig 1087 lélekkel egy-egy önálló plébániát képezzen.” Levelében a püspök kijelentette, hogy az egyházmegye anyagi helyzete nem teszi lehetővé azt, hogy a felállítandó

⁷⁰ SzEL, AC 1305/1871.

⁷¹ MNL VaML, Alispáni iratok IV/9/1873. Trefort Ágoston levele Vas vármegyéhez, 1873. január 15.

⁷² MNL VaML Alispáni iratok IV/9/1873. Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter levele Vas vármegyéhez, 1873. szeptember 20.

⁷³ MNL VaML Alispáni iratok IV/9/1873. Vas vármegye alispánjának levele a grazi helytartótanácsnak. Dátum nélkül

⁷⁴ MNL VaML Alispáni iratok IV/9/1873. Szabó Imre püspök levele Chernel Ferdinánd alispánnak, 1874. január 4.

két plébánia költségeit a püspökség fizesse, ugyanis az egyházmegye alapjait saját kegyúri terheinek finanszírozása teljesen kimeríti.⁷⁵

Úgy tűnik, a minisztériumnak végül is nem állt érdekében a plébániaalapítás támogatása, megelégedett azzal, hogy a településeken állami iskolákat hozzon létre. Így 1872-ban Vörthegeyen épült fel az iskola,⁷⁶ majd 1875-ben Vághegyen is.⁷⁷ Vörthegey község iskolájának építéséhez telket ajánlott fel, s ehhez 2000 Ft államsegélyt kapott.⁷⁸ Hackerberg esetében Mennyei József állami tanfelügyelő az iskola megnyitását a tankötelesek iskolalátogatásához és a magyar nyelv oktatásához kötötte, pontosabban a tanítót kötelezte, hogy a német nyelvet csak kiegészítő nyelvként alkalmazhassa.⁷⁹

Mindezek mellett a községi iskolák fenntartása nagy nehézségekbe ütközött, ugyanis – mivel a községek szőlőhegyekből alakultak – a települések nem rendelkeztek elegendő területtel a tanító javadalom biztosítására.⁸⁰

Az iskolaalapítás mellett Vörthegey község tervbe vette templom építését is, ezt azonban önerőből nem tudta megvalósítani. Ebből kifolyólag Vas vármegye közönsége az építendő templom kapcsán országos gyűjtést kívánt indítani, aminek tervét engedélyeztetés végett felterjesztették a minisztériumnak.⁸¹ Az 1873. évi rossz termés és a fellépő gazdasági válság miatt a község az országos gyűjtéstől elállt, s helyette államsegélyért folyamodott. Papp Antal németújvári szolgabíró a kérvényt így indokolta: „Wörthegey egyike lévén azon határszéli községeknek, melyeknek stiriától leendő végelszakítását országos érdekű ügynek tekintvén, az országos gyűjtés helyett államsegélyhez folyamodnak”.⁸² Sajnos a szükséges államsegély nem érkezett meg, így az ügy hosszú időre elaludt. A vörthegyieknek csak 1908-ra épült fel a kicsiny kápolnájuk, feltehetőleg a falusiak adományaiból.

1878-ban a belügyminisztérium részéről merült fel aggály a határ menti települések helyzetével kapcsolatosan. A minisztérium akkori tanácsosa, Lukács György felvilágosítást kért azokról a községekről, amelyek nem feleltek meg az 1876:14 törvény 116 §-a előírásainak, miszerint: „Minden község köteles egy, a helyi népesedési és egészségügyi

⁷⁵ SzEL, AC 953/1874.

⁷⁶ MNL VaML Vas Vármegye Tanfelügyelőségének iratai. Vörthegey 1870-1921.

⁷⁷ MNL VaML Vas Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. 1877/e 47.

⁷⁸ MNL VaML, Alispáni iratok IV/1875 Mennyei József megyei tanfelügyelő levele Chernel Ferdinánd alispánhoz.

⁷⁹ MNL VaML, Alispáni iratok IV/18/1876. Gönczy Pál miniszteri tanácsos levelét idézi Mennyei József tanfelügyelő. 1876. február 27.

⁸⁰ MNL VaML, Alispáni iratok IV/62/1875. 1875. január 16.

⁸¹ MNL VaML, Alispáni iratok IV/4/1873. Zeyk Károly államtitkár levele Vas vármegye közönségének. 1873. május 31.

⁸² MNL VaML, Alispáni iratok IV/4/1873. Papp Antal németújvári szolgabíró levele Vas vármegye alispánjának. 1873. október. 5.

igényeknek megfelelő, kellőleg berendezett községi temetőhelyet fenntartani. E kötelesség alól csak az esetben engedtetik kivétel, ha a községben egy vagy több felekezeti oly temető létezik, melyekben a temetkezés szabadsága biztosítva van.”⁸³

Papp Antal szolgabíró e tárgyban készült jelentése a németújvári járás négy egyházigazgatásilag problematikus faluját említette meg, mint olyanokat, amelyek nem rendelkeztek megfelelő saját temető helyével, s így az osztrák területen fekvő Neudauban Burgauban és Wörtben lévő plébániák temetőit használták. Azaz a halottakat átszállították Ausztriába. Az alispán utasította ugyan a településeket a törvényi előírás megtartására, azonban ezt a községek megtagadták, legalábbis addig az ideig, míg magyarországi plébániához nem csatolják őket.⁸⁴ Tisza Kálmán belügyminiszter a Vas vármegyéhez írt levelében – figyelembe véve a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak az ügyben számára nyújtott információkat – két lehetséges módot vázolt fel: Mivel a temetőknek egyházi fenntartás alá kellett tartozniuk, így vagy az osztrák lelkészeknek kell átjönniük Magyarországra temetni, vagy pedig a településeket be kell vonni a magyar egyházi igazgatásba. Az osztrák lelkészek azonban hivatkozva számos papi teendőjükre, nem kívántak átjárni Magyarországra. A magyar egyházi igazgatásba pedig csak úgy lehetett volna bevonni a településeket, ha a püspökök által igényelt két új plébániát felállítják. Ennek költségeit azonban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium még ekkor sem tudta felvállalni. Így a belügyminisztérium figyelembe véve a helyzet nehézségét, eltekintett a temetők létrehozásának követelésétől, azonban továbbra is szorgalmazta a településeknek a szombathelyi egyházmegyéhez való csatolását.⁸⁵

A községek ügye Vas vármegye közigazgatási bizottságának egyik 1889. évi ülésén is szóba került, az állam által felállított iskolákban ugyanis a hitoktatást mindegyik település iskolájában az osztrák plébánia lelkésze végezte, német nyelven. A közigazgatási bizottság ellenezte mind a nemzeti nyelvű hitoktatást, mind pedig azt, hogy egy nem magyar állampolgár magyar iskolában képesítő vizsga nélkül oktasson.⁸⁶

Az ügy szereplői ekkor visszatértek a kályhához, ugyanis újra felmerült, hogy a probléma gyökere tulajdonképpen abban áll, hogy a Magyarország területén lévő települések nem magyar egyházi igazgatás alá tartoznak, ezért felvették a kapcsolatot a szombathelyi

⁸³ MNL VaML, Alispáni iratok VII. 81/1878. Lukács György miniszteri tanácsos levele Vas vármegye közönségének. 1878. március 23.

⁸⁴ MNL VaML, Alispáni iratok VII. 81/1878 Papp Antal szolgabíró levele az alispánnak 1878. április 14.

⁸⁵ MNL VaML, Alispáni iratok VII. 81/1878. Tisza Kálmán belügyminiszter levele vas vármegye közgyűléséhez. 1880. május 6.

⁸⁶ MNL VaML, Alispáni iratok IV. 271/1889. Vas Vármegye Közigazgatási Bizottságának 1889. november 13-i ülésének jegyzőkönyve.

püspökkel, Hidasy Kornéllal.⁸⁷ Hidasy is ugyanazt az álláspontot képviselte azonban, mint elődje Szabó Imre, azaz ragaszkodott a két felállítandó új plébániához, amelyek költségeit az egyházi alapok jövedelmére nem engedte terhelni, s mivel a községek lakóinak az így kialakult helyzet megfelelt, és nem érezték magukat motiválva, hogy a plébániák felállítására nézve terheket vállaljanak, a megoldás kulcsa továbbra is a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezébe került.⁸⁸

A temetkezés helyzetének tarthatatlanságára a pinkafői plébániához tartozó Oberwaldbauernben és Sinnersdorfban csak 1900-ban derült fény. A két Ausztriában lévő, de a magyar pinkafői plébániához tartozó községben 1900-ig úgy történt a temetés, hogy az elhunytat – átlépve a határt – szekéren elszállították Pinkafőre, ahol magánháznál felravatalozták, majd pedig a pinkafői temetőben eltemették.⁸⁹

Az eljárás ellen ekkor is közegészségügyi aggályok merültek fel, hisz ez a már több évszázados gyakorlat komoly járványügyi kockázattal járt. Az ügy végleges rendezése a két osztrák település kiszakítását jelentette a magyar egyházigazgatásból, azaz elcsatolták volna a pinkafői plébániától, egyúttal a szombathelyi egyházmegyétől is.

1900-ban Károlyi Antal alispán a négy Vas vármegyei község magyar egyházigazgatáshoz történő csatolásának legnagyobb akadályát a javadalmukhoz ragaszkodó osztrák plébániák ellenállásában látta. Ezért javasolta, hogy a szóban forgó plébániákat a canonica visitatiók alapján kárpótolják.⁹⁰

Hidasy Kornél püspök már 1898-ban tájékoztatást kért Hatzl Ferenc esperes plébánostól arra vonatkozóan, hogy a párbér, a stóladíj és egyéb járandóságok tekintetében mekkora összeget képes biztosítani a négy település a létesítendő plébánia, vagy plébániák számára.⁹¹

Károlyi – a költségsökkentés szándékától vezérelve – javasolta, hogy a püspök újfent fontolja meg, nem volna-e lehetséges, hogy a településeket a már meglévő magyar plébániákhoz csatolják: Vörthegyet és Vághegyet a stináci, míg Burgóhegyet és Neudóhegyet a szenteleki plébániához. Egyidejűleg jelezte, hogy a temetők kijelölése ügyében a belügyminiszter felé megtette a szükséges intézkedéseket, s kérte a püspököt, hogy

⁸⁷ MNL VaML, Alispáni iratok IV. 271/1889. KIB átirata Hidasy Kornél püspökhöz. Fogalmazvány é.n.

⁸⁸ MNL VaML, Alispáni iratok IV. 83/1890. Hidasy Kornél szombathelyi püspök levele Vas vármegye alispánjának. 1890. február 3.

⁸⁹ MNL VaML, Alispáni iratok IV. 382/1900. A felsőöri szolgabíró felirata 1900. december 7.

⁹⁰ SzEL, AC 355/1900.

⁹¹ SzEL, AC 944/1898.

a temetőhelyek felszentelésével igyekezzen segíteni azt, hogy azokat mielőbb használatba vehessék.⁹²

A püspök mintegy reagálva az alispáni átíratra levelet írt Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Ebben tájékoztatta, hogy a graz-seckai püspök a magyarországi községeknek a szombathelyi egyházmegyéhez való csatolását Oberwaldbauern és Sinnersdorf községek seckai egyházmegyének való átadásához kötötte, és az osztrák püspök ragaszkodott – javadalmuk ellenértékéért – a kárpótláshoz is.

Levelében a püspök megerősítette, hogy a helyzet legjobb megoldását, továbbra is a két önálló magyar plébánia megalapításában látja. A püspök tájékoztatta a minisztert, hogy addig amíg a községek az egyházi igazgatás tekintetében a seckai egyházmegyéhez tartoznak nincs joghatósága felszentelni a temetőket.⁹³

Mivel sem az állam, sem a vármegye, sem pedig az egyházmegye nem tudta finanszírozni a plébániaalakításokat, annak terhét – vagy legalább egy részét – megpróbálták a községekre áthárítani. Ennek útját abban látták, hogy falvak egyházközségeket, vagy hitközségeket alapítanak, és azok képviselői felvállalják egy részét legalább a terheknek. A tervek szerint az új plébániatemplom, a plébánialak, az ahhoz tartozó gazdasági épületek felépítési költségeinek harmadát a falvaknak kellett viselnie, továbbá a kántorok díjazását, illetve a temető kijelölésének és felállításának anyagi terheit is.⁹⁴ A püspök azonban úgy vélte, ha mindegyik érintett község hitközséget alapít, az csak bonyolítaná az ügymenetet. Azt javasolta, hogy a két leendő plébániának alakuljon egy-egy hitközsége, azaz két falunak egy. Az így megalakult szervezetek pedig válasszák meg vezetőiket, hogy azok a plébánia felállítás minden kérdésében joghatósággal bírjanak.⁹⁵

A püspök óhaja nehezítette a hitközségek létrejöttét, ugyanis egyik község lakosai sem kívántak a másik település iskolájába, vagy községházába menni. Nyilvánvalóan ez egy tudatos lépés volt a lakosság részéről, ugyanis így rendkívül nehézé vált, hogy megválasszák a szükséges 15 tagú testületet, az elnököt, a jegyzőt és a gondnokot. Azaz megalakulhasson az egyházközség, amelynek fizetnie kellett volna, plébániaalapítás esetén a költségek 30%-át.⁹⁶

Az elcsatolást a graz-seckai püspök sem támogathatta: erre utal, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1901-ben sürgetnie kellett a szombathelyi püspököt, hogy a további folyamatok előmozdítása érdekében a szükséges statisztikai adatokat – a többször

⁹² SzEL, AC 355/1900.

⁹³ SzEL, AC 355/1900.

⁹⁴ SzEL, AC 2559/1898.

⁹⁵ SzEL, AC 1971/1899.

⁹⁶ SzEL, AC 1971/1899. Dömötör Lajos levele Hidasy Kornél püspökhöz 1899. szeptember 5.

felszólított graz-seckai püspök helyett – ő szolgáltassa be.⁹⁷A szombathelyi püspök ezt nem tudta megtenni, a folyamat tehát elakadt...

És mint az az 1914-es egyházmegyei sematizmusból kitűnik, sem a négy osztrák plébániához tartozó magyar község, sem a magyar plébániához tartozó két osztrák község helyzete nem rendeződött a világháború kitöréséig. Ez részben a lassú bürokrácia, részben a kevés pénz, de a legfőképpen az érintettek ellenállása miatt történt, mivel a községek nem kívánták vállalni a plébániaalakítással járó pluszterheket, de egyáltalán: nem kívántak a magyar egyházi igazgatáshoz tartozni. A helyzet szinte „önmagától” rendeződött, amikor is a trianoni békediktátummal mindegyik falut elcsatolták mind Magyarországtól, mind pedig a szombathelyi püspökségtől.

A szombathelyi egyházmegye területi kiterjedésére kiható másik, országos jelentőséggel bíró ügy, Muraköz egyházi hovatartozásának kérdése volt. A Zala vármegyéhez tartozó Muraköz egyházigazgatásilag a zágrábi egyházmegyéhez tartozott annak megalapításától, azaz 1091-től kezdve. Ez nem érintette az államhatárok kérdését.⁹⁸ A török kiűzését követően Padányi Bíró Márton veszprémi püspök küzdött azért, hogy Muraközt és a bekcsényi főesperesség Zala megye területére eső szakaszát egyházmegyéjéhez csatolják. Ez akkor mintegy 50 plébániát jelentett. Ezek közül akkor néhányat megkapott, illetve a szombathelyi egyházmegye megalakulásakor 16 plébánia átkerült az új püspökséghez. 1828-ban Bölle András szombathelyi püspök vetette fel újból a kérdés rendezését, azonban az ügy elakadt. Az 1848-49-es szabadságharc után I. Ferenc József a Muraközt közigazgatásilag a horvát-szlavón tartományhoz tartozó Varasd megyéhez csatolta, 1860-ban aztán az Októberi Diploma kiadását követően – a vármegyerendszer visszaállításával – helyreállt a régi rend, viszont az egyházigazgatási probléma ezzel nem oldódott meg, azaz Muraköz, Zala vármegye részeként a továbbiakban is a zágrábi érsek fennhatósága alá tartozott. Zala vármegye több ízben fordult e tárgyban az országgyűléshez, és magához a királyhoz is.⁹⁹

A megye a muraközi kérdés tanulmányozására, és állandó napirenden tartása érdekében „Muraközi Bizottságot” állított fel, és 1867-ben és 1872-ben tartott közgyűléseinek döntései nyomán az uralkodóhoz fordult beadványaival. 1873-ban Szabó Imre püspök az ügy kapcsán kikérte káptalanja véleményét. A kanonokoknak figyelmeztetniük kellett püspöküket:

„Muraköznek a szombathelyi megyébe szándékolt bekebelezése folytán a káptalan tekintetbe vévén, hogy a szombathelyi püspökség a zágrábi érseki megyéhez hasonlítva

⁹⁷ SzEL, Intimata 1901/58/b

⁹⁸ FÁRA 1942. 115.

⁹⁹ FÁRA 1942. 112.

szembetűnőleg szűkebben van dotálva, mintsem jelenleg is a püspök, az állása szerint feléje forduló követelményeknek a legnagyobb önmegtagadás, nélkülözés és jóakarattal mellett is eleget tenni tudna, hogy a székesegyház és az egyházmegyei alap is oly csekély tőkével ellátnák, miszerint a püspök ezekre is káptalannal együtt folyvást költekezni kényszerül.”

Ezért a káptalan figyelmeztette püspökét, hogy költségei Muraköz csatlakozásával csak növekedni fognak, szükséges lesz ugyanis egy horvátul beszélő pappal bővíteni a püspöki aulát is, ráadásul növekedni fognak az irodadíjak azáltal, hogy nagyobb számban kell majd a szükséges kiadványokat horvát nyelvre lefordítani.¹⁰⁰

A fentieknek figyelembe vételével Szabó püspök megállapította, hogy a szombathelyi egyházmegyének Muraköz átcsatolása esetén 22 plébániát 17 káplánsággal és mintegy 70 000 lélekkel kellett volna igazgatása alá vonnia. A püspök ennek végrehajtását feltételekhez kötötte: a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan stallumainak számát hárommal, a szeminárium férőhelyeinek számát nyolc fővel kívánta növelni. Szükségesnek vélte, hogy néhány zágrábi pénzalap, alapítvány kezelése átkerüljön a szombathelyi egyházmegyéhez, illetve, annak érdekében, hogy támogassák a muraközi gyerekek továbbtanulását – tulajdonképpen magyarosítását – a vallás- és közoktatásügyi minisztérium biztosítson e célra kellő számú ösztöndíjat.

I. Ferenc József 1875. november 25-én elvileg kimondta a Muraköznek a magyar egyházmegyéhez való átcsatolását, és elrendelte a Szentszékkal való tárgyalások megkezdését. Az ügy királyi biztosául Simor János hercegprímást nevezte ki. A zágrábi érsek heves ellenállása miatt azonban – a királyi akarat ellenére – az ügyből nem lett semmi.

Zala vármegye ezután is többször fordult a kormányhoz, (1881, 1901., 1904., 1908., 1911). Küzdelme azonban eredménytelen maradt.¹⁰¹ A vármegye, hogy kérésének nagyobb nyomatókat adjon, néhány beadványát az esetlegesen érintett Vas vármegyének is elküldte, amely általában ezeket egyhangú többséggel fogadta el és támogatta.

A szombathelyi püspök joghatóságának módosítása – vagyis az egyházmegye határainak változtatása – a korban meglehetősen nehéz feladatnak tűnt, amelyre végül nem is került sor. Az egyházmegye határainak, területének kérdése, a hívek lelki szükségleteinek ellátása nemcsak egyházi, de közjogi kérdéseket is érintett.

Mindemellett az egyházmegye határainak módosításához – amennyiben a két, vagy esetleg több egyházmegye megegyezett – rendelkezni kellett a király beleegyezésével, valamint a római Szentszék hozzájárulásával is. A szombathelyi egyházmegye azonban a

¹⁰⁰ SzEL, VSzSzkL, A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan üléseinek jegyzőkönyve. 1873. február 18. 321.

¹⁰¹ FÁRA 1942. 117.

három eset közül (Pinkafő filiái, a négy határszéli község ügye, valamint Muraköz) csak egyikben, Muraköz kapcsán kapta meg az uralkodói jóváhagyást, de ekkor is hiányzott a két érintett egyházmegye egyöntetű beleegyezése a határmódosítással kapcsolatban.

A határváltoztatás szándékát mindhárom esetben a nemzetiségi kérdés ösztönözte, s végső soron – bár mindegyik alkalommal a módosítás egyházi szempontból is indokolt lett volna – minden esetben nemzeti érdekből lett elutasítva.

IV. A szombathelyi püspökség és az oktatás

A dualizmuskori oktatáspolitikai főbb vonásai

A szombathelyi egyházmegye oktatásának helyzete nyilvánvalóan több szempontból vizsgálható, bár az eddigi szakirodalom fő vonala – helytörténeti szinten is – a dualizmuskori oktatáspolitikának elsősorban a pedagógiatörténeti aspektusait tárta fel. Az iskolák infrastruktúrájának, a taneszközök, s az oktatás minőségének elemzésén túl, a témának egy eddig kevésbé feldolgozott oldala, azoknak a társadalmi folyamatoknak kiértékelése, amelyek a központi jogi szabályozás következtében, mintegy annak melléktermékeként indultak el, hatásuk azonban mégis jelentőssé nőtte ki magát.

Az 1867-től a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot (újra) irányító Eötvös József határozott tervekkel szilárd és megalapozott ideológiai, filozófiai alapvetésekkel foglalta el miniszteri székét. Katolikusként az egyház megújításának lehetőségét, megtépázott társadalmi helyzetének stabilizálását az egyházi hierarchia, a főpapság hatalmának csökkentésében, ezzel egyidejűleg az alsópapság és laikusok befolyásának növelésében látta.¹⁰²

Ennek megfelelően legsürgetőbb feladatának a katolikus autonómia megteremtését tekintette, ezt azonban még a kormány oldaláról is kritikával fogadták, ugyanis a politikai elit a főkegyúri jog által biztosított befolyásának megszűnését látta benne. A terv végrehajtásában a főpapság sem volt partner – bár kezdetben határozottan az autonómia mellett foglaltak állást –, mivel félték a világiak esetleges túlzott befolyásától, ezért az idő múlásával egyre inkább igyekeztek negligálni a tervezetet.

Eötvös katolikus autonómiával kapcsolatos terve a főpapság és a kormány együttes halogató taktikájának következtében megbukott, s így a miniszter nagyszabású reformjainak csak egyes részleteit tudta megvalósítani. Ezek közé tartozott a magyar népoktatás elodázhatatlan megújítása és szabályozása. Az elemi iskolák jelentős része egyházi, többségében katolikus kézben volt, s róluk Eötvös lesújtó véleménnyel rendelkezett: „Mindazon intézetek, melyeket a klérusra bízta, mindenekelőtt a népiskola és a gimnáziumi oktatás olyan állapotban vannak, amilyennel civilizált országban nemigen találkozhatunk. A népnevelés körében tapasztalt hátramaradásunk [...] egyedül az egyházi férfiúknak rovatik fel bűnül.”¹⁰³

A történeti szakirodalom többször méltatta annak a ténynek a jelentőségét, hogy az önállóvá vált magyar kormány már a kiegyezést követő második évben napirendre tűzte a

¹⁰² KELEMEN 2003. 63.

¹⁰³ EÖTVÖS 1976B. 485–486; 505. Eötvös 1867. május 22-én, valamint 1867. szeptember 4-én kelt levele de Montalembert grófnak.

népoktatás rendezését és szabályozását tartalmazó törvényt.¹⁰⁴ Ebben a kormányt nem csak a kényszerítő szükség motiválta, hanem annak a ténynek a felismerése is, hogy a polgári átalakulás tankötelezettség, írásbeliség nélkül nem vihető végbe. A reform elodázhatatlanságát jól mutatja, hogy 1869-ben Magyarország hat éven felüli férfi népességének csak 40,8, női népességének csak 25,01%-a tudott írni-olvasni.¹⁰⁵

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára 1868 őszén tárgyalta és fogadta el az országgyűlés a „népiskolai közoktatásról” szóló 1868:38. törvényt, amely Magyarország első tanügyi törvényének tekinthető. A rendelkezés létrejöttével a kormány jelentős lépést tett a szabályozott, egységes tantervet alkalmazó modern közoktatás irányába, amellyel szükségszerű velejárója volt – számos korszerű és előremutató szabálya mellett –, hogy állami felügyelet alá helyezte a katolikus egyház iskoláit.

A jogszabály alkotói jelentős eredményt vártak a tankötelezettség bevezetésétől, ugyanis a hatodik életévüket betöltött, tizenkét évnél fiatalabb gyermekek számára – akik nem magántanintézetben, vagy háznál tanultak – kötelezővé tették az elemi iskolák látogatását, tizenkettő és tizenöt éves kor között pedig az úgynevezett ismétlő iskola elvégzését. A tanköteles gyermekek szülei pénzbírsággal voltak sújthatók, amennyiben a jogszabályban rögzített kötelességüket elmulasztották.

A népiskolai törvény kiadása meglehetősen rossz időpontban érte a szombathelyi egyházmegyét. 1869-ben elhunyt az 1852-től regnáló püspök, Szenczy Ferenc. Halálát követően Szabó Imre lett az új szombathelyi megyésfőpásztor, akinek így kevés ideje maradt a püspökség oktatási helyzetének feltérképezésére, bár e tárgyban némi ismerettel minisztériumi munkájából kifolyólag valószínűleg rendelkezett.

Az ő választása az egyházmegye élére a katolikus iskolaügy szempontjából rendkívül szerencsésnek mondható, de mire a püspökválasztás körüli procedúra lezajlott, és az új főpásztor elfoglalhatta egyházmegyéjét addigra már több kérdésben tulajdonképpen döntés született. Ennek ellenére püspöki munkásságában kiemelt szerepet kapott – s feltehetőleg nemcsak a megváltozott jogi környezet okán – az iskolaügy. 1872-ben ő alapította a szombathelyi katolikus elemi iskolát, miután Szombathely város az 1868-as törvény rendelkezéseit kihasználva községesítette az addig egyházi fenntartású népiskolát.¹⁰⁶ Gyakran utazott el vidékre iskolákat látogatni, s ilyenkor előszeretettel vizsgáztatta a diákokat.¹⁰⁷

¹⁰⁴ FELKAI 1979. 187.

¹⁰⁵ VÖRÖS 1989. 890.

¹⁰⁶ FÜSSY 1929. 103.

¹⁰⁷ FÜSSY 1929. 108.

Szabó Imre szépirodalmi és teológiai munkássága is elismerésre méltó, 1873-ban a Magyar Tudomány Egyetem Hittudományi Kara doktori címmel tüntette ki.¹⁰⁸

Egyik első körlevelében az 1868-as törvény kapcsán így írt: „A népiskolai közoktatásról szóló 1868-ik évi 38. t.c. jogot ad ugyan minden hitfelekezetnek, tehát egyházunknak is arra, hogy eddigi iskoláit saját költségén fenntarthassa, a körülményekhez képest újakat állíthasson, azonban mind a tanítók alkalmazására, mind a tanrendszer- és könyvekre nézve maga intézkedhessék; egyúttal azonban a föltételeket is megszabja, melyeknek teljesítésétől a felekezetek ezen jogát függővé teszi elannyira, hogy ha a felekezetek a megszabott feltételeknek a kormány által teendett háromszori intés után sem felelnek meg, a kormány a felekezeti iskolát bezárhatja. Azáltal tehát, ha valamely létező felekezeti iskolának további fenntartása elhatároztatik, a felekezet teendőinek csak egy része van teljesítve, az iskola jövője a felekezeti jelleg pusztá kimondásával nincs biztosítva. Ha iskoláink fennállását biztosítani akarjuk, a törvénynek mind az iskola épületet és annak felszerelését, mind a tananyagot s annak rendszeres előadását, mind végre a tanító képességét és ellátását illető rendeleteit teljesítenünk kell, különben iskoláink létét kockáztatnunk, s igazolnunk az ellenünk hangosan kimondott azon vádat, hogy az iskolaügy sikeres vezetésére sem képességgel, sem buzgalommal nem bírunk. [...] Ha az iskola az egyház leánya, úgy kell gondozni s ápolni e leányt, hogy az anyának dicsőségére és örömére vállalják. Ha az iskola a templom előcsarnoka, oly állapotba kell e csarnokot helyezni, hogy vallás-erkölcsileg kiművelt növendékei önnön szívük édes vonzalma által vezetessenek a templomba.”¹⁰⁹

Az 1872-ben, a püspöknek Szombathelyi Római Katolikus Iskola megnyitásakor mondott beszéde is hasonló gondolatokat fogalmazott meg: „Én az elemi népiskolát nem csupán oktatási, hanem egyúttal népnevelési intézetnek is tekintem; s mert erkölcsi nevelést vallás nélkül elképzelni nem tudok, a népnevelő-intézet éltető szellemének mást, mint a vallást nem tekinthetek.”¹¹⁰

Szabó püspök a népiskolai törvény kapcsán a teljesítés mellett tette le voksát. Körleveleiből, püspöki utasításaiból mind-mind az a kérés, utasítás köszön vissza, hogy a plébánosok és az iskolaszékek teljesítsék a népiskolai törvényben foglaltakat. Két püspöki körlevele, amelyeket e tárgyban adott ki a Vas megyei oktatástörténet értékes forrásai. Ezekben – a vallás és közoktatásügyi minisztérium leirata nyomán – Szabó Imre sorra vette

¹⁰⁸ FÜSSY 1929. 119.

¹⁰⁹ SzEL, Püspöki Körlevelek 1870. II. körlevél.

¹¹⁰ SZABÓ 1894. 452.

azokat a hiányosságokat, amelyek jellemezték az egyházmegye katolikus iskoláit.¹¹¹ A hiányok orvoslását szigorúan meghagyta plébánosainak, s tette ezt azért, hogy az iskolák katolikus jellegét megőrizze, a katolikus iskolahálózatot fenntartsa. Valószínűleg Szabó püspök mindezt még pusztán pasztorációs célzattal tette, azonban évek, évtizedek múltán kiderült, az iskolák katolikus jellegének megtartása hosszú távon befolyásolta az egyházmegye katolikus társadalmi fejlődését.

Küzdelem az iskolák „községesítése ellen”

Eötvös József már az első, 1848-as minisztersége idején is a községi, azaz a városok, falvak által fenntartott iskolákat tekintette a népoktatás fejlesztése szempontjából alapvető intézménynek. Kicsit módosítva bár, de ezt az alapgondolatot igyekezett átültetni a megváltozott viszonyokra 1868-ban. Így erre az iskolatípusra vonatkozik a törvény legtöbb pontja, s ezt próbálta propagálni a települések, városok vezetői számára, illetve a jogszabályi háttér is a községi iskolák létrejöttét támogatta.¹¹²

Az 1868:38-as törvény mellett, hogy engedélyezte a felekezeti, egyesületek számára népiskola fenntartását, ezeket megfelelő feltételekhez kötötte. Előírta a képezített tanító alkalmazását, a kötelezően tanítandó tárgyak körét (olvasás, írás, számolás hittan-erkölcstan, anyanyelvi nyelvtan, történelem, földrajz, természetrajz, fizika, mezőgazdaság, polgári jogok-kötelességek, ének testgyakorlás), az iskolák minimális iskolai felszereltségét (táblák, földgömbök, térképek, természetrajzi ábrák)¹¹³ továbbá szigorú előírásokat fogalmazott meg az oktatási épületek minőségével kapcsolatosan is: „iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8-12 négyszögöl lábnyi helyet számítva) elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva”.¹¹⁴

Abban az esetben, ha az adott községben hitfelekezet, egyház, plébánia nem tartott fenn elemi iskolát, a községnek kellett „népoktatási intézetet” felállítania és ezek fenntartására 5%-os pótdót vethetett ki (ezt felekezeti iskola nem tehette meg) és ha igényelte, részesülhetett állami segélyben. Adott esetben község segíyezhetett felekezeti iskolát, de ha egy településen több felekezet is rendelkezett iskolával, akkor azokat azonos arányban kellett támogatnia.

¹¹¹ SzEL, Püspöki körlevelek. 1871. XI. körlevél 2056. sz., illetve SzEL Püspöki körlevelek 1874. IV. körlevél 727. sz. Ezeket idézte: PÁL 2009. 277-279.

¹¹² KÖTE 1971. 27.

¹¹³ 1868:38 30.§.

¹¹⁴ 1868:38 27.§.

Az a település, amely egyetlen felekezeti iskolával rendelkezett, de a másvallású diákok létszáma elérte a harminc főt, köteles volt közös népiskolát állítani. Ezzel kapcsolatban a jogszabály 26. §-a kimondta: „Különbéle felekezeti községekben, ha egyes felekezetek képesek is a jelen törvény kívánatainak megfelelő népiskolákat tartani fenn, de azon meggyőződésre jutnak, hogy közérővel virágzóbb állapotban tarthatnak fenn közös iskolát, amelyre az egész község, sőt az állam segélyét is igénybe vehetik: a külön felekezeti iskolák közös iskolává alakíthatók.”¹¹⁵

A kormány községi iskola felállítását rendelhette el – egyidejűleg a katolikus iskola megszüntetését – ha a felekezeti iskola a tanfelügyelők által feltárt hiányokat „a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által félévenként történt három ízbeli megintés után sem teljesítenék”.¹¹⁶

1869-ben a minisztérium a jogszabály e passzusát rendeletben finomította, miszerint „ahol a tanfelügyelő azt látja, hogy valamely felekezeti iskola a törvény kellékeinek nem felel meg, figyelmeztesse az iskolát erre a körülményre és háromszori megintéssel arra serkentse az egyházat, hogy az iskolájának községivé való minősítését kérje.”¹¹⁷

Azaz, ha az egyház nem tudta teljesíteni a törvényben meghatározott, magasabb követelményeket be kell zárnia, és át kell adnia iskoláját. Ez számára nemcsak presztízsveszteséget jelentett, ugyanis a templomon kívül az iskola jelentette azt az intézményhálózatot, amelyen keresztül befolyását érvényesíteni tudta a társadalom minden rétege felett.

A fentiek alapján érthető, hogy a népiskolai törvény bevezetése és végrehajtása körüli heves viták elsősorban a községi iskolák létesítése, illetve a felekezeti iskolák „közösítése” körül alakultak ki. Az országon, így Vas és Zala vármegyében is végigvonuló, elsősorban a városokat érintő községésítési hullám nagy viharokat kavart. Ezt csak Trefort Ágoston 1873-as körrendelete csillapította le némileg, amelyben a miniszter a tanfelügyelőket mértéktartásra intette.¹¹⁸

Több város és falu döntött úgy, hogy az addig plébániai fenntartásban lévő, katolikus elemi iskolaként működtetett tanintézetet községivé alakítják át. Nyilvánvalóan érzékenyen érintette az egyházmegyét, hogy mind a szombathelyi, mind pedig a zalaegerszegi katolikus népiskola az elsők közt vált községivé.

¹¹⁵ 1868:38.

¹¹⁶ 1868:38. 15§.

¹¹⁷ REGŐS 1971. 149.

¹¹⁸ KELEMEN 2003. 66.

A községesítés veszélye több városban is fenyegette a püspökséget. A németújvári plébános-helyettes Gosztál Gaudentius 1871-ben segélykérelemmel fordult az egyházmegyéhez, mivel a plébániai iskola, valamint a tanítólak kijavítása, illetve a szükséges felszerelések beszerzése 235 Ft-os vállalhatatlan kiadást jelentett számukra. Ezen felül a rendes tanítónak a természetbeni juttatások mellett 251, a másodtanítónak 250 forintot fizettek. Ezek mellett az iskola éves bevétele mindösszesen 301 forintot tett ki, amelyhez a kérelem kapcsán az egyházmegyei segélyalapból Kopsz általános helynök 100 Ft rendkívüli segély utalását rendelte el.¹¹⁹ Nyilvánvaló, hogy az iskola rendezetlen helyzete miatt történt, hogy következő jelentésében Gosztál plébános – megköszönve a 100 Ft segélyt – arról írt, hogy a lakosság 200 szavazóképes polgára közül 170 községi iskolát akar.¹²⁰ Ennek ellenére itt az iskola katolikus jellegét sikerült megtartani a ferences szerzetesek, valamint minden valószínűség szerint a Batthyány család jelentős befolyásának köszönhetően.

Alsólendván 1870-ben történt meg a katolikus iskola községesítése, minek kapcsán Stirling Antal plébános panaszt tett a minisztériumnál a közös iskolaszékre, ugyanis a közös iskola tulajdonába került a régi iskola épülete, illetve az iskola alapítványi tőkéinek kezelése. A kiküldött bizottság előtt végül is az a megegyezés született, hogy az iskola épülete, amelyet 1847-ben a település építtetett, a községi iskoláé lesz. Az alapítványok közül pedig a két kisebb értékű a katolikus iskoláé – mondván azokat papok alapították – míg a harmadik nagyobb tőkével rendelkező alapítványt, illetve a tagosításkor az iskolának juttatott földet, valamint a közös iskola iskolaszereit elfelezik (ez utóbbiról mindkét fél lemondott, mondván ezeket már időközben beszerezték).¹²¹

A városok mellett több olyan vidéki egybefüggő „területi tömb” alakult ki, ahol a falvak egységesen a községesítés mellett tették le a voksukat. Az egervári plébániához tartozó egervári, gősfai és boldogasszonyfai községek szinte egyszerre kérték iskolájuk községesítését. Az eset a püspököt olyannyira felháborította, hogy a plébánia vezetőjét fegyelmi eljárásnak kívánta alávetni. A plébános, Eder Ferenc jelentésében az egervári tanítóra hárított minden felelősséget, mondván ő hergelte fel a népet, s agitált a közös iskola létrehozása mellett.¹²² A plébánia községesített iskolái közül az egervári iskola 1882-ben kérvényezte felekezeti iskolává történő átalakítását.¹²³

¹¹⁹ SzEL, AC 74/1871.

¹²⁰ SzEL, AC 198/71.

¹²¹ SzEL, AC 412/1871.

¹²² SzEL, AC 1921/1871.

¹²³ REGÖS 1964. 49.

Az állami támogatásban bízva 1872-ben a gersei iskola is közös iskola lett, s hamarosan a plébánia többi oktatási intézménye (Karátföld, Telekes, Sárfigyűd) is követte példáját.¹²⁴

Muraszombatban nem merült fel, vagy nem járt sikerrel az iskola közösítése ám Szelestey László tanfelügyelő – mivel valószínűsíthetően a helybéli vendek magyarosításának eszközét látta benne – ragaszkodott az állami iskola létrehozásához. A szlovén érzelmű plébános Hüll Ferenc ezt személye elleni támadásként fogta fel, s a későbbiek során számos konfliktus robbant ki a hatóságok és közte az állami iskola okán.¹²⁵

Több esetben előfordult, hogy miután a község döntött iskolájuk községesítéséről, a megígért, vagy remélt állami támogatás elmaradása nyomán később az iskola katolikus jellegét kívánták visszaállítani. A szerdahelyi plébános, Góczán József ellen a püspök vizsgálatot indított annak kiderítésére, mennyiben felelős a plébános abban, hogy az iskola elvesztette felekezeti jellegét. Az elkészült jegyzőkönyv szerint a községesítés oka a tanító és a plébános közti ellentétből fakadt, aminek következtében a tanító, egyeztetve a tanfelügyelővel, rábírta a települést az iskola közössé tételére. A szerdahelyiek azonban, úgy tűnik – nyilván a plébános hathatós buzdítására – meggondolták magukat, s 1872-ben Góczán plébános már azt írta a püspöknek, járjon közbe annak érdekében, hogy az iskola visszanyerje katolikus jellegét.¹²⁶

A püspök – segítve Góczán törekvéseit – 1873-ban levélben kérte a minisztert engedje a szerdahelyieknek, hogy katolikus tanítót válasszanak. Olyat, aki az isteni szolgálatoknál segédkezhessen.¹²⁷ 1875-ben feltehetőleg a plébános és a tanító vezetésével, majdhogynem polgárháborús helyzet alakult ki az iskola felekezetiése kapcsán. Végül a tanító adta fel előbb a harcot, 1876-ban felmondott, majd pedig ezután a szerdahelyi iskola újfent katolikus népiskolává alakították át.

Németgencsen a falubeliek 1874-ben kérték iskolájuk újbóli felekezetié történő átalakítását.¹²⁸ A püspök az ügyel kapcsolatban felszólította a falu vezetőit, állítsanak ki hivatalos jegyzőkönyvet, amely tartalmazza a község határozatát az ügyben, illetve utasította az iskolaszéket, hogy erről értesítsék a vármegyei tanfelügyelőt is.¹²⁹

¹²⁴ SzEL, AC 1732/1872.

¹²⁵ SzEL, AC 1615/1871.

¹²⁶ SzEL, AC 1635/1872.

¹²⁷ SzEL, AC 469/1873.

¹²⁸ SzEL, AC 1925/1874.

¹²⁹ SzEL, AC 1934/1874.

1875-ben Baltavár és Csehi kívánta iskolájuk visszaalakítását katolikus felekezetiévé. Ennek végrehajtását érdekes módon a világi hatóságok sem ellenezték, ugyanis az e tárgyban összehívott falugyűlés határozatainak végrehajtásában Bozzay főszolgabíró is segédkezett.¹³⁰

A folyamat tehát nem egyoldalú volt, sőt az községesítési mozgalom kezdeti fellángolása után kijelenthető, hogy jelentős fordulatot vett. Ebben feltehetőleg szereppel bírt az 1873-as pénzügyi, majd az azt követő kormányzati válság is, amikor az államnak minden bizonnyal nem maradt elég ereje támogatni sem az állami, sem pedig a községi iskolákat.

Akadtt olyan eset is, mikor az egyházmegye mondhatni, majdhogynem önként lemondott arról, hogy az adott plébánia fenntartásában megőrizze az iskolát. Szabó Imre püspök a közigazgatási bizottságnak a felsőpetróci iskola hiányaira vonatkozó felszólítását kézhez véve, meg sem próbálta az iskolaszéket meggyőzni az iskola katolikus jellegének megtartásáról. Tette ezt valószínűleg a település mély szegénysége, valamint a környéken élő jelentős evangélikus lakosság miatt.¹³¹

Az egyház iskolái katolikus jellegének megőrzése érdekében rákényszerült arra, hogy a kezelésében lévő tőkéket az oktatási intézmények céljaira átcsoportosítsa. Erre vonatkozóan több lehetőség is rendelkezésére állt. Az iskolaszék – amennyiben a községi pótdó kivetése már nem állt módjában – támogatást kérhetett az egyházmegyétől. A püspök, ha a kérelmet megalapozottnak találta, akkor a beadványt azzal a kéréssel továbbította a káptalannak, hogy az egyházmegyei szegényalap terhére állapítson meg az illetékes kanonok egy méltányos összeget, s azt utalják ki az adott plébánia javára.

Az iskolaszék és a plébános másik lehetősége abban állt, hogy felhasználja a templompénztár tőkéjét vagy kamatait. Erre csak akkor volt módjuk, ha a templom állapota nem igényelt a közeljövőben ráfordítást, s a templompénztár tervezett bevételei lehetőséget adtak arra, hogy a kialakult hiányt pótolják. Ezért azokon a helyeken, ahol a templompénztár egyensúlya ingatagnak látszott, a püspök csak kölcsön felvételét engedélyezte.

A katolikus iskolák jelentős része – a templommal, vagy akár plébániával együtt – kegyúrinak minősült. Így az iskola felújításának költségeit és mértékét az adott templom vagy plébánia canonica visitatiója szabályozta, és ebbe az állam nem is kívánt beleszólni, s ez az állapot a népiskolai törvény megjelenését követően sem változott.

Több katolikus iskolát nem plébánia alapított, hanem szerzetesi közösség, amelyet éppen az adott iskola fenntartása céljából telepítettek le. Ezek közé soroljuk a kőszegi elemi leányiskolát, amelyet a domonkos nővérek működtettek, a lékai apácázárda elemi

¹³⁰ SzEL, AC 1000/1875

¹³¹ SzEL, AC 653/1879

leányiskoláját, a pinkafői apácazárda iskoláját, valamint a Sárvári Szent Vince Szeretet Leányai által fenntartott leányiskolát.

Amikor a püspökség ezektől a zárdáktól az általuk működtetett iskolák éves kimutatását kérte kiderült, hogy azok fenntartása – köszönhetően az apácák áldozatvállalásának és a létrehozók alapítványainak – valójában a települések és a lakosság számára nem jelentenek többletkiadást.

A pinkafői iskola nem rendelkezett jövedelemmel, hisz a gyerekek tandíjat nem fizettek, csak a szükséges tankönyveket szerezték be. Az apácáknak az iskola fenntartására költeniük nem kellett, ugyanis annak helységeit a zárda épületében alakították ki, és a tanítást díjmentesen az apácák maguk végezték.¹³²

Lékán az apácazárda éves fenntartási költsége 620 Ft-ot tett ki, amelyet az iskola és a zárda letelepítésére létrehozott alapítvány kamataiból fizettek. Az iskolaszékre pusztán a tüzelő biztosításának feladata hárult.¹³³ Sárváron a Szent Vince nővérek iskolájának kiadásai 1840 Ft-ot tettek ki, azt azonban a sárvári főhercegi család fizette.¹³⁴ A kőszegi szent domonkos nővérek esetében Kőszeg szabad királyi város fizetett – feltehetőleg kegyúri kötelezettsége alapján, ugyanis a nővérek a régi elemi iskola fenntartását vették át – 817 Ft-ot.

Tehát amíg a községi iskolák a válságos időszakokban tulajdonképpen csak magukra számíthattak, addig a katolikus iskolák számára több lehetőség is kínálkozott beruházásaik megvalósításához, intézményeik fenntartásához pénzt előteremteni.

Az Eötvös által támogatott és ösztönzött községi iskolák az egyházmegyében éppen ezért nem tudtak teret nyerni. S bár számuk folyamatosan emelkedett, a katolikus iskolák mellett ez jelentéktelennek tűnik. 1870-ben a szombathelyi egyházmegye területén 349 katolikus iskola működött, mellettük ekkor hat községi iskola nyílt meg. 1913-ban a katolikus iskolák száma 412-re emelkedett az 53 községi és 56 állami iskola mellett.

A fentiek figyelembevételével kijelenthető, hogy a népiskolai törvény szándéka, amely a községi iskolák létesítésének, az egyháztól történő átvételére irányult – a szakirodalom eddigi állításával szemben – hibás, de legalábbis elhamarkodott elgondolásnak bizonyult. A városok erre ugyan fel voltak készülve, s anyagi erejük ezt megengedte nekik, de a falvak lakossága nem rendelkezett akkora önerővel, akkora pénzügyi mozgástérrel, hogy az iskola fenntartásával járó anyagi terheket viselni tudták volna.

¹³² SzEL, AC 143/1880.

¹³³ SzEL, AC 142/1880.

¹³⁴ SzEL, AC 140/1880.

Az iskolaszékek megszervezése

A népiskolai törvény értelmében a tanító kiválasztásának, a tandíj kiszabásának, valamint az iskola ellenőrzésének feladata az elemi iskolával rendelkező községek lakosaiból szervezendő iskolaszékre hárult. A törvény azonban ezt csak a községi népiskolák számára írta elő kötelező jelleggel. Ennek a testületnek a helyi lelkészek – a választott tagokon kívül – tanácskozási joggal tagjai lettek.¹³⁵

A fentiek ellenére a szombathelyi egyházmegyében 1870-re a legtöbb iskola beküldte az iskolaszékének megalakulásáról szóló jegyzőkönyvét. Tanulságos az ikervári plébánosnak, Somogyi Józsefnek ez ügyben írt levele: „...Ikerváron az iskolaszék még múlt 869. évi augusztus 8-án az 1868:38. tc. 117.§ értelmében megalakult, miről jegyzőkönyvet ugyan múlt 869. aug[usztus]. 16-án a főtisztelendő ker[ületi] Esperes Urnak át is adtam a f[ő]t[isztelendő] püspök helyettesi hivatalhoz beküldés végett. Iskolánkban a kormánytól rendelt taneszközök megkaphatók voltak, mint: földgömb, földabrosz, természetrajzi táblák, számoló gép, megvannak, de mind eddig nincs a tanoncok kezébe is adható könyv, mely mindezeket magyarázza.”¹³⁶

Az 1876:28. a népiskolai hatóságokról szóló törvény azonban már előírta, hogy minden olyan egyházközségnek, amely népiskolát tart fenn a helybeli egyházközség tagjai közül legalább öt választott taggal iskolaszéket kell szerveznie. Ennek nyomán a magyar katolikus püspöki kar 1877-ben elrendelte a katolikus népiskolák iskolaszékeinek megszervezését.¹³⁷

A szombathelyi egyházmegyében ezt a „rendszabályt” a Bertalanffy nyomda már az 1876-os esztendőben kiadta, s Szabó Imre november 14-én kötelezően el is rendelte alkalmazását. A püspöki kar valószínűleg a Szombathelyen elfogadott dokumentumot adaptálta az országos szabályzathoz is.¹³⁸

Egy iskolaszék legalább öt és legfeljebb 36 fős lehetett, hivatalból tagja lett a tanító – ahol több tanító működött, öt tanítóként egyet választottak maguk közül – és a helyi plébános. Választható volt minden római vagy görög katolikus férfi, aki a hitközségnek tagja volt vagy az iskola fenntartásához állandóan hozzájárult. Az iskolaszék megválasztása a gyakorlatban úgy történt, hogy az illetékes plébános a hitközség két tagjával közösen összeírta a

¹³⁵ MÉSZÁROS 1988. 226.

¹³⁶ SzEL, Iskolai iratok 1868/7.

¹³⁷ MÉSZÁROS 1988. 227.

¹³⁸ Róm. kath. hitközségek iskolaszékeinek szervezetére és hatáskörére vonatkozó a magyarországi püspöki kar által megállapított rendszabályok. Szombathely, 1876. A „rendszabályok” általam fellelt egyetlen példányát a MNL VaML Vas Vármegyei Közigazgatási Bizottság 1877/e 47 sz. alatt találtam meg. A Vas Megyei Levéltár könyvtárában őrzik.

választhatókat, majd ennek listáját közszemlére tette. Ezt követően a plébános legalább nyolc nappal a szavazás előtt kihirdette a választás napját. A megválasztás egyszerű szavazattöbbséggel történt, egyenlő szavazatszámnál a magasabb életkor döntött. A tagokat három évre választották. Az elnök minden esetben a plébános lett, aki mellé az iskolaszék saját tagjai közül világi elnököt jelölt ki, ez utóbbi azonban csak az egyházi elnök akadályoztatása esetén bírt szereppel. Rajtuk kívül jegyzőt, pénztárost, valamint gondnokot választottak.¹³⁹

A fentiekből látható, hogy a törvény által előírt iskolaszékeket a katolikus püspöki kar – s maga Szabó Imre szombathelyi püspök is – azáltal, hogy a plébánost tette meg elnöknek, gyakorlatilag önrendelkezési jogától csaknem megfosztotta. Egy elnök-plébános ugyanis tekintélyénél és iskolázottságánál fogva könnyedén tudta akarátát érvényesíteni egy egyszerű falusi közösség felett.

Ennek ellenére néhány kivételes esetben az iskolaszék képesnek mutatkozott plébánosát ellensúlyozva, az ő akarátával szembemenve, a község – és a hitközség – érdekeit képviselni. Az andrásfaiak tanításra alkalmatlannak vélt, a plébános által azonban védelmezett tanítójukat jelentették fel a püspöknél.¹⁴⁰ Vádjuk valószínűleg kellően alapos lehetett, ugyanis a Vas vármegyei tanfelügyelő hasonló tartalommal írt jelentést az egyházmegyének, kérve Szakály tanító elbocsátását.¹⁴¹

Az iskolaszékek önrendelkezésének lehetőségére az 1871-es sárvári példa a legmeggyőzőbb. Itt Köves plébános, miután nem fogadta el az iskolaszéken belül a sárváriak és a vidékiek arányát, negligálta annak működését. Ezért az iskolaszék világi elnököt választott, s csak azokat az ügyeket osztotta meg a plébánossal, amelyhez feltétlenül szükségeltetett beleegyezése.¹⁴² A konfliktus akkor robbant ki, amikor a sárváriak úgy választottak segédtanítót, hogy a szavazáson nem jelent meg a plébános, aki aztán később sértődötten jelentette az ügyet a főpásztornak. A püspök tartott a sárvári iskola esetleges községesítésétől, s ezt megelőzendő, felkérte Stegmüller Károly egyházmegyei tanfelügyelőt, a helyzet kivizsgálására, akinek végül sikerült elsimítania a felmerült ellentéteket.¹⁴³

1876-ban a vármegyei tanfelügyelő az uraiújfalui iskolát annak alkalmatlansága miatt bezárattatással fenyegette meg. A helyzet megoldására Forray plébános iskolaszéki ülést

¹³⁹ RENDSZABÁLYOK 1876. 4.

¹⁴⁰ SzEL, AC 938/1871.

¹⁴¹ SzEL, AC 802/1871. Szakály András tanító sorsának pontos alakulásáról sajnos nincs tudomásunk. Az 1871-es névtárban még szerepel tanítóként, azonban következőként csak az 1874-es sematizmus áll rendelkezésünkre, amelyben az andrásfai tanítói állát betöltetlennek jelölik. NÉVTÁR 1871., NÉVTÁR 1874.

¹⁴² SzEL, AC 292/1871.

¹⁴³ SzEL, AC 206/1871.

hívott össze, ahol javasolta az egyesületnek egy a községben lévő ház kibérlését az iskola céljára. Csakhogy a szóba jöhető épületek tulajdonosai hallani sem akartak erről, ráadásul az iskolaszék úgy döntött, nem kíván a fizetendő bérleti díj miatt pótdátot szedni.¹⁴⁴ Patthelyzet alakult ki, amit a vármegyei tanfelügyelő oldott fel azzal, hogy javaslatot tett a tanítói lak iskolává történő átépítésére.¹⁴⁵

Az 1868:38-as népiskolai törvény által kezdeményezett, majd az 1876-os módosítással a katolikus népiskolákra is kötelezően előírt iskolaszékeket Szabó Imre püspök már korábban, 1871-re elrendelte egyházmegyéjében feltehetőleg azzal a szándékkal, hogy az iskolák községésítését az erős iskolaszékek az önrendelkezés erejével előzzék meg.¹⁴⁶

Az állam által kezdeményezett iskolaszékek létrejöttének hatása nem elhanyagolható. Az autonómiával nem rendelkező falusi katolikus társadalom – még ilyen, a plébános által erősen befolyásolható szervezettel is – jelentős jogokat kapott. A tanító választását, fizetésének megszavazását, iskolájuk állapotának felügyeletét mind-mind olyan jogkörnek tekinthetjük, amelyről 30 évvel korábban, a jobbágyfelszabadítás előtt nem is álmodhattak.

Az iskolaszékek létrejötte és működése az, amely elsőként aktivizálta – bár felülről jövő kezdeményezésként, kötelező feladatot ellátva – a katolikus társadalom egy jelentős részét.

A tanítók státuszának megváltozása

A tanító szerepe, társadalmi státusza egy falusi közösségben közelebb állt a paraszti léthez, mint az értelmiségihez. A gyakorta képzettséggel nem rendelkező tanerők valószínűleg önmagukat sem sorolták a jegyző, vagy *horribile dictu* a pap társadalmi osztályával egy szintre. Ezt az állapotot nagyban erősítette a tény, hogy fizetségük egy részét – általában a jelentősebb részét – természetben kapták meg, kaszáló vagy termőföld formájában, amelyet saját maguknak kellett megművelniük.

A népiskolai törvény megjelenését követően az oktatók anyagi biztonságát növelte a tény, hogy a jogszabály rögzítette: a tanító megválasztását követően állását életfogytig bírja, csak valamely súlyos hanyagság, erkölcsi vétség vagy törvénysértés okán lehetett elbocsátani a tankerületi iskolatanács ítéletével, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez kellett felterjeszteni.¹⁴⁷

¹⁴⁴ SzEL, AC 403/1876.

¹⁴⁵ SzEL, AC 762/1876.

¹⁴⁶ FÜSSY 1929. 108.

¹⁴⁷ FELKAI 1983. 131.

Az 1868:38. törvény szabályozta a tanítók fizetését, amelyet bár az iskolaszék fogadott el a tankerületi tanács jóváhagyásával, de a rendelkezés előírta, hogy a tisztos lakáson, valamint a negyed holdnyi kerten kívül az elemi iskolai rendes tanítót minimum 300 Ft juttatás illeti meg évente, míg a segédtanítót 200 Ft. Könnyítést elvben csak annyit engedett a jogszabály, hogy „ott, ahol eddig szokásban volt, vagy ahol a helyi viszonyokhoz mérve célszerűnek mutatkozik, ama fizetések arányos része terményekben, ezek árának 10 évi átlagát számítva állapítatik meg, mely terményeket az illető község előjárói szedik be és szolgáltatják ki.”¹⁴⁸

Ennek megfelelően a gersei tanító illetménye példának okáért a következőképpen alakult: „22 mérő búza, 32 mérő rozs, 13 Ft, 52 Kr. lélekpénz, 9 kereszt kévés gabona a mezőről, 14 hold legelő, elegendő tűzifa, 20 Ft stóla, a kertje mellett 2 szekér széna, 80 iskolás gyermektől fejenként 1 Ft. 20 Kr.”¹⁴⁹

A jogszabályi előírások és az aláírt szerződések ellenére mégis gyakran megesett, hogy a tanító fizetését nem hogy előre, de még több hónapos csúszással sem kapta meg.¹⁵⁰ Nem csoda, hogy emiatt fizetésüket igyekeztek más természetű jövedelemmel is kipótolni, csakhogy ez nem tett jót az oktatás színvonalának, az egyházi fenntartók pedig eleve fenntartásokkal fogadták, ha esetleg alkalmazottaik világi helyen töltötték be másodállást. Legáth Gábor pákai plébános a Zala vármegyei tanfelügyelőtől egyenesen azt kérte, hogy a tanítókat tiltsák el a jegyzői hivatal viselésétől.¹⁵¹

A tanítók fizetéséhez, illetményéhez a népiskolai törvény kiadását követő 25 évben nem nyúltak, feltehetőleg azért, mivel az egyházi iskolák nem lettek volna képesek magasabb bért fizetni tanáraiknak. A 25 évnyi béremelés nélküli időszak fényében a tanítók körében csalódást keltett az 1893:26-os törvény, amely a községi valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szólt.

Ennek legfőbb hibájaként az rótták fel, hogy nem emelte az 1868-as népiskolai törvényben rögzített alapilletményt, azaz a lakás és a negyedholdnyi kert biztosítása mellett a képesített tanító számára a 300 Ft, a segédtanító számára pedig a 200 Ft összegű bért. A törvény csupán korpótlékot írt elő, vagyis az összes elemi iskolai oktató öt évente 50 forint fizetésemelésben részesült, amit ötször lehet kieszközölni, így az emelés mértéke nem haladhatta meg a 250 forintot. A fizetést előre, havonta vagy negyedévente kellett adni, terménnyel kiváltani csak bizonyos esetekben lehetett. A jogszabály kemény próba elé

¹⁴⁸ 1868:38 143.§

¹⁴⁹ SzEL, AC 1871/52

¹⁵⁰ KOTNYEK 1978. 107.

¹⁵¹ MNL ZML, Tanfelügyelőségi iratok, Nagyiktató. 1869.

állította a felekezeti iskolákat, ugyanis némelyik iskolaszék képtelennek bizonyult az összeget előteremteni, így ők kényszertől vezérelve kérvényezték, hogy állami elemi iskolává alakuljanak.¹⁵²

1907-ben Apponyi Albert a nem állami elemi népiskolák és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907:27. törvénnyel tulajdonképpen csak szigorította a magyar nyelv tanításáról szóló 1879:18 –as rendelkezést. Eszerint felekezeti iskolában oktató tanító csak abban az esetben kaphat állami fizetés kiegészítést, ha teljesíti az 1879-es törvényben foglaltakat. A jogszabály feltétlen pozitívumaként említhető, hogy ettől fogva a felekezeti iskolák is részesedtek állami támogatásban. Nemcsak a tanerő fizetésére, de tanszerekre is kaphattak támogatást.¹⁵³

A népiskolai törvény nemcsak a tanító fizetéséről rendelkezett, hanem előírta alkalmazható tanító képesítését is. Hivatalt csak az viselhetett, aki valamely nyilvános képezdében tanítói oklevelet nyert. Azok az oklevéllel nem rendelkező tanítók, akik már állásban voltak, állásukat megtarthatták, de pályájuk folytatása feltételeként egy „vizsgáló főhatóság” előtt vizsgát kellett tenniük. Aki ezt nem tette, nyári póttanfolyamra kötelezték.¹⁵⁴

E rendelkezés bevezetését követően, ha lassan is, de megszűntek az olyan esetek, mint a felsőpetróci, ahol egy egykori harangozó tanított,¹⁵⁵ és lassan – bár a jogalkotó szándékánál jóval lassabban – kiestek a rendszerből a „kontár” pedagógusok, ez pedig egyértelműen hozzájárult a tanítói életpálya elismertségéhez, még ha az nem is járt feltétlen anyagi jóléttel.

Az 1868-as népiskolai törvény, s a tanítók fizetésére vonatkozó későbbi jogszabályok hatására a falvakban működő tanítói kar fokozatosan elkezdett kiemelkedni a paraszti társadalom tagjai közül. Köszönhetően részben a megszerzett tudásnak és a vele járó végzettségnek, részben pedig az egzisztenciális biztonságnak, bár ez utóbbi nem járt feltétlenül anyagi jóléttel.

Mindenesetre a folyamatosan képzett, s általában olvasott tanítók a század végére már fel-fel tűntek politikai nagygyűléseken – a katolikus tanítók általában a néppártin –, s gyakran már nemcsak tagként, de alapítóként is közreműködtek hitbuzgalmi, vagy közművelődési egyesületek munkájában. A fél-paraszti státusból a századfordulóra a tanítói kar – pontosabban az arra érdemes része – a vidéki értelmiség státuszába lépett, s lett immáron a nép ajkán is a „tanítóból”, „tanító úr”.

¹⁵² MÉSZÁROS 2000. 207.

¹⁵³ MÉSZÁROS 2000. 225.

¹⁵⁴ 1868:38. 133 §

¹⁵⁵ SzEL, AC 653/1879

A katolikus tanító egyesület és segélyező alap

A katolikus hitbuzgalmi szervezetek esetében alapvetésnek számított a korban – s egészen a második világháború végéig úgy is maradt –, hogy tényleges, vagy névleges vezetője a pap legyen. Ez nem a pap iránti udvariasság vagy előzékenység okán alakult így, sokkal inkább amiatt, hogy az egyház ellenőrizhesse az egyházi céllal, de világi keretek közt létrejött egyesületeket.

Az egyház részéről emiatt keltett megütközést az 1868:38-as népiskolai törvény azon passzusa, miszerint: „A községi nép- és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni.”¹⁵⁶ Ezzel a jogalkotók elsősorban a pedagógusok továbbképzését kívánták volna megoldani, csak hogy a szervezet a szakmai érdekvédelemnek is teret adott, s mint ilyen, a püspök fennhatóságától teljesen függetlenül működött, ez pedig nem felelt meg az egyházi hierarchia számára.

Az ügyben Szabó Imre püspök is hasonló álláspontot képviselt. Mint írta: „Mindig visszás dolognak tűnt föl előttem, hogy egyházi főhatóságom alatt álló tanítók közül sokan oly egyesületben vannak, melyhez nekem, mint egyházi főhatóságnak, sem közöm, sem szavam nem lehet. Ezen ok indított engem arra, hogy az egyházi főhatóságom alatt álló tanítókat egy tantestületbe való egyesülésre felhívjam és közös munkálkodásra úgy egyesítsem, hogy ezen együttes munkálkodást magam is szemmel tarthassam...”¹⁵⁷

A szombathelyi egyházmegye tett ugyan lépéseket egy katolikus tanító egyesület megalapítása irányába, a tervek azonban konkrét megvalósulásig már nem jutottak el. Szabó püspök benyújtotta az alapszabályt engedélyeztetésre a belügyminisztériumba, de az egyesület konkrét megszervezésére számára már nem maradt idő, 1881-ben bekövetkezett halála ebben megakadályozta.¹⁵⁸ Ezt csak pár évvel később 1883-ban utóda, Hidasy Kornél tehetette már csak meg.

A katolikus tanítók esperesi kerületenként szerveződtek, ezek a körök évente kétszer tartottak közgyűléseket, évente egyszer pedig az egyházmegye összes katolikus tanítója részt vett egy Szombathelyen tartott általános közgyűlésen. A Szombathelyi Egyházmegyei Római Katolikus Tanító Egyesület első elnöke Barabás György, vasvári tanító lett, tiszteletbeli elnöke pedig Stegmüller Károly kanonok.

Mind a kör-, mind pedig a közgyűlésen meg kellett jelennie a katolikus tanítóknak. Jelentős könnyebbséget jelentett viszont nekik, hogy a hitközségeiknek kellett állnia az

¹⁵⁶ 1868:38 147. §

¹⁵⁷ Idézi FÜSSY 1929. 109.

¹⁵⁸ FÜSSY 1929. 110.

utazási költségeket, egy harmadosztályú vasúti jegy, illetve fuvarozás formájában. Ezen felül a tanítókat megillette egy forint is, napidíj címén.¹⁵⁹

A püspök, fontosnak tartva az itt folyó munkát, próbálta ösztönözni az egyesületi tagokat az aktív részvételre, ennek ellenére több kör munkája akadozott. Az éves közgyűléseken általában 200-250-en szoktak megjelenni. A program szentmisével kezdődött, amelyet általában a szombathelyi főesperes tartott, aki esperesként kerületi főtanfelügyelőként is működött. Ünnepeles alkalmakkor ezt a püspök végezte.

Az egyesületi elnök éves beszámolója után vita következett, majd ezután felolvasást tartottak, amelynek témáját az előző közgyűlés határozta meg. Ez mindig valamiféle pedagógiai, illetve szakmódszertani kérdésnek a kifejtését tartalmazta. Ilyen címekkel születtek pályamunkák: *Miképpen lehet leszoktatni a tanulókat a hazugságról? Vagy: A tanítók között miért hozható létre jó közösségi szellem?*¹⁶⁰ *A dadogók és hebegők oktatásáról. Torna és játék az iskolában. Mi haszonnal jár körgyűlések tartása? Térkép ismertetése 3. osztályban.*¹⁶¹

A tanítók részére az egyesület pályázati munka formájában továbbképzési lehetőséget nyújtott, amit általában pénzjutalommal díjaztak. A beérkezett pályamunkákat a központi vezetőség, gyakran maga az elnök bírálta el. A tanárok képzésének egyik színterének az egyleti könyvtár számított. Ezt a tagdíjakból folyamatosan fejlesztették, ha mással nem is, a *Népnevelő* című módszertani lappal biztosan, hisz arra az egylet előfizetett. A szervezet *Egyesületi Értesítő* címmel lapot is adott ki.

A katolikus tanítók általában beléptek a katolikus önszegélyező egyesületbe is. Valójában ez a segélyalap is egyfajta válaszként jött létre. 1878-ban a II. egyetemes tanítógyűlés úgynevezett ötvenes bizottsága egy olyan alapítványt kívánt létrehozni, amelynek kamataiból a tanítók tanuló gyermekei ösztöndíjakat, özvegyeik és árváik támogatást nyerhettek. Ez lett az Eötvös-alap. Az alap segítségével a tanítók képezdét, középiskolát, akadémiát és egyetemet látogató tehetségesebb gyermekeit 100-200 forintos ösztöndíjakkal segélyezhették. Az Eötvös-alap segítségével fenntartottak egy árvaházat, ahol a tanítók teljesen árván maradt gyermekeit felnevelték, és „társadalmi állásukhoz” méltó nevelésben részesítették. A püspöki kar azt kifogásolta elsősorban, hogy mindkét intézményt felekezeten kívüli személyek akarták létrehozni, s majdan irányítani.¹⁶²

¹⁵⁹ SzEL, Püspöki körlevelek 1885. III. Körlevél 345. sz.

¹⁶⁰ Tanító egyleti közgyűlés. Szombathelyi Ujság 1897. szeptember 19. 2.

¹⁶¹ Katolikus tanítók közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1898. szeptember 18. 8.

¹⁶² Az Eötvös alap. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1876. január 30. 140-144.

A püspöki kar az alappal kapcsolatban 1883-ban körlevelet adott ki, amelyben kijelentették, hogy az Eötvös-alap népszerűsége a magyar katolikus egyház számára már „nem kívánatos” méreteket öltött, hisz a tagságban, katolikus felekezeti iskolák alkalmazottainak száma elérte a 2000 főt. Kifogásolták azt is, hogy szándék mutatkozott, hogy az Eötvös-alapot a katolikus tanítói gyűlés irányítása alá vonják. Ezzel ugyanis feltételezésük szerint tovább nőtt volna immár mindkét egyesület népszerűsége. Úgy gondolták, hogy ezen szervezetek csökkentenék az 1868:38. törvény által nekik biztosított autonómiát.

A püspöki kar azt tanácsolta oktatóinak, hogy a katolikus tanítók alapítsanak külön segélyező egyesületet. Az alapítók a már működő katolikus tanító egyleteket kívánták a leendő segélyegylet alapjának megtenni.¹⁶³

1884-ben Simor János hercegprímás már újabb körlevélben tájékoztatta a papságot *A Magyarországi Latin és Görög Szerart[ású] Római Katolikus Tanítók Segélyalapjának Alapszabályáról*. Az alap a következőkben kívánt segítséget nyújtani:

„a) rendes tagok gyermekei számára ösztöndíjak;

b) özvegyeik, árváik és esetleg keresetképtelen nagykorú utódaik számára segély, illetőleg gyámpénzek osztatnak; továbbá

c) elnyomorodott és emiatt állomásaikat elhagyni kényszerült, csekély nyugdíjban részesülő, szegénysorsú és elemi csapások által rendkívülieg sújtott rendes tagok gyámolítást nyernek;

d) a latin és görög szert[artású] róm[ai] kat[olikus] tanítók gyermekeinek számára létesítendő országos árvaház, illetőleg ennek alapja támogatásban részesül.”

A püspöki kar 20 000 forinttal támogatta az egyesületet. Ezen felül, évi 50 krajcáros tagsági díjat szedtek a belépni kívánó tanároktól, tanítóktól, óvónőktől. A szervezet felépítése megegyezett az Eötvös-alap felépítésével. Itt minden „tanító-egylet kebelében” szerveződött. Minden esperesi kerületben alapgyűjtő és kezelőbizottságok alakultak. Ezek általában 4-10 főből álltak. Ők szervezték meg a tagságot és kezelték a központi vezetőségnek felküldendő pénzt. A segélyalapot a püspöki kar által felkért káptalan kezelte, s az ebben résztvevő kanonokok döntöttek a kiosztandó pénzekről. A segélyre pályázatot kellett benyújtani az egyházmegyéhez, amely aztán felküldte elbírálásra a káptalanhoz. A káptalan munkáját egy központi bizottság ellenőrizte, amelynek tagja volt a prímás, a prímás által kinevezett elnök és

¹⁶³ SzEL, Püspöki Körlevelek 1883. VIII. körlevél 2313. sz.

alelnök, a vagyonkezelő káptalan egy képviselője, és az alap tagjainak tíz képviselője, akiket egyházmegyénként választottak.¹⁶⁴

Az 1883-ban alakult Szombathelyi Egyházmegyei Katolikus Tanító Egylet egyszerre jelentett egy olyan egyháziak által irányított szervezetet, amely összefogta, képezte tagjait, és egyszerre viselte magán egy mondhatni átlagos hitbuzgalmi egylet ismérveit, már ami az egyházi felügyeletet jelentette. Mindenesetre a szervezet felmérhetetlen hasznossága abban állt, hogy tagjait évente többször összegyűjtötte, megismertette a kor színvonalának megfelelő pedagógiai és didaktikai módszerekkel, illetve a közösségi lét segítségével ösztönözte és buzdította tagjait az egyre színvonalasabb oktató-nevelő munkára.

Középfokú oktatási intézmények

Az 1868-as egyházmegyei sematizmus mindösszesen két középiskolát jegyzett fel a szombathelyi püspökség területéről. A premontrei rend által fenntartott szombathelyi főgimnáziumot, illetve a bencések által működtetett kőszegi algimnáziumot. Közülük az 1772-ben Zichy Ferenc győri megyéspüspök által alapított szombathelyi gimnázium örvendett nagyobb elismertségnek. Itt az első időkben a ferencesek látták el a tanári feladatokat, egészen 1776-ig, majd 1808-ban átvette az iskolát a premontrei rend. 1850-ben beolvasztották a Szily János által 1773-ban alapított bölcséleti líceumot, s az Entwurf szellemében átszervezett iskola ettől fogva főgimnázium lett. Olyan neves tanárok oktattak itt, mint Kuncz Adolf, Lipp Vilmos vagy Kárpáti Kelemen.¹⁶⁵ Tulajdonképpen ez az intézmény számított a szombathelyi püspökség szemináriuma számára elsőszámú felvevő bázisnak. Mindemellett innen került ki a megye értelmiségi rétegének jelentős része is.

Az iskola fejlődésének nagy lendületet adott, hogy 1894-re elkészült az immáron teljesen korszerű új épület, amelynek segítségével megszűnt az intézmény kétlakisága (a líceum és a gimnázium ugyanis két külön épületben működött, s az intézmény egyesítése után is az osztályok egy része a líceum- más része a gimnázium épületében járt), s az oktató munka végre egészséges, tágas környezetben folyhatott.¹⁶⁶

A gimnázium főként a természettudomány terén ért el kimagasló eredményeket. 1894 után a fizika és kémia oktatási rész egy egész emeletet kaphatott, sőt az iskola saját műhellyel is rendelkezett, ahol a régi eszközök karbantartását végezheték, valamint új eszközök

¹⁶⁴ SzEL, Püspöki Kőrlevelek 1884. sz. n.

¹⁶⁵ SEBIK 1972. 1.

¹⁶⁶ A SZOMBATHELYI 1972. 31.

fejlesztését is kivitelezhatték. 1887-ben az iskola fizika tanára 13 új taneszközt mutatott be a Vas vármegyei ipari kiállításon, ahol aranyéremmel tüntették ki.¹⁶⁷

A kőszegi bencés gimnáziumba jártak az egyházmegyei fenntartású Kelcz-Adelffy árvaház növendékei. Ide általában olyan árva, vagy rossz anyagi sorban lévő diákokat vettek fel, akiknek a továbbtanulásuk anyagi akadályokba ütközött. A Kelcz Árvaház növendékei közül sokan a Vendvidékről érkeztek, gyakran azzal a szándékkal, hogy a szombathelyi szemináriumban tanuljanak tovább.

Az 1868-as népiskolai törvény egy új, addig a magyar közoktatásban ismeretlen iskolatípust is meghonosított, az úgynevezett polgári iskolát. Ezek a négy elemi elvégzett 10-14 éves fiúknak és lányoknak szervezett iskolák praktikus ismereteket kívántak átadni a polgári jellegű foglalkozásokra készülő gyermekeknek. Latint és görögöt ennél fogva itt általában nem tanultak, csak németet.¹⁶⁸

Az új oktatási intézettípus nagy népszerűségnek örvendett az apácarendek körében. Fejlődésüket, terjedésüket lehetővé tette az is, hogy több tehetős pap, főpap és püspök előszeretettel tett alapítványokat leánynevelő intézetek, iskolák létesítésére. Valószínűleg ezek az egyháziak is konstataáltak a kor nőkérdésének megoldatlanságát, a nők nevelési oktatási lehetőségének szűkös mivoltát.

Az első ilyen intézetet a Magyarországi Boldog Margitról Nevezett Szent Domonkos Rend nővérei hozták létre Kőszegen. Az apácák 1868. évi megtelepedésüket követően átvették a hatosztályú elemi iskola vezetését, erre épült a felsőbb leányiskolájuk és az 1874-ben nyilvánossági jogot kapó tanítónőképző intézetük. Azonban a felsőbb leányiskolának rohamosan csökkenő hallgatói létszámát látva 1894-ben kérték a püspököt, hogy engedélyezze hatosztályú elemi iskolájukat négy osztályosra változtatni, s az addigi öt, hat és a felső népiskola két osztálya helyett négyosztályos polgári iskolát alapítani.¹⁶⁹ Az ügyet azonban csak 1898-ban tudták felterjeszteni a miniszterhez,¹⁷⁰ s így már az 1898/99-es tanévet el is tudták indítani.¹⁷¹

1888-ban egy Szenczy Ferenc püspök által tett alapítványnak, illetve a kőszegi nővérek támogatásának köszönhetően a domonkos apácák Vasváron is meg tudtak telepedni, és 1889-től hatosztályú elemi és négyosztályú polgári iskolát hoztak létre.

¹⁶⁷ MÉSZÁROS 1988. 314.

¹⁶⁸ 1868:38. 67- 79. § idézi: MÉSZÁROS 2000. 211.

¹⁶⁹ SzEL, AC 1412-13/1894.

¹⁷⁰ SzEL, AC 1995/1898.

¹⁷¹ SzEL, AC 2168/1898.

Dr. Boros Károly egykori szombathelyi plébános 1883-ban tett alapítványa, s számos más adakozó támogatása biztosította annak feltételeit, hogy a domonkos nővérek 1905-ben bevonulhattak Szombathelyre is, igaz akkor még csak egy négyosztályú elemi iskolát tudtak elindítani a püspökségtől kapott úgynevezett Alexy-féle házban, de már 1906 szeptemberére elkészült az új hatalmas iskolájuk.¹⁷²

István Vilmos püspök ekkor még arra kérte a nővéreket, hogy ne négyosztályos polgári iskolát, hanem egy felsőbb leányiskolát indítsanak. Ennek azonban a várakozásokkal ellentétben nem lett különösebben nagy népszerűsége, ezért az 1909-10-es tanévtől, mint polgári iskola működtek tovább. 1912-13-as tanévben ismételten megkísérelték a felsőbb leányiskola elindítását, azonban az iskola ekkor sem teljesítette a hozzá fűzött reményeket, s megszüntették ezt a típusú képzést. Helyette inkább az 1913/14-es tanévtől óvónőképzőt indítottak el.¹⁷³

A Rohoncon működő Isteni Megváltóról Nevezett apácák 1903-ban vásároltak ingatlant leendő iskolájuk felépítéséhez,¹⁷⁴ s már ekkor megszületett a gondolat Nagy Ignác plébános fejében, hogy a hatosztályos elemi iskolát továbbfejlesztve az apácák vezetésével polgári iskolát hozzanak létre a 4000 fős nagyközségben.¹⁷⁵ Az iskola építésére a püspök 1000 korona támogatást biztosított.¹⁷⁶ 1905-ben pedig a rohonci iskolaszék döntött a leány polgári iskola indításáról, még úgy is, hogy az apácák soproni főnöknője, nem tudott apáca tanítót biztosítani.¹⁷⁷

A kőszegi domonkos nővérek feltehetőleg, hogy saját utánpótlásukat biztosítani tudják, illetve, hogy a kor nőképzési lehetőségének teljes palettáját lefogják, 1873-ban tanítónőképezde felállításának kérelmével fordultak Szabó Imre püspökhöz. A püspök támogatta a tervet, és elindította a folyamatot.¹⁷⁸ A munka megkezdéséhez viszont három nővérnek képesítő vizsgát kellett tennie Sopronban. Itt derültek ki az első problémák. A nővérek ugyanis svájci származásúak lévén, a magyar nyelvet meglehetősen gyatrán beszélték. A vizsgabizottság azonban ennek ellenére engedélyezte, hogy a tanítónőképezde megkezdje működését.

1874-ben Major János kőszegi plébános a tanítónőképezde megnyitását tudatta a püspökkel. A tandíj összegét 20 forintban szabták meg évente. Helybenhagyták a tantervet és

¹⁷² MELEGA 2015. 438.

¹⁷³ MELEGA 2015. 443.

¹⁷⁴ SzEL, AC 930/1903.

¹⁷⁵ SzEL, AC 2900/1903.

¹⁷⁶ SzEL, AC 3391/1903.

¹⁷⁷ SzEL, AC 2410/1905.

¹⁷⁸ SzEL, AC 113/1874.

az órarendet. A hallgatók és a tanárok nyelvi adottságai miatt hittant, történelmet és magyar földrajzot csak magyarul tanítottak, a többi tárgyat magyar és német nyelven adták elő a nővérek.¹⁷⁹ Az ekkor beiratkozott 15 leány közül öt magyar, kilenc német, kettő pedig cseh volt.¹⁸⁰

Az első képesítő vizsgára 1877-ben került sor, ahol a szombathelyi püspök is megjelent. Ekkor 15 jelentkezőből mindössze 9 kapott tanítói oklevelet. 1881-től a képzés három éves lett, amiből 1-2 évet tett ki a gyakorlat, ezután bizonyítványt kaptak a hallgatók. 1900-ban új épületet kaptak.

Az intézmény megalapításával a megyében élő magukban készséget és tehetséget érző nők végre magasabb fokú végzettséghez juthattak, amellyel akár saját magukat is fenn tudták tartani. A képzés során a hölgyek egy, az egyház részéről is támogatott életstílust ismerhettek meg, amely összhangban állt az egyház társadalom elképzeléseivel, valamint a korban ismert a női emancipációt zászlajukra tűző szervezetek törekvéseivel is.¹⁸¹

¹⁷⁹ SzEL, AC 1710/1874.

¹⁸⁰ SzEL, AC 1934/1874.

¹⁸¹ NÉMETH 1924. 35.

V. A szombathelyi egyházmegye és a nemzetiségi kérdés

A keretek: nemzetiségi politika a dualizmus korában

Az etnikailag sokszínű Magyar Királyságban a nyelvhasználat a dualizmus kori politikai élet egyik központi, neuralgikus pontjának tekinthető, hiszen a probléma kihatott az önkormányzatiság, az oktatás és az egyházi élet különféle területeire is. Korszakunkra nézve a nemzetiségi kérdés szabályozásában a kereteket – Katus László szavaival élve – a „liberális nacionalista” 1868:44. számú, úgynevezett nemzetiségi törvény határozta meg. A nemzetiségek vezetői azonban ezt a jogszabályt elutasították, mert nem teljesítette legfontosabb politikai kívánságaikat, nem adott számukra kollektív jogokat és politikai intézményeket. De akármennyire is vitatták a törvény rendelkezéseit, az a korabeli Európában mégis példa nélkül állott. A kritizálók valójában nem is magát a jogszabályt, hanem annak be nem tartását kifogásolták.¹⁸²

A törvény csak egyetlen politikai nemzetet ismert el: a magyart, de kimondta:¹⁸³ „Minden honpolgár szabadon használhatja anyanyelvét szemben az államkormányval, saját egyházi, iskolai és törvényhatóságával és községekkel, s anyanyelvén nyer értesülést és elintéztést annak közegeitől;

A községek, egyletek, magánintézetek és egyházak szabadon választják jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelvöket;[...] anyanyelvén szólalhat fel mindenki a községi, törvényhatósági, egyházi és egyleti gyűléseken; biztosítatik a teljes jogegyenlőség az egyesülés, a közoktatás s az egyházi kormányzat terén, hogy az ország nem magyar ajkú lakosai szabadon fejleszthessék nemzetiségüket minden irányban.”¹⁸⁴

A katolikus vallású, liberális elveket valló Eötvös József, valamint a szintén katolikus Deák Ferenc szellemisége nagyban meghatározta a törvény tartalmát. Kettőjük felfogása a nemzetiségi kérdést illetően bár hasonló volt, mégis a nemzetiségi törvény elfogadásakor komoly ellentét alakult ki közöttük. Nézeteik különbsége az egységes politikai nemzet tételének kimondásában rejlett, amely az Eötvös-féle törvénytervezetben még nem szerepelt, az csak a végleges szövegbe került bele, Deák Ferenc kompromisszumkereső javaslatként.¹⁸⁵

Eötvös „A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra” című munkájában a kérdést illetően ellenérzéseinek adott hangot azzal kapcsolatban, hogy egy soknemzetiségű

¹⁸² ÁCS 1984. 273.

¹⁸³ KATUS 1979.1335.

¹⁸⁴ 1868:44 tc.

¹⁸⁵ KOLOSSA 806., ILLETVE KOLOSSA 810.

országban erőszakkal alakuljon ki a nemzetállam. Úgy vélte, ez zsarnokságot eredményezne, mind az egyén, mind a közösség felett.¹⁸⁶

Deák Ferenc a tárgybán képviselt álláspontját 1872-ben, egy szerb gimnázium felállításáról szóló országgyűlési vitában fejtette ki. Itt a következőket mondta: “Ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük. Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani akarni őket istentelen barbárság volna még akkor is, ha nem volnának oly számosan, minélfogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket: nem fekszik érdekünkben. Hasonló helyzetben vannak ők is. Ha ők elszakadhatnának és egy nagy nemzetet képezhetnének: érteném a netalán erre irányzott törekvést; de az európai viszonyok közt ez lehetetlen. Mind a két félnek tehát arra kell törekednie, hogy együtt és egymás mellett mennél jobb egyetértésben megéljünk.”¹⁸⁷

Kettejük nézeteit a nemzetiségi kérdést illetően a liberális katolikus politikai irányzat alapvetésének foghatjuk fel. E nézet alapvetően ellenezte az erőszakos magyarosítást, de támogatta a magyar nyelv oktatását, mondván, az általában hátrányosabb helyzetű nemzeti kisebbségek számára kitörési pontot jelent a magyar nyelv ismerete, megkönnyíti a kommunikációt, s akár a kereskedelem, az ipar, vagy a közélet területén jelentős előnyt nyújt használójának.

A szombathelyi egyházmegye e tárgybán képviselt álláspontja kapcsán fontos tudni, hogy az 1869-től a szombathelyi püspöki széket betöltő Szabó Imre, mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztályának tanácsosa Eötvös József közvetlen munkatársaként feltehetőleg osztotta, de mindenképpen alaposan ismerte a miniszter nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit, amelyeket püspöki működése folyamán igyekezett a gyakorlatba is átültetni.¹⁸⁸

A liberális katolikus politikai elit háttérbe szorulásával, illetve Eötvös és Deák elhunytával előtérbe került a soknemzetiségű dualista államban a magyar nyelv hegemoniájának kiépítésére irányuló politikai akarat. Az 1879:18. számú, a magyar nyelv tanításáról szóló törvény a népiskolákban is előírta a magyarnak, mint idegen nyelvnek

¹⁸⁶ CSEPELI 1996.

¹⁸⁷ KÖNYI 1903. 339–340. Idézi: KATUS 2003. 546.

¹⁸⁸ FÜSSY 1929. 96-97. Szabó Imre liberális elköteleződését mutatja, hogy 1929-ben megjelent, de Füssy Tamás által 1881-ben megírt életrajzához a szerkesztő a következő betoldást eszközölte: „Szabó Imre a liberális kor eszmevilágában nőtt fel, nem látta tisztán a liberalizmus nagy veszedelmeit, a növekvő indifferentizmust, a katolicizmus háttérbe szorítását a politikában s közéletben, a keresztény, magyar elem gazdasági lecsúszását s így nem sürgette a velük szemben való védekezést, a hitélet elmélyítését, a katolikusok politikai és gazdasági szervezkedését, a munkáskérdésnek katolikus szellemben való megoldását, a katolikus sajtót, új lelkipásztori állomások kiépítését.”

tanítását. A nemzetiségek tiltakoztak, mivel úgy vélték, a törvény megsérti az addig számukra biztosított egyházi és iskolai önkormányzatot, illetve az erőszakos magyarosítás kezdetét látták benne.¹⁸⁹

A törvényjavaslat bevezető mondata engedékeny: „Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék”. A szöveg arra próbált utalni, hogy a nem magyar anyanyelvű állampolgárok számára gazdasági, kulturális érdek a magyar nyelven történő kommunikáció elsajátítása. Emiatt a törvény a nyelv oktatását nem mint kényszert, hanem mint lehetőséget próbálta elfogadtatni. A politikai szándék gyakorlatba történő átültetését nagyban akadályozta a tény, hogy a tanítók egy jelentős része nem beszélte megfelelő szinten a magyart. A jogszabály ugyan tett némi engedményt – 1883-ig –, azonban a nemzetiségi tanítók döntő többsége így sem tudta elsajátítani a magyar nyelvet olyan szinten, hogy azt oktatni tudja.

Az 1883:30. számú a középiskolákról szóló törvény a nem magyar tannyelvű középiskolákban is bevezette a magyar nyelv és irodalom „rendes tantárgyként” való kötelező tanítását. Az 1891:30. számú úgynevezett óvodatörvény pedig már az óvodákat is kötelezte erre. A magyarosító szándékkal alkotott oktatási törvények végpontja az 1907:27-es, úgynevezett Lex Apponyi volt. A törvény értelmében a felekezeti népiskolák tanítói is részesülhettek a fizetést kiegészítő államsegélyben, ha az iskolaszék nem volt képes megfelelő módon gondoskodni bérezésükről. Ennek feltételeként azonban az iskolának teljesítenie kellett az 1879:18. számú törvényt, vagyis megfelelő színvonalon kellett tanítania a magyar nyelvet, ami annyit jelentett, hogy negyedik osztály végére el kellett érnie a tanulóknak a magyar nyelvtudás minimumát.¹⁹⁰ A felkínált államsegély nagy könnyebbséget jelentett az iskoláknak, hisz a tanítók bérezéséről szóló 1893:26. évi törvény teljesítése, a tanítók megemelt fizetésének biztosítása az iskolaszékeknek nagy nehézséget jelentett. Az 1907:27-es törvény kiadását követően a felekezeti iskolák tanítói fizetésének gyakran 40-60%-át az állam állta. Így tulajdonképpen az iskolaszékek kényszerhelyzetbe kerültek. Természetes, hogy ilyen feltételek mellett a jogszabály a nemzeti kisebbségekből mély ellenérzéseket váltott ki. Különösen rossz fogadtatásban részesült a rendelkezés 17. §-a miszerint „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás

¹⁸⁹ A rendelkezés ellen a keleti román főegyházmegye azért emelt kifogást, mivel nem rendelkeztek megfelelő létszámú tanerővel. L. KEMÉNY 1952. 614. Holgräff János szász országgyűlési képviselő pedig azért emelte fel szavát ellene az országgyűlésen, mivel véleménye szerint a törvény sértette a hitfelekezeti autonómiát. LÁSD KEMÉNY 1952. 609.

¹⁹⁰ MÉSZÁROS 2000. 225.

szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni.” Továbbá előírta, hogy a népiskolák osztálytermeiben is ki kell függeszteni a magyar címet, s a Himnusz nagyalakú szövegtábláját, valamint nemzeti ünnepeken ki kell tűzni az iskolára a nemzeti lobogót.¹⁹¹

A fenti jogszabályok és politikai viszonyok kihatással voltak a szombathelyi egyházmegye területén élő nem magyar ajkú népek életére is, mind az oktatást, mind pedig a nyelvhasználatot tekintve. Egy jogszabály azonban annyit ér, amennyit betartanak belőle. A mindenkori püspökök, hogy híveik megmaradjanak a katolikus egyház kebelén, igyekeztek tompítani a fenti törvények élén.

Több nemzetiség számára az egyház az érdekképviselet terén is fontos szerepet játszott. Így a románoknak, a szerbeknek, és az erdélyi szászoknak nemzeti egyházuk sok tekintetben pótolta a hiányzó önkormányzatokat.¹⁹² A katolikus egyház államegyház jellege miatt ilyen szerepet nem tudott, és valószínűleg nem is kívánt betölteni. Helyi szinten azonban az 1868:38-as népiskolai törvény nyomán létrejött iskolaszékek – a jogalkotó szándékától függetlenül – érdekérvényesítő fórumként is tudtak működni. Ugyanis egy nemzetiségi faluba, elsősorban a gyóntatás anyanyelven való elvégzése miatt, általában az adott nemzet anyanyelvén értő, sőt nagyon gyakran az ahhoz a nemzethez tartozó papot „disponált”, azaz helyezte a püspök. Ezt követően pedig a település plébánosa, mint láttuk, szinte automatikusan töltötte be az iskolaszék egyházi elnökének tisztét is. E két tényező együttállása – nemzetiségi iskolaszék, nemzetiségi plébánossal az élen – általában biztosította azt is, hogy nemzetiségi tanító kerüljön az iskolák élére. Ennek figyelembevételével kijelenthető, hogy 1868:38-as népiskolai törvény, együttesen a katolikus egyház pasztorációs feladataival járó kötelezettségeivel, jelentősen kompenzálta a nemzetiségi önkormányzatokból fakadó hiányosságokat.

Nemzetiségek a szombathelyi egyházmegyében

A szombathelyi egyházmegyében három nemzeti kisebbség élt nagyobb, összefüggő területen, és alkotott viszonylag egységes nyelvi tömböt: a német, a horvát és a szlovén, vagy ahogy a korban magyar nyelven kizárólagosan emlegették, a vend.

A nem magyar ajkú lakosság térbeli elhelyezkedésének, továbbá az egyes falvak nyelvhasználatának meghatározása egyáltalán nem egyszerű feladat. Népszámláláson először 1881-ben kérdezték rá a lakosság anyanyelvére. Ezeket az adatokat azonban fenntartásokkal

¹⁹¹ MÉSZÁROS 2000. 225., illetve 1907:27 17.§.

¹⁹²KATUS 1979. 1339.

kell kezelnünk. Harasztifalu példának okáért a század közepéig horvát identitású település, még úgy is, hogy a lakosság jelentős része ma már nem beszéli a horvátot.¹⁹³ Az 1881-es népszámlálás szerint azonban a 446 lakosból mindössze 98-an vallották magukat horvát anyanyelvűnek.¹⁹⁴ Ezt az adatot komoly kétellyel kell fogadnunk, ugyanis még a 20. század közepén is a horvát beszélt nyelv volt a településen. Ezt igazolják többek között az anyakönyvi bejegyzések is, amelyekben nem csak a számos horvát hangzású név a feltűnő, de a lakóhely házelnevezéssel történő megadása is, amely tipikusan horvát, illetve vend eredetű szokás.¹⁹⁵

Ebben a tekintetben az egyházi névtárak sokkal megbízhatóbbak, ugyanis az egyház számára az anyanyelvű pasztoráció biztosítása miatt fontos szereppel bírt a település valós nyelvhasználatának ismerete. Ezt egyébként még az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is rögzítették. A sematizmusok által megadott, a plébániák nyelvhasználatára vonatkozó adatok alapján német plébániák elsősorban a Németújvári főesperesség területén feküdtek, amely magába foglalta a pinkafői, szenteleki, németújvári, szentgotthárdi esperesi kerületeket. Ezen kívül 1868-ban a kőszegi, a körmendi, valamint a Zala megyei szécsiszigeti, letenyei, szepetneki plébániákon volt használatos a német nyelv. Az 1914-es névtár adatai alapján, ha nem is erőteljes, de jelentős magyarosodásról lehet beszélni. Az egyházmegye zalai részeiről, valamint Körmendről teljesen eltűnt a német nyelvű katolikus istentisztelet, ezzel párhuzamosan a Németújvári főesperesség területén nőtt a vegyes (magyar-német) ajkú plébániák száma. Az erős német polgári hagyományok, illetve Kőszegfalva szinte tisztán német nyelvű lakosságának köszönhetően a kőszegi plébánia területén megmaradt a német nyelvhasználat.¹⁹⁶

A németek az egyházmegye többi nemzeti kisebbségével szemben számos előnyt élveztek, hiszen a német a magyarral együtt az Osztrák-Magyar Monarchia államalkotó népének számított. Könnyebben hozzájutottak nemzeti nyelvükön íródott könyvekhez, folyóiratokhoz.

A horvátok a németekhez képest már kevésbé tudtak egységes nyelvi tömböt alkotni. Tisztán horvát plébániának az egyházmegyében csak Bándol, Csém, Újhegy, valamint Szentkatalin tekinthető, a többi plébánia már több nemzetiség pasztorációját látta el, úgy, hogy voltak ugyan homogén horvát falkák a parókia területén, ám legtöbbször nem ezekbe a falkákba került a plébánia központja, így gyakran előfordult, hogy – mivel az

¹⁹³ Harasztifalu horvát identitásáról és szokásairól ír: CSABA 1959. 256.

¹⁹⁴ NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 344.

¹⁹⁵ SZÖVÉNYI 1998. 223.

¹⁹⁶ ISZTIN-PÁL-RÉTFALVI 2014. 12.

egyházmegyében nem állt rendelkezésre megfelelő számban a horvátul és németül egyaránt jól beszélő lelkipásztor – a horvát filiákat gyakran nem horvát pap látta el.

A szombathelyi egyházmegye zalai részében, a megye déli területén élnek a mai napig az úgynevezett Mura menti horvátok, akik a horvátnak a kaj-horvát változatát beszélték. A szombathelyi egyházmegye 1777. évi megalapításával a kaj-horvát nyelvet beszélő falvak közül csak Tótszentmárton és filiái – így Molnári, Petrivente, Semjénháza, Tótszerdahely – kerültek Szombathelyhez, míg a többi (Murakeresztúr és Fityeház) maradt a veszprémi egyházmegyénél. A szombathelyi egyházmegyében a Mura menti horvátok száma 1910-ben 2468 főt tett ki. Csekély létszámuk, valamint egyházigazgatási és közigazgatási széttagolódásuk miatt az ő érdekérvényesítő képességük nem lehetett jelentős, aminek egyenes következménye volt, hogy nem kaptak anyanyelvükön beszélő papot. Emiatt történhetett meg, hogy Murakeresztúron az 1890/91-es tanévtől, Tótszentmártonban pedig az 1905/5-os tanévtől már minden tárgyat magyarul oktattak, holott Tótszentmártonban például 1906-ban a 218 tanulóból mindössze 26 fő volt magyar anyanyelvű.¹⁹⁷

Az egyházmegyében élő vendek számára a szombathelyi püspökség létrejötté nyelvhasználatuk és kultúrájuk fejlődése szempontjából jelentős lépésnek bizonyult. Amikor ugyanis Mária Terézia megalapította a szombathelyi egyházmegyét, – feltehetőleg akaratán kívül – egyházigazgatásilag egyesítette a Vas megye délnyugati, és a Zala megye nyugati részén élő vendeket.

A vend vagy szlovén nyelv eredetére vonatkozóan Pável Ágoston, a neves szlovén származású vasi néprajztudós a következőket írta: "A vend nyelv a délszláv nyelvek csoportjába tartozik. Voltaképpen csak a szlovénnek egy önállósult, nagyobb nyelvjárása, amelytől elsősorban eltérő hangsúlyviszonyaiban, hanglejtésében, a mássalhangzók lágyításának kérdésében és – komolyabb nyelvújítás híján – a modern szókinés feltűnő szegénységében különbözik."¹⁹⁸

A vend kifejezés önmagában valószínűleg 19. századi eredetű, addig az itt lakó népeiséget magyar nyelven „tótnak” nevezték. A kiegyezést követően a nemzetiség értelmisége között – amely ebben az időben szinte csak a papokat jelentette – vita zajlott a nép öndefiníálása körül. Némelyek igyekeztek külföldi folyóiratokat járni, keresték a krajnai és karintiai szlovénokkal a kapcsolatot. Mások a vendet, mint ősi nyelvet, önálló nyelvként értelmezték, ezért szorgalmazták annak felkarolását. (Erre a törekvésre épült a századfordulón a magyar kormány által is támogatott úgynevezett „vend akció”, amellyel az alábbiakban még

¹⁹⁷ RÁCZ 2004. 662.

¹⁹⁸ M. KOZÁR 1999. 497.

fogunk foglalkozni.) Ismét mások a magyarosodás mellett törtek lándzsát, ebben látva a vendek anyagi felemelkedésének zálogát.¹⁹⁹

A fentieknek megfelelően a magyarosodás veszélye a megyében élő nemzetiségi kisebbségek közül a korban elsősorban a vendeket fenyegette. Nem rendelkeztek anyaországgal, amely törekvéseikhez kellő ideológiai háttérrel adott volna, így értelmiségük is megosztottsággal küszködött, még úgy is, hogy ez zömében a papságot jelentette. Az elsősorban szegény falvakban élő vendek helyzete meglehetősen kilátástalannak tűnt, nem csoda, ha közülük sokan a kivándorlásban látták a felemelkedés egyetlen lehetőségét.²⁰⁰

Hitélet és liturgia

A szombathelyi püspöki széket 1869 és 1881 közt betöltő Szabó Imre igyekezett a hitélet terén nyitni a nemzetiségek felé. Tanult horvátul és vendül. Először csak a Miatyánkot és az Üdvözlégyet tudta elmondani, aztán a beszédeiben gyakran előforduló mondatokat, végül egy teljes prédikációt. Első bérmaútján joggal mondhatta a horvát és szlovén híveinek: „Ha én megtanultam öreg létemre a ti nyelveket: a ti fiaitok is megtanulhatják a haza nyelvét. A haza a mi édesanyánk és mi az ő gyermekei vagyunk.”²⁰¹

Ez volt a püspök koncepciója, de ezt nem tudta papjai számára maradéktalanul átültetni. A homogén nyelvű plébániák pasztorációja nyelvileg nem okozott problémát, a mindenkor püspök általában olyan papot küldött ezekre a helyekre, aki az adott terület nyelvét beszélte. Ott ahol vegyesen magyar-vend, magyar-német, magyar-horvát ajkú hívek laktak, gyakran adódtak konfliktusok a nyelvhasználat miatt. Sokszor okozott vitát annak eldöntése, hogy milyen nyelven tartsák a szentbeszédet, gyakori volt a kompromisszumos megoldások keresése, alkalmazása. Mindezek mellett a vegyes nemzetiségű területeken érthető módon gyorsabban bekövetkezett az asszimiláció. Tagadhatatlan, hogy ezt az egyház és a pap is lehetőségéhez képest igyekezett szorgalmazni.

1887-ben került a Muraszombatban született Schápy József a nagynardai plébánia élére. A plébániához tartozott Felsőcsatár, amely vegyes etnicitású település, az 1910-es népszámlálás adatai alapján a horvát és a magyar mellett német lakosai is voltak.²⁰² Az új plébános a Géfin-féle történeti névtár alapján horvátul és vendül is beszélt, ennek ellenére Horváth Sándor kutatásai szerint Schápyt az 1890-es évektől kezdve erőteljes magyarosító

¹⁹⁹ Ennek a témának a bővebb kifejtése: PÁL 2013. 667-689.

²⁰⁰ KOZÁR 2007. 41. Kozár Mária szerint 1899 és 1913 között Vas vármegyéből körülbelül 25 000 fő hagyta el az országot a jobb megélhetés reményében, közülük legtöbben (6000 fő) a szentgotthárdi járásból.

²⁰¹ FÜSSY 1929. 108.

²⁰² Felsőcsatár nemzetiségi összetétele: 23 magyar, 60 német és 489 horvát. NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 509.

szándék jellemezte.²⁰³ Tisztázandó annak kérdése, hogy Schápy, noha horvát gyökerekkel nem rendelkezett, miként lett egy horvát fára vezetője. A magyarázat a kegyúri plébániák betöltési gyakorlatában van. A nagynardai²⁰⁴ plébánia kegyura ugyanis a vallásalap volt, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelt és kezelt. Mikor a plébánia 1887-ben megüresedett, betöltésére a pályázatot Kopsz János püspöki helynök írta ki a következő szöveggel: „Felhívatott az egyházmegye mindazon áldozárai, kik az önálló lelkészet vezetésére képesítettek, és a nevezett plébániai javadalmat elnyerni óhajtják, hogy m[é]lt[óságos] Trefort Ágoston, vallás és közokt[atásügyi] m[agyar] kir[ályi] miniszterhez, mint a vallásalap (g[ró]f Batthyány Gusztáv-féle alapítvány) részéről illetékes kegyúrhoz folyamodványaikat kellően felszerelve, a f[olyó] é[v] szeptember hó 8-val záros pályázati határidő alatt az egyházm[egyei] főhatósághoz beküldjék.”²⁰⁵

A pályázat nyertesét, Schápyt 1887. szeptember 22-én nevezte ki Trefort nagynardai plébánosnak. A vend származású, a miniszter támogatásából lett plébános a kormány iránti lojalitástól vezérelve törekedett – a könnyebb pasztoráció érdekében is – az egynyelvűségre. A püspök a kegyúri jogból kifolyólag az ügyben tulajdonképpen tehetetlen volt.

A kőszegszerdahelyi plébánia kegyúri tisztét – a szarvaskendi Sibrik család mellett – a nagynardai plébániához hasonlóan a vallásalap töltötte be. Ennek fényében talán érthető, hogy amikor a magyar központtal, de horvát filiákkal bíró plébánia élére 1852-ben Góczán József került, az új plébános mindent elkövetett a filia, Bozsok magyarosítása érdekében. Góczán egészen 1887-ig volt szerdahelyi plébános.²⁰⁶ Nagyrészt az ő működésének tudható be, hogy az 1910-es népszámláláskor a 706 fős Bozsokon mindössze 14-en vallották magukat horvátnak.²⁰⁷

Az asszimiláció és az akkulturáció a polgárosuló városokban korszakunkban felgyorsult, amit egyes helyeken – például Muraszombaton – gyorsított a betelepülő nagyszámú magyar tisztviselői réteg is. Kivételt képez ez alól talán Kőszeg, ahol a szabad királyi város jelentős német ajkú polgársága – mivel a város volt a kegyúr – maga választotta plébánosát.

Szombathelyen – az 19. század második felére már amúgy sem jelentős számú – németiség asszimilációjára utal, hogy a ferencesek zárdafőnöke 1885-ben, az addig vasárnaponként tartott német nyelvű misék elhagyására kért engedélyt a püspöktől. Mártus

²⁰³ HORVÁTH 2004. 172.

²⁰⁴ Nagynarda nemzetiségi összetétele 1881-ben: 17 magyar, 9 német. NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 338.

²⁰⁵ SzEL, AC 1912/1887

²⁰⁶ HORVÁTH 2004. 172

²⁰⁷ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 509.

Norbert zárdafőnök kérését azzal indokolta, hogy „annyira megfogyatkozott a német hallgatóság száma, miszerint teljesen feleslegessé vált itt külön német szónokot alkalmazni, miután ilyenek már rendtartományunk is tetemes hiányában van”. Javasolta, hogy ezután az „Úr fő ünnepein”, valamint a nagyböjti időszakban szerdánként délután négy órákor tarthassanak csak német misét, illetve ha elegendő német hívő jelentkezik.²⁰⁸

Az erős német nemzeti kisebbséggel rendelkező Szentgotthárdon a pasztorációt az heiligenkreuzi apátságához tartozó ciszterci szerzetesek végezték. Abban, hogy Szentgotthárdot 1878-ban leválasztották Heiligenkreuzról, és Zirchez csatolták, nem kis szerepet játszott, hogy a kormány nem bízott az osztrák atyák magyar elköteleződésében. E nézet igazságát jól mutatja, hogy a Szentgotthárdra kerülő új apát első intézkedései közé tartozott a német nyelvű tanítás megszüntetése.²⁰⁹

A ma már Ausztriához tartozó Felsőőrben a dualizmus idején magyar és német ajkú hívek vegyesen éltek. 1874-ben új plébános került a településre Nagy Ignác személyében. Az új plébános érkezése alkalmat adott a község erősen magyar érzelmű lakosainak, hogy a múltban velük történt vélt vagy valós sérelmeiket orvosolják.

A magyarok 1874-ben Szabó Imre püspökhöz fordultak a német nyelvű misék megszüntetését kérve. Kérésüket azzal indokolták, hogy a felsőőri templomot, valamint az iskolát a magyar ajkú hívek alapították, és építették fel, csak az 1850-ben betelepült német hivatalnokok kérték, hogy német nyelven is legyen istentisztelet. Ezt akkor az ordinárius engedélyezte nekik, s ezt követően minden harmadik vasárnap német nyelven folyt a prédikáció.

„Mint ősmagyar elejünk fundálták, hogy legyen ez mindég magyar, és [benne] magyar nép neveltessék. [...] Könyörgünk alázatos fővel Méltósága előtt, mint Kegyes Főpásztorunk bizodalmasan esedezni, hogy ezen régi ősi fáránkban a német egyházi beszédet és énekszót végképp megsemmisíteni és előbbi magyar nyelvre meg örökösíteni méltóztassék!”

A község német része – majdhogynem a magyarokéval egyidejűleg – szintén levélben fordult a püspökhöz, csak ők – magától értetődően – a német nyelvű istentisztelet megtartásának okán.²¹⁰ Mivel a magyarok szándéka egyezett a kor politikai erőinek törekvésével, ezért a püspök igyekezett a legkörütekintőbben eljárni.

²⁰⁸ SzEL, AC 1885/1909.

²⁰⁹ A terület országgyűlési képviselője Széll Kálmán – követve ebben „apósa”, Deák Ferenc politikai irányát – a magyarosodás elsődleges feltételét a település gazdasági fejlettségében és urbanizációjában látta. Ezzel magyarázható Szentgotthárd dualizmuskori ipari prosperitása.

²¹⁰ SzEL, AC 1702/1874.

Ennek megfelelően Szabó Imre először megvizsgáltatta a régi canonica visitatiókat, amelyek alapján igazolást nyert, hogy valóban 1850-ben, és valóban politikai nyomásra vezették be a német miséket. Csakhogy a történet mégis egy kicsit másképp festett. Kiderült, hogy Hauer István soproni kormánykerületi főispán felszólítására vezették be, hogy Felsőőrön az istentisztelet minden harmadik vasárnapon német nyelvű legyen. Hauer azonban kérését nem a nagyszámú német betelepülővel indokolta, hanem azzal, hogy ez a Böle-féle canonica visitatio szerint már 1802 és 1829 között is élt a német misék szokása.

A püspök a hivatalos iratok áttekintése után elrendelte, hogy a kerületi esperes Griller Ferenc személyesen vizsgálja ki az ügyet. Az esperes beszámolója szerint ezt azzal az útmutatással kapta feladatul, hogy állapítsa meg a magyarok és németek arányát, s igyekezzon megnyugtanni a kedélyeket.²¹¹ Griller külön-külön tárgyalt mind a magyar, mind pedig a német hívekkel. A magyarok kifejtették azt a már ismert álláspontjukat, hogy jelen helyzetet a „német kormányzat” erőltette rájuk, s ők egyfajta igának tekintik ezt. Kérésük az volt, hogy a németeknek legyen egy külön napjuk, amikor német nyelvű szentmisét hallgathatnak, ami lehetőleg ne vasárnap legyen.²¹²

A németek saját igazságuk bizonyítására előadták, hogy 23 év óta élnek jelenlegi jogukkal, mindezek mellett kijelentették, hogy számuk nem elhanyagolható, és a templomot ők és ősök már számos alapítvánnyal támogatták. Erre hivatkozva kérték az esperest, hogy ezután is minden harmadik vasárnap, valamint ünnepnapokon tartsanak német nyelvű misét.

Griller próbált kompromisszumot kötni, ezért újból magához hívta a magyarok képviselőit. Ők azonban nem hajlottak az egyezésre, mint az esperes írta, „egymáson való uralkodási vágy és hiúság töltötte el őket”. Útja tehát a probléma békés megoldására vonatkozóan kudarcot vallott. Mivel Griller véleménye szerint a német szentmiséket a méltányosság megsértése és a nagyobb zavargások előidézése nélkül nem lehet eltörölni, püspöke számára javasolta, hogy engedélyezze minden negyedik vásár- vagy ünnepnap a német nyelvű isteni szolgálatot. Főünnepeken azonban (Újév, vízkereszt, húsvét, pünkösd, Úrnapja, Nagyboldogasszony napja, Szent István király és mindenszentek és karácsony napján) a pap kizárólag magyar nyelven, míg karácsony, húsvét és pünkösd másnapján már

²¹¹ Griller 1874. október 26-án érkezett ki a településre, s mind magyar, mind német nyelven előadta jövedele célját. Szamba vette a német, s magyar ajkú híveket. Számításai szerint településen 393 felnőtt, 79 iskolaköteles és 18 cseléd magyar katolikus élt, azaz összesen 490 fő, míg német katolikusok száma a 216 felnőttel, 57 iskolakötelessel és 43 cseléddel 316 főt tett ki. Ezen kívül 11 személyt kétes nemzetiségűnek ítélt meg. Az irathoz csatolva volt a felsőöri magyarok egy levele, melyben nem ismerték el a fenti adatokat, mondván a felsőöri németek már 5 nappal korábban tudtak az esperes érkezéséről, ezért cselédjeiket, magyar nyelvű feleségeiket arra „kényszerítették”, hogy vallják magukat német anyanyelvűnek. A magyarok ennél fogva hamisnak tartották az esperes által kapott eredményeket.

²¹² SzEL, AC 1519/1874.

németül misézzen. Magyar nyelvű legyen a filia, az óriszigeti szentmisék nyelve is. Temetések alkalmával az illető rokonok nyelvén imádkozzanak és énekeljenek, nyilvános körmenetek alkalmával a többség nyelvét a magyart használják. Az evangéliumot azonban minden esetben két nyelven olvassák fel.²¹³

A helyzet valós hátterére mutat rá Nagy Ignác plébános levele, amelyet 1875 januárjában írt a püspöknek. „A békességet a kétajkú hívek között teljesen helyreállítani akármiképp intéztetik el az ügy, lehetetlen, – írta –, mégis a nyugalom és a béke tekintetében legelőnyösebb, legigazságosabb lenne, ha az eddigi törvényes szokás tartatik fenn, mert a jelenlegi isteni tisztelet tartásának rendjét megzavarni, s a német ajkúakat a templomból végkép kiszorítani az egész plébániából csak hét vagy nyolc nyughatatlan egyén, kik az egyház és iskola iránti kötelességeik teljesítésében a leghanyagabbak, óhajtják.”

A püspök – a felsőöri magyarok 1875. január 10-én kelt azon kérelme ellenére, miszerint elfogadják a minden negyedik vasárnapi német prédikációt, de ragaszkodnak a magyar énekekhez – helybenhagyta Griller esperes javaslatát. Ezt követően a felsőöriek már hiába fordultak a vármegyéhez, és azon keresztül a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Onnan csak azt a választ kapták, hogy a kérést a „kihallgatott szombathelyi püspök ide mellékelt nyilatkozatában felhozott intézkedésének helyeslése mellett – nem teljesíthetem”.²¹⁴

Muraszombatban a magyarosodást szorgalmazó, feltehetőleg újonnan betelepült magyar lakosság állt ki a magyar nyelvű misék mellett és a szlovén ellen. A muraszombati főszolgabíró, Augusztich Alajos 1880. augusztus 4-én levélben kérte a magyar népének és a magyar szentbeszéd bevezetését a templomban. Továbbá kérte a püspöktől, hogy a legközelebbi üresedést követően olyan plébános kerüljön a muraszombati plébániára, aki a magyar nyelvet tökéletesen bírja, s akinél a püspök elérheti, hogy a szentmise alatt mindig magyar egyházi énekeket énekeljenek, s minden második vásár- és ünnepnapon az egyházi szentbeszéd magyar nyelven történjen.²¹⁵

A levélre válasz nem ment ki a püspökségtől, azonban az ügynek lett folytatása: 1881-ben már a hívek egy csoportja kérte a magyar ének és a magyar szentbeszéd bevezetését. Szabó Imre püspök, az ügy kivizsgálására ismét az adott kerület esperesét, Ratkovics Vendel plébánost kérte fel. A plébánost az ügygel kapcsolatban a püspök többek között a következőkre utasította: „egy előre tudandó napon a helyszínen rendes hitközségi gyűlést, s erre a plébánost, a kérvény aláíróit, valamint mindazokat, kik magyar istentiszteletet

²¹³ SzEL, AC 1741/1874.

²¹⁴ SzEL, AC 505/1875.

²¹⁵ SzEL, AC 2173/1881.

óhajtának hívja meg, s ott szám szerint pontosan határozzák meg azon ünnepeket, melyeken a csendes mise után az evangélium magyar [értsd: magyarul] felolvastassék és magyar szentbeszéd tartassék, ezt foglalják rendes jegyzőkönyvbe, amelyet a jelenlevők is írjanak alá.”²¹⁶

Az így elkészült jegyzőkönyv a mise nyelvhasználatára vonatkozóan előírta, hogy a hívek magyar része számára vasár- és ünnepnapon reggel 8 órakor fogják bemutatni a szentmisét, ahol „minden második alkalommal magyar ének énekeltetik, a mise végén az evangélium magyar nyelven felolvastatik, emellett azonban mise közben vend nyelven is az evangélium felolvastatik”. Három alkalommal (újév, húsvéthétfő, Szent István napja) a helybeli lelkész magyar nyelvű szentbeszédet is tartott a mise végén az oltár előtt. Mindezekért cserébe a muraszombati magyarok külön tiszteletdíjat voltak kötelesek fizetni a miséző lelképásztornak.²¹⁷

Horváth István káptalani helynök a jegyzőkönyvben foglaltakat helybenhagyólag elrendelte, de az engedélyhez hozzáfűzte: „Elvárom, hogy azon magyar ajkú hívek, kiknek lelki javára s öröme ezen kedvezmény adatik, a magyar isteni szolgálaton pontosan megjelenjenek, s az ezen ténykedést teljesítő lelkésznek a – jegyzőkönyvben foglalt ajánlathoz képest – tiszteletdíjat adjanak.”²¹⁸

Alig tíz év elteltével a muraszombatiak immáron Hidasy Kornélt keresték meg azon kérésükkel, hogy minden újhold vasárnapon, azaz havonta egyszer, magyar szentbeszéddel egybekötött istentiszteletet tarthassanak és – miután ezen leginkább a helybeliek vesznek részt – kérték, hogy a szertartás 11 órakor vegye kezdetét, míg a többi hívő számára tartatni szokott szentmisét fél 10-kor kezdhethék meg.

A szlovén származású Ivanóczy Ferenc csendlaki plébános, kerületi esperes elzárkózott a kérés elől, mondván az istentisztelet sorrendjét egyoldalúan, a hívek egy nagyon csekély számú töredékének óhajára nem lehet megváltoztatni: „A kérelmezők, akiknek egy része nem is tud annyira magyarul, hogy magyar prédikációt érthetne, másik része csak ritka vendégképpen vehet részt az istentiszteleteken, sőt némelyike egészen illetéktelen az ügybe beleszólni, együttvéve is rendkívül csekély töredékét képezik a muraszombati hívőknek.”

Az esperes mindezek mellett ellenezte, hogy a magyar miséket 11 órára tegyék, hivatkozva a templom rossz levegőjére, valamint a hívek elfoglaltságára. A kérésnek annyiban kívánt engedni, hogy jelezte készségét arra, hogy minden hónap első vasárnapján a

²¹⁶ SzEL, AC 2032/1881.

²¹⁷ SzEL, AC 2173/1881.

²¹⁸ SzEL, AC 2174/1881.

korai mise után, valamint Szent István király ünnepén is magyar szentbeszédet tartsanak a helyi lelkészek.²¹⁹

A horvát-német nemzetiségű Szenteleken az 1870 óta hivatalában lévő, azonban jócskán idősödő Schwarz Ferenc plébános kapcsán panaszolták a hívek, hogy a horvát anyanyelvűek nem tudják gyónásukat elvégezni nála, ezért kérték a püspököt, hogy az idős plébános mellé állítson káplánt. A püspök azonban ezt nem tudta megtenni. Ehelyett megbízta Kermán Rezső pásztorházi plébánost, hogy a horvát hívek gyóntatását a húsvéti időben ellássa.²²⁰ A szenteleki hívek azonban nem elégedtek meg a püspök intézkedésével, s panaszukkal az esztergomi érsekhez fordultak. Simor János hercegprímás azonban elutasítva kérésüket, helybenhagyta a szombathelyi püspök rendelkezéseit.²²¹

Kollár József 1900. január 28-i halálát követően a németszentgróti plébánia hívei „tekintettel arra, hogy a plébániához tartozó községekben a lakosság nagyobb része horvát, akik anyanyelvükön kívül egyéb nyelvet nem értenek” kérték a püspököt, hogy: „kegyeskednék a plébános állás betöltése alkalmával tekintettel lenni ezen körülményre, miután a vallásos népre magyar kellemetlenül hatna.” A kérelmet három község képviselői írták alá.²²² Németszentgrót esetében az alapvető probléma abban állt, hogy míg a plébánia székhelye német anyanyelvű községben működött, addig a filiák zömében horvát nemzetiségűnek vallották magukat.²²³ A püspök a kérést nem tudta teljesíteni, és Kollár Józsefet Torman János követte a plébánosi tisztségben, aki a Géfin-féle történeti névtár szerint a magyarokon kívül csak a német nyelvet beszélte.²²⁴ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az egyházmegyében 1900-ban csak hét olyan pap volt, aki németül és horvátul egyaránt tudott. Olyan plébánia viszont, ahol a pasztorációhoz mindkét nyelv ismerete szükségessé vált, 12 működött a sematizmus szerint.²²⁵

A ma már Ausztriához tartozó, horvát nyelvű Csajtan²²⁶ történt meg, hogy a nép, hallva, hogy a prédikációt a pap nem anyanyelvükön, hanem magyarul mondja el, tüntetőleg kivonult a templomból. Az ügy kapcsán keletkezett fősolgabírói jelentés szerint a rohonci plébániára – ahová ez idő tájt Csajta tartozott – általában két káplánt helyeztek: egy magyart és egy horvát vagy szlovén származásút. 1900-ban történt, hogy elhelyezték a horvát Bencsics Józsefet, s helyére a szlovén Szakovics József került, aki első miséjén – lévén a horvát nyelvet

²¹⁹ SzEL, AC 2884/1893.

²²⁰ SzEL, AC 745/1884.

²²¹ EPL Simor János hercegprímás iratai Cat D. 3730/1887.

²²² SzEL, AC 498/1900.

²²³ NÉVTÁR 1906. 68.

²²⁴ GÉFIN 1935. A 425.

²²⁵ NÉVTÁR 1900. 173.

²²⁶ Csajtan 1881-ben 661 horvát mellett 70 német és 21 magyar lakos élt. NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 339.

még nem tudta teljes magabiztossággal használni – prédikációját magyar nyelven adta elő. A hívek – mintegy feltételezve az eddigi jogszokás felrúgását – sorra felálltak, s távoztak a szentmiséről. Az ügy egy hamisnak bizonyult információ következtében – mondván az előző káplán Bencsics József „horvát izgatása miatt” ragadtatták el magukat a hívek – a főispán elé került, további következményei azonban nem voltak.²²⁷

A fenti esetek mutatják a szombathelyi püspökök azon szándékát, miszerint nemzetiségi faluba az adott nép nyelvét beszélő plébános kerüljön. Azonban – mint az a felvázolt esetekből is kiderül – ennek a szándéknak voltak személyi és jogi korlátai is. Nem volt megoldott a többnyelvű plébániák helyzete, s a kisebbség nyelvét beszélő falvakon nem lehetett segíteni az egyházigazgatás átszervezésével. Illetve, lehetett volna, azonban az egyes plébániák – érthető módon – ragaszkodtak a filiáikból származó javadalmaikhoz, emiatt jelentős átszervezésre nem is került sor korszakunkban. Ez majd csak a 1920-as években fog megtörténni.

A nemzetiségi és az oktatás

A nyelv, az identitás legfőbb őrzője egy faluban az iskola, a tanító. Éppen ezért az anyanyelvi oktatás, valamint az adott nemzetiséghez tartozó tanító letéteményese volt a nyelvi kultúra megtartásának. Az 1869-ben elhunyt, de már az 1860-as évek közepétől vasvári visszavonultságában élő Szenczy Ferenc püspöknek nem volt módja és lehetősége az oktatási törvény gyakorlati megvalósításának kieszközlésére.

Ez a szerep az 1869-től hivatalában lévő szombathelyi püspökre, Szabó Imrére hárult. Ő erkölcsi kötelességének tartotta, hogy mind a népiskolai, mind pedig a nemzetiségi törvényeknek egyházmegyéjében érvényt szerezzen. Körlevelein és az esperesi kerületek tanfelügyelőin keresztül figyelmeztette és ellenőrizte ezzel kapcsolatosan papjait, plébánosait. A nemzetiségi kérdésben alkotott véleményét jól tükrözi 1876-ben kiadott körlevele:

„Tudom, hogy mindig vannak megyém területén alkalmazásban oly tanítók, kik a magyar nyelvet nem tudják, tehát azt tanítani nem képesek. Oly baj, melyen alkalmas tanítók hiánya miatt hamarjában alig lehet segíteni. Azaz, hogy mégis lehet, ha papjaim között mennél többen lesznek, kik, mint ezt már néhányan nekem komolyan meg is ígérték, addig is míg erre a tanítók mindnyájan képesek lesznek, a magyar nyelv tanítását személyesen végzendik iskoláikban.[...]

²²⁷ VaML, Főispáni Elnöki iratok, 29/1903.

Fölösleges megmagyaráznom, hogy ezen felhívásomnak legkevésbé sem célja nem magyarajkú híveim saját nyelvét elnyomni. Mentsen Isten. Ám használják azt békében ezentúl is, mint eddig törvényadta szabadságuk szerint; ebben őket sem az ország, sem az egyház nem akarja és nem is fogja akadályozni; én, mint főpásztoruk csak azt óhajtom, hogy gyermekeik a magyar nyelv tudásában honpolgári kötelességeik teljesítésére éppen úgy, mint jóllétük előmozdítására szükséges eszközzel bírjanak.

A kerületi esperes és tanfelügyelő uraknak egyúttal meghagyom, hogy a felügyeletük alatt álló iskolák hivatalos meglátogatása után nekem arról, vajon a magyar nyelv tanítása minden iskolában folyamatban van-e? Ki által és mily előmenetellel teljesítették? Lelkiismeretes jelentést tegyenek ugyanakkor azon tanítók névjegyzékét is közöljék, kik a magyar nyelvet buzgón és jól sikerrel tanítják, valamint azon plébánosok vagy káplánokét is, kik ebben a tanítót pótolják, végre azon tanítókét is, kik a magyar nyelvet nem tudják, ez utóbbiakat nevében ezen hiány pótlására kötelezvéen és buzdítván.^{»228}

Szabó püspök három évvel az 1879-es törvény, vagyis magyar a nyelv kötelező oktatásának elrendelése előtt, 1876-ban írta fenti körlevelét. A liberális-katolikus szellemben írt levél elhatárolódik a magyarosítástól, de megköveteli az államnyelv, mint politikailag és gazdaságilag fontos és hasznos tudás ismeretét.

A püspök felszólítására sorra küldték be az esperes-tanfelügyelők jelentéseiket. Ezek – amennyiben eltekintünk a plébánosok által szinte kötelezően használt hivatali optimizmustól – rávilágítanak a szombathelyi egyházmegye nemzetiségeinek több sajátos identitásbeli, oktatási, nyelvhasználati problémájára is.

A püspökmolnári plébános, körmendi esperes Szabó József arról tudósított, hogy a horvát nemzetiségű Nagykölkeden, Harasztifaluban, Horvátnádaján, Berkifaluban lévő tanítók mind magyarok. A gyerekek iskoláztatásuk alatt a magyar nyelvet jól elsajátították, a tantárgyakat magyarul tanulták. Az esperes kiemelte Nagykölkedet, amelyet „teljesen elmagyarosodott faluként” jellemezett. Ennek sikerét egyedül Puglits Ferencnek, a falu plébánosának tulajdonította:

„Itt [Nagykölkeden], hogy a nép teljesen elmagyarosodott, s alig található az öregek közül egy ki a magyar nyelvet nem bírná, az egyedüli érdeme f[ő]t[isztelendő] Puglits Ferenc plébános úrnak.” Ez utóbbi tény csak annyiban érdekes, hogy a községben 1837 óta szolgáló Puglitsról az 1831-es canonica visitatio megjegyzi, hogy jól beszéli mind a német, mind pedig a horvát nyelvet, tehát valószínűleg horvát származású lehetett.

²²⁸ SzEL Püspöki körlevelek. 1876. I. körlevél 54. sz.

A kerület egyetlen német községében, Alsórönökön, a tanító – Steiger – maga sem tudott magyarul, de az esperes bírta az ígérését a magyar nyelv mielőbbi elsajátítására vonatkozóan.²²⁹

A tótsági esperesi kerületre vonatkozóan Hüll Ferenc meglehetősen diplomatikusan fogalmazott: „A vend ajkú tanoncok az esperesség iskoláiban nagyobb vagy kisebb sikerrel a magyar nyelvben oktattatnak általánosan.”

Ez a gyakorlatban valójában nem sokat jelenthetett, hisz mint ahogy jelentésében a felsőlendvai, pertocsi és vízlendvai népiskolák kapcsán kicsivel alább megjegyezte: „a magyar nyelvben keveset jártosak, a magyar nyelv tanítása egyedül az iskolai magyar olvasókönyv olvasásában, mely a hasonló értelmű vend iskolai olvasó könyvvel hasonlítatik össze – pontosul – és a magyar szavak elsajátításában [merül ki].”

Ott azonban, ahol a tanító magyar anyanyelvű volt (Muraszombat, Tiscina, Hidegkut, Martyánc Pecsaróc, Szentbenedek) a magyar nyelv oktatása jobban haladt: a gyerekek legalább magyarul olvastak, s tanultak magyar szavakat. Igaz – mint ahogy Hüll Ferenc megjegyzi –, mivel a tanítók a legtöbb iskolában képzetlenek voltak, az oktatás határfoka csekélynek tűnt. Felsőpetróczon a hívek egyáltalán nem tudtak tanítót felfogadni, így egy „értelmesebb fárabeli egyén tehetsége” szerint végezte az oktatás nemes feladatát.²³⁰ A felsőpetróczi helyzet odáig fajult, hogy nem sokkal a jelentés elküldése után a vallás és közoktatásügyi miniszter javaslatot tett az iskola bezárására, illetve vándortanító fogadására.²³¹

Illés Ferenc esperes, aki a horvát és német iskolák tanfelügyelői tisztét is betöltötte ezzel a mondattal jellemezte kerületének helyzetét: „A magyar szellem pedig iskoláinkban oly kitűnő, hogy a tősgyökeres magyar nem bír nagyobb és melegebb öntudattal, mint német ajkú tanoncaink.”²³² A leveléhez mellékelte táblázat szerint a gyerekek zöme tanulmányai befejeztével meg tudott szólalni magyarul, azonban az oktatás folyamatát nagyban nehezítette az iskolák szegénysége, valamint a tanítók felkészületlensége. Táblázatának egyik jellemző mondata, hogy az „osztály olvas, ír, fordít és egy keveset ért is magyarul (!)”...

Hasonló eredményekről számolt be Frideczky György, a horvát ajkú iskolák tanfelügyelője is: a „rohonci esperesi kerületben létező horvát ajkú iskolákban múlt 1875/6 isk[ai] évben a magyar nyelv az illető kántortanítók által mindenütt jó sikerrel tanított”.

²²⁹ SzEL, AC 211/1876.

²³⁰ SzEL, AC 543/1876.

²³¹ SzEL, AC 673/1876.

²³² SzEL, AC 872/1876.

Saját állítását némileg azonban maga is megkérdőjelezi, amikor a tanítók nyelvismeretéről így ír: „A magyar nyelvet a kerületünkbeli horvát ajkú iskolák tanítói mind bírják, és pedig a csajtai, incédi, nagy-nardai és felső-csatári tökéletesen, a csémi és szabari gyöngébben, de a jóakarát ezeknél sem hiányzik.”

Esperesi kerületének helyzetét reálisan talán csak Bertalanffy Gyula lékai esperes értékelte. Rőtfolva kapcsán megjegyyezze, hogy magyar nyelvből a vizsga gyengén folyt le, miután a tanító nem tud magyarul, Borostyánkőn és Lékán viszont voltak eredményei a magyarosító törekvéseknek. Léka esetében az esperes kiemelte, hogy a magyar nyelv tanítása olyan jó eredménnyel társult, „hogy iskolából egy tanonc a kőszegi gimnázium első osztályába, egy másik a polgári iskolába lőn felvéve”.²³³

A tanítóképezdét már az 1868:38-as népiskolai törvény alapján is kötelezték arra, hogy a leendő tanítókat olyan szinten oktassák a magyar nyelvre, hogy a hallgatók magukat szóban és írásban ki tudják fejezni, ezt az 1879-es a magyar nyelv tanításáról szóló törvény pusztán csak megerősítette.²³⁴ A püspök buzdításai ellenére a magyar nyelv oktatásának elterjedése mégis csak nagy nehézségek közepette ment végbe. Az 1879-es törvény után többször figyelmeztette tanítóit annak betartására.

Mindezek mellett a vármegye kezdeményezésére a minisztérium Szombathelyen úgynevezett magyar nyelvi póttanfolyamot hirdetett azon tanítók számára, akik az 1868-as törvény szerint tanításra jogosultsággal bírtak. A nyári szünetben megrendezésre került, záró és képesítő vizsgával végződő, hathetes tanfolyam idejére a tanítók napidíjban részesültek. Utazásukat az iskolafenntartók, községek, illetve egyházközségek finanszírozták²³⁵.

A számos magyarul nem tudó kántortanító léte igencsak kényes helyzetet teremtett a püspökség számára. Az 1879-es törvény türelmi ideje 1883-ra lejárt és ehhez az időponthoz közeledve egyre gyakrabban fordultak a különböző plébánosok, kántortanítók a püspökhöz felmentésért. Az egyik első ilyen kérelmet Illés Ferenc adta be, aki a lékai tanító Kirchkopf János ügyében írt. A plébános tanítójáról többek közt ezt írta: „nevezett egyén ugyan nem tud tökéletesen és tisztán magyarul, de azért érti és tanítja kellőleg a magyar nyelvet”.²³⁶

Ehhez képest Mennyei József vármegyei tanfelügyelő Kirchkopf magyar tudásáról meglehetősen eltérő véleményt képviselt: „nevezett tanító ki magyar nyelven hozzá intézett kérdéseimre csak németül tudott vagy akart felelni, az állami póttanfolyamra utasíttassék.”²³⁷

²³³ SzEL, AC 1684/1876.

²³⁴ 1879:18. 1.§

²³⁵ SzEL, AC 1408/1881. Vas vármegyében 1881-ben a póttanfolyamra 49 tanító jelentkezett.

²³⁶ SzEL, AC 1408/1881.

²³⁷ SzEL, AC 1664/1881.

Mivel Kirchkopf 1862-ben végezte el iskoláit, felmentését a tanfolyam alól azzal az indokkal akarta elérni, hogy a törvény csak azokra vonatkozik, kik a tanítói képesítő vizsgát 1872 és 1881 között tették le. Illés Ferenc mindezek ellenére a tanító nevében ígéretet tett, hogy a póttanfolyam elvégzésére, s hogy a vizsgát „fényes eredménnyel” fogja letenni.²³⁸

A gamischdorfi²³⁹ kántortanító Frey József – hivatkozva szerény anyagi körülményeire, valamint eddigi tanítói munkásságára – szintén haladékot kért a képesítő okmány megszerzésére vonatkozóan.²⁴⁰ 1883-ban nyilatkozatot tett arra nézve, hogy egy éven belül a kötelező póttanfolyamot elvégzi.²⁴¹

Bertalanffy Gyula lékai kerületi esperes hét tanító érdekében folyamodott a püspökhöz azzal a kéréssel, hogy számukra a képesítő vizsga megszerzésére türelmet kérjen.²⁴² Ezt a kedvezményt Hidasy püspök kijárta a minisztériumnál a tanítók számára.²⁴³

Ratkovics Vendel tótsági esperes Martynáczra kiszállva a helyi tanítót – Strényi Mihályt – az iskolaszék jelenlétében megdorgálta, s egyúttal tudtára adta, hogy adott esetben az állásától könnyedén megfoszthatják. Az idős tanító készen mutatkozott arra, hogy ha jövedelme bármiképp emelkedne, segédtanítót alkalmazzon.²⁴⁴

A magyar nyelven történő oktatást folyamatosan szorgalmazták a vármegyei tisztségviselők is. Mennyei József tanfelügyelő már 1882-ben érdeklődött, hogy a jobbágyi iskola esetében nem volna-e lehetséges, hogy ott magyar tannyelvű oktatásra áttérjenek?²⁴⁵ 1883-ban pedig egy új, részletesebb levélben indokolta meg kérését: „alig van több más iskola, melynek egészen magyar lábra állításához olyannyira megvolnának minden feltételek, mint éppen [...] a r[ómai] kath[olikus] iskola Jobbágyiban, hol a lakosság jó része beszél magyarul, s a szomszéd felső- és alsóőriekkel is magyar nyelven érintkeznek.”

A „cél” elérése érdekében javasolta a magyarul nem tudó tanító nyugdíjazását, s helyére magyar anyanyelvű tanító alkalmazását.²⁴⁶ A jobbágyi plébános Rosenblüh Antal azonban kijelentette: „Jobbágyi róm[ai] kath[olikus] hitközsége – mint iskolafenntartó – nincs abban a helyzetben, hogy Temel Endre tanítót, addig míg hivatalos állása kötelmeit teljesíteni képes, nyugdíjazza”.²⁴⁷

²³⁸ SzEL, AC 1408/1881.

²³⁹ Gamischdorf, ma: Sank Michael in Burgenland része.

²⁴⁰ SzEL, AC 1835/1882.

²⁴¹ SzEL, AC 2414/1883.

²⁴² SzEL, AC 2148/1882.

²⁴³ SzEL, AC, 2348/1882.

²⁴⁴ SzEL, AC 2365/1882.

²⁴⁵ SzEL, AC 3064/1882.

²⁴⁶ SzEL, AC 75/1883.

²⁴⁷ SzEL, AC 41/1884.

A helyzet végül humánusan és az állam szempontjából megnyugtatóan rendeződött. A jobbágyi iskolát két osztálytermesre fejlesztették és nyilatkoztak arra vonatkozóan, hogy Temel Endre fiát – aki, igaz, akkor még csak a tanítóképezdébe járt – a későbbiek során mint segédtanítót fogják alkalmazni.²⁴⁸

Jobbágyi problémája nem rendeződött véglegesen, erre lehet következtetni abból az 1887. évi püspöki utasításból, amelyben a főpásztor Illés Ferenc esperest a faluba küldte, hogy a község lakosai között megteremtse a „nyelvi békét”. Az esperes jelentette főpásztorának, hogy a településre érkezve először magyar, majd német nyelven buzdította a híveket a magyar nyelv elsajátítására. A német ajkú hívek eleinte zúgolódtak, majd a gyűlés végén abban is engedtek, hogy plébánosuk délutáni hitelemző beszédét két nyelven hallgassák meg.²⁴⁹

Újlakon Schmiderits József személyében nemhogy magyarul nem tudó, de még a magyar állampolgársággal sem rendelkező tanító tanított. Őt a püspök elmozdította.²⁵⁰

Ruzsicska Kálmán Zala vármegyei tanfelügyelő 1885. augusztus 22-én kelt levelében jelezte a püspöknek, hogy a következő tanévtől kezdve kötelezően nyugdíjazta Horváth Márton adriánczi, Koczuván Bertalan izsakóci és Csizsek Ferenc bagonyai tanítókat, s ezekre a helyekre új tanerőket kell keresni. Rozmánn Ferenc cserencsóci tanítót azzal a feltétellel hagyta meg állásában, hogy az 1885/6-os tanévben magyar nyelvből a tanfelügyelő előtt vizsgát tesz.²⁵¹

A Vas vármegyei Szakonyfalván, valamint Németgyuraton lévő tanítóknál a Vas megyei közigazgatási bizottság kifogásolta magyar nyelvi ismereteiket. A püspök a vallás és közoktatási miniszternek jelezte, hogy nevezett tanítók csak ideiglenes kinevezést kaptak, s megerősítésüket ahhoz a feltételhez kötötték, hogy magyar nyelvi vizsgájukat leteszik.²⁵²

A közigazgatási bizottság 1885. decemberi határozata alapján Vas megyében 44 tanító esetében merült fel kifogás a magyar nyelv oktatására vonatkozóan. A határozat kötelezte a püspököt, hogy közülük 14 tanítót elbocsásson, 17-et a magyar nyelvi képesítő vizsgára kötelezzon, hét mellé pedig segédtanítót állíttasson. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1886. évi január 15-i leiratában jelezte, tudomására jutott, hogy Németgyirmóton és

²⁴⁸ SzEL, AC 104/1884.

²⁴⁹ SzEL, AC 1887/907.

²⁵⁰ SzEL, AC 1635/1883.

²⁵¹ SzEL, AC 47/1886.

²⁵² SzEL, AC 401/1886.

Szakonyfaluban a magyar nyelvben „járatlan oktatók alkalmaztatnak”. Felszólította a püspököt, hogy az ügyben intézkedjék.²⁵³

Hidasy püspök 1887-es körlevelében a magyar nyelven való oktatásra képesítéssel nem rendelkező oktatóit figyelmeztette, hogy a királyi, valamint az egyházi tanfelügyelőség magyar nyelvben való jártasságukat vizsgálat alá fogja venni. A püspök a nemzetiségi falvakban oktató tanítóit négy csoportra osztotta. Az első csoport mellé az iskolaszék már felfogadott magyar anyanyelvű segédtanítót, így őket a magyar vizsga alól felmentette. Azokat a tanítókat, akik kijelentették, hogy a vizsga alá nem kívánják magukat vetni, a község pedig nem tudta megfizetni a segédtanítót, állásukból azonnal elbocsátotta. A harmadik csoportba tartoztak azok az oktatók, kiknek kilátásba helyezte nyugdíjaztatásukat, arra az esetre, ha melléjük segédtanítót a község nem fogad. A negyedik csoportba azok a tanítók kerültek, akiket vagy az elkövetkezendő év első hónapjában, vagy egy éven belül képesítő vizsgára kötelezett, elbocsátásuk terhe mellett.²⁵⁴

Ezzel a püspöki körlevéllel kapcsolatosan Baumgartner Alajos máriafalvi plébános helyettes jelentette, hogy a hamvasdi római katolikus iskola magyar nyelvi oktatása komoly nehézséget jelent, ugyanis „a 15 családot számláló iskolaközség nem képes se Günsziert [a tanítót] nyugdíjazni, sem pedig segédtanítót fogadni. Günszier nyomorult fizetése mellett maga is alig bír megélni és nyugdíjtalan elbocsátása esetében a 20 éves szolgálat után 67 éves korában a koldusbotra volna ítélve.”²⁵⁵ A plébános értetlenségének adott hangot, ugyanis a protestáns iskola, ahová mintegy 50 gyermek járt, szintén nem tudta megoldani a magyar nyelv oktatását, s a tanító mégis állásában maradhatott.²⁵⁶

Egy képesítő vizsga lefolyásáról Stegmüller Károly egyházmegyei főtanfelügyelő levélben számolt be a püspöknek. A vizsgára Gyanafalván került sor, ahol is négyen jelentek meg. Aizingarits Ferenc vaskúti, Glückshofer Mihály kiskörtevényesi, Kránitz Lajos badafalvi, és Bernitz János németsároszlaki tanítók. Amint Stegmüller írta, „irgalomból” mind a négyen kaptak bizonyítványt. Azt azonban Stegmüller megjegyezte, hogy: „Különben az igazat megvallva mind a négyen képtelenek a magyar nyelv elsajátítására. Még beszélő szervöket sem lehet idomítani a helyes kiejtés megtanulására.”²⁵⁷

²⁵³ SzEL, AC 1199/1886. Az egyházmegyei főtanfelügyelő, valamint Mennyei József Vas vármegyei főtanfelügyelő az 1886. évben lebonyolított vizsga alapján további tanulásra és pótvizsga letételére kötelezte Aczingarits Ferenc vaskúti, Glückshofer Mihály kiskörtevényesi, Kránitz Alajos Badafalvi, Langasch Emil patafalvi, Pernitz János németsároszlaki, Steiger József némethásosi tanítókat. SzEL, AC 1463/1887.

²⁵⁴ SzEL, AC Püspöki körlevelek 1886 évi III. körlevél (szám nélkül)

²⁵⁵ SzEL, AC 1463/1887.

²⁵⁶ SzEL, AC 1463/1887.

²⁵⁷ SzEL, AC 1887/2371.

1890-ben a Zala megyei vend ajkú római katolikus iskolák tanfelügyelőjévé a magyarosítás elkötelezett híveként számon tartott Szalay István turniscai plébánost nevezte ki Hidasy Kornél.²⁵⁸

Annak a nem magyar ajkú gyermeknek, akinek anyagi helyzete megengedte, s tovább kívánt tanulni, Vas vármegyében nem sok lehetőség állt rendelkezésére. A megyében ugyanis egyetlen nemzetiségi gimnázium működött, az evangélikus egyház fenntartásában működő felsőlövői, amely német tannyelvű volt.

Halász Ferenc királyi tanfelügyelő 1895-ben írt Hidasy Kornél püspöknek, miszerint a kőszegi ipari hatóságok panaszt tettek nála, hogy a Kőszeg környéki gyerekek nem tudnak megfelelő szinten magyarul. A faluról bejövő gyerekek a magyar nyelv hiányával ugyanis először a városban, továbbtanulásuk során szembesültek. A magyar nyelv tudásának hiánya a német nemzetiségű falvakban tűnt fel leginkább. Halász javasolta, hogy több tárgy oktatása, elsősorban a beszédgyakorlatok, a számolás, a magyar földrajz és történelem, magyar nyelven történjen.²⁵⁹

Valószínűleg annál, hogy a püspök közzétette a tanfelügyelő feddését, több nemigen történhetett, ugyanis 1896-ban Halász Ferenc újból panaszt tett a püspöknél, miszerint a Szentgotthárd környéki gyerekek sem tudnak tisztességesen magyarul, ez pedig kétségessé teszi a szentgotthárdi állami gimnázium beindítását.²⁶⁰ A baj okát a tanfelügyelő a nem kellő hatékonysággal működő elemi iskolákban látta. Emiatt a szentgotthárdi római katolikus elemi iskola idős, és magyarul nem tudó tanítóját nyugdíjazták. A tanfelügyelő ajánlotta a püspöknek, hogy ott, ahol a gyerekek száma meghaladja a 80 főt, létesítsenek új elemi iskolát, akár az 1893:26. törvény által nyújtott segítség igénybevételével is. Kérte, hogy a katolikus elemi iskolákban a magyar nyelv elsajátítására, gyakorlására ezentúl nagyobb hangsúlyt fektessenek. A levelet a püspök körlevél formájában ismét közreadta papjai, tanítói számára, de ennél többet újfent nem tett.²⁶¹

1895. május 27-én alakult meg a Vas vármegyei magyar nyelvi bizottság. A bizottság azokat a nemzetiségi községben működő tanítókat kívánta jutalmazni, akik jelentős eredményeket értek el a magyarosítás terén. Károlyi Antal alispán, Ratkovits Vendel kanonok, Kőfalvi Vidor és Borsits Béla alkotta az első ilyen jellegű testület.²⁶² Vend, horvát, német nyelvű községeket jártak be a tagok, vizsgálva, hogy az adott tanító munkája mennyire volt

²⁵⁸ SzEL Ac 1664/1890.

²⁵⁹ SzEL, Püspöki körlevelek 1895 X. levél 2696 sz.

²⁶⁰ A szentgotthárdi gimnázium, algimnáziumként, 1896-ban nyitotta meg kapuit.

²⁶¹ SzEL, Püspöki körlevelek 1896 XI. levél 2643. sz.

²⁶² Körutazás a magyarosítás érdekében. Szombathelyi Ujság 1895. június 9. 8.

eredményes a magyar nyelv tanítása kapcsán. Nem csak állami tanítókat jutalmaztak, hanem felekezeti tanodák oktatóit is, jóllehet gyakrabban részesült községi iskola oktatója jutalomban, mint felekezeti iskoláé. A püspök gyakran körleveleiben is megemlékezett a díjat nyert katolikus tanítókról.²⁶³

Az 1901-től hivatalában lévő püspök, István Vilmos többször írt körleveleiben a nemzeti nyelvű hitoktatás érdekében. Ezen körleveleinek célja nem a vendek jogainak, hanem az egyház érdekeinek védelme volt:

„Panaszt hallottam amiatt, mintha a vend ajkú vidékeken felállított állami iskolákban a hittan is a többi tárgyakkal egyetemben magyar nyelven tanítván, nem éretnék el benne kellő eredmény. Ezen a bajon úgy kell segítenünk, hogy az illető plébános és káplán urak lehetőség szerint mennél gyakrabban megjelenjenek az ily állami iskolákban és az első és második osztályban a vend nyelvű, a harmadik, negyedik osztályban már magyar nyelvű magyarázatokkal pótolják az állami tanítók magyarázatát”²⁶⁴

1904 májusában a püspök a rohonci, a lékai, a pinkafői, a kőszegi és a szombathelyi felső esperesi kerületek plébániáin bémált. Az útja összefoglaló körlevélben a nemzetiségek oktatási helyzetére vonatkozóan a következő megállapításokat tette: „A nem magyar ajkú iskolákban a magyar nyelv tanítására a horvát ajkú tanköteleseknél kielégítő gond fordítottik, ugyanezt mondhatom el nagy részben a német ajkú iskolákról is, amelyek közül csak egy-két helyen nem voltam megelégedve az elért eredménnyel. Felhívom a plébános urakat, mint az iskolaszékek egyházi elnökeit, sarkallják a tanító urakat a magyar nyelv szorgalmasabb tanítására, nehogy érezni legyenek kénytelenek a tervezett iskolai törvény szigorát, mely fegyelmi eljárással fenyegeti a magyar nyelv tanításában hanyag tanítót és beszüntetéssel azon iskolát, mely ismételt eljárás után sem felel meg ebbéli feladatának. A plébános urak is gondoljanak az 1902. évi VII. körlevelemben a hittannak magyar nyelvű tanítására vonatkozólag kiadott rendeletemre, amelynek lehetőleg pontos betartására ők lelkiismeretben köteleznék.”²⁶⁵

Az úgynevezett Lex Apponyinak, azaz az 1907:27-es számú a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvénynek a szombathelyi egyházmegyében nem lett különösebb visszhangja. Ennek oka részben abban is kereshető, hogy erre az időpontra az asszimiláció felgyorsult, de talán még

²⁶³ SzEL, Püspöki körlevelek 1907 2902. sz. A bizottság működése kapcsán meglehetősen kevés adattal rendelkezünk. 1907-ben még működött, hisz ekkor adta közre a püspök a díjat elnyert oktatók névsorát. A bizottság ekkor 100 és 80 koronás díjakat adott át.

²⁶⁴ SzEL, Püspöki körlevelek 1902. VII. körlevél 1758. sz.

²⁶⁵ SzEL, Püspöki körlevelek, 1904. VI. 2500. sz.

fontosabb a tény, hogy a szombathelyi egyházmegye területén élő nemzetiségek – talán a szétszórtságukból, talán az értelmiségi réteg hiányából következően – nem voltak kellőképpen szervezettek.

A püspökségre 2949/1910-es iktatószám alatt érkeztek be esperesi kerületenként azok az iskolaszéki jegyzőkönyvek, melyek döntöttek az iskola nyelvhasználatának kérdéséről. Ezek közül egyik sem volt tiltakozó jellegű.

A nemzetiségek iskolai nyelvhasználatával kapcsolatosan az egyház rendkívül szűk mozgástérrel rendelkezett. Az állami törvényeket igyekeztek az iskolákkal betartatni, ám ha a helyzet úgy kívánta, mind az egyházmegyei fő-, mind pedig a kerületi tanfelügyelők rugalmasságot tudtak tanúsítani, legyen szó akár a tanítók képezéséről, vagy a diákok nyelvi tudásáról.

Könyvkiadás, könyvhasználat

A könyvkiadás kérdése az egyház számára mind oktatási, apologetikai, mind pedig pasztorációs szempontból nagy jelentőséggel bírt. A szombathelyi egyházmegye területéhez köthető könyvek kutatását megkönnyíti a tény, hogy az egyházi témájú nyomdatermékek kiadásához szükségeltett a helyi ordinárius, vagyis a püspök engedélye. Így a főpásztorhoz írt kérelmek, engedélyek és lektori vélemények fellelhetők az egyházmegyei levéltárak anyagában.

Korszakunk könyvkiadására pozitívan hatott az 1868:38-as népiskolai törvény előírása, amely előírta az anyanyelven történő oktatást, fókuszba helyezve ezáltal nemzeti kisebbségek nyelvén írt tankönyvek hiányát, amelyet mielőbb pótolni kellett. Ez mind a kormányzat, mind pedig a nemzetiségek akaratával megegyezett. Eötvös József, vallás- és közoktatásügyi miniszter 1868-ban kifogásolta a szombathelyi püspöknél, hogy több tanító a Vas megyei vendeket nem vend, hanem „stájer” nyelven oktatja. Kérte a püspököt, hogy hasson oda, hogy elemi iskolákban az oktatás anyanyelven folyjék.²⁶⁶ Az Eötvös által használt stájer nyelv kifejezés alatt itt a Karintiában is használatos szlovént kell érteni, azaz feltehetőleg az 1851-ben klagenfurti székhellyel alakult Szent Mohor, vagy másként Szent Hermagoras Társaság által megjelentetett könyveket kifogásolhatta a miniszter.²⁶⁷

A püspök Hüll Ferenc muraszombati esperest bízta meg az ügy kivizsgálásával. Az esperes „A mik vannak [értsd ezalatt szükséges tankönyvek a P.F.] meg ezek közül vend nyelven?” püspöki kérdésre a következő választ adta:

²⁶⁶ SzEL, AC, 865/1868.

²⁶⁷ PÁL 2013.669.

„Van kis abc könyv rövid hittannal kezdők számára, van közép katekizmus (Ez a Canisius közép kátéja) van *Ó és Új Testamentumi Sz[ent] történet*²⁶⁸, van Evangéliumos. Van jó és célszerű imakönyv – ezen könyveket a szegedi könyvtáros ahányszor szükséges újra nyomtatja, hanem igen drágán árulja. Volt 1848 év előtt a Magyar Kir[ályi] Egyetemi Nyomda által kiadott vend-magyar olvasókönyv, hanem ennek példányai egészen elfogytak. Kívánatos lenne főképpen, ha ezen olvasó könyv a n[agy]m[éltó]ságú kultuszminiszter által újra ki nyomattatnék – ez a magyar nyelvre is jó szolgálatot tenni a vend ajkú tanoncoknál.”²⁶⁹

A levélben említett hiányzó könyvek fordítását Hüll Ferenc esperes és a tótsági plébánosok, lelkészek vállalták úgy, hogy a hiányzó könyveket egymás közt felosztva lefordítják. *A Bibliai történetek* című munka németből történő fordítását már el is kezdte Zsemlyits István belatinci káplán.²⁷⁰

A püspöki hivatal a fenti jelentés alapján a miniszter számára készült válaszában – több más tényező mellett – kitért a képzett vend nyelven beszélő oktatók, valamint a vend tanítóképző hiányára, a tanítói javadalmak elégtelenségér.²⁷¹ Ennek a kérdésnek megoldásában Eötvös a főpásztort támogatásáról biztosította, illetve szorgalmazta egy olyan intézet alapítását, amelyben „vend nyelven értő alkalmas, s elég tanult tanítók képeztessenek”.²⁷²

Úgy tűnik azonban, hogy a miniszteri segítség és a püspöki akarat ellenére az ügy megoldása csak lassan haladhatott előre. 1870-ben ezért Szabó Imre püspök a Szent István Társulat alelnöki posztját betöltő Ipolyi Arnold közbenjárását kérte a vend nyelvű tankönyvek kiadásának felgyorsítása érdekében.²⁷³ Hasonló tartalmú levelet küldött néhány hónappal később, immáron a Szent István Társulat Igazgatóságának címezve.²⁷⁴ Erre Ipolyi Arnold pár héttel később válaszolt. Kifejtette, hogy a társulatnak 8-9 nyelvjárásra kellene lefordítania a könyveket, ráadásul ezek kis nyelvjárások, és a legtöbbet csak 1-2 ezer példányban lehet kinyomniuk, így a társulat számára az ilyen jellegű befektetés eleve veszteséggel jár. Ipolyi jelezte, hogy a problémát tárgyalni fogják az autonómiagyűlés idején megtartott püspöki konferencián, de ő addig az ügyben előrelépni nem tud. S mivel a tanévre már sem a fordítást,

²⁶⁸ Ez feltehetőleg Bedeő Pál: *Ó és új testamentomi történetek, melyeket a zsenge ifjúság számára irt*. Pozsony, 1845.

²⁶⁹ SzEL, AC 1868/993.

²⁷⁰ SzEL, AC 1868/993.

²⁷¹ SzEL, AC 866/1868.

²⁷² SzEL, AC 941/1868.

²⁷³ SzEL, AC 672/1870.

²⁷⁴ SzEL, AC 1619/1870.

pláne nem a kiadást nem ígérheti, így azt javasolta a püspöknek, hogy cselekedjék „bölcse belátása szerint”...²⁷⁵

1871-ben kezdték meg a fordítási munkákat. Mint azt Hüll Ferenc Szabó püspöknek írt jelentésében írta: „Méltóságodnak f[o]lyó] é[v] April[is] 12-én 848. sz[ám] alatt kelt kegyes meghagyása nyomán Bárány Ignác által kiadott ABC és I. ő olvasókönyvnek vend nyelvre fordítása érdemében intézkedtem azonnal, az ABC-ét fordítja Murkovics János bellatinczi tanító – az olvasó könyvet Bagáry József káplányom”²⁷⁶

A venddel szinte párhuzamosan indult meg a horvát nyelvű tankönyvek kiadása is. A horvát nyelvű *Elemi katekizmus* című tankönyv fordítását Frideczky György nagynardai plébános végezte, melynek lektorálásával a püspök a tótszentmártoni plébánost, Novák József bízta meg, aki hittani szempontból semmi kivetnivalót nem talált a kötetben.²⁷⁷ Sajnálatos azonban, hogy a jeles plébános nyelvészeti kifogásai nem maradtak fenn az egyházmegyei levéltárban: rendkívül tanulságos lenne, hogy egy gradiscei nyelvjárásban írt könyvet miként bíralt nyelvészeti szempontból egy muravidéki horvát...

Mind a miniszteri levélváltásból, mind pedig a különböző nemzetiségek részére szinte egyidejűleg kiadott tankönyvek kiadásából úgy tűnik, mintha egy központi terv szerint haladt volna a nemzetiségek tankönyvi ellátásának feladata. Ezt erősíti a tény, hogy 1876-ban Augusztics Imre *Magyar nyelvtan vend nyelven* című könyve kapott püspöki engedélyt,²⁷⁸ s még ugyanezen évben Frideczky György magyar-horvát nyelvtana is kiadásra került, amelynek lektorálását szintén Novák József végezte.²⁷⁹ A vend nyelvtanból Hüll Ferenc részére Szabó Imre püspök 90 példányt küldött azzal a céllal, hogy azokat az iskoláknak ingyenesen biztosítsa.²⁸⁰

1872 szeptemberében a tótsági kerületi ülésen ismét napirendre került a vend vallási könyvek ügye. A jelenlevők megbízták Hüll Ferencet esperest, járjon közbe „a Szent István Társulatnál a Roder kis Biblia vend nyelvre fordítását, valamint a legrégebbi időtől fogva a vend iskolákban és a hívek kezein forgó közép magyar káténak [...] közbejárólag kérje,,. Problémaként merült fel, hogy míg a Roder-féle biblia kapcsán a fordító Szelmár István lemondott az őt megillető jogdíjról, addig a *Közép káté* esetében még a jogdíjakat sem tudták

²⁷⁵ SzEL, AC 1619/1870.

²⁷⁶ SzEL, AC 1262/1871. Itt minden bizonnyal Bagáry József két munkájáról lehet szó. Az 1869-ben Pesten megjelent Ábécés és olvasó könyv kath. népiskolák számára, valamint az 1870-ben szintén Pesten kiadott Első olvasókönyv című könyvekről. Mind Murkovics, mind pedig Bagáry József munkája még 1871-ben napvilágot látott.

²⁷⁷ SzEL, AC 1398/1871.

²⁷⁸ SzEL, AC 597/1876. *Návuk vogerszkoga jezika za zacsetnike*. Budapest, 1876.

²⁷⁹ SzEL, AC 628/1876.

²⁸⁰ SzEL, AC 789/1876, illetve 839/1876. Hüll Ferenc köszönő levele.

tisztázni, lévén a mű úgymond „legrégebbi időtől fogva” közkézen járt. A munkákat Füssy Tamás 5-5000 példányban kívánta kinyomtatni,²⁸¹ azonban Szabó püspök mindkét könyvből csak 3-300 darabot kért, egyúttal utasította Hüll Ferencet, illetve felkérte a horvát származású nagyrépostot Krancz Istvánt, hogy a nyomdahibák elkerülése végett ellenőrizték a kéziratot.²⁸²

Az eredeti mű, Roder Alajos *Bibliai Történetek kisebb gyermekek számára* című könyve 1850-ben került kiadásra. A munka valójában egy a hittanoktatást szolgáló segédanyag, rövid bibliai történeteket tartalmaz, így Szelmár István munkája Biblia fordításként is értelmezhető.

Néhány hónappal később úgy tűnik minden előkészület megtörténhetett, ugyanis a püspök Hüll Ferencet immáron konkrétan megbízta a vend nyelvű katekizmus és a *Kis Biblia* fordításának ellenőrzésével.²⁸³

Luttár Miklós lendvarózsavölgyi tanító 1889-ben folyamodott püspöki engedélyért az általa vendre fordított, eredetileg Egerben kiadott *Elemi Katekizmus katolikus kezdő tanulók számára* című munka kiadásához. A kiadvánnyal szemben azonban több kifogás is felmerült. Ratkovics Vendel tótsági esperes komplett hibajegyzéket mellékelte értékeléséhez. A katekizmust bilingvisként adták ki, feltehetőleg azzal a szándékkal, hogy a tanulók mind a vend, mind pedig magyar válaszokat megtanulják.²⁸⁴

Még talán a káté fordításának előkészítése folyhatott, amikor is Szalay István tanfelügyelő – valószínűleg erre a munkára utalva – 1887. március 14-i levelében a lendvarózsavölgyi tanítók munkájáról a következőket írta: „ha a ganicsai állami iskolának III., IV. stb. osztályában a vend gyermekek magyarul olvasnak, írnak, számolnak és minden tantárgyat magyarul tanulnak, egész olvasmányokat vend nyelvre és ebből viszont magyarra tudnak fordítani, nem tudom felfogni miért nem lennének képesek a kátét magyarul tanulni és gyónásukat is magyar nyelven végezni.”²⁸⁵

Szintén a hittanoktatást segítette a Gerely József fővárosi teológus által írt *Kis Képes Biblia*. Ennek fordítása 1897-re készült el, használatát a püspök Ivanóczy Ferenc csendlaci esperes plébánoshoz írt levelében rendeletileg tette kötelezővé a vend iskolák számára. Erre azért volt szükség, mivel Alsó- és Felsőszölnök, Istvánfalva plébánosa a könyv

²⁸¹ SzeL, AC 1718/1872.

²⁸² SzEL, AC 484/1873.

²⁸³ SzEL, AC 1700/1872.

²⁸⁴ SzEL, AC 375/1889.

²⁸⁵ SzEL, AC 648/1889.

alkalmazásától, valamilyen oknál fogva elzárkózott.²⁸⁶ Ennek második kötetét már a következő évben, 1898-ban sikerült lefordítani, a fordítást Kollár Péter bántornyai káplán eszközölte, s a kézirat szinte azonnal megkapta a püspöki jóváhagyást.²⁸⁷

1871-ben – feltehetően egy feljelentés után – Hüll Ferencnek a tótsági esperesi kerületben felmérést kellett végeznie, hogy úgymond használnak-e államellenes könyveket az iskolákban. Ilyet azonban az esperes nem talált.²⁸⁸

Illés Ferenc jelentése szerint Jobbágyiban az osztrák határ mellől ideiglenesen kinevezett tanító egy *Zweites Sprach- und Lesebuch* című könyvet használt. Az esperes a könyveket félretettette, de el nem kobozta, hangsúlyozva azt, hogy a tanítót csak az ismerethiány s nem a hazaellenes szándék vezette. Nagyobb hibának vélte, hogy Hengge Alajos pinkamiskei plébános nem az egyháziilag jóváhagyott tankönyvet, hanem Jánisch György felsőlövői evangélikus tanár munkáját használta.²⁸⁹

A tankönyvek és tankönyvként használható kiadványok mellett több nemzetiség nyelvén is megjelentek más vallási jellegű nyomtatványok is. Ilyen Frideczky, nardai plébános 1869-ben horvát nyelven kiadott *Őrangyal* című imakönyve, amely elsősorban a gyermekek számára tartalmazott egyszerűbb, rövid imádságokat.²⁹⁰

Zsemlyits István – a püspök szentgotthárdi bérmálása alkalmára – a szlovén bérmálkozók felkészítését megkönnyítendő, nyolc és fél ívnyi könyvet állított össze a *Bérmálandók oktatása vend nyelven* címmel.²⁹¹ Munkáját a megbízott bíráló kiadásra alkalmasnak találta.²⁹² Zsemlyits feladatát, még mint alsószölnöki káplán kezdte el, s mint belatinci káplán fejezte be. A mű végül Grazban került kiadásra.

Az egyházmegyében élő nemzetiségiek a liturgikus énekeket eltérő dallammal és eltérő jelentéssel, tartalommal énekelték. A püspök körlevélben szólította fel híveit, hogy legalább az egyházmegyében egy tartalmú, egyöntetű dallamokat fogadjanak el. Megállapította, hogy egyes vidékek „különös módon” ragaszkodnak énekeikhez. Az énekek módosításának elfogadtatását az iskolai énekórákon keresztül próbálta meg kivitelezni.²⁹³

A századfordulót követően kezdte meg irodalmi működését a vend író, újságíró, katolikus pap, Klekl József. 1900-ban mint csendlaki káplán kért és kapott püspöki

²⁸⁶ SzEL, AC 2683/1897.

²⁸⁷ SzEL, AC 1581/1899.

²⁸⁸ SzEL, AC 524/1872.

²⁸⁹ SzEL, AC 952/1875.

²⁹⁰ HORVÁTH 2005. 184.

²⁹¹ SzEL, AC 651/1871

²⁹² SzEL, AC 730/1871,

²⁹³ SzEL, Püspöki körlevelek 1888. évi V. körlevél 1457. sz.

jóváhagyást az általa szerkesztett *Sveta Mesa* (Szentmise) című munka kiadására.²⁹⁴ 1904-ben a Jézus Szentséges Szíve litániáját, valamint az ahhoz tartozó imákat és fohászokat fordította szlovén nyelvre. A fordítás feltehetőleg nem lehetett hibátlan, ugyanis a lektor, Szalay István bírálatában a következő megjegyzést tette: „általam részben újból fordítva, részben kijavítva és letisztázva”. A mű egy oltáregyleti vezérkönyvhöz mellékletként került kiadásra.²⁹⁵

Az 1870-es évek kormányzati és egyházmegyei támogatással megvalósuló tankönyvkiadási akcióját követően, 1903 után ismét a minisztérium és a püspökség együttműködése teremtette meg a feltételeit egy nem magyar ajkú irodalmi-hitéleti programnak, a vend akciónak.

A vend-akció nem a magyarosítás céljával indult, hanem a pánszlávizmus megállítása okán. Megjegyzendő, hogy korszakunkban a pánszláv-veszélytől való félelem majdhogynem teljesen áthatotta a magyar külpolitikát. És ez a veszély reális veszély tűnt a korban, ugyanis a felbomló Oszmán Birodalom nyomán keletkező légüres tér rendkívül vonzóvá tette a Balkánt Oroszország számára, s befolyásának kiterjesztéséhez rendkívül jó ideológiai háttérül szolgált – az ortodox hit védelmén túl – a pánszlávizmus is.²⁹⁶

Mindezek mellett a vend akció – hasonlóan az 1897-ben elindított rutén akcióhoz – rendelkezett egy szociális társadalmi, művelődési céllal is. Mint ahogy István Vilmos az akciót meghirdető körlevelében írta:

„A vend nyelvű magyarok ősnyelvének védelme, fenntartása és művelése, a hazai társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyok ismertetése és előmozdítása, a vendvidéki történelmi események leírása, műemlékek felkarolása és megőrzése, a nép szokásainak, viselkedésének elbeszéléseinek, mondáinak az utódok számára való átültetése, vallási és iskolai viszonyok fejlesztése tekintetéből – kizárva minden nemzetiségi és politikai vonatkozást – helyesnek tartom azt, hogy a Sz[en]t István-társulat mintájára a vendvidéken egy vallásos társulatot alapítsunk, amely évenként 20-25 ívre terjedő irodalmi termékkel szolgálna tagjainak”.

A mozgalom segítségével került sor az 1901 óta az egyházmegyei könyvnyomda által kiadott *Jézus legszentebb Szíve nagy képes népnaptárának* vend-szlovén nyelven történő kiadására, továbbá lett a vendeknek egy havi folyóiratuk is *Nevtepeno poprijeta Devica Marija*. Vagyis *A Szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária*. Mindkét sajtóterméket Klekl József szerkesztette és erős néppárti vonalat követett a püspök antipolitikus szándékával ellentétben.

²⁹⁴ SzEL, AC 194/1900.

²⁹⁵ SzEL, AC 1480/1904

²⁹⁶ RÁTZ 2000. 188.

Az 1903-ban meginduló vend akcióval tulajdonképpen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a szombathelyi egyházmegye a vend értelmiség radikális szlovén íróinak adott publikálási lehetőséget. Az 1904 és 1914 között megjelenő *Nevtepeno Poprijeta Devica Marija*, majd az 1914 és 1919 közt működő *Novine* egyszerre volt a Néppárt támogatója, valamint a szlovén nemzeti érzés élesztője a magyarországi vendek körében.²⁹⁷

²⁹⁷ PÁL 2013. 672.

VI. Egyesületek, társulatok a szombathelyi püspökségben. 1867-1914

A dualizmuskori egyesületi élet

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés és a polgári állam kiépülésével szinte egyidejűleg elinduló társadalmi fejlődést jól lehet jellemezni az egyesületek nagy számával és sokszínűségével. Mind a polgári lét, mind a kor liberális értékrendje kimondatlanul támogatta és ösztönözte az embereket az önszerveződésre, amely legtöbbször a szabadidő hasznos eltöltésével is párosult. Ennek ellenére a katolikus egyház a korszak elején még nem fejtett ki agitációs munkát a katolikus önszerveződés megindítására, az ebben rejlő lehetőségeket a korszak elején a magyar egyház még nem ismerte fel.

Mindamellet az egyesületek jogi szabályozása is hiányokkal küszködött. 1848-ban nem született törvény ezzel kapcsolatban. Később, a neoabszolutizmus korszakában 1850-ben Alexander Bach egy rendelettel, Ferenc József pedig 1852-ben egy pátenssel szigorított az egyesületek alapításának feltételein, illetve a már működő szervezetek ellenőrzésén. Az egyesületi élet jogi szabályozása a dualizmus időszakában sem emelkedett törvényi szintre, a szervezetek működését különféle miniszteri rendeletek szabályozták.²⁹⁸ Ezek között alapvetőnek számított, és még a két világháború közti időszakban is érvényesnek tekintették Szapáry Gyula belügyminiszter 1394/1873. számú körrendeletét. E rendelet Magyarországon először mondta ki az egyesületi szabadságot. Az egyesületek működését miniszteri engedélyhez kötötte, törvényes felügyeletüket a törvényhatóság első tisztviselőire bízta. Az egyesületek alapításának módját részletezte Tisza Kálmán belügyminiszter 1508/1875. számú rendelete, amely már számos korlátozó intézkedést tartalmazott. A rendelet megszületését követően a hazai nemzetiségek csak irodalmi és közművelődési egyesületeket szervezhettek, a politikai és munkásegysületek pedig nem hozhattak létre fiókszervezeteket.²⁹⁹

Az egyesületek és a politikai élet közti kapcsolat már a reformkorban is kimutatható, a dualizmus idején pedig a kiegyezéssel szembenálló ellenzék 1870-es kiadott programjában egyik fontos célkitűzése, hogy minél több olvasó kört, egyesületet hozzanak létre, így építve ki az ellenzék társadalmi bázisát.³⁰⁰

A katolikus egyház az egyesületeket elsősorban pasztorációs okokból támogatta, éppen ezért katolikus jelleggel a legnagyobb számban a hitbuzgalmi egyesületek jöttek létre, s jóval kevesebb karitatív illetve közművelődési egyesület.

²⁹⁸ BŐSZE 1997. 17.

²⁹⁹ BŐSZE 1997. 18

³⁰⁰ SZABÓ 1992. 209.

A Néppárt 1895-ös megalakulását követően a plébánosok és káplánok – akik a párt helyi vezetői tisztségeit is betöltötték – tudatosan igyekeztek minél több katolikus szervezetet létrehozni, hogy ezáltal is építsék a Néppárt bázisát. A katolikus egyesületi élet és a katolikus Néppárt egyfajta szimbiózisba került. A nagy számban megalakuló katolikus egyesületek hozzásegítették a Néppártot politikai sikerei eléréséhez, a Néppárt politikai jelszavai, társadalmi akciói ösztönzőleg hatottak az egyesületi életre is.

Hitbuzgalmi társulatok

Póka György szerint a „hitbuzgalmi egyesületek csoportjába azok az egyesületek tartoznak, amelyeknek elsőrendű célja a hitélet fellendítése, a vallásos lelkület elmélyítése; a keresztény hit tartalmának a megismertetése, a vallásos meggyőződés erősítése, az imádságos élet intenzív ápolása, az istentiszteletek fényének és áhítatának emelése, a keresztény erkölcsi elveknek átvitele és megvalósítása a mindennapi életben”.³⁰¹

A hitbuzgalmi egyesületeknek és társulatoknak nem állt módjában tagdíjat szedni, szabályzatukat az illetékes egyházi főhatóság láttamozta, de működésükhöz nem kellett kormányhatósági engedélyezés.³⁰²

Mint a legtöbb egyházmegyében, úgy a szombathelyiben is az egyik legelterjedtebb hitbuzgalmi társulási típus volt a Mária-tiszteleten és a szentolvasó gyakorlatán alapuló rózsafüzér egylet, amelynek három formáját különböztetjük meg:

A rózsafüzér főtestvérület, rózsafüzér testvérület, vagy rózsafüzér főtársulat (1.) tagjai hetente egyszer mondták el az egész rózsafüzért. Saját templommal vagy kápolnával, de legalábbis egy Rózsafüzér Királynéja oltárral kellett rendelkezniük, s a tagok nevét kötelezően társulati könyvbe jegyezték.

Az örökös rózsafüzér társulat (2.) nem rendelkezett önállósággal. A rózsafüzér testvérületen belül egy sajátos imaszövegségnek tekinthetjük, amely azzal a céllal jött létre, hogy a rózsafüzért a tagok közül valaki a nap minden órájában mondja.

Az élő rózsafüzér egylet (3.), tagjai 15 fős csoportokat, rózsákat alakítottak, és az imában egymást váltva naponta egy tizedet mondtak. Ők a hónap elején sorshúzással jutottak az adott hónapban mondandó titokhoz.³⁰³

A szombathelyi püspökség területén Szombathely és Vasvár központtal két rózsafüzér főtársulat is működött. Valójában a domonkosok számára a főtársulat bírt egyházjogilag

³⁰¹ PÓKA 1988. 285.

³⁰² GERGELY 1999. 207.

³⁰³ HORVÁTH 2007. 448.

jentőséggel, mind az örökös rózsafüzér társulatot, mind pedig az élő rózsafüzér társulatot a főtársulat előkészítőjeként tartották számon.³⁰⁴

Ennek ellenére a leggyakoribb társulati formává mégis az élő rózsafüzér vált. A mozgalom alapítása Paulin Marie Jaricot nevéhez fűződik, aki 1826-ban hozta létre új típusú imaegyesületet. IX. Piusz pápa 1877-ben az élő rózsafüzér vezetését a domonkos rendre bízta.³⁰⁵ Ennek köszönhető, hogy 1877 után a már működő társulatoknak újból engedélyért kellett folyamodniuk, mind a területileg felettes egyházi hatósághoz, mind pedig a domonkos rend előljárójához.

A társulat szombathelyi elterjedtségét mutatja, hogy 1875-ben Illés Ferenc akkori nagyszentmihályi esperes plébános kért és kapott engedélyt egy az élő rózsafüzér társulat útmutatásáról szóló füzet kinyomtatásához.³⁰⁶ A püspöki hivatalhoz beérkezett működési engedélyek, illetve jelentések szerint, 1883 és 1914 között 77 Élő Rózsafüzér Társulat alakult, illetve kezdte meg hivatalosan is működését.

Az élő rózsafüzér mondásáért a tagok különféle búcsúkat nyerhettek el, azon kívül minden rózsafüzéres tag részesedett a domonkos rend hármasságának érdemeiben, jócselekedeteiben, imáiban és szentmiséiben, életükben és haláluk után is. A tagság által elnyerhető összes jogosítvány akkor állt az adott szervezet rendelkezésére, ha a társulat igazgatója elnyerte hivatalos kinevezését. Ezt a domonkos szerzettől kellett megszerezni, majd pedig a püspöktől jóváhagyást kérnie. Az igazgató csak pap lehetett, akinek kinevezését követően jogában állt a szentolvasókat s a különféle máriás érdemeket megáldania.³⁰⁷

Az ima mellett a rózsafüzér társulatoknak kialakult szokásokkal rendelkeztek, kivették részüket a Mária-tisztelet különféle módjainak terjesztésében. Több társulat felvállalta oltárok gondozását, Mária-szobor felállítását, társulati zászló elkészítését. A tagok otthonaikba Mária-oltárokat készítettek, amelyek szobákban, előszobákban elhelyezett szoborból, s néhány gyertyából, virágokból álltak.³⁰⁸

A sárvári rózsafüzér társulatot még Köves György plébános engedélyeztette Rómában domonkos rendi generálisnál. Püspöki engedélyét már utóda, Köberl János kapta meg 1882-ben. A sárvári társulat működését a plébános így jellemezte: „Azóta több jámbor asszony, és

³⁰⁴ BARNÁ 2011. 114.

³⁰⁵ BARNÁ 2011. 133.

³⁰⁶ SzEL, AC 757/1875.

³⁰⁷ BARNÁ 2011. 134.

³⁰⁸ HORVÁTH 2007. 454.

néhány férfiú, kik magukat társulati tagoknak képzelik, vásár- s ünnepnapokon a rendes isteni szolgálat után, bizonyos ájtatosságot tartanak.”³⁰⁹

A 125 tagú pákai társulat működéséről bővebb leírással is rendelkezünk: „E társulat, – előírt kötelességei kívül – ünnep- és vásárnapokon különösen pedig Mária ünnepein a templomot és oltárokat a többi hívek lelki épülésére csinosan feldíszítik, az ünnepélyes istentisztelet előtt és utána ájtatos imák[kal] és énekekkel dicsérik Szűz Máriát. Újhold szombatjain misét hallgatnak és többnyire gyónnak, úgyszintén Mária ünnepein is. Ha egyleti tag elhal, azt testületileg kikísérik a temetőbe, s ott fölötte imádkoznak és énekelnek. Halottak estéjén a temetőt kivilágosítják, s oda testületileg mennek ki a holtakért imádkozni a többi híveknek mindig nagyobb és nagyobb kísérelével.”³¹⁰

1909-ben a társulat finanszírozta az új „Úr koporsó” beszerzését. A püspökhöz beadott kérelem figyelemre méltó információkat tartalmaz a társulat gazdálkodásáról: „Van a Rózsafüzér Társulatnak 1032,80 koronája, ebből 306 kor. egyeseknek van kikölcsönözve, 726,80 kor. pedig a novai takarékpénztárban elhelyezve lekötési záradékkal ellátott könyvecskében.” A társulat tehát a – valószínűleg adományokból származó – vagyonából adott esetben – nyilván kamatra – kölcsönzött is.³¹¹

Rövid életet élt a Kalocsay Alán alapította Magyar Ifjúság Rózsafüzére elnevezésű ifjúsági egyesület. Ehhez Kapler Ferenc felsőlövői hittanár tanulóival egyetemben 1889-ben csatlakozott.³¹² Az egyesületet azonban vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1890-ben betiltotta.³¹³

Elterjedt hitbuzgalmi szerveződésnek számítottak a 19. század második felére megerősödő Jézus Szent Szíve társulatok. A szombathelyi ferencesek kis könyvecskét is megpróbáltak kiadni az áhítat terjesztése érdekében, *Jézus Szentséges Szívetársulatának ismertetése és ájtatossági gyakorlata a Szent Ferenc rendiek templomában Szombathelyen* címmel.³¹⁴ A helyi Jézus Szíve társulat kezdeményezésére a csehimindszenti plébános engedélyt kért arra, hogy újhold péntekjein a főoltárnál az oltári szentséget kitehesse és ott a hívekkel a havi ájtatosságokat elvégezhesék.³¹⁵ A csehimindszenti szervezeten túl, még 44 ilyen társulat működött az egyházmegye területén.

³⁰⁹ SzEL, AC 2791/1882.

³¹⁰ SzEL, AC 1757/1885.

³¹¹ SzEL, AC 1087/1910.

³¹² SzEL, AC 49/1889.

³¹³ Magyar katolikus lexikon. Lone - Meszl. Főszerk.:Diós István. Bp. 2003. 473.

³¹⁴ SzEL, AC 222/1886.

³¹⁵ SzEL, AC 2781/1886.

Az egyházmegyében – az 1867 és 1914 közt létrejött nyolc szervezettel – közepesen népszerű hitbuzgalmi egyesületnek nevezhető a skapuláré egylet, amelynek tagjai – jelképezve a szerzetesek vállruháját – kis négyszögletes szövetharagot (skapulárét) viseltek ruhájuk alatt. Ezt a ruhadarabot külön liturgia keretében áldották meg, viseléséhez különféle búcsúk és „kiváltságok” kötődtek.³¹⁶ A dobronaki káplán Horváth József így foglalta össze a helyi egylet alapításának indokait: „E nép ugyanis, mely a skapuláré viselésével akarja a boldogságos Szűz iránti hódolatát kimutatni, ünnepélyesen óhajtja azt fölvenni, hogy így Szűz Mária iránti tiszteletét ez által is növelje, s másokat is tiszteletére buzdítson.”³¹⁷

A 19. század végétől találunk adatokat Jézus neve, vagy Jézus legszentebb neve társulatokra. Ezeknek megalakításában úttörő szerepet vittek a domonkos atyák. A társulatok anyakönyvei Vasvárról, valamint Szombathelyről maradtak fenn.

Gyermekek számára szerveződött a Jézus Szent Gyermeke Hitbuzgalmi Egylet. Ilyen közösség Felsőszölnökön, Csémben és Árokszálláson működött.

Schwarz Mihály királyfalvi plébános 1884-ben kért engedélyt a püspöki hivataltól „Szűz Leányok Társulata” elnevezésű hitbuzgalmi egylet megalapítására. A kérelmező indoklása szerint a szerveződés „célja és feladata a női serdülő ifjúságot az erkölcsi veszélytől megoltalmazni, és minden keresztény, különösen a tisztasági erényben megtartani, azon kívül az egyházi ünnepélyeken körmenetekenél való részvétel mellett külsőleg is ünnepélyesen megvallani, hogy az erényes életnek akarnak szolgálói lenni”.³¹⁸ IX. Pius pápa 1864-ben kelt brévéje értelmében a Szűz Leányok Szövetsége elnevezésű társulat tagjai bizonyos alkalmakkor teljes búcsút nyerhettek (a szeplőtlen fogantatás, a szentolvasó ünnepén, pünkösdvasárnap és tagfelvételnél).³¹⁹ Az egyházmegye területén korszakunkban négy ilyen társulat jött létre.

A jezsuiták által felügyelt Mária-kongregációk inkább a századforduló után váltak a szombathelyi püspökség területén népszerűbbé, ebben valószínűleg szerepe lehetett a jezsuiták által 1907-től megjelentetett *Mária Kongregáció* című újságnak is. A városokban vagy városias jellegű falvakban létrejött szervezeteket – hitbuzgalmi kötelezettségeiken túl – a rend a katolikus sajtó népszerűsítésének feladatával is megbízta.

³¹⁶ KATOLIKUS 1933. 354.

³¹⁷ SzEL, AC 3010/1887.

³¹⁸ SzEL, AC 1249/1884.

³¹⁹ SzEL, AC 2464/1884.

1886-ban az alsólendvai esperes Dirnbeck Ferenc plébános Isten Szent Neve Védőinek Egyesülete néven szervezett imaközösséget, amelynek célja: „megengesztelni a káromkodás által megbántott Istent, eleget tenni ezen nagy bűnért és kiirtani a gonosz szokást”.³²⁰

Engel Bündnis néven a gyermekek részére alakult hitbuzgalmi társaság Németsároslakon Schmidt József plébános vezetésével. Korszakunkban ez volt az egyetlen ilyen nevű egyesület.³²¹

Két helyről – Celldömölkéről és Bánokszentgyörgyről – van ismeretünk Mária Szíve Társulat működéséről.

Figyelemre méltó vallási kezdeményezés a Purgatóriumbéli Szegény Lelkek Vigasztalására Alakult Társulat.³²² Ez, a csak Hosszúperesztegen működő imaszövetség a tisztítóhelyen szenvedő lelkek szenvedésének, vezeklésének megrövidítése érdekében alakult.

Gyakorlati, kézzelfogható tevékenysége miatt nagyon elterjedt egyleti forma volt az oltáregylet. Ezek az eucharisztia imáadására, illetve az oltárok gondozására szerveződtek. A szombathelyi egyházmegyében összesen tíz plébániáról jelezték korszakunkban oltáregylet alapítását.³²³

A hitbuzgalmi csoportok szervező erejét – annak ellenére, hogy több szervezetnek is próbáltak gyakorlati feladatot is adni – elsősorban az egyleti tagsággal, illetve a tagsági kötelezettségek betartásával megszerezhető kegyelmek jelentették.

Jelentőségük – a liturgiátörténeti, néprajzi szempontokon túl – abban állt, hogy biztosította a katolikus társadalom szervezettségét, illetve a tagokban erősítette a katolikus öntudatot, amelyre szüksége volt az egyháznak, mind a politikai küzdelmek, mind pedig a katolikus sajtó védelme, illetve támogatása érdekében.

Karitatív, szociális egyesületek

A karitatív tevékenységet szervezett formában a katolikus egyházon belül elsősorban a szerzetesrendek folytattak. Külön a szegények segítésére jött létre a Páli Szent Vince által 1603-ban alapított Irgalmas Nővérek társulata,³²⁴ amely a szombathelyi püspökségnek több pontján is megtelepedett. Az ipari fejlődés felgyorsulásának hatására megjelenő szociális problémákat látva a laikus hívők körében is megindult a szerveződés a nincstelenek, rászorulóknak támogatására. A 19. század második felében létrejött karitatív társulatok általános

³²⁰ SzEL, AC 1412/1886.

³²¹ SzEL, AC 2082/1886.

³²² SzEL, Püspöki körlevelek 1888. I. levél 2. sz.

³²³ Ehhez lásd a 4. számú melléklet vonatkozó részét.

³²⁴ MAGYAR KATOLIKUS 1993. 174.

jellemzője, hogy bár tagságukat laikusok alkották, az egyesületek vezetőségének döntéshozó szereppel bíró pozícióit az arra a püspök által kijelölt, vagy hívek által felkért klerikus töltötte be.

Az első Szent Vince-egyletet Toulonban alapították 1890-ben, s a mozgalom Szombathelyre igen korán, már 1891-ben elért, egy évvel később már el is fogadták a szombathelyi szervezet alapszabályát.³²⁵ Létszáma 20–25 fő körül mozgott,³²⁶ céljait így foglalták össze: „*Célja és feladata az egyesületnek a szegény és elhagyott családok vagy egyesek anyagi segélyezése és vigasztalása*”³²⁷

A segélyezés anyagi oldalát adományokból fedezték. Az adományok jelentős részét, a domonkos szerzetesek által fenntartott Szent Márton-templomban, illetve az 1898-tól a székesegyházban elhelyezett Szent Antal-persely „bevétele”, valamint a mindenkori szombathelyi püspök pénzbeli hozzájárulása jelentette.³²⁸

Az egyesület vezetősége heti rendszerességgel ülésezett, ezeken döntöttek a támogatandó személyekről.³²⁹ 1898-ban az elnökséghez zömében kanonokok, vagy a püspöki aulához tartozó papok tartoztak: Stegmüller Károly, Schwarz Mihály, Illés Ferenc, Róthy István, Tóth József.³³⁰ Később a döntéshozók köre kibővült a domonkos rend képviselőivel is, és a századfordulótól világiak is megjelentek a konferencián, bár őket csak egy fő, Szabó Károly, a püspöki iskola igazgatója képviselte.³³¹

Kezdetben csak négy-öt szegényt támogattak, de 1896-ban már 28 rászoruló számára tudtak tüzelőt, élelmiszert biztosítani.³³² Öt évvel később 60-70 főre bővül ez a létszám,³³³ 1905-ben pedig 23 család, 71 gyermek, 5 „nyomorék” és 2 tanuló részesült támogatásban.³³⁴

A segélyezés elsősorban természetben történt: élelmiszert, orvosi szereket, tüzelőt adtak, lakbért, temetési segélyt, ösztöndíjat folyósítottak, illetve a „vadházasságok” megszüntetésére is igyekeztek figyelmet fordítani.³³⁵ Az egyesület elnöki posztját általában

³²⁵ A Szombathelyi Paulai Szent Vince-Egyesület alapszabályai. Szombathely, 1892. Az alapszabály általam fellelt egyetlen példányát a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár őrzi, jelzet nélkül.

³²⁶ A sz. Vincze-egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1898. július 31. 4.

³²⁷ A Szombathelyi Paulai Szent Vince-Egyesület alapszabályai. Szombathely, 1892. 1.

³²⁸ Szent Antal kenyere a székesegyházban. Szombathelyi Ujság, 1898. június 12. 7.

³²⁹ A Szombathelyi Paulai Szent Vince-Egyesület alapszabályai. Szombathely, 1892. 3.

³³⁰ A sz. Vincze-egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1898. március 13. 4.

³³¹ A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság, 1901. december 15. 5.

³³² A Szt. Vincze egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1896. december 13. 7.

³³³ A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság 1901. december 15. 5.

³³⁴ A Szent Vincze-egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1905. július 23. 3.

³³⁵ A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság, 1901. december 15. 5. 1901-ben az egyesület bevétele 5189 koronára rúgott, míg a kiadás 5169 koronát tett ki. A bevétel jelentős része – 4571 korona – a Szent Antal-perselyekből származott. Az egylet költségvetése – a perselyek bevételeinek kiszámíthatatlansága miatt – meglehetősen ingadozott. Kiadásuk 1903-ban 5577 korona volt (ebben volt előző évi maradvány, illetve István püspök által adott 600 korona), 1911-ben 4109 korona. A szervezet – valószínűleg időszakosan – részesült

egy kanonok – leggyakrabban a nagyprépost – töltötte be, folytonos sajtófigyelmet és tekintélyt biztosítva az egyesületnek.³³⁶

A századforduló környékén meginduló nőmozgalmakra reagálva – amelynek egyes ágai gyakran az egyház nőkről alkotott felfogásától eltérő nézeteket vallottak – alakultak a nőket segélyező, a nők érdekeit képviselő, a fiatal lányokat a keresztény házias életre felkészítő katolikus egyesületek. 1896-ban alakult meg az Országos Nővédő Egyesület. Vezetője, Farkas Edit rövid idő alatt a fővárosban és vidéken 16 leánykört és 20 nővédő egyesületet szervezett. Hamarosan megalakult Buttykai Antal védnöksége alatt, a Katolikus Leányok Szövetsége. Ezekből a női szervezetekből nőtt ki a Prohászka Ottokár támogatásával létrejött Szociális Misszió Társulat. Ennek a szerzetes közösségnek belső tagjai letették a szerzetesi hármast fogadalmat is. Gondozásukba vették a megesett leányokat, az elhagyott gyermekeket, illetve Nővédelmi Hivatalt rendeztek be, amelynek irodája helyet adott a kor számos pesti nővédelemmel foglalkozó szervezetének. A szerteágazó tevékenységet folytató, különböző női szervezeteket hivatalosan, 1912-től a Katolikus Női Tanács fogta össze.³³⁷

A szombathelyi egyházmegyében a katolikus nőmozgalom elindulása az arisztokrata, nagypolgári hölgyek által kezdeményezett Szent Erzsébet Egyesülethez köthető. A szerveződés alap gondolata négy szombathelyi hölgytől indult ki. Az 1895-ben megalakult angol tanulócsoportjukban minden grammatikai hibáért pár krajcár büntetést kellett egy perselybe dobniuk, majd az így összegyűjtött pénzt karitatív célokra fordították. 1898-ban határozták el magukat a hölgyek egyesület alapítására. A tényleges megalakulásra 1899-ban

a káptalan által kezelt, Eölbey-féle szegényalap támogatásából, illetve annak a 300 Ft-os alapítványnak kamataiból, amelyet Vidos Lajos kanonok hozott létre, támogatva az egyesület céljait és emléket állítva az időközben elhunyt Szabó Károlynak. Ezekhez lásd: A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság 1901. december 15. 5. A paulai Szent Vincze egyesület szombathelyi konferenciája. Szombathelyi Ujság, 1903. december 20. 7. A keresztény karitás munkája. Szombathelyi Ujság 1911. július 30. 3., A keresztény karitás félévi tevékenysége. Szombathelyi Ujság, 1906. december 16. 3., A Szent Vince Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1912. december 22. 4., A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság, 1901. december 15., A keresztény karitás félévi tevékenysége. Szombathelyi Ujság, december 16. 3., Szent Vincze Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1907. december 15. 4., A Charitas jegyében. Szombathelyi Ujság, 1908. augusztus 2.; Szegények gondozása. Szombathelyi Ujság, 1910. december 11. 2., A keresztény karitás munkája. Szombathelyi Ujság, 1911. július 30. 3., A Szent Vincze Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1912. december 22. 4.

³³⁶ A korszakban egészen haláláig, 1906-ig Stegmüller Károly nagyprépost állt az egyesület élén. 1901-ben egy sajtótudósítás szerint Szabó Károly töltötte be az egyesület elnöki tisztét (feltehetőleg Stegmüllert helyettesítette), az egyesület vezetését Stegmüller halála után egy évig Szabó Károly vette át, majd 1907-ben Bertalanffy Gyula kapta meg a posztot. 1908-tól 1910-ig Illés Ferenc kanonok, aztán 1911-ben – Illés halála után – Tóth József, 1912-ben Vidos Lajos, 1913-tól korszakunk végig Tauber Sándor volt a szervezet feje. Ehhez lásd: A szombathelyi szent Vincze egyesület. Szombathelyi Ujság, 1901. december 15., A keresztény karitás félévi tevékenysége. Szombathelyi Ujság, december 16. 3., Szent Vincze Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1907. december 15. 4., A Charitas jegyében. Szombathelyi Ujság, 1908. augusztus 2.; Szegények gondozása. Szombathelyi Ujság, 1910. december 11. 2., A keresztény karitás munkája. Szombathelyi Ujság, 1911. július 30. 3. A Szent Vincze Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1912. december 22. 4., Szent Vincze-egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1913. július 8. 3.

³³⁷ SZÁNTÓ 1985. 506.

került sor, alapszabályuk szerint „a szükségletet szenvedő elhagyott családokon, valamint a magányosan álló szegényeken” kívántak segíteni.³³⁸ Az egyesület vezetőjének általában egy nagytekintélyű arisztokrata hölgyet választottak, aki kapcsolati tőkájával és nem utolsósorban anyagi erejével is tudta támogatni a szervezetet.³³⁹

A rendes tagok létszáma 20-25 fő körül mozgott, ha ehhez hozzávesszük a támogatói tagsággal rendelkezőket, akkor a létszám 105 főre emelkedett.³⁴⁰ Az egyesület természetbeni adományokkal, ösztöndíjakkal étel- és ruhaosztással segítette a szombathelyi szűkölködőket, elsősorban az egyedülálló asszonyokat.³⁴¹

1910-ben Bezerédj István főispán arra kérte fel a szervezetet, működjön közre a kiskorú bűnözőket segítő patronázs felállításában. A főispán kérése találkozott a tagság terveivel, így egyhangúlag támogatták ezt.³⁴²

A Szent Erzsébet Egyesület keretein belül – feltehetőleg István Vilmos püspök sugallatára vagy kezdeményezésére – merült fel a Katolikus Leányotthon létesítésének gondolata. Az egyesület egy olyan vásár- és ünnepnapok délutánjain működő „intézményt” kívánt létrehozni, amelynek keretei között a fiatal munkásleányok összegyűlhetnek, vallásos oktatásban részesülhetnek, kézimunkázhatnak, s némi szórakozási lehetőséggel is élhetnének. Az egyesület tagjai el is kezdték a szervezkedést, és hamarosan kiderült, számottevő az igény ilyen szervezetre. Három bemutatkozó foglalkozást követően 150-en jelentkezővel rendelkeztek.³⁴³

A Szent Erzsébet Egylet elnöksége tett javaslatot Katolikus Leányvédő Egyesület megalapítására.³⁴⁴ 1903. november elsején, a Püspöki Elemi Iskola nagytermében történt meg a hivatalos alakulás, amelyet Boda János szentszéki jegyző ellenőrzött és segített. Feladatkörüket a következőkben határozták meg: „a munkásosztályhoz tartozó (szülői háznál tartózkodó, gyári munkás, varrással foglalkozó cseléd-) leányok erkölcsi anyagi jólétének

³³⁸ MNL VaML Egyesületi Alapszabályok Gyűjteménye IV/206 Szombathelyi Szent Erzsébet Egyesület.

³³⁹ Alakuláskor az egyesület világi elnöke Bezerédj Istvánné, született Puteani Paula lett, egyházi vezetője pedig Tóth József. 1902-től Ambrózy Terézia vette át az egyesület vezetését, őt Tóth József mint alelnök segítette. 1903-ban újabb váltás történt az egyesület élén. Ekkor Ambrózy bárónő már csak alelnök, Tóth József igazgató, az elnök Bezerédj Istvánné, az akkori alispán felesége lett, aki 1906-ban újra lemondott, hogy korszakunkban végig Ambrózy Terézia vezesse az egyesületet.

Ehhez lásd: A szt Erzsébet Egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1902. január 19. 4., A Szent Erzsébet Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1906. január 28. 4., A szt Erzsébet Egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1902. január 19. 4.

³⁴⁰ A szt Erzsébet Egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1902. január 19. 4.

³⁴¹ Természetes, hogy a vallási buzgalom ennél az egyesületnél sem maradhatott el. Szent Erzsébet, valamint Jézus Szent Szíve ünnepén közösen járultak szentáldozáshoz, november 6-án gyászmisét mondtak az elhunyt tagokért, karácsonykor pedig az egyesület kisebb műsorral kedveskedett a támogatóknak és a támogatottaknak.

³⁴² A Szent Erzsébet Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1910. február 13. 3.

³⁴³ A Kath. Leány-Otthon ismertetése. Szombathelyi Ujság, 1902. június 8. 3.

³⁴⁴ Katolikus Leányvédő Egyesület. Szombathelyi Ujság, 1902. november 23. 3.

előmozdítása, Kat[olikus] Leányotthon létesítése, fenntartása és továbbfejlesztése által”.³⁴⁵ Az egyesület elnökének a Szent Erzsébet Egyesület működésében már nagy szerepet vállaló, Bezerédj Istvánnét választották meg. Választmányi tagok lettek többek között báró Ambrózy Terézia, illetve Gothard Sándorné.³⁴⁶ 1903. december 13-án tartották felvételi ünnepélyüket, amelyen 200 lány vett részt.³⁴⁷

Az egyesület fővédnöke a mindenkori szombathelyi megyéspüspök lett. A főpásztor a szervezet életére nézve széles jogkörrel bírt, ugyanis az igazgató csak a választmány felterjesztésére a püspök által kinevezett pap lehetett.

A fő cél éveken keresztül a cselédotthon felépítése, megalapítása maradt. A vezetőség meg is tette ebbe az irányba a kezdő lépéseket. Megfogalmazták az otthon célját: „Cseléd lányok gondozása egy otthonban, míg azokat el nem helyezik katolikus családoknál.”³⁴⁸

A Szombathelyi Katolikus Nővédő Egyesület valószínűleg régebb óta ápolt szoros kapcsolatot a gróf Pálffy Pálné által alapított, 1896 óta működő, s 1903-ra az már országos hálózattal bíró Országos Katolikus Nővédő Egyesülettel. Az országos szervezethez végül a szombathelyi 1906-ban csatlakozott. Ekkor Bezerédj Istvánné – hivatkozva megváltozott életkörülményeire – elnöki állásról lemondott, helyére Gothard Sándornét választották meg.³⁴⁹

Ugyanezen évtől az egyesület munkásnő szakosztállyal is rendelkezett. Az 54 fős tagsággal bíró szerveződést Rogács Ferenc, a szeminárium akkori spirituálisja vezette.³⁵⁰ 1906-ban az egyesület látta vendégül a magyar katolikus nővédelem egyik legaktívabb személyiségét, Prohászka Ottokár „lelki leányát”, Farkas Editet. Farkas Edit – csakúgy mint szombathelyi látogatásaikor Prohászka is – a herényi Gothard családnál szállt meg. A város katolikus értelmiségének tartott előadásában buzdított a katolikus nővédelemmel, valamint a patronázssal való együttműködésére.³⁵¹

Az ügy érdekében 1907 februárjában Katolikus Leányvédő Egyesület levélben fordult a városhoz, hogy támogassák az újonnan létesítendő cselédotthon ügyét. A ház vezetését a Szent Vince Irgalmas nővérekre kívánta bízni.³⁵² Az otthon ügyét végül ténylegesen a szombathelyi püspök karolta fel: 1909-ben Óperint utcai majorjának, az „árvaház utcára eső

³⁴⁵ SzEL, AC 2322/1904.

³⁴⁶ A Szombathelyi Kath. leányvédő-egyesület alakuló közgyűlése. Szombathelyi Ujság. 1903. november 1. 2.

³⁴⁷ A Kath. Leány-Otthon felvételi ünnepélye. Szombathelyi Ujság, 1903. december 13. 7.

³⁴⁸ VaML Egyesületi Alapszabályok Gyűjteménye IV/169. A Szombathelyi Kath. Leányvédő Egyesület.

³⁴⁹ SzEL, AC 963-964/1906.

³⁵⁰ A Kath. Leányvédő-Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1906. március 25. 2.

³⁵¹ Farkas Edit Szombathelyen. Szombathelyi Ujság, 1906. február 4. 3.

³⁵² A cselédotthon ügye. Szombathelyi Ujság 1907. február 2. 3.

részének egyik nagyobb épületét” felajánlotta e célra, továbbá az induláshoz, a berendezések megszerzéséhez³⁵³ további 5209 koronával támogatta az egyesületet.

A lányok a cselédotthonban ingyenes szállást kaptak, mérsékelt díj ellenében ételmezt, valamint mind az elhelyezés előtt, mind pedig az elhelyezést követően képzésben is részesültek. Szombathelyen addig kétféle képpen működött a cselédközvetítés. Léteztek úgynevezett kvártélyosnők, akik a vasútállomáson várták a vidékről a városba érkező cselédnek készülő lányokat. Ők jövedelmüket a kiközvetített lányok béréből kapták. A cselédközvetítő abban különbözött az előzőtől, hogy közvetítésenként részesült juttatásban, így végső soron abban volt érdekelt, hogy a cselédlányok minél többször váltsanak munkaadót.³⁵⁴ A cselédotthont ezekkel szemben emberségesebb, a lányok szociális, kulturális igényeire sokkal jobban odafigyelő szervezetként jellemezhetjük.

A városi közgyűlésnek is foglalkoznia kellett az üggyel, ahhoz ugyanis, hogy a cselédotthon legálisan tudjon működni, először emelni kellett a Szombathelyen engedéllyel működő cselédközvetítő intézmények számát. Erre 1909-ben került sor, s így úgy tűnt hogy az akkor már Szombathelyi Katolikus Nővédő Egyesület név alatt működő szervezet számára immáron minden akadály elhárult az intézet megnyitása elől.³⁵⁵

Egy Lingauer Albin, Ernuszt József névvel fémjelzett csoport azonban 1909 júniusában fellépett a cselédotthon alapítása ellen. Érveik részben gazdaságiak, részben elviek voltak. Gazdasági érvként azt hozták fel, hogy az otthon tulajdonképpen mint cselédközvetítő kíván működni, ebben az esetben pedig konkurenciát jelent a többi cselédközvetítő számára. Az elvi kifogás pedig abban állt, hogy nem tartották helyénvalónak, hogy szociális és gazdasági intézmények felekezeti kézben legyenek.³⁵⁶ Az ügyben – a katolikus hetilap szerint – érintve volt a szombathelyi szabadkőműves páholy, az Ébredés is, amely egy Váradí nevű üzletember számára szeretne volna megszerezni az alapítás jogát.³⁵⁷ Brenner Tóbiás polgármester határozott fellépésének köszönhetően azonban a cselédotthon ügyét a képviselőtestület, három szavazat ellenében elfogadta.³⁵⁸

Az otthon anyagi fedezete mindezek mellett még nem állt teljes mértékben rendelkezésre. Boda János igazgató ezért 1910-ben gyűjtést hirdetett, hiába kapták meg ugyanis a várostól az iparendélyt, hiába ígért István Vilmos püspök 5209 koronát az otthon

³⁵³ Meg lesz a cselédotthon. Szombathelyi Ujság, 1909. március 28. 4.

³⁵⁴ Meg lesz a cselédotthon. Szombathelyi Ujság, 1909. március 28. 4.

³⁵⁵ A katolikus Cselédotthon ügye. Szombathelyi Ujság, 1909. június 6. 4.

³⁵⁶ Fellebbezés a kath. cselédotthon ellen. Szombathelyi Ujság, 1909. június 20. 7.

³⁵⁷ Az „Ébredés” a Kath. Cselédotthon ellen. Szombathelyi Ujság 1909. június 27. 1.

³⁵⁸ A város közgyűlése. Vasvármegye 1909. június 4. 1.

elindítására, mégis a felszerelésre indított gyűjtés kapcsán mindössze 3691 korona, 60 fillér gyűlt össze. Ez elégnak bizonyult a felszerelésre, de kevésnek tűnt az intézet fenntartására.³⁵⁹

A cselédotthon végül 1910. szeptember 15-én nyílt meg³⁶⁰ az Óperint utca 19. szám alatt. A lányokat valláskülönbség nélkül vették fel, a vidékről jövőket, amennyiben érkezésüket előre jelezték, karszalagos női megbízottak várták az állomáson, s kísérték az otthonba.³⁶¹ A hely iránt megfelelőnek mutatkozott a kereslet, ugyanis még az 1910-es esztendőben 72 lány jelentkezett, akik közül 55-en kaptak állást.³⁶²

A Szombathelyi Katolikus Nővédő Egyesület tehát szerteágazó tevékenységet folytatott. Fenntartotta a Katolikus Leányotthont, amelynek keretében volt egy leánykör, illetve egy Mária kongregáció. Emellett működtették a katolikus cselédotthont, amely cselédközvetítőként is funkcionált. Itt havonta 30-35 lány került elhelyezésre.³⁶³

1913-ban közgyűlésüket két napos előadássorozattal kötötték össze, amelynek előadója Slachta Margit volt.³⁶⁴ Ugyanezen évben az egyesület felvette a kapcsolatot a Háziasszonyok Egyesületével, valamint bevezették a cselédotthonba a telefont is.³⁶⁵ 1914-ben újból Slachta Margit volt az egyesület előadója, „*Modern kath. nő társadalmi feladatai*” címmel.³⁶⁶

Az egyházmegye jelentősebb nővédő szervezetei közé tartozott még a Körmendi Katolikus Nőegylet, amely István Vilmos egyik első püspöki körlevelének hatására alakult meg. Célja a szegények segélyezése, és egy létesítendő katolikus gyámolda létrehozása volt.³⁶⁷ Az alapító, Perényi Antal plébános amikor benyújtotta jóváhagyásra István Vilmos püspökhöz az egyesület alapszabályát, a püspök nem erősítette meg, kifogásolva azt, hogy szabályzat szerint „az együletet fenntartó és ügyeit intéző tag lehet minden feddhetetlen életű keresztény ember”.³⁶⁸ Körmenden, mint vegyesvallású városban, természetesen sok vegyes házasság kötöttet, és a társadalmi béke érdekében a plébános egy olyan egyesületet kívánt létrehozni, amely nem tisztán katolikus szervezetként működött. A püspök azonban hajthatatlan maradt,³⁶⁹ a plébánosnak a következőképpen kellett módosítania az alapszabályt: „Az együletet fenntartó és ügyeit intéző tag lehet minden feddhetetlen életű katolikus nő, vagy

³⁵⁹ A Kath. Nővédő Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1910. április 17. 4.

³⁶⁰ A Cselédotthon megnyitása. Szombathelyi Ujság, 1910. szeptember 28. 4.

³⁶¹ Megnyílik a cselédotthon. Szombathelyi Ujság, 1910. augusztus 4. 7.

³⁶² A Szombathelyi Kath. Nővédő Egyesület választmánya. Szombathelyi Ujság, 1911. január 15. 6.

³⁶³ Tíz év a kath nővédelem terén. Szombathelyi Ujság, 1912. március 24. 1.

³⁶⁴ A kath Nővédő-Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1913. március 11. 1.

³⁶⁵ A szombathelyi kat. nővédő egyesület választmánya. Szombathelyi Ujság, 1913. december 11. 4.

³⁶⁶ A Szombathelyi Kath. Nővédő Egyesület közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1914. március 29. 4.

³⁶⁷ A körmendi katolikus nőegylet. Szombathelyi Ujság, 1902. április 13. 10.

³⁶⁸ SzEL, AC 3163/1902.

³⁶⁹ SzEL, AC 3311/1902.

hajadon, ha az egyesület céljainak előmozdítására az alább meghatározandó díj lefizetésére kötelezi magát, jótévő mindenki lehet”.³⁷⁰ A szervezet a püspöki jóváhagyás elnyerését követően végül 1902. április 6-án alakult meg. A társulat működésére vonatkozó adat még, hogy 1913-ben Perényi Antal kitüntetésre terjesztette fel az egyesület elnöknőjét, Weidnel Diesel Ernőné.³⁷¹

Katolikus női jótékonyági egyesület Körmenten kívül Muraszombatban, (1901-től,³⁷² hallatott magáról) Pinkafőn, illetve Kőszegen³⁷³ működött. Az egyesületek fő tevékenysége különféle bálók, ünnepségek megszervezése, s az ebből származó bevételeik szociális célra történő szétosztása volt.³⁷⁴ Ennek ellenére a katolikus karitatív egyesületek tevékenységét több okból sem szabad lekicsinylően értékelnünk. Egyrészt mivel – a számos katolikus intézmény mellett – ezek a csoportok az egyház tanítását a gyakorlatban is megpróbálták megélni, másrészt ezek a szervezetek valós igényt elégítettek ki: az ipari fejlődés hatására megjelenő tömeges városi szegénység nyomorán igyekeztek enyhíteni. Működésük, létrejöttük a katolikus társadalom aktivizálódásának, korszerű gondolkodásának bizonyítékai.

Kulturális és önképző egyesületek

A papság a keresztény kultúra terjesztése, az erkölcsös szórakozás és a művelődés terjesztése végett támogatta, néha anyagilag is gyakrabban pedig pusztán erkölcsileg, a különböző keresztény szellemiségű kulturális-művelődési egyesületek alapítását.

A megyében a leginkább támogatott ilyen jellegű társulás a szemináriumi papság Szent Ágoston Egyesülete volt. Ez 1861-ben alakult, eredetileg azzal a céllal, hogy a tagok Veinhofer József pinkafői plébános német nyelvű prédikációit magyar nyelvre fordítsák.³⁷⁵ Később heti rendszerességgel esténként fél hét, és fél nyolc közt gyűltek össze a kispapok. Ezekre az összejövetelekre meghívták a Szombathelyi Katolikus Főgimnázium végzős diákjait is hallgatóságnak.³⁷⁶

Összejöveteleiket elsősorban a papnövendékek retorikai készségének, műveltségük fejlesztésének céljából rendezték meg. S bár 1875 és 1887 között különböző belső ellentétek miatt a szervezet válságos időszakot élt át, mégis működése a szeminárium 1952. évi bezárásáig folyamatos volt.³⁷⁷ Az elnökség gyakran írt ki pályázatokat, amelyeket a

³⁷⁰ SzEL, AC 195/1903.

³⁷¹ SzEL, AC 1881/1912.

³⁷² A muraszombati jótékony keresztény nőegyesület. Szombathelyi Ujság, 1901. augusztus 4. 7.

³⁷³ MAGYARORSZÁG EGYLETEI 322.

³⁷⁴ A pinkafői kat. nőegyesület. Szombathelyi Ujság, 1896. április 26. 11.

³⁷⁵ KÜHAR 1911. 15.

³⁷⁶ KÜHAR 1911. 23.

³⁷⁷ A Szent Ágoston Egyesület rövid története. Szombathelyi Ujság 1901. május 26. 9.

szeminárium tanárai bíraltak meg, s pénzjutalmat osztott ki a nyertesek között. Az egyesület fő célja nem a tagság művészi színvonalának emelésben állt, hanem hogy a gyakran vidékről, faluról érkezett papnövendékek megtanuljanak közönség elé kiállni, beszédet tartani.

A századforduló környékén – a *Rerum Novarum* megjelenését követően – az egyház a fokozatosan gyarapodó katolikus körök és olvasóegyletek alapításával az értelmiség felé próbált nyitni. Ezek létszámának nagyobb arányú növekedését az egyházpolitikai küzdelmek időszakától lehetett tapasztalni. A katolikus körök általában a katolikusok szociális, gazdasági és kulturális érdekeinek előmozdítására jöttek létre, névlegesen a politika kizárásával. Fesztelen, kaszinó jellegű összejöveteleik látogatására igyekeztek megnyerni a helyi katolikus elit tagjait.³⁷⁸

1894-ben alakult meg a Vas Megyei Katolikus Kör.³⁷⁹ Alapító elnöke gróf Batthyány Iván, egyházi elnöke pedig – aki a tényleges irányító szerepet vitte – Stegmüller Károly kanonok lett. A szerveződés „*a katolikus hitélet, az egyház iránti hűség és a vallás iránti szeretet ápolására alakult*”. Az egyházpolitikai harcokkal egyidejűleg létrejött szervezet eredeti céljaként a katolikus társadalom értelmiségi rétegének politikai és társadalmi aktivizálását tűzte ki maga elé.³⁸⁰ Az 1895-ben megalakult Néppárt a kör politikai tevékenységét teljes mértékben átvette. A liberális sajtó a szervezettel politikai szerepvállalása miatt nem szimpatizált, Stegmüller Károly feleslegesen bizonygatta, hogy a kör nem politikai, hanem társadalmi egyesületként kívánja tevékenységét kifejtetni. Hidasy Kornél megyéspüspök – nem számítva a Néppárt esetleges megalakulására – eredetileg a Vas Megyei Katolikus Kör támogatása érdekében kívánta megalapítani a *Szombathelyi Ujságot*, a megváltozott helyzet miatt azonban a lap végül a Néppárt szócsöve lett. A liberális sajtó még a Néppárt megalakulása után is alapszabály-ellenes politikai szerepvállalással vádolta a katolikus kört.³⁸¹

Az alakuláskor Stegmüller Károly ösztönözte e jelenlevőket, hogy vármegye-szerte alakítsanak olvasóköröket, legényegyleteket. Javaslat hangozott el arra vonatkozóan is, hogy indítsa el a kör a Vas vármegyei plébániákon lévő történelmi emlékekre vonatkozó adatok összegyűjtését.³⁸² Első estélyüket, amely később katolikus társadalmi elit jelentős eseményévé nőtte ki magát, 1896-ban tartották.³⁸³

³⁷⁸ KATOLIKUS 1931. 528.

³⁷⁹ A vasvármegyei róm. kath. kör alakuló közgyűlése. Vasvármegye 1894. június 24. 2.

³⁸⁰ A Vasmegeyei kath. kör közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1895. január 1. 4.

³⁸¹ Stegmüller, Eredics Horváth, Vasvármegye 1895. június 13. 1.

³⁸² A vasvármegyei r. k. kör. Szombathelyi Ujság, 1895. június 9. 2.

³⁸³ A katolikus kör első házi estélye. Szombathelyi Ujság, 1896. január 26. 4.

Két év múlva, 1897-ben tartották következő közgyűlésüket, ahol maguk is akadozónak jellemezték az egyesület működését. 77 rendes olvasóköri-, 54 külső- 115 rendes- 1610 kül-, 8800 pártoló taggal rendelkeztek. A tisztújításon újfent Batthyány Ivánt választották elnöknek, Stegmüller Károlyt pedig társelnöknek.³⁸⁴ 1898-tól a világi elnök feladatkörét Szegedy György látta el.³⁸⁵

A szervezetnek az 1903. évi közgyűlésén az egyesületi élet akadozásával kellett foglalkoznia. A krízist az akkoriban elhunyt szombathelyi püspök, Hidasy Kornél halála okozta bizonytalansággal magyarázták. Az 1903-as esztendőben végül valóban megélné a közgyűlés működése, több előadást és megemlékezést is szerveztek.³⁸⁶ A közgyűlésen megszületett határozatok azonban hosszú távon nem sikerült gyakorlatba átültetni, ráadásul az elnök, Stegmüller Károly, 1906 májusában elhalálozott, s ez további bizonytalanságot okozott. 1908 januárjában – feltehetőleg Tóth József tollából – „Mit várunk a kath körtől?” címmel jelent meg híradás a *Szombathelyi Ujságban*. A szerző át kívánta alakítani az egyesület szerkezetét. Új tisztkart kívánt összehívni, amellyel össze akarta fogni a megyei katolikus egyesületeket. Úgy vélte nagyobb számban kellene bevonni a világiakat az egyesület munkájába, s ennek érdekében egy állandó szervet, vigalmi bizottságot akartak létrehozni.³⁸⁷

Az 1908. évi közgyűlésen továbbra is Szegedy György maradt a világi elnök, mellette alelnökként Eredics Ferenc az egyházmegye jogásza működött, egyházi elnöknek pedig Tóth Józsefet választották meg. Célként továbbra is a vallás-erkölcsi szellem, a haza- és felebaráti szeretet, és a vallás iránti hűség erősítését jelölték meg, továbbá az egyesület támogatásáról biztosította a katolikus sajtót és a Katolikus Népszövetséget.³⁸⁸

A szombathelyi szervezettel szemben az egyházmegye többi katolikus köréről kevesebb tudomásunk van. Vend nyelvű környezetben, magyarosítási céllal jöhetett létre az 1895-ben Muraszombatban megalakult szervezet, amely hivatalos céljaként a muraszombati járás katolikus társadalmának összefogását tűzte ki maga elé. Elnöke Szapáry László országgyűlési képviselő lett. A kör három szobával rendelkezett, ahová négy napilapot, és hét-nyolc hetilapot járattak.³⁸⁹

³⁸⁴ A Vasvármegyei r. kath. kör közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1897. december 19. 3.

³⁸⁵ A Vasvármegyei kath. kör közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1898. szeptember 25. 3.

³⁸⁶ Műkedvelői előadás a kath. körben. Szombathelyi Ujság, 1903. augusztus 9. 7., illetve Műkedvelői előadás a kath. körben. Szombathelyi Ujság, 1903. szeptember 6. 9.

³⁸⁷ Mit akarunk a kath. körtől? Szombathelyi Ujság, 1908. január 12. 2.

³⁸⁸ A Vasvármegyei Kath. Kör közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1908. január 26. 2.

³⁸⁹ A muraszombati kath kör megnyitása. Szombathelyi Ujság, 1895. július 28. 2. p.

A kőszegi polgárok már 1871-ben megalapították katolikus olvasóköriüket³⁹⁰ Az alakuláskor 138 taggal bíró egyesület elnöke Koltai Vidos Lajos királyi tanácsos lett.³⁹¹ Valószínűleg ezen egyesület alapjairól építkezett az 1895-ben alakult helyi Katolikus Polgári Kör is. Az alakuló ülésen mintegy 90-en jelentek meg. A szervezet egyházi elnöki tisztségét a város plébánosa Major János ideiglenesen látta el, a világi elnök August János lett.³⁹² Az egyesületi élet nagy részét itt is felolvasó, előadó estélyek rendezése jelentette.³⁹³ Ezek közül a sajtóban nagy figyelmet kapott az 1903-ban rendezett Deák-ünnepély.³⁹⁴

1907 után részben a korszakban erősödő nőmozgalmak, részben a katolikus sajtó központi fejlesztése okán sorra jöttek létre egyházmegyénkben is az úgynevezett katolikus sajtóhölgy-bizottságok. A Szombathelyi Katolikus Sajtóhölgybizottság első elnöke Reiszig Antoinette lett. A szerveződés a magyarországi katolikus sajtótermékek támogatását, valamint az úgynevezett „keresztényellenes sajtó” elleni küzdelmet tűzte ki feladatánaként. Ennek érdekében az egyesület sajtóelőadásokat, teadélutánokat szervezett, propagandamunkát fejtett ki, valamint könyvtárat, olvasótermet akart létesíteni. Ez utóbbinak elkészültéről nincs tudomásunk. Bevételeit részben a központnak, részben pedig a helyi sajtónak ajánlotta fel. Ezek a bevételek a tagdíjakból, adományokból, gyűjtésekből, felolvasó és színelőadások bevételeiből, valamint a kiadványok bevételeiből jöttek össze.³⁹⁵

Az egyesület tevékenysége Mikes János püspöki kinevezését követően vett igazi lendületet, ugyanis az egyházmegye által fenntartott két lapot a püspökség egymaga nem tudta volna finanszírozni. Mikes éppen ezért igyekezett megjelenni a szervezet ünnepein, felolvasóestélyein nemcsak Szombathelyen, de vidéken is.³⁹⁶ 1913-ban a Szombathelyi Sajtóhölgybizottság díszelnöki tisztségét Széll Ignácné töltötte be, de ott találjuk a vezetőségben báró Puteáni Kálmánét, Szegedy Györgynét és Eredics Ferencnét is. Kéthetente tartottak ülést, ahol felolvasásokat rendeztek.³⁹⁷ A szombathelyi szervezet megbecsültségét mutatja, hogy Szegedy Györgyné elnyerte a központi szervezet alelnöki tisztségét is.³⁹⁸

Még ugyanezen évben alakult meg a szentgotthárdi³⁹⁹ és – a szombathelyi „sajtóhölgyek” jelenléte mellett – a kőszegi alapszervezet. Ez utóbbi vezetője Titusz bencés

³⁹⁰ SzEL AC 84/85/1871.

³⁹¹ SzEL AC 879/1871.

³⁹² Katolikus polgári kör Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1895. február 10. 5.

³⁹³ Estély a kőszegi kath. körben. Szombathelyi Ujság 1901. december 8.

³⁹⁴ A „Kőszegi Katolikus Kör”. Szombathelyi Ujság, november 22. 9.

³⁹⁵ MNL VaML Egyesületi Alapszabályok Gyűjteménye IV/31 A Szombathelyi Katolikus Sajtóhölgybizottság

³⁹⁶ A kőszegi kath. sajtóhölgybizottság estélye. Szombathelyi Ujság, 1914. február 10. 1.

³⁹⁷ A sajtóhölgybizottság gyűlése. Szombathelyi Ujság, 1913. április 22. 4.

³⁹⁸ A katolikus sajtóhölgybizottság. Szombathelyi Ujság, 1913. szeptember 18. 4.

³⁹⁹ Hölgyek sajtóbizottsága Szentgotthárdon. Szombathelyi Ujság, 1913. május 22. 3

szereztes, díszelnöke Babarczy Sándorné, ügyvezető elnöke pedig báró Babarczy Ilona lett.⁴⁰⁰ A kőszegi egyesület munkáját segítette a város irodalmi babérokra pályázó plébánosa Kincs István is.⁴⁰¹

A katolikus iskolai képzés fontos ideológiai és apologetikai színtereinek számítottak az intézményekben szerveződött önképzőkörök. Működött önképző köre a Szombathelyi Katolikus Főgimnáziumnak, amelynek tagjai a gimnázium lapjában, a *Bimbófüzerekben* publikálták munkáikat. Viszonylag nagy ismertségnek örvendett a Kőszegi Tanítónőképző Iskola Szent Margit Köre is. Az 1897-ben alakult szervezet tagsága elsősorban a tanítónőjelöltekből válogatódott.⁴⁰²

A munkásifjúság, a tanoncok pasztorációs szolgálatára jöttek létre legényegyletek. Az első legényegylet Magyarországon 1854-ben alakult meg majd a folyamatos szerveződéseknek köszönhetően 1898-ban megalakult Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége is. Elnöke a székesfehérvári püspök, Steiner Fülöp lett.⁴⁰³ A dualizmus idején – az országos folyamatokhoz hasonlóan – a szombathelyi püspökség területén is egyre-másra alakultak a főként iparossegédek, tanoncok számára szerveződő katolikus legényegyletek, azzal a céllal, hogy „az iparossegédek tovább képezze, lelkükben a vallási és polgári érzületet felébressze”.

A Szombathelyi Katolikus Legényegylet a megyében elsőként jött létre.⁴⁰⁴ Alapszabályukat Szabó Imre püspök ajánlásával már 1870-ben felterjesztették a belügyminisztériumnak, azonban a szerveződés folyamata elakadt.⁴⁰⁵ Az újjáalakulásra 1889-ben került sor, olyan formán, hogy a Haladás Iparosképző Egyesület alapszabály módosítást hajtott végre, s így alakult át katolikus legényegyletté.⁴⁰⁶

Két módon lehetett valaki tagja az egyletnek: vagy alapító tagként, ők egy alkalommal fizettek 20 Ft-ot, vagy pedig pártoló tagként, ebben az esetben évente volt köteles a tag 2 Ft-tal támogatni az egyesületet. Patrónusuknak a munkások védőszentjét, Szent Józsefet választották, a főbb ünnepeken a tagság testületileg jelent meg a székesegyházban. Éves programjuk általában egy-két színdarab betanulása, majd előadása, farsangi, szüreti, valamint

⁴⁰⁰ Sajtóhölgybizottság Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1913. július 15. 4.

⁴⁰¹ A kőszegi kath. sajtóhölgybizottság estélye. Szombathelyi Ujság, 1914. február 10. 1.

⁴⁰² Tanáraik segítségével színdarabokat, programokat tanultak be és adtak elő. Ferenc József koronázásának 30. évfordulójára készült programjukban például szerepelt a Himnusz, egy zongoradarab, egy szavalt (Radvánszky: A honleány), népdalok, egy melódráma, az énekkar Erkel Takarodója-nak előadása, illetve egy felolvasás a Szent Koronáról. A Sz. Margit –önképzőkör nagygyűlése. Szombathelyi Ujság, 1897. június 13. 5.

⁴⁰³ GALÁNTAI 1960. 100.

⁴⁰⁴ A szombathelyi kath legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1897. június 20. 2.

⁴⁰⁵ SzEL, AC 1762/1870.

⁴⁰⁶ SzEL, AC 146/1890, illetve 358/1890

egy nyári multság szervezése, illetve egy-két hangverseny megtartásából állt.⁴⁰⁷⁴⁰⁸ Ezeken kívül persze alkalmanként tartottak felolvasásokat, előadásokat is.⁴⁰⁹ 1901-ben a Hosszú (ma Thököly Imre utca) utcai házukból a Rumi utcában lévő Illés-féle házba költöztek. Itt már a tagok számára rendelkezésre állt olvasó- és játékterem, ének szoba, illetve egy dékáni szoba is. 1902-ben vezetősere történt az egyesület élén: Horváth István lemondott elnöki tisztéről, s mivel Gaál Sándor, az új plébános nem vállalta a felkérést, ideiglenesen Tóth József vezette az egyesületet.⁴¹⁰ 1903-ban a közgyűlés dr. Novák Béla premontrei tanárt választotta meg elnökéül. István Vilmos püspök az egyesület fő-, míg Stegmüller Károly védnöke lett.⁴¹¹

Ezt követően hamarosan Gaál Sándor plébános lett az egyesület elnöke. Már az ő elnöksége idején épült fel az új legényegyleti otthon. Valamilyen oknál fogva ugyanis az egyesület 1906-ban új otthont kívánt létrehozni, ezért 4000 koronáért megvásárolták a Hosszú (ma Thököly utcában) Szűcs Aladár műlakatos telkét. A két szobából, egy szolgálati lakásból és egy nagyteremből álló épület felújításának költségei 13 000 koronára rúgtak.⁴¹² Működésüket korszakunkban már ennek a tervnek megvalósítása töltötte ki.

A megye ismertebb legényegyesületei közül a pinkafői katolikus legényegylet 1895-ben alakult meg.⁴¹³ 1902-ben egyik kiemelt feladatának tartotta, hogy folyamatosan előadásokat tartson a szociáldemokráciáról, ugyanis a városi tímárok közt megjelent szociáldemokrata szervezők, egyre nagyobb népszerűséget szereztek a munkások körében. Igaz, a megjelent agitátorokat kiutasították a városból.⁴¹⁴ Egy évvel később, a pinkafői legényegylet „belső meghasonulások következtében” megszűnt. A püspök ugyan jó pár évvel később, 1908-ban felszólította a plébánost az újjászervezésre, ennek kivitelezéséről azonban nincs tudomásunk.⁴¹⁵

Zalaegerszegen 1901. február 3-án kezdte meg működését a legényegylet Kun Vilmos hittanár vezetésével.⁴¹⁶ 1911-től otthonuk létesítése érdekében házalapot hoztak létre,⁴¹⁷ s 1913-ban a megvalósítás érdekében a minisztériumhoz fordultak.⁴¹⁸ Ugyanezen évben Kun Vilmos lemondott az elnökségről. A lemondás oka éppen a minisztériumi támogatás volt. A

⁴⁰⁷ A kath. legényegylet multságja. Vasvármegye, 1896.június 25. 3.

⁴⁰⁸ A kath. Legényegylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1897. január 24. 4.

⁴⁰⁹ A kath. legény-egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1900. január 21. 3.

⁴¹⁰ Elnökválasztás a kath. legényegyletben. Szombathelyi Ujság, 1902. december 28. 6

⁴¹¹ A kath. legény-egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1903. január 25. 7.

⁴¹² A kath. legényegylet Otthona. Szombathelyi Ujság, 1906. április 22. 7.

⁴¹³ A pinkafői kath. legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1897. január 31. 5.

⁴¹⁴ A kath. legényegyletek és a szocializmus Pinkafőn. Szombathelyi Ujság, 1902. április 27. 4.

⁴¹⁵ SzEL, AC 5631/1908.

⁴¹⁶ SzEL, AC 410/1901.

⁴¹⁷ A zalaegerszegi Kath. Legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1911. július 16. 7.

⁴¹⁸ SzEL, AC 1945/1912.

kereskedelmi miniszter ugyanis az otthon javára öt éven keresztül 5000 korona segélyt engedélyezett (azaz 25 000 koronát), ezt azonban Kun, mivel nem látta a tervezett költségvetést megalapozottnak, nem kívánta elfogadni. Így a tagok – felsőbb nyomásra – Zimits József hitoktatót választották meg elnöknek, aki az építkezéssel járó procedúrát megkezdte,⁴¹⁹ aminek lefolyását sajnos a világháború végül megakasztotta.

A szombathelyi egyházmegye több városában is létesült katolikus legényegylet, így Jánosházán,⁴²⁰ Körmenten,⁴²¹ Sárváron,⁴²² Kiscellben,⁴²³ Vasváron⁴²⁴ és Kőszegen⁴²⁵ is.

Korszakunk talán utolsó nagyszabású katolikus szerveződésének a Katolikus Népszövetség 1907 decemberi megalapítását tekinthetjük. A szövetség Budapest központtal jött létre azzal a céllal, hogy összefogja a katolikus egyleteket, köröket, és hogy a nép hitbéli,

⁴¹⁹ SzEL, AC 4506/1913.

⁴²⁰ 1899-ben alakult meg a Jánosházi katolikus Legényegylet, Kornfeid Vince plébános és Kiss János szervezésével. Védnökük Erdődy Sándor gróf lett. Ehhez lásd: A jánosházi kath –legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1902. április 6.8., illetve: A jánosházi kath legényegylet mulatsága. Szombathelyi Ujság, 1901. január 13. 8.

⁴²¹ A körmenti szervezet 1897-ben Perényi Antal szervezése által jött létre, zászlójukat Batthyány-Strattmann Amália adományozta. A zászlószentelési ünnepségen megjelentek sárvári, pinkafői, vasvári, budapesti és veszprémi egyletek képviselői is. 1913 januárjában vették meg a Berzsényi utcában lévő, úgynevezett Fritz-féle öt szobás, házat udvarral, melléképületekkel együtt. Az új otthon megszerzését követően fellendült az egyesületi élet: a fiataloknak számtan előadásokat szerveztek, önképzőkört alakítottak, s más előadásokat rendeztek. Ehhez lásd: Zászlószentelés Körmenten. Vasvármegye, 1901. szeptember 23. 1., A körmenti Kath. Legényegylet házvétele. Szombathelyi Ujság, 1913. február 23. 3. A körmenti legényegylet januári programja. Szombathelyi Ujság, 1914. január 4. 9.

⁴²² A sárvári egyletet a szociális kérdésekre igen fogékony, nagyon tette kész és aktív Köberl János plébános szervezte meg. 1898-ban szentelték fel zászlójukat. Tudunk a sárvári egyletösszetételéről 44 cipész, 30 kőműves, 18 szabó, 15 lakatos, 11 asztalos, 11 csizmadia, 8 kerégyártó, 8 kovács, 6 kéményseprő, 4 üveges, 4 ács, 3 borbély, 2 mészáros volt a tagja. A sárvári katolikus legényegylet előbb jutott székházhoz, mint a szombathelyi. Két éves működés után, 1900-ban szentelték fel az egylet épületét. Elkészültéhez anyagi segítséget nyújtott az egyik hívő, Kakoby Bálintné is. 1901-ben tartották a legényegylet zászlószentelési ünnepélyét, amelyen megjelentek a pinkafői, a vasvári, a budapesti, és a veszprémi egyletek küldöttei is, a zászlóánya Batthyány-Strattmann Amália lett. A tagok közül 28 fős énekkar alakult, s az egyleti vagyonuk is jelentősnek volt mondható: 1903-ban mintegy 20 000 koronát tett ki. 1908-ban volt dalárdájuk, amelyet Entzbruder János kántortanító vezetett. Ehhez lásd: A sárvári r. kath. legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1898. július 31. 7., A sárvári kath. legényegylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1900. március 25. 3., A sárvári kath. legényegylet új házának felavatása. Szombathelyi Ujság 1900. július 22. 7., Zászlószentelés Körmenten. Vasvármegye, 1901. szeptember 23. 1., A sárvári kath. legény-egylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1903. március 29. 8., Legényegylet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1908. március 29. 9.

⁴²³ 1891-ben alakult meg a Kiscelli katolikus legényegylet, Novák Ödön bencés szerzetes vezetésével. Jó pár évvel később – 1903-ban – a csoportot Gáczér Pius vezetésével újra kellett szervezni. Az ez alkalmából rendezett ünnepségükön megjelent Wágner Lőrinc apát, Köberl János a sárvári plébános és jánosházi egylet több tagja. 1906-ban – mivel az egylet alapszabálya szerint a mindenkori plébános helyettes tölti be az elnöki tisztelet, így – Szinek Izidor lett az egyesület elnöke. Ehhez lásd: SzEL, AC 1045/1890., A kis czelli legényegylet megnyitása. Szombathelyi Ujság, 1903. április 19. 4., SzEL AC 432/449., SzEL, AC 598/1906.

⁴²⁴ A vasvári legényegylet 1902-ben telekvásárlásra kért engedélyt a szombathelyi püspökségtől. Az 50 négyszögölnyi területen kívánta Glasich Egyed, az egylet elnöke a szervezet házat felépíteni. A vasvári legényegylet zászlóavatására 1903-ban került sor, a zászlóánya Markovits Sándorné lett. Ehhez lásd: SzEL, AC 902/1902., A vasvári kath. legény-egylet zászlószentelési ünnepélye. Szombathelyi Ujság, 1903. június 7. 4.

⁴²⁵ A kőszegi egylet alapszabályát 1882-ben terjesztették fel a püspökségre, később – 1901 után – István Vilmos püspök ennek a csoportnak is elfogadta fővédnökségét. 1903-ban az addigi elnök, Molnár Béda helyett Kincs István plébános lett az elnöke, alelnöke pedig Vöröss Balduin OSB. SzEL, AC 793/1882., A kőszegi kath. legényegylet mulatsága. Szombathelyi Ujság, 1903. február 15. 8., A kőszegi katolikus legényegylet. Szombathelyi Ujság, 1903. október 18. 9.

erkölcsi gazdasági és társadalmi fejlődését előmozdítsák, a tagok jogi védelmét, oktatását nevelését segítsék, s mindezek mellett a katolikus hit és eszmék védelmét a köz- és magánéletben biztosítsák. Népgyűléseket, előadásokat, tanfolyamokat szerveztek, amelyeken az erkölcsi és gazdasági bajok forrásaival, illetve orvoslásával foglalkoztak. A vidéki városokban úgynevezett népirodákat hoztak létre, ahol jogi, gazdasági és egyéb polgári jogi tanácsadást nyújtottak. A szervezkedés a Néppárt támogatásával ment végbe. Rakovszky István néppárti országgyűlési képviselőt választották meg országos elnöknek, 1909-től az 1920-as évek végéig a szintén néppárti Ernszt Sándor volt a vezérigazgatója. A németországi katolikus mozgalom mintájára létrehozott Népszövetség kiépítésével a Néppárt társadalmi bázisát kívánta kiépíteni, amelynek szervezését a koalíciós kormány időszakában 1910 előtt, még teljes mértékben nem tudta átvenni, nehogy szembekerüljön koalíciós partnereivel.⁴²⁶ Feltehetőleg a Népszövetség feladata lett volna, hogy a különféle katolikus egyesületeket (katolikus körök, szövetkezetek, legény- és munkásegységeket) összefogja és ezzel kiépítse a Néppárt társadalmi bázisát. Tagságuk 1910-re elérte a 300 000 főt.⁴²⁷

A szövetség községenként szervezkedett, a helyi csoport vezetőjének általában a lelkeszt tették meg, csak ha a településen nem működött plébánia, akkor kerülhetett élére világi személy.⁴²⁸ A szombathelyi katolikus sajtó még a Népszövetség megalakulása előtt megkezdte a leendő szervezet struktúrájának, feladatkörének bemutatását. A szervezkedés első állomása Szombathely lett. 1908 februárjában, az 1903-tól működő keresztény munkás egyesület termében tartották a toborzót. Ez alkalomból tiszteletüket tették a helyi Néppárt prominens képviselői, Tauber Sándor, Illés Ferenc nagyprépost és Maitz Ede szentszéki ülnök. A szombathelyi gyűléssel szinte egyidejűleg elindult a szervezkedés Rábakovácsiban Tegyei Ferenc plébános vezetésével, illetve Jákon, ahol az iparos kör testületileg belépett a szövetségbe.⁴²⁹ Sorra rendezték a vidéki toborzó körutakat, megyszerte alakultak meg népszövetségi csoportok.⁴³⁰ Zalaegerszegen 1908 márciusában tartottak értekezletet a népszövetség szervezése érdekében Molnár János pápai prelátus elnökletével, az eseményen megjelent Ernszt Sándor országgyűlési képviselő is.⁴³¹

1909 novemberében a szövetség megyei értekezletén már 12 000 tag létéről tudtak beszámolni. Az eseményen a Néppárt képviselői is tiszteletüket tették, hisz – mint ahogy a beszámoló írja: „A Néppárt képviselői is részt vesznek a mozgalomban, hiszen ők mindenütt

⁴²⁶ SZABÓ 1992. 211.

⁴²⁷ HERMANN 1973. 474.

⁴²⁸ A Katolikus Népszövetség. Szombathelyi Ujság, 1906. február 4. 2.

⁴²⁹ A kath. Népszövetség napja. Szombathelyi Ujság, 1908. február 16. 2.

⁴³⁰ Népszövetségi mozgalmak az egyházmegyében. Szombathelyi Ujság, 1908. április 26. 7.

⁴³¹ A Népszövetség térhódítása egyházmegyénkben. Szombathelyi Ujság, 1908. március 1. 7.

ott található, ahol a katolikus egyház ügyeiről, a kat[olikus] nép társadalmi, gazdasági védelméről van szó.”⁴³²

Vasváron a katolikus elemi iskola épületében, mintegy 100 résztvevővel kezdték meg a helyi vezetők (csoportvezetők) képzését. Az eseményt Glasics Egyed domonkos szerzetes nyitotta meg, Haller István „Közgazdaság”, míg Huszár Károly a „Csoportvezető feladatáról” címmel tartotta előadását.⁴³³ De műkedvelői előadást szerveztek Oladon,⁴³⁴ Hosszúperesztegen pedig népszövetségi házat hoztak létre, ahol előadásokat, felolvasásokat tartottak, illetve egy takarékszövetkezet megalapításán is gondolkodtak.⁴³⁵

1911-ben a szombathelyi és a Vas vármegyei csoportok részére három gazdasági tanfolyamot indítottak Szombathelyen a kultúrpalota dísztermében. Ezt az országos szövetség szervezte, olyan címekkel, mint „Haszonhajtóbb belterjes gazdálkodás”, illetve „A magyar föld terhei és kisgazda hitele”.⁴³⁶ A zalaegerszegi csoport Virág Ferenc vezetésével működött. Alakuló ülésüket 1914 februárjában egy vendéglőben mintegy 1000 fő részvételével tartották meg, ahol Huszár Károly, valamint Vass József szónokolt.⁴³⁷

Az 1911-ben kinevezett szombathelyi püspök Mikes János is fontosnak tartotta a szervezetet, és a Népszövetség társadalmi hálóját igyekezett saját céljaira is felhasználni. Erre utal, hogy a *Szombathelyi Kis Ujság* alapítását is egy a püspök tiszteletére szervezett népszövetségi gyűlésen jelentette be.⁴³⁸

A láthatóan néppárti irányítás alatt álló Népszövetség és a keresztényszocialisták is igyekeztek összehangolni tevékenységüket. 1913 decemberében a Népszövetség és a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület együtt tartotta Konstantin ünnepélyét.⁴³⁹

Ezt a lendületet a világháború törte meg. A szervezkedés a háború kitörése után elakadt, hiszen a tagok nagy része, illetve sokan a vezetők közül (főként tanítók) bevonultak, s a frissen szervezett népszövetségi körök tagság hiányában felfüggesztették munkájukat.

A fentiekből látható, hogy korszakunkban a katolikus egyháznak a társadalomról alkotott képe jelentősen átalakult, a népi egyház jellegének megtartása mellett képessé vált arra, hogy új típusú mozgalmi segítségével a kor nagy problémái kapcsán – a nők helyzete, az iparos ifjak lelki gondozása, karitatív munka – is ki tudja fejteni véleményét, sőt gyakorlati

⁴³² A Kath. Népszövetség megyei értekezlete. Szombathelyi Ujság, 1909. november 14. 2.

⁴³³ Népszövetségi csoportvezetői tanfolyam Vasvárott. Szombathelyi Ujság, 1910. január 30. 3.

⁴³⁴ Műkedvelői előadás Oladon. Szombathelyi Ujság, 1910. január 30. 8.

⁴³⁵ Egy népszövetségi házról. Szombathelyi Ujság 1911. március 5. 6.

⁴³⁶ A ma kezdődő népsz. gazdasági tanfolyam. Szombathelyi Ujság, 1911. szeptember 24. 1.

⁴³⁷ A kath. népszövetség gyűlése Zalaegerszegen. Szombathelyi Ujság 1914. február. 4. 3.

⁴³⁸ Népszövetségi gyűlés Szombathelyen. Szombathelyi Ujság, 1912. március 10. 1.

⁴³⁹ A népszövetség és a ker. szocialisták konstantin ünnepe. Szombathelyi Ujság, 1913. december 16. 5.

megoldásokkal is tudott kísérletezni, még ha a problémák tényleges, gyakorlati megoldásáig nem is juthatott el minden esetben.

VII. A szerzetesrendek működése a szombathelyi püspökségben 1867-1914.

Férfi szerzetesrendek

A kánonjog a mindennapi szóhasználatban szerzetnek vagy rendnek nevezett intézmények alatt szerzetesi közösséget ért, illetve magát a szerzetest a megszentelt élet intézményeként fogja fel. A megszentelt élet intézménye lehet pápai jogú, ha azt a Szentszék létesítette vagy formális határozattal jóváhagyta, illetve lehet egyházmegyei jogú, ha a megyéspüspök létesítette, s szándékát az apostoli Szentszék jóváhagyta. Természetesen a rendekre is vonatkozik egyetemesen az egyházi törvénykönyv. Saját jogrendszerüket, belső életüket viszont egy külső hatóság (a püspök, vagy esetleg a Szentszék) által jóváhagyott szabályzat (constitutio) rendezi. Egyes ősi rendek esetében ez a regula.⁴⁴⁰

A 19. század elején újraalakulhatott szerzetesrendek jelentős része a század közepére válságba került. Megbomlott a rendi fegyelem: a konventek, monostorok nem tartották be a klauzúrát, számos szerzetes a rendházon kívül, saját otthonában élt, s egyre nagyobb számban lehetett látni az utcákon civil ruhában (pantallós nadrágban, kemény kalapban) rendtagokat. Mindemellett elhanyagolták liturgikus feladataikat: nem tartották meg imaóráikat, az étkezések alatt nem olvastak lelki olvasmányokat. Ez az életmód jelentős anyagi kiadással is járt, aminek következtében több rendház pénzügyi helyzete kritikus állapotba került.⁴⁴¹

A szerzetesek válságának egyik oka a reformkor nyitottabb, jozefinista szemléletű rendi vezetésének hatásaiban keresendő. Problémát jelentett továbbá, hogy a megszüntetett rendek többségének az újjáalakulás feltételeként olyan feladatot kellett vállalnia, amely a szerzetesi közösség eredeti céljai között nem szerepelt. Így lett "botcsinálta" oktatórend a szombathelyi egyházmegyében működő szerzetek közül a bencés, illetve a premontrei is.

Mivel 1781-ben II. József megtiltotta a kapcsolattartást a rendek külföldi előjáróival, a generálisok nem tudtak vizitátorokat (ellenőröket) küldeni a magyar rendházakba, nem tudtak fegyelmi ügyekben eljárni, ítéleteket hozni. Ez a feladat a Helytartótanács mellett a püspökökre hárult, akik azonban vagy tapintatból, vagy hanyagságból kerültek az egyházzal egyébként kényes konfliktusokat. Ez az állapot egészen 1855-ig, a konkordátum megkötéséig állt fenn.⁴⁴²

Bár a koldulórendek javarészt elkerülték a teljes feloszlást, regulájuk alapját kezdte ki, hogy 1789-ben II. József megtiltotta számukra a kéregetést. Kivételt csak az irgalmas

⁴⁴⁰ PUSKELY 1990. 218.

⁴⁴¹ HERMANN 1973. 493.

⁴⁴² HERMANN 1973. 493.

rendiekkel és az Erzsébet-apácákkal tett. A ferences rendtől így nemcsak az egyik jelentős bevételi forrását vették el, de talán a legfontosabb ideológiai és jellemformáló alapjától is megfosztották.⁴⁴³

Az anyagi biztonságuktól elesett rendek tagjai egyre nagyobb számban vállaltak külső, kolostoron kívüli lelkipásztori szolgálatot, illetve a kolostortól függetlenül sokan vállaltak tanári állást is. Számukra az uralkodó egyénileg biztosított fizetést, így jelentősen csökkent a kolostortól való függőségük, s ennek is a rendi fegyelem látta kárát.

Egyre több szerzetes nem a rend főiskoláján vagy noviciátusán hallgatta a teológiát, hanem sokak az egyre lazább fegyelmet tartó egyházmegyei szemináriumokban képezték magukat, s szívták magukba azok szabadabb, a szerzetesrendi szellemtől távolabb eső légkörét.

Az I. Ferenc által 1802-ben az újjáalakult rendek esetében a régi konstitúciókat (rendi szabályait) nem állították vissza, így az egykor szigorú keretek közt élő rendek élete szabályozatlan mederbe került, kitéve a szerzetesi közösséget a kor ideológiai, politikai kihívásainak, s egy-egy a vezetésre kevésbé alkalmas rendi vezető irányításának.⁴⁴⁴

A szerzetesrendekkel kapcsolatos nyilvánvaló problémák 1847-ben már a pápát, IX. Piust is megnyilvánulásra késztették: 1847. február 2-án kiadott Ubi Primum kezdetű, a szerzetesi fegyelemlről írt enciklikájában kiállt a szerzetesi fegyelem „fenntartása” és helyreállítása mellett.⁴⁴⁵ 1852. június 25-én kelt brevójével pedig Scitovszky János hercegprímást, esztergomi érseket az összes magyar szerzetesrend apostoli vizitátorává nevezte ki, s mint ilyet, megbízta a magyar szerzetesi rendházak egyházi látogatásának – vizsgálatának – lebonyolításával. A vizitátorok, mint apostoli delegátusok, teljhatalommal rendelkeztek: elrendelheték nagykáptalanok összehívását, elöljárókat nevezhettek ki, diszpozíciókat fogantathattak. A kánoni vizsgálatot egy a rend állapota kapcsán mindenre kiterjedő kérdőív alapján folytatták le.⁴⁴⁶ A kérdőívet a vizsgálandó rendház szerzetesi elöljárója előzetesen töltötte ki, így annak forrásértéke meglehetősen csekély, mivel az általa közölt adatok a valóságnál jóval pozitívabb képet adtak a konventek állapotáról.

A pápai körlevél után meginduló, az egyes rendek helyzetét feltáró vizitációk nyomán megkezdődött a szerzetesek reformja, a legtöbb rendnél kialakult egy obszerváns vonal, amely némelyiknél rövidebb, másnál hosszabb küzdelem után megújította közösségét.

⁴⁴³ TAKÁCS 1998. 263.

⁴⁴⁴ HERMANN 1973. 493.

⁴⁴⁵ Ő szentségének, IX. Pius pápának, a 'szerzetes-rendek' reformatióját illetőleg kibocsátott apostoli körirata. Religio és Nevelés 1847. szeptember 26. 1.

⁴⁴⁶ INZSÖL 2004. 19.

Azoknak a rendeknek, mint a ferences vagy a domonkos, amelyeknek nem kellett regulájuk szellemétől eltérő állami feladatot felvállalniuk, kisebb változásokat kellett elszenvedniük, így ezek viszonylag hamar átestek belső reformjaikon.⁴⁴⁷

A tanítást felvállaló egykori monasztikus rendek helyzetét a változó állami szabályozás is nehezítette. A kiegyezésig az „újsütetű” tanító rendek tagjai a rendi tanárok irányításával készültek hivatásukra, igaz az Entwurf értelmében 1849-től állami tanárvizsgát kellett tenniük, de az egyetemlátogatást nem tették számukra kötelezővé. Az 1883-as középiskolai törvény azonban már kétéves egyetemi tanulmányt követelt a szerzetestanároktól is.⁴⁴⁸

Korszakunkban nem ismerünk olyan törekvést vagy tervet, amely a szombathelyi egyházmegyébe férfi szerzet letelepítésére irányult volna. A rendi reformok lebonyolítása, s a belső megújulás során kialakult konfliktusok miatt ugyanis a férfi szerzeteseknek már nem jutott elegendő erejük a fejlődésre. Saját belső gondjaik megoldása lekötötte minden kapacitásukat.

A férfi rendek között létezik egy az egyházi törvénykönyv (Codex Iuris Canonici) 491. kánonja szerint meghatározott sorrend, amelyet a hivatalos pápai évkönyv, az Annuario Pontificio is követ.⁴⁴⁹ Ebben az első helyet a korszakunkra mély válságba került premontrei kanonokrend foglalja el. A premontreiek a 18. században a betiltások, megszüntetések miatt fokozatosan szorultak ki Európa államaiból. A folyamatot II. József ismert rendelete nyitotta meg, majd ezt követően a francia forradalom és az azt követő napóleoni háborúk hatására nemcsak Franciaországban, de Itáliában is feloszlottak a premontrei közösségek. A rend egészét tekintve összesen kilenc monostor kerülte el a megszűnést.⁴⁵⁰

A csornai premontrei apátság 1802-es újjászerveződésének feltételéül a szombathelyi gimnázium irányításának és fenntartásának átvételét szabták meg. Az oktatási feladatok felvállalása az addig előkelő kanonokrendként számon tartott premontreiek esetében a teljes metamorfózist jelentette, ami együtt járt a rendi fegyelem megbomlásával, és a szerzetesi élet elhanyagolásával.

A csornai préposti címet 1820-tól 1857-ig birtokló Gyöngyössy Pállal az 1848. április 13-án összegyűlt szerzetesek, szinte puccszerűen fogadtatták el káptalani határozatukat, amellyel préposti jogainak egy jelentős részétől megfosztották. A káptalani határozatot a prépost a primásnál igyekezett érvényteleníttetni, törekvése azonban nem járt sikerrel, s

⁴⁴⁷ HERMANN 1914. 493.

⁴⁴⁸ MIHÁLYFI 1896. 505.

⁴⁴⁹ GERGELY 1999. 180.

⁴⁵⁰ INZSÖL 2004. 7.

mintegy bosszúból költözött Jánoshidára. Csornáról való távolléte idején ugyanis a rendfőnök számára fenntartott döntéseket nem hozhatta meg helyette más, így a prépostság utánpótlása – noviciátusa –, és gazdasági élete jelentős károkat szenvedett.

Ezt az időszakot elsősorban a szombathelyi gimnázium és a rendház sínylette meg, amelynek igazgatója, Szenczy Imre felismerte, hogy az új középiskolai tanári vizsga nehéz próba elé állítja a rendet. Végül hosszas küzdelmek után 1851-ben sikerült 11 év után novíciusokat felvenni a premontreiek közé.

A IX. Pius pápa által elrendelt vizitációra a szombathelyi rendházban 1854. július 30-án került sor, amelyet Szenczy Ferenc (Szenczy Imrének, a későbbi premontrei apátnak bátyja) szombathelyi püspök végzett el. Az egyházi látogatás során a püspök több kritikát fogalmazott meg a szerzetesek életmódjával kapcsolatban. Kifogásolta, hogy gyakran látni rendtagot nyilvános helyen civil ruhában megjelenni, többször fogadják tanítványaikat celláikban, s ezzel kapcsolatosan sürgette a klauzúra bevezetését és megtartását. Hiányolta, hogy a rendház nem rendelkezik kápolnával, illetve szorgalmazta, hogy az étkezések alatt ájtatos olvasmányokból (Kempis Tamás „Krisztus követéséből” és a Szentírásból) olvassanak fel.

Az igazsághoz hozzá tartozik azonban, hogy sem a rend központi, csornai, sem pedig a szombathelyi vizitációjának nem lett ösztönző hatása, azokat az anomáliákat, amelyekre Szenczy püspök oly kíméletlenül rámutatott, a későbbiekben sem orvosolták. A legfőbb akadálynak a reform elindításában maga a regnáló prépost számított. Idős kora s rosszul értelmezett konzervativizmusa megakadályozta a reform megindításában. Utódának, Szenczy Imrének rövid ideig tartó prépostsága csak arra adott időt, hogy részvételével 1859-ben sikerült elfogadnia a birodalmi káptalannak a premontreiek új szabályzatát (Statuta Congregationis Canonicorum Regularium sacri candidi Ordinis Praemonstratensis in Imperio Austriae). Az abban foglaltaknak azonban Szenczy már nem tudott érvényt szerezni, 1860. március 2-án bekövetkezett halála megakadályozta ebben.⁴⁵¹

A rendi reform véghezvitele Simon Vince prépost nevéhez köthető, aki 1861-ben összehívta Csornára a rendi nagykáptalant, elsősorban azzal a céllal, hogy a prépostság anyagi helyzetét stabilizálja. Ezt a szervezetet a prépost a későbbiekben is háromévi rendszerességgel összehívta. A rend anyagi helyzetének stabilizálása mellett Simon olyan vezetési módot valósított meg, amelyben a rendtagok közösségi joga a konstitúcióban engedélyezett határig érvényesült.

⁴⁵¹ INZSÖL 2004. 33.

A rend következő prépostjának, a szabadelvű képviselőként is szerepet vállaló Kuncz Adolfnak közéleti, tudományos munkássága mellett valójában csak arra maradt elegendő ereje, hogy a Simon által megkezdett úton maradjon. A prépostság rendi reformjának legnagyobb akadálya a prépost már-már nagypolgári életmódja volt. Inkább a vállalkozások, építkezések embereként tartható számon, nevéhez fűződik a szombathelyi gimnázium új épületének felépítése. Az építés mellett azonban sokkal jelentősebb újítása volt, hogy 1900-ban Erdőssy Kálmán vezetésével önálló noviciátust hozott létre Csornán, s így a világi papképző intézetek helyett a rend teljes felügyelete mellett tudta immáron képezni papjait.⁴⁵²

Ez lett a későbbi reform alapja, amelynek lefolyása azonban túlnyúlik korszakunk határán. A folyamat késlekedése, egy szigorúbb obszerváns vonal megjelenésének hiánya azonban nem zavarta meg a rend fejlődését. A gimnázium mind tanári karát, mind pedig infrastruktúráját tekintve a hazai középiskolai oktatás élvonalába tartozott. S a rend a reformok elmaradása ellenére is elég vonzó tudott lenni ahhoz, hogy egy magában hivatást érző fiatal ne retentsen el attól, hogy jelentkezzen a korszak végére megalakuló, új, önálló premontrei noviciátusba.

A rangban következő másik monasztikus rend tagjai, Szent Benedek fiai, a bencések a szombathelyi püspökség területén a celldömölki apátság és a kőszegi rendház falai közt éltek. A rend, bár megsínylette mind a II. József-féle feloszlási és bezáratási hullámot, mind pedig a kor jozefinista hatásait, mégis a többi szerzettel szemben azzal a nem elhanyagolható előnnyel bírt, hogy az 1802-es újjáalakulása után saját novíciusait és paptanárait a rend maga képezte a Pannonhalmán működő rendi főiskolán.⁴⁵³ S bár kisebb reformok életbeléptetése nyilvánvalóan szükségesnek mutatkozott, a rend nagy megújítása elodázható volt az 1930-as évekig.

Az 1866-ban kinevezett főapát, Kruesz Krizosztom az „erény és tudomány” jelszavával foglalta el főapáti székét, s az 1866-ban megtartott rendi káptalanon rámutatott a rend belső problémáira, egyúttal fontos reformokat helyezett kilátásba. Rendet kívánt tenni a rend gazdasági életében, kiadáscsökkentést és ésszerűsítést kívánt megvalósítani. A szellemieket tekintve sürgette az oktatás színvonalának emelését, a leendő tanárok képzésének javítását, de a rend legfőbb céljával a szerzetesi élet tisztaságának, és a rendi törvények tiszteletben tartásának feladatát tűzte ki. Ezen terveknek a gyakorlatba történő átültetése – a gazdasági reformok kivételével – vagy kis mértékben, vagy sehogy sem teljesült.⁴⁵⁴

⁴⁵² INZSÖL 2004. 50.

⁴⁵³ HERMANN 1973. 493.

⁴⁵⁴ SÖRÖS 1916. 120.

A szombathelyi püspökség területén lévő egyetlen bencés apátságnak a középkori eredetű Dömölk számított, amelynek rangját nagyban emelte, hogy az első kinevezett dömölki apát Koptik Odo, 1739-ben a mariazelli kegykép mását elhozva Kiscellbe, kápolnát épített, amely az ott történt csodás események után rövid időn belül zarándokhellyé nőtte ki magát. Az apátságot 1790-ben feloszlatták és csak hosszú évek múlva, 1832-ben lett újra dömölki apát kinevezve P. Gácser Leó személyében.⁴⁵⁵ Az apátság plébániai feladatokat is ellátott, így az atyák közvetlenül részt vettek a hívek pasztorációjában is.

Mindennek ellenére az intézmény anyagi helyzete nem volt túlságosan stabil. Fenntartani fenn tudták ugyan magukat, de amint jelentősebb összegű kifizetést kellett eszközölniük, az apát azonnal Pannonhalmához és a többi rendházhoz fordult segítségért.⁴⁵⁶

1874-ben Jahn Mainrád Ferenc⁴⁵⁷ dömölki apát halála után Kreuz főapát olyan reménytelennek látta a helyzetet, hogy felvetette: nem tölti be az apáti széket⁴⁵⁸ A tervet azonban végül elvetette, s még ugyanazon évben kinevezte Hollósy Jusztiniánt dömölki apátnak. Hollósynak 1874-től 1900-ig tartó apátsága során sikerült stabilizálnia az apátság anyagi helyzetét, s több fontos beruházást is végre tudott hajtani.⁴⁵⁹

A bencések másik szombathelyi püspökség területére eső intézményét, a kőszegi gimnáziumot 1815-ben vették át a piaristáktól, és a kegyes tanító rendiek által üresen hagyott rendházat foglalták el. A gimnázium 1850-től – az Entwurf nyomán – algimnázium lett, amit mind a város, mind pedig a rend meglehetősen sérelmezett.⁴⁶⁰ A korszakunkban végig lebegtetett fejlesztésnek az igazi lökést az 1901-ben létrejött Kőszegi Főgimnázium Egyesület adta meg, s a város által irányított mozgalom hatására is, 1906-tól a kőszegi gimnázium újra főgimnázium lett, s az ehhez szükséges új épületek 1908-ra készültek el.⁴⁶¹

A bencés renden belül az 1850-es évek vizitációi nyomán nem indultak meg a reformok, ugyanis a rend adottságai miatt erre nem kényszerült rá. A fenntartott gimnáziumok és az önálló noviciátus elegendő bázist nyújtottak a rendi utánpótlás biztosítására. A bencések anyagi és szellemi tőkéje, valamint az abban rejlő potenciál bőséges lehetőséget nyújtott a fejlődésre, s így a szerzetben belüli problémák részben rejtve maradtak, részben nem okoztak akkora gondot, hogy orvoslásukra a rendi vezetők konfliktust vállaljanak fel.

⁴⁵⁵ PÁLFI 1874. 11.

⁴⁵⁶ PACHER 1912. 393.

⁴⁵⁷ Jahn Mainrád csak egy esztendeig, 1873-tól töltötte be a főapáti tiszteletet.

⁴⁵⁸ PACHER 1912. 396.

⁴⁵⁹ PACHER 1912. 400.

⁴⁶⁰ SÖRÖS 1916. A. 115.

⁴⁶¹ SÖRÖS 1916 B 116.

Az egyházmegye másik monasztikus rendje, a ciszterciek még a középkorban, 1183-ban telepedtek meg Szentgotthárdon, és bár a török veszély miatt 1556-ban elhagyták az apátságot, 1734-ben III. Károly engedélyével a Heiligenkreuzi Ciszterci Apátság monostoraként újra visszatérhettek. Heiligenkreuz külön királyi engedéllyel szerencsésen nem került felosztásra, de az új rendtagokat 1790 és 1803 között így is az úgynevezett generális szemináriumokban kellett képezni.⁴⁶²

Szentgotthárdot, önálló apátsággént, az egyházmegyei sematizmusok kegyúrként tüntették fel. A kegyurasága alá tartozó plébániákat általában a ciszterci szerzetesek látták el, bár ezt nem mindegyik püspök látta jó szívvel, sérelmezve, hogy a szemináriumokból kikerülő papjaik elől a ciszterci szerzetesek elveszik a jól jövedelmező plébániai javadalmakat és azok jövedelmeit, tulajdonképpen visszaforgatva a rend gazdaságába, saját céljaikra használják fel.⁴⁶³

A magyar kormányzat időről időre felvetette az apátságok szétválasztásának kérdését, sérelmezve, hogy a szentgotthárdi apátság, nem a magyar cisztercita zirci és pásztói, hanem a heiligenkreuzi és bécsi apátságokkal alkot közös apátságot, emiatt az éppen soron lévő apát – félve az elválasztástól – meglehetősen kellenlően fejlesztette a rend Szentgotthárdhoz köthető vagyontárgyait.⁴⁶⁴

A kiegyezést követően az elszakítási (illetve visszacsatolási) törekvés a magyar kormány részéről mind egyre erősödött, s ebben csak az állta útjukat, hogy az egyesített apátság élén 1877-ig egy magyar ember, Komáromy Ödön állt. Komáromy halálát követően azonban Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter az apátság szétválasztásához kötötte a választandó apát megerősítését. A kormányt sok más egyéb ok mellett bizonyára az a cél is vezérelhette, hogy Szentgotthárdnak a magyar apátságokkal történő egyesítésével nőni fog a magyar atyák száma, és az erősen német nyelvű vidéken felgyorsítja a magyarosodás folyamatát.

Az 1878. november 4-étől a szentgotthárdi konvent a már korábban egyesült zirci, pilis és pásztói apátságokhoz csatlakozott úgy, hogy az apátságot megbízták az addig állami fenntartásban lévő bajai gimnázium ellátásával. A konventben élő szerzetesek választhattak,

⁴⁶² ZLINSZKYNÉ 1981.503.

⁴⁶³ A ciszterciek és a püspökök közt e kérdés feltehetőleg többször is feszültséget okozott. Szabó Imre ez ügyben panaszt tett mind a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnál, mind pedig a primásnál, azonban igyekezete hiábavalónak bizonyult. EPL, Simor, Cat D., 5890/1881.

⁴⁶⁴ ZLINSZKYNÉ 1981. 518.

hogy Szentgotthárdon maradnak-e, vagy elköltöznek Heiligenkreuzba. Érthető módon a német nyelvű többség a költözés mellett döntött.⁴⁶⁵

A rendben történt szerkezeti változások miatt Supka Jeromos zirci apát (1879 – 1891) 1880-ban az összes rendtag részvételével káptalant hívott össze, amelynek határozatai a rendi élet számos mozzanatára kiterjedtek, s alapjai lettek a későbbi szabályoknak, konstitúcióknak, nem mellesleg kiépítették a rend kormányzati rendszerét. A régóta problémát okozó tanárképzést segítő 1889-ben létrehoztak Budapesten egy tanulmányi intézetet, ahonnan a tanárjelöltek látogathatták egyetemeiket.⁴⁶⁶

Szentgotthárd önállósága a renden belül gyakorlatilag teljesen megszűnt. A monostor élére perjel került, aki a rábízott, általában hat-nyolc főnyi szerzetesi közösség életét irányította. Mindenesetre a kormányzat szándéka a magyarosítást tekintve teljesült, már az első perjel Schill Atanáz elindította a magyar nyelv tanítását az addig német nyelvű elemi iskolában. Magyar atyák kerültek a rendházba, akik természetesen magyar nyelven pasztorálták a környék falvait is.⁴⁶⁷

Az apátság gyakorta helyezett a szentgotthárdi kolostorba idős vagy beteges rendtagot, s félig-meddig a rend egyfajta „üdülőtelepnek” is használta ezt a monostort. Ennélfogva az atyák a szükséges pasztorizáción túl nem fordítottak külön figyelmet a katolikus társadalmi élet fejlesztésére.⁴⁶⁸

A szombathelyi egyházmegye területén a dualizmus idején Szombathelyen és Németújváron működött ferences rendház. Mind a középkori eredetű, de 1630-ban újraalapított szombathelyi, mind pedig a Batthyányak kegyurasága alatt álló, német nyelvi környezetben működő németújvári rendház a Mariánus provinciához tartozott.

II. József, bár nem törölte el a ferences rendet, kolostoraik egy jelentős részét megszüntette, és belenyúlt a szerzetesi élet szabályaiba is. A meglazult rendi fegyelem okán Szombathelyen majdhogynem megszűnt a kolostor klauzúrája, s nem ritkán nők is látogatták a rendházat. A szerzetesek az addigi szürke daróc ruhájuk helyett a világi papokéhoz hasonló fekete reverendát kezdtek el hordani kis kordával és kisebbített csuklyával.⁴⁶⁹ A ruházati kérdéseket végül XIII. Leó pápa „Felicitate quadam” kezdetű körlevele döntötte el, miután a

⁴⁶⁵ ZLINSZKYNÉ 1981. 522.

⁴⁶⁶ LÉKAI 1991. 488.

⁴⁶⁷ Schill Atanáz az oktatás és köznevelés terén végzett munkásságát a kormány 1885-ben a Ferenc József-rend lovagkeresztjével jutalmazta. MNL W szekció 12. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1885.01.05. 9. bejegyzés.

⁴⁶⁸ Az 1904-től jegyzett rendi krónika bejegyzéseiből is egy passzívnak tűnő rendház képe rajzolódik ki. MNL VaML, XII.4/14 A Szentgotthárdi Ciszterci apátság iratai. A szentgotthárdi konvent története.

⁴⁶⁹ TAKÁCS 1998. 93.

ferencesek habitusát egységesítette, s kötelezően előírta a ma is használatos gesztenyebarna színt.⁴⁷⁰

A XIX. század végi rendi reform folyamata a ferencesek esetében tehát elsősorban a rendi fegyelem visszaállítását jelentette. Ez a folyamat valójában csak 1898-ban zárult le véglegesen, amikor a P. Skrobanek Florid, az enyhébb – jozefinista – szemléletű provinciális véglegesen leköszönt tisztségéről.⁴⁷¹ A rendi reform lelkének P. Ozorai Izidor tekinthető, aki a teológiát a szombathelyi szemináriumban hallgatta.⁴⁷²

A ferencesek esetében tehát a rendi reform némileg megkésve ment végbe, s a folyamat nem is érezte hatását a katolikus társadalmi életre nézve sem. A szerzetesek amellet, hogy ellátták templomukat, s végezték megszokott rendi életüket a korban – a nem lebecsülendő városi és vidéki pasztoráció mellett – fejlődésben elmaradtak a másik koldulórendtől, a domonkostól.

A domonkosok a rendi reform véghezvitele tekintetében nyilvánvalóan könnyebb helyzetben voltak, mint a monasztikus szerzetek, hiszen az újjáalakuláskor nem kellett a regulájukon kívül többletterhet felvállalniuk. A négy magyarországi kolostor (Szombathely, Vasvár, Sopron, Kassa) közül kettő, Szombathely és Vasvár esett a szombathelyi egyházmegye területére. A magyar kolostorok a morvaországi és osztrák rendházakkal közös rendtartományt alkottak Provincia Imperii (Birodalmi provincia) néven. A reform Grazból indult el, ahol a prior, az olasz származású Anselmi Tamás lett megbízva a rendi fegyelem helyreállításával és a novícius képzés átalakításával. A folyamat hatása hamarosan érezte magát Magyarországon is, itt azonban számos feltétel hiányzott az újítások megvalósításához. A magyar konventek mind gazdasági, mind pedig személyi háttere számos hiánnyal küszködött. 1869-ben vizitálták a rendtartomány összes kolostorát,⁴⁷³ részben ennek eredményeként jött létre 1869. november 14-én a gráci rendi főiskola részeként, a bölcsészet Szombathelyen. Ez azonban csak nagyon rövid ideig működhetett, minden bizonnyal két éven belül meg is szűnt.⁴⁷⁴ A domonkosokat a magyar képzési hely létrehozásával valószínűleg az a cél vezérelte, hogy a kevés magyarul beszélő páter mellé minél több, a reform szellemével átítatott ifjú szerzetes kerüljön.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ TAKÁCS 1998. 104.

⁴⁷¹ TAKÁCS 1998. 265.

⁴⁷² TAKÁCS 1998. 258.

⁴⁷³ HOYER 2014. 452.

⁴⁷⁴ SZALAY 1938. 76.

⁴⁷⁵ Ebben a képzésben részesült már a szlovén származású Galsics Egyed, aki 1875 és 1883 rendtagként, majd 1888-tól 1927-ig plébánosként, illetve házfőnökként működött Vasváron.

A magyar nyelv használata egy prédikáló rend esetében nyilvánvaló követelménynek tűnhet, azzal együtt, hogy a rend magyar kolostorai közül mind Sopronban, mind pedig Kassán szükség volt német nyelven tudó atyákra. Az erős német polgársággal rendelkező Szombathelyen is csak lassan vált szükségtelemmé a némettudás, és elengedhetetlenné a magyar. 1872-ben még öt nagyobb ünnep alkalmából tartottak német nyelvű prédikációt, 1875-ben azonban már csak húsvétkor, 1883-ban pedig már akkor sem.⁴⁷⁶

A rendi reformhoz köthető a domonkosok által terjesztett s felügyelt rózsafüzér társulatok felvirágzása is. E fontos és népszerű hitbuzgalmi egyesület – a renddel együtt – a XIX. században válságba került, aminek elsődleges oka a kvalitásos szerzetesek alacsony létszámára vezethető vissza. 1841-ben Szombathelyen és Vasváron csak két-két pasztorációra alkalmas atya élt.⁴⁷⁷ Az 1858-ban tartott rendi káptalan előírta, hogy a társulatot minden domonkos templomban fel kell támasztani. Erre Szombathelyen 1861-ben került sor P. Pölöskey János vezetésével. Igazi reneszánszát azonban P. Kindler Imre alatt élte, aki nemcsak a helyi társulat taglétszámát kívánta bővíteni, hanem egyfajta missziós út keretében 1887 és 1896 között 18 rózsafüzér társulatot is alapított.

A rózsafüzér társulatok számára jött létre a *Rózsafüzér Királynéja* című folyóirat, amelyet Zafféry Károly alapított 1885-ben, majd eladta domonkosoknak 1895-ben. Ezután a lapot a szombathelyi rendházban, domonkos szerzetes szerkesztette 1904-ig, amikor a szerkesztőség Budapestre költözött.⁴⁷⁸

A renden belül lehetett hallani olyan hangokat, mely szerint a reformok némileg túlzóak, és sok tekintetben akadályozzák a szerzet fejlődését. A vasvári plébános, Glasics Egyed 1912-től 1923-ig eszperantó nyelven írt „Kronikájában” kritikus hangon szól a szigorú, de képzés tekintetében hiányos noviciátusról, amelynek következtében sok jelölt elhagyta a rendet, pedig többen közülük alkalmasak lettek volna a szerzetesi életre.⁴⁷⁹ Ugyanakkor Glasics Egyed maga sem testesítette meg azt az obszerváns domonkos szerzetest, melyet a reform megkívánt volna. Mind a politikai, mind a társadalmi életben betöltött szerepe, néppárti aktivitása az eszménytől meglehetősen távol esett. A vasvári rendház kicsinysége, plébániai státusza, a település mezővárosi jellege, amely inkább nagyobb falura, mintsem városra hasonlított, ezt az életformát olyannyira megengedte, hogy Glasics negyven évig maradhatott Vasváron. Ilyen hosszú egy helyben maradás szerzetes esetében egészen ritka esetnek számított.

⁴⁷⁶ SZALAY 1938. 54.

⁴⁷⁷ SZALAY 1938. 107.

⁴⁷⁸ SZALAY 1938. 121.

⁴⁷⁹ ZÁGORHIDI 2007. 154.

A rendi reform által megkövetelt szemlélet- és életmódváltással, nyilvánvalóan az egész szerzet nem tudott azonosulni. Ezek közül a szerzetesek közül többen Vasvárra kerültek, ott működtek egészen addig, amíg ki ezért, ki azért el nem hagyta a rendet.

Női rendek

A magyar sajtóban időről-időre terítékre került a diskurzus a nők közéleti szerepének lehetőségéről. A kérdést továbbgondolva, 1848-ban már kormány szinten kezdtek el foglalkozni a nőoktatás reformjának ügyével, ez a kezdeményezés azonban a gyorsan változó politikai- és a hadi helyzet miatt elakadt.⁴⁸⁰ A forradalom és szabadságharc eseményei döntő módon befolyásolták az addig parttalanok tűnő vitát. Már nem lehetett eltekinteni a hölgyeknek a küzdelmekben betöltött szerepétől, amely sok addigi sztereotípiát romba döntött. A nőkről alkotott véleményeket, elgondolásokat tovább nemesítette a tény, hogy megtorlások áldozatai közt asszonyok is voltak, akik bátran kockáztatták akár életüket is a szabadság eszméjéért.⁴⁸¹ Több esetben előfordult, hogy a családi birtok igazgatását a pénzügyek kezelését a nőknek kellett felvállalniuk börtönbe zárt férjeik helyett.⁴⁸²

Az abszolutizmus éveiben bekövetkezett, a Magyar Királyság területén is egyre jobban tapasztalható ipari fejlődés – ideértve a közlekedés, nevezetesen a vasút hirtelen terjeszkedését is – elindított a női szerep átalakulására ható változást is. A gyárakban, ipari létesítményekben elkelt a női munkáskéz is, így a nők közül egyre többen lettek kenyérkeresők, s mint kenyérkeresők egyre több jogot követeltek maguknak a családi döntések meghozatalában is.

A nők társadalmi szerepének lassú átalakulása nem kerülte el az egyház és az egyház donátorainak figyelmét sem. Az ipari fejlődés gyorsulásával valamint az ezzel járó társadalmi problémák erősödése miatt egyre több egyházi és világi személy szavazott bizalmat az akkor alakuló, a szociális, oktatási vagy akár egészségügyi kérdések orvoslására gyógyírt kínáló női rendek felé.

A női szerzetesi közösségek különleges jogállással bírnak a katolikus egyházon belül. Bár a papi rend szentségében csak férfiak részesülhetnek, s így a szerzetesi fogadalmat tevő hölgyek nem válhatnak soha klerikussá, mégis mint egy szerzetesi közösség tagjai egyházi

⁴⁸⁰ FÁBRI 1999. 217.

⁴⁸¹ Pfiffner Paulát 1853-ban Nagyváradon hadbíróóság elé állították, majd szabadon bocsátották, másnap öngyilkos lett. Beck Vilmát meggyanúsították, hogy kettős kém volt, a vizsgálat előtt hirtelen összeesett és meghalt. Teleki Blankát felségárulás vádjával 1851-ben letartóztatták, a kihallgatás másfél éve után 10 évi várfogságra ítélték. Szabadulása után a börtönben szerzett súlyos szembetegsége és tüdőbaja halálát 1862-ben.

⁴⁸² FÁBRI 1999. 237.

személynek számítanak.⁴⁸³ A szombathelyi egyházmegye területén történelmi alapokkal, hagyományokkal apácarend nem bírt, így minden női rendet, amely az egyházmegyében megtelepedett újszerű szemlélet és feltétlen elhivatottság jellemezte. A férfiakkal szemben nem nyomasztotta őket a történelem során a rendjeiket ért sérelmek – a II. József-féle felosztatás, majd szabályzataikkal majdhogynem ellentétes többletfeladat felvállalása –, s így konstitúcióikat úgy tudták formálni, hogy azok a kor szellemének megfeleljenek.

A magyar domonkos apácák működése az 1640-es években megszűnt, és a rendnek újbóli megtelepítésére nem történt kísérlet. Az 1860-as években néhány világi harmadrendi nő Bécsben fogalmazta meg a szándékot, miszerint hasznos volna egy a domonkos szellemiséget magáénak tudó szerzetesi közösség létrehozása. Gondolatukkal a harmadrend akkori vezetőjéhez, Albert Trapphoz fordultak. Az alapításhoz szükséges tőkét Demel Borbála és özv. Neumanné hagyatéka képezte volna, mely akkor elegendőnek mutatkozott egy bécsi ház megvételére és a szerzetesi élet megindítására.⁴⁸⁴ Az alapítást akadályozta, hogy Albert Trappot előjárói Sopronba helyezték, azonban az adományozók ekkor sem mondtak le szándékukról, és Trapp Magyarországon kezdte el keresni a szerzetesi közösség alapításának lehetőségét. A magyarországi előjárók, a soproni rendház priorja Thir Antal, illetve a szombathelyi prior, Albert Edl támogatólag állt a terv mellé.

Először Szombathelyen próbálkoztak, a helyi városvezetés azonban, félve a felmerülő költségektől, elutasította a tervet. Feltételezhető, hogy az elutasítás oka nem csupán az anyagiak hiányára vezethető vissza: a város kormánypárti vezetői tarthattak attól, hogy a német és olasz apácákkal rendelkező oktatórend megtelepedése az itt élő német kisebbség magyarosodását visszaveti, illetőleg az apácák maguk sem óhajtottak egy az övékétől teljesen idegen nyelvű környezetben működni.⁴⁸⁵ Edl ekkor Kőszegen keresett házat, s mire letette foglalóját egy eladó ingatlanra, kiderült, hogy a bécsi illetőségű hölgyek, elvetve a magyarországi letelepedés gondolatát, visszaléptek felajánlásuktól. A rendi előjárók ekkor Anselmi Tamáshoz fordultak segítségért, aki több osztrák és olasz származású hölgy szerzetbe lépő ígéretét bírván az ő hozományukra alapozva, 1868-ban levélben jelezte rendalapítási tervét Szenczy Ferenc szombathelyi püspökkel. Levelében Anselmi felhatalmazást kért a püspöktől egy egyházmegyei jogú szerzetesi közösség megalapításához, amelyet Árpád-házi Boldog Margitról kívánt elnevezni. A közösség céljaként a lányifjúság nevelését jelölte meg. A létrejövő szerzet sem az államnak, sem Kőszeg városának nem kívánt

⁴⁸³ GERGELY 1999. 192.

⁴⁸⁴ NÉMETH 1924. 7.

⁴⁸⁵ MELEGA 2015. 432.

terhére lenni, a nővérek megélhetését saját hozományuk, illetve munkájuk fedezte volna.⁴⁸⁶ Anselmi felhatalmazást kapott Szency püspöktől, hogy az új közösség jogi és fegyelmi tekintetben a domonkos rend joghatósága alatt maradjon, azaz a püspök átruházta a püspöki biztos jogait a rend mindenkor magyarországi provinciálisára, aki vagy maga, vagy pedig egy általa kijelölt szerzetesen keresztül gyakorolta azt. A rend szabályait (konstitúcióit), amelyet maga P. Anselmi szerkesztett, áthátotta a domonkosok körében akkor kialakult obszervancia, amelynek Anselmi is tevőleges alakítójaként munkálkodott.⁴⁸⁷

Az így létrejött, tulajdonképpen az első szombathelyi egyházmegyes alapítású szerzet tagjai 1868 novemberétől átvették a kőszegi elemi leányiskola vezetését, s 1870-ben megalapították noviciátusukat, megkezdhatték a tényleges rendi életet. A rend megalakulásával egy olyan szerzet, pontosabban szólva kongregáció jött létre, amely elképzelhetetlen lett volna a domonkos rend férfi ágának reformja és a szombathelyi egyházmegye nőkérdéssel kapcsolatos elképzeléseinek megváltozása nélkül. Az új szerzet működése a kezdeti nehézséget legyűrve nagy lendületet vett. 1882-ben új zárdát alapítottak Gleisdorfban (Ausztria), amely később 1906-ban leválva az anyakolostorról, önálló lett.⁴⁸⁸ 1889-ben a gleisdorfiak megalapították a repcini zárdát, és még ugyanezen évben, átvéve a káptalantól a Szenczy-féle alapítvány kezelését, a nővérek letelepedtek Vasváron is, és átvették a helyi leány elemi iskola vezetését, amelyet később polgári leányiskolává fejlesztettek. A korszak utolsó előtti alapítására Kassán került sor, itt 1903-ban hoztak létre új kolostort.⁴⁸⁹

A kongregáció krónikája már 1884-ben feljegyezte, hogy egy kőszegi bérmlás alkalmával Hidasy Kornél ígéretet tett D'Azula Ágnesnek, hogy ha alkalma nyílik Szombathelyen egy új kolostor alapítására, a domonkos nővéreket fogja hívni.⁴⁹⁰ E meghívást végül nem ő, hanem utóda István Vilmos tehette meg, ezt követően 1905. augusztus 28-án sor került az apácák ünnepélyes szombathelyi bevonulására. 1906 szeptemberére készült el mintegy 260 000 koronás költségvetéssel az új polgári leányiskola, 1907-re pedig a zárdához szervesen kapcsolódó kápolna is.⁴⁹¹

A szombathelyi egyházmegyes alapítású domonkos rend így a püspökség területén a kor legmeghatározóbb, legprogresszívabb női rendjévé nőtte ki magát. Az általuk fenntartott

⁴⁸⁶ MAGYAR 2008. 135.

⁴⁸⁷ MAGYAR 2008. 136.

⁴⁸⁸ NÉMETH 1924. 12.

⁴⁸⁹ NÉMETH 1924. 13.

⁴⁹⁰ MAGYAR 2008. 140.

⁴⁹¹ MELEGA 2015. 438.

oktatási intézmények meghatározóak lettek az egyházmegye oktatási és kulturális életére nézve.

Az 1633-ban létesült első klauzúra nélküli női közösségként számon tartott Páli Szent Vince Szeretet Lányai Irgalmas Nővérek rendje, Magyarországon viszonylag későn, 1852-ben telepedett meg. A betegápolással, szegénygondozással, esetenként oktatással foglalkozó szerzet első rendháza a szombathelyi egyházmegyében fekvő településen, Pinkafőn létesült. A grazi tartományból érkező nővéreket Széchenyi Franciska telepítette le.⁴⁹² Zárdájuk 1854-re készült el, ez magában foglalt egy leányiskolát, kiseddóvót, varróiskolát valamint egy betegápolót és egy menhelyet idősek számára.⁴⁹³ A grazi nővérek magyarországi letelepedését nagyban segítette, hogy Pinkafőn alapvetően német nemzetiségű lakosság élt, így az apácákat elkerülték a nyelvi akadályok munkájuk során. Feltehetőleg ugyanezen okból esett következő kolostoruk helyének megválasztásakor döntésük a szintén erős német közösséggel bíró Kőszegre, ahol az 1833-ban létesült Betegház Egyesület kérte fel őket 1853-ban kórházukba ápolónak. 1865-ben telepedtek meg Sárváron, majd 1874-ben Lékán, ahová Esterházy Pálné alapítványának köszönhetően kerültek, óvodát, valamint leány- és kézimunka iskolát tartva fenn.⁴⁹⁴ 1891-ben telepedtek meg Szombathelyen, ahol betegápolással foglalkoztak, végül 1911-ben Felsőőrön.⁴⁹⁵

Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek 1849-ben Elzászban megalakult rendje viszonylag gyorsan, 1863-ra jutott el Magyarországra. Első zárdájukat Sopronban alapították, ahonnét kiindulva a rend tagjai létrehozták 1887-ben rohonci zárdájukat. Itt a Hauser Ádám-féle alapítvány segítségével felvállalták az elemi leányiskola és az óvoda gondozását,⁴⁹⁶ majd a város kérésére 1905-ben polgári leányiskolát hoztak létre.⁴⁹⁷ 1903-ban a zalaegerszegi kórház újonnan létrehozott elmebeteg osztályára kért apácákat a város közkórház bizottsága. A bizottság az apácáknak 180 koronát, szállást, továbbá ellátást tudott ígérni. István Vilmos püspök ekkor a nővéreket ajánlotta, akik azonban az egerszegi kórház építésének késlekedése, s létszámhiány okán csak 1909-ben telepedtek meg a zalai megyeszékhelyen.

A korban új szerzetesrendnek számított az Isteni Szeretet Leányai apácarend, amelyet egy bajor tanítónő, Franciska Lechner alapított Bécsben 1868-ban. Pápai jóváhagyásukat 1891-ben kapták meg. Ugyanebben az évben hívta őket Celldömölkre Hollósy Jusztinián

⁴⁹² PUSKELY 1990. 126.

⁴⁹³ NÉVTÁR 1903. 144.

⁴⁹⁴ NÉVTÁR 1903. 145.

⁴⁹⁵ NÉVTÁR 1903. 146.

⁴⁹⁶ NÉVTÁR 1903. 146.

⁴⁹⁷ SZEL, AC 2410/1905.

dömölki apát, aki a rendház fenntartására egy 32 530 Ft értékű alapítványt tett. Az apácák átvették a leányiskola, valamint egy kiseddóvó vezetését.⁴⁹⁸

Szintén német nyelvterületről, Svájcból származik az Assisi Szent Ferenc III. rendi szabályzata alapján 1844-ben létesült Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek Rendje. A kongregáció a pápa jóváhagyását 1878-ban nyerte el. A rend tagjai elsősorban iskolákban, árvaházakban, elmeógyógyintézetekben működtek.⁴⁹⁹ A szombathelyi egyházmegyén belül először Szentkirályon telepedtek meg 1901-ben, Festetics Dénesné született Zichy Karolina grófnő jóvoltából. A grófnő nemcsak a rendház, a működtetendő óvoda és kézimunkaiskola épületét bocsátotta rendelkezésükre, de teljes egészében felvállalta a nővérek ellátását, annak érdekében, hogy a növendékek ingyenes oktatásban részesüljenek.⁵⁰⁰ 1902-ben telepedtek meg Körmenen, ahol a helyi kórházban végeztek ápolói feladatokat. 1907-ben vették át a szombathelyi papnevelő intézet gondozásának feladatát, főztek, mostak, takarítottak a bentlakókra és a tanárookra. Emellett néhány nővér a kórházban is dolgozott.⁵⁰¹

Egy svájci származású volt klarissza, Anna Brunner nővér 1894-ben Budán alapította meg az Assisi Szent Ferenc Leányai elnevezésű szerzetesi kongregációt, amelynek szabályzatát 1904-ben fogadták el. A nővérek elsősorban betegápolással foglalkoztak, kórházakban, egészségügyi szociális intézetekben dolgoztak.⁵⁰² 1903-ban Bozoky Géza budavári lelkész, a szerzet budapesti anyaházának igazgatója kért engedélyt István Vilmos püspöktől, hogy a rend Celldömölkön is megtelepedhessen. A nővérek ellátását a kórház által adott fizetésből biztosították, lakásukat egy különálló folyosón rendezték be, amelyhez kápolna is tartozott. Bútorokat a dömölki bencés apátság biztosított számukra.⁵⁰³ A kórházban számos nehézséggel kellett szembenézniük, mint azt az 1906-ban lefolyt kánoni vizsgálat során született jelentésből tudjuk, a kórházi munka az akkor öt nővérből álló közösséget nagyon igénybe vette. További nehézséget jelentett számukra, hogy német anyanyelvűek lévén, a teljesen magyar közegben nehezen értették meg magukat.⁵⁰⁴ Nehézségeik ellenére 1910-ben Szombathelyen is megtelepedtek, a helyi kórházban teljesítettek szolgálatot.

Az egyházmegye területén egyetlen olyan apácarendnek sikerült megtelepednie a korszakban, amely külső „apostoli tevékenységet” (oktatási, szociális munkát) nem végzett: a kármelitáknak. Sikerükben valószínűleg szerepet játszott a kor nagy kármelita szentjének

⁴⁹⁸ NÉVTÁR 1903. 146.

⁴⁹⁹ PUSKELY 1990. 147.

⁵⁰⁰ NÉVTÁR 1903. 148.

⁵⁰¹ SzEL, AC 1907/4450.

⁵⁰² PUSKELY 1990. 106.

⁵⁰³ SzEL, AC 2669/1903.

⁵⁰⁴ SzEL, AC 3465/1906.

Lisieux-i Kis Szent Teréznek tagadhatatlan népszerűsége, akinek a szombathelyi plébános, Gaál Sándor az egyik legbuzgóbb tisztelője volt. A szigorú szemlélődő, vezeklő életmódot folytató rend 15. századi eredetű, regulájukat Avilai Szent Teréz reformálta meg a 16. században. A nővérek 1905-ben foglalták el a szombathelyi kálvária templom mellett épült kolostorukat, megélhetésüket az apácák hozományai, adományok, valamint az ostyasütésből és túvarrásból származó csekély jövedelem biztosította.

A kármelita nővéreken kívül az összes szombathelyi egyházmegyében megjelenő női rend olyan új típusú apácarendnek számított, amelyek szabályzatában a világi apostolkodás, a világi munka előkelő helyet foglalt el, aminek következtében társadalmi elfogadottságuk, népszerűségük szinte magától értetődött. A kor szabadelvű politikusai, elismerve munkájukat, gyakorta maguk is aktívan közreműködtek egy-egy apáca kolostor vagy iskola alapításában.

A többségükben német nyelvterületről érkező apácák megtelepedését nagyban elősegítette, hogy az egyházmegye nyugati részén jelentős német kisebbség élt, így a nővérek világi munkája – oktatás, betegápolás, leánynevelés – nem ütközött nyelvi akadályokba. Ez magyarázza azt, hogy az apácák miért csak az 1880-as évektől jutottak el a Vas megye középső részén fekvő városokba (Vasvár, Celldömölk), Szombathelyre pedig csak a századforduló után. Ez alól csak Sárvár jelentett kivételt, ahová az apácák a Habsburg-Estei család segítségével telepedtek meg.

A szerzetesek és a katolikus társadalom

Korszakunk kezdetén, 1867-ben a szombathelyi egyházmegye területén összesen hat rend működött (öt férfi és egy női szerzet) 11 rendházban 91 szerzetessel. 47 évvel később, 1914-ben már 12 rend (öt férfi, hét női) 21 rendházban 276 szerzetessel fejtette ki tevékenységét. Ennek a jelentős fejlődésnek okát – a több hívő közül több lesz pap elv alapján – nem lehet pusztán a lakosság létszámának természetes növekedésével magyarázni, főként azért nem, mert a nővérek jelentős része még ekkor is külföldről származott. Az okok az egyház belső fejlődésére vezethetők vissza. A német nyelvterületen korábban elindult szerzetesi reform nemcsak a férfi szerzetek rendi életére volt hatással, de felvirágoztatta a női rendeket is, olyan új típusú kongregációk létrejöttével, amely a régi regulákat alapul véve, a kor kihívásainak megfelelő új rendi szabályokkal, új apácarendeket hozva létre.

A tény, hogy az egyházmegye zalai részén korszakunkban alig működött szerzetesrend részben azzal magyarázható, hogy Zala vármegye ezen részén a középkorban sem működtek szerzetesrendek, így az ellenreformáció során nem állt rendelkezésükre olyan birtok, amelyet

a rendek az újbóli letelepedéshez visszaigényelhettek volna. A későbbiek során a felvilágosodás, valamint a jozefinizmus okozta válságperiódus erre nem is adott lehetőséget. A 19. században megjelenő női szerzetesrendek pedig azért nem választották Zalát, mert az egyházmegye ezen részén nem élt jelentősebb német lakosság, amely úgy tűnik, a nővérek megtelepedéshez kiemelt szempont volt. Erre az okra vezethető vissza, hogy a dualizmus idején csak egy szerzetesrend, az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek vállaltak feladatot vármegyében, amikor 1909-ben elfoglalták a nekik kialakított folyosón celláikat a zalaegerszegi kórházban.

A szerzetesrendek sokféle módon bekapcsolódtak a szombathelyi egyházmegye társadalmi életébe. Az általuk végzett oktató, szociális és pasztorációs munka, illetve a rendházakban felhalmozott szellemi tőke nagyban hozzájárult a katolikus társadalom fejlődéséhez. Működési területük és a számos külföldi – elsősorban német – szerzetes és apáca tevékenységének köszönhetően az egyház könnyebben tudott nyitni a nemzetiségek felé is. Mindemellert sokan közülük aktívan részt vettek a politikai katolicizmus életében. Ahol a püspökségben nem találunk szerzetesi kolostort, rendházat, ott tevékenységük hiánya korszakunk végére látványossá nőtt. Az egyházmegye zalai részének a korban tapasztalható passzív katolicizmusa részben a szerzetesrendek hiányára vezethető vissza.

VIII. A katolikus sajtó a szombathelyi egyházmegyében

A magyar katolikus sajtó helyzete a 19. század második felében

A magyar katolikus sajtó és lapkiadás sokáig nem kívánt politikai üzeneteket megfogalmazni, jóllehet a szabadelvű kormányzat több olyan intézkedést fogantatosított, amely közvetve, vagy közvetlenül hátrányosan érintette az egyházat. Mégis, mivel a püspöki karban több liberális katolikus főpap is működött, az eszmei viták nem kerültek a lapok hasábjaira, ezért azok elsősorban egyházi és irodalmi lapként működtek.

A katolikus sajtó története csak a reformkorban vette kezdetét. 1838-ban jött létre Pesten a Magyar Szion című folyóirat, amely azonban két év múlva meg is szűnt, azonban 1842-ig Sion címmel még megjelent.⁵⁰⁵ 1841-ben indult el a *Religio és Nevelés*, amelynek szerkesztője a szombathelyi egyházmegyés pap, a budapesti egyetem hitszónoka, a későbbi nagyváradi püspök, Szaniszló Ferenc lett.⁵⁰⁶

1860-ban hozta létre Lonkay Antal piarista tanár *Az Idők Tanúja* című lapot, amely nyolc évnyi működés után egyesülve a Pesti Hírnökkel a későbbiekben Magyar Állam néven jelent meg.

Az 1848-ban megalapított Szent István Társulat hosszú stagnálás után 1869-től kezdődően jelentősen befolyásolta a katolikus lap- és könyvkiadást. 1887-ben szerveződött a társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, amely 1888-tól kezdve megjelentette a *Katolikus Szemlét*, amely a művelt katolikusok olvasótáborát célozta meg.⁵⁰⁷ 1903-tól kiadó alelnöke a kor nagy szónoka, Giesswein Sándor lett.

A *Katolikus Szemle* mellett 1870-től Esztergomban adták ki az *Új Magyar Sion* című irodalmi folyóiratot, amelynek elődje az 1863-tól megjelenő *Magyar Sion*, még elsősorban a történettudománnyal foglalkozott. A lap életébe egyre jobban belefolyt, az esztergomi szemináriumban oktató Prohászka Ottokár, aki az 1887-től a *Magyar Sion* elnevezéshez visszatérő folyóirat egyik szerkesztője lett. A lap programadó vezércikkében Prohászka saját célját fogalmazta meg: élő katolikus szellemiséget kell önteni az egyházba, és ezen keresztül a magyar társadalomba.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ HEGEDŰS 2007. 22. A *Magyar Szion*t nem tekinthetjük a Knauz Nándor-féle *Magyar Sion* jogelődjének. Míg ugyanis előbbi hírlapként, utóbbi tudományos folyóiratként lapként definiálta magát. Sem a lap kiadási helye (Pest–Esztergom) illetve a lap tulajdonosának személye (Gyarmathy János–Knauz Nándor) nem utal jogfolytonosságra.

⁵⁰⁶ MAGYAR KATOLIKUS 2006. 549.

⁵⁰⁷ MÉSZÁROS 1998. 65.

⁵⁰⁸ GERGELY 1977. 15.

1893-ban Bubits Zsigmond kassai püspök, az antiklerikális sajtó támadásai miatt, javasolta a magyar katolikus püspöki karnak egy versenyképes katolikus lap megindítását. A memorandum hatására egyre-másra jelentek meg napi, heti, illetve félheti lapok.

Ezek közül a sajtótermékek közül Prohászka Ottokáré az egyik legismertebb. Prohászka, aki az 1896-os választásokon megbukott, még ugyanezen évben *Esztergom* címmel lapot indított, amelynek egészen 1905-ig kiadójaként és munkatársaként működött. A katolikus konzervatív irányvonalat országos viszonylatban a *Magyar Állam*, illetve az *Alkotmány* képviselte. Az előbbi lap elődjét, 1860-ban hozta létre Lonkay Antal piarista tanár *Az Idők Tanúja* néven, amely nyolcévnyi működést követően a *Pesti Hírnökkel* történt egyesülés után a *Magyar Állam* nevet vette fel. Később az *Alkotmánynak*, a Néppárt lapjának, 1896. évi megalapítása után e két sajtóorgánium hegemon helyzetet élvezett az országos terjesztésű katolikus újságok piacán, s ezt csak némileg befolyásolta 1902-től a szélesebb közönséget megcélzó *Új Lap* megjelenése.

A katolikus sajtó a társadalmi életben is igyekezett pozícióját kiépíteni. 1898-ban Országos Pázmány Egyesület néven a katolikus újságírók számára érdekvédelmi és továbbképzési fórum jött létre, majd 1907-ben megalakult a Katolikus Sajtóegyesület, amely kettős célt tűzött ki maga elé: a katolikus sajtó anyagi támogatását, illetve olvasóközönség toborzását, a katolikus sajtó népszerűsítését. Ennek érdekében országos hálózat kialakítását tervezték, ez a folyamat azonban elakadt.⁵⁰⁹ Mindezek ellenére a szombathelyi fiókszervezet megalakult, s működését is kielégítőnek jellemezhetjük. Az egyesület céljaként az egyre nagyobb számban megjelenő katolikus orgánumok erkölcsi – de elsősorban – anyagi támogatását tűzte ki maga elé.

Az ehhez szükséges anyagi erőt elsősorban az úgynevezett „sajtóvasárnapi gyűjtések” biztosították. Minden egyházmegye kijelölt egy vasárnapot, amikor a plébánosoknak az ordinárius elrendelte, hogy a szószékről elhangzó prédikációknak a katolikus sajtó fontosságát kell hangsúlyozniuk, illetve a perselyadományokat a katolikus sajtó céljára felajánlaniuk. Az egyesület bevételei emellett a katolikus főpapoktól, a tagsági díjából, illetve a gazdasági szereplők önkéntes adományaiból tevődött össze.⁵¹⁰

Az eredetileg hitbuzgalmi célokkal megalakult, a jezsuiták felügyelete alá tartozó Mária kongregációkat is a katolikus sajtó népszerűsítésére használták fel. A tagok az országos

⁵⁰⁹ KLESTENITZ 2013. 80.

⁵¹⁰ KLESTENITZ 2013. 83.

szervezet lapjának a *Mária Kongregációnak* – 1910-től Bangha Béla szerkesztésében – segítségével módszereket, ötleteket kaptak feladatuk végzéséhez.⁵¹¹

1910-ben a fővárosban két, vidéken kilenc katolikus politikai újságot adtak ki. Ezeken kívül működött még két német, két szlovák, és egy délszláv nyelvű lap, valamint 26 irodalmi és hitbuzgalmi, 17 tudományos és négy ifjúsági folyóirat.⁵¹²

E lapok azonban csak kis példányszámban jelentek meg, s olvasótáboruk sem bírt nagy létszámmal, mivel a különböző folyóiratokat ugyanaz a réteg olvasta. A katolikus újságoknak és folyóiratoknak – Dersi Tamás kimutatása szerint – a századfordulón összességében mintegy 40 000 előfizetője lehetett. A szerző feltételezi, hogy a lapok olvasótáborára ennél csekélyebb, mintegy 8-10 000 fő körül mozoghatott, ugyanis egy előfizető általában 3-4 lapot is járatott. Dersi feltételezése viszont figyelmen kívül hagyta, hogy az előfizetők között nagy számban találhatók plébániák, egyletek, hitbuzgalmi társulatok, amely mint közösségek fizettek elő akár több katolikus lapra is. Ezt tudva a 8–10 000 fős olvasótábort alulbecsültnek vélhetjük, de ezzel együtt is azonosulnunk kell Dersi megállapításával, miszerint egy csaknem húszmilliós országban ez az előfizetői szám mégis kevésnek tekinthető.⁵¹³ A katolikus sajtótermékek mindent egybe vetve, sem minőségükben, sem pedig az előfizetőik számát tekintve, nem tudták felvenni a versenyt konkurensaikkal.

A szombathelyi egyházmegye lapot indít

A korabeli információ-áramlás viszonyai, azok megyei – de inkább a megyeszékhelyre összpontosító – jellege, a fizetőképes kereslet városközpontúsága és a politikai berendezkedés miatt a szombathelyi egyházmegyének a dualizmus idején nem lehetett célja, hogy az egész egyházmegyére kiterjedő politikai lapot hozzon létre.

Zala vármegye területének szombathelyi egyházmegyére eső részének megszólításáról ezért gyakorlatilag a püspökség lemondott. Erre a 20. században akkor támadt majd esélye, amikor a zurnaliszta habitussal is megáldott Pehm József került Zalaegerszegre, aki képesnek mutatkozott arra, hogy 1918-tól egymaga szerkessze, s kiadja a katolikus *Zalamegyei Újságot*.

Vas vármegye Szombathely-központúság miatt – bár próbált nyitni a megye egész területe felé – a megjelenő katolikus lapnak elsősorban a megyeszékhely konkurenciájával kellett számolnia.

⁵¹¹ KLESTENITZ 2013. 100.

⁵¹² SZÁNTÓ 1984. 506.

⁵¹³ DERSI 1973. 13.

Szombathely első hosszabb életű, politikai kérdéseket is felvető nyomdai termékének a *Vas Megyei Lapokat* tekinthetjük, amely több egyesület közlönyeként jelent meg. Az újság 1882-ben politikai színezetet öltött magára, miután a Szabadelvű Párt átvette a lapot. Ez később egyesült az 1889 óta megjelenő, magát független lapként definiáló Vasvármegyével. Függetlenségét 1896-ban adta fel végleg, amikor a megyében a legerősebb politikai erőnek számító Szabadelvű Párt szolgálataiba lépett. 1905-ben az újságot felvásárolta Lingauer Albin, aki technikai és zurnalisztikai újításainak köszönhetően hamarosan nagy haszonra tett szert, működésének köszönhetően a lap példányszáma elérte a 18 000 példányt⁵¹⁴

Magyar-német nyelven vegyes tartalommal, független politikai beállítódással jelent meg 1872-től a *Vasmegyei Hirdető-Eisenburger Comitats-Anzeiger*. 1877-ben a lap felvette a *Vasmegyei Közlöny* nevet, 1888-ban azonban, nem bírva az egyre erősödő konkurencia harcát, megszűnt.

A magát polgári napilapként jellemző *Szombathelyi Friss Újság* majdnem 20 évig, 1901-től 1919-ig működött. Hasábjain teret adott a munkásság szervezkedéseinek, s a jelentősebb társadalmi mozgalmaknak is. Változó politikai platformmal és kiadóval rendelkezett működése folyamán a *Vasmegyei Hírlap*, amely 1919. március 24-től a *Vasi Vörös Hírlap* néven a Tanácsköztársaság egyik hivatalos megyei lapja lett. A Függetlenségi és 48-as Párt lapjaként indult a *Vasmegyei Független Hírlap* 1905-ben. A politikai nézeteit gyakran változtató lap 1918-ban Lingauer Albin kezébe került.

A megyében egyre erősödő szociáldemokratákat 1902 októberétől a *Munkáslap*, majd 1906-tól a *Testvériség* szolgálta.⁵¹⁵

A Szombathelyi Ujság megindítása az 1894:31, valamint az 1894:33 és 1894:34-es úgynevezett egyházpolitikai törvények elfogadása után kialakult politikai helyzetre, illetve a megyei szabadelvű és független lapjainak folyamatos támadásaira vezethető vissza. Az első számában megjelent „Előfizetési felhívás” című cikkben fogalmazták meg a lap hitvallását. „A társadalom minden rétegében vágyódnak egy lap után, mely minden jogos kívánságnak, mindenki iránti méltányosságnak, s így a jogos katolikus kívánságoknak is képviselője legyen, mely nyíltan és minden ingadozás nélkül szálljon síkra a kat[olikus] érdekek képviseletében is. [...] A társadalom szükségleteit, bajait folytonosan éber figyelemmel fogjuk kísélni, s iparkodni fogunk az eszközöket megjelölni, melyekkel bajokon segítve lesz. Azok után, amiket mondottunk, kell-e hangsúlyoznunk egyházunkhoz való hűségünket, fel kell-e említenünk, hogy az úgynevezett egyházpolitikai törvények megváltoztatásán fogunk

⁵¹⁴ KUNTÁR 1968. 112.

⁵¹⁵ KUNTÁR 1968. 113.

munkálkodni? De úgy hisszük hazánk iránti szeretetünket és királyunk iránti hűségünket s odaadó tiszteletünket sem kell bizonygatnunk. Ezzel bizonyára nem ellenkezik az, ha a felelős k[irályi] kormány álláspontját több tekintetben nem tesszük magunkévá.

Hazaszeretetünkben folyik magyarságunk is. Magyarok vagyunk szívvel lélekkel: magyar lesz lapunk minden ízében, a magyarság érdekében fog küzdeni mindig. De minden magyarságunk mellett sem tagadjuk meg köztünk élő, más nyelvet beszélő honfitársainkat sem. Hisz egyek ők velünk a terhek viselésében, a haza szeretetében.

Első sorban tehát városunk és megyénk eseményeit, viszonyait fogjuk figyelemmel kísélni, városunk és megyénk virágzásán és haladásán fogunk tőlünk telhetően munkálkodni.”⁵¹⁶

A lap indulásakor határozottan a Néppárt programját tette magáévá, s ebben még akkor sem történt számottevő változás, amikor 1901-től egy, mondhatni teljesen apolitikus magatartást felvevő, pozícióját erős kormányzati hátszéllel megszerző püspök, István Vilmos került az egyházmegye élére. A püspök kormányzati éveinek első felétől kezdve a *Szombathelyi Ujság* hasábjain egyre nagyobb teret kapott a keresztény szociális mozgalom, illetve a főpásztor által kiemelten kezelt nőkérdés is.

Az egyházmegye nyomdájának és az újságjának megalapítása teljesen egyidejűleg történt. Hidasy Kornél püspök még az egyházpolitikai törvények elfogadása előtt kikérte káptalanja véleményét egy helyi katolikus lap megalapításával kapcsolatosan: „Több oldalról nyilvánult az óhaj, hogy a jó Isten segítségével megalakult Vasvármegyei r[ómai] Kath[olikus] Kör érdekében igen kívánatos sőt szükséges is volna egy hetilapnak létesítése, ennek könnyebb eszközlése végett pedig célszerűnek mutatkoznék az özvegy Seiler Henrikné ⁵¹⁷ nyomdájának megvásárlása, minthogy azonban a megvételi összegnek lefizetésére ez idő szerint pénzkészlettel nem rendelkezünk, az is szóba került, hogy a nyomdát az egyházmegyei alaptól⁵¹⁸ vegyük meg és így az egyházmegyei alap tulajdona legyen.”⁵¹⁹

Ugyanezen levelében Hidasy a káptalantól a következő kérdések megválaszolását várta el: Megvásárolják-e a Seiler-féle nyomdát, avagy az egyházmegyei alap számára beruházzanak egy új nyomdába, amelynek így felügyeleti joga a káptalané lenne? Hol

⁵¹⁶ Előfizetési felhívás. Szombathelyi Ujság, 1895. január. 1. 1.

⁵¹⁷ Seiler Henrik nyomdáját 1872-ben alapította, Szombathelyen másodikként. Az alapító 1883-as halála után fiai voltak a nyomda tulajdonosai. Lásd ehhez: KUNTÁR 1957. 21.

⁵¹⁸ Az egyházmegyei alapot Böle András püspök hozta létre 1826-ban azzal a céllal, hogy az egyházmegye beruházásait az itt felhalmozódó összegből tudja finanszírozni. GÉFIN 1929 360-361.

⁵¹⁹ SzEL, AC 2306/1894.

helyezzék el a létesítendő új nyomdát? Miből fedezzék a nyomda költségeit? Miképpen lehetne ellenőrizni a létesítendő új nyomdát?⁵²⁰

A káptalan a püspök átiratának megvizsgálására bizottságot szervezett, amelynek feladatául tűzte ki a vállalkozás kockázatainak elemzését, s feltett kérdések megválaszolását. A bizottság tagjának Stegmüller Károly kanonokot, Eredics Ferenc ügyvédet, királyi tanácsost, valamint Gaál Sándor szentszéki jegyzőt jelölte ki.

Az ügy megtárgyalására az 1894. október 24-ére összehívott káptalani gyűlésen került sor. Az ekkor felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a kanonokok kezdetben egy részvénytársaság megalapításán gondolkodtak, ám mivel ennek kivitelezése meglehetősen hosszú folyamat lett volna, e gondolatot elvetették. Végül úgy döntöttek, hogy a nyomda alapításához szükséges 13 000 forintnyi összeget a 73 000 forinttal rendelkező egyházmegyei pénzalapból vegyék ki, s így az alapítandó nyomda, valamint az újság ennek a tulajdona legyen. A létrehozott gazdasági társaság felügyeleti jogához a káptalan ragaszkodott, erre egy kanonokot, vagy egy karkáplánt kívántak megbízni.

A nyomda elhelyezését a Katolikus Kör földszinti helységeiben gondolták megoldani, évi 100 Ft bérleti díj fejében. A kezdetekkor a lapot, a négy hónappal korábban megalakult Katolikus Kör szócsöveként képzelték el. Feltételezhetően erre utalt a következő jegyzőkönyvi bejegyzés: „A káptalan a nyomda beszerzését nem üzleti kérdésnek, hanem egy kat[olikus] lap megindíthatása elengedhetetlen feltételének tekintvén szinte osztja a hármas bizottságnak erre irányuló helyes nézetét és meg van győződve, hogy a Kat[olikus] Kör is igazán csak akkor működhetik üdvösen, ha egy lappal rendelkezhetünk, melynek segítségével működésének hatását minél tágasabb kiterjedésben és minél nagyobb arányokban érvényesítheti, sőt hiszi a káptalan, hogy ezen intézkedés még a Kat[olikus] Körnek a reá nehezedő anyagi terhek viselésében is előnyére válik.”⁵²¹

A *Szombathelyi Ujság* jogi helyzetét a következőképpen lehet felvázolni: a lapot az Egyházmegyei Nyomda birtokolta, minden avval kapcsolatos jogi felelősség is őt terhelte. A nyomda viszont az egyházmegyei alap tulajdonát képezte, amely felett a káptalan örködött.

A nyomdászok bérezését a nyomda bevételéből tervezték fedezni. Ennek vezetője – korszakunkban végig – Kaiser István lett. A lap főszerkesztőjének fizetését 800 Ft-ban határozták meg, lakást biztosítottak a számára, valamint étkezést a szeminárium konyháján.

⁵²⁰ SzEL, VSzSZKL 48. Fasc. 2. doboz 1894-1897.

⁵²¹ SzEL, VSzSZKL I/1 2. doboz .A Vasvár-Szombathely Székeskáptalan határozatainak jegyzőkönyve 1855-1904 425.

A főszerkesztő mellett tervezték egy felelős főszerkesztő alkalmazását is, az ő bérezésére azonban már nem tértek ki. A lapot négy Ft-ért kívánták árulni, fél áron adták volna viszont a tanítóknak, a káplánoknak, valamint a községeknek is.⁵²²

Hírlapi tudósításokból tudjuk, a káptalan végül nem a Seiler-féle nyomda megvásárlása mellett döntött, mivel a tárgyalások Seiler Henrik feleségével zsákutcába jutottak. Így új nyomdagépekkel, a régi gimnáziumi épületben lett kinyomtatva az 1895. január 1-jén megjelent *Szombathelyi Ujság*.⁵²³

A lap működése

A *Szombathelyi Ujság* felügyeleti joga anyagiak tekintetében a káptalant illette. Mind a nyomdász, mind pedig a főszerkesztő éves elszámolását a káptalannak nyújtották be. Ezek az elszámolások 1902-től állnak rendelkezésünkre.⁵²⁴ A lap főszerkesztőjét azonban a püspök nevezte ki, s adott esetben ő is mentette fel.

Az újság első főszerkesztője Honti Béla lett, aki 1895. január 1-jétől augusztusig töltötte be ezt a posztot. Betegsége miatt ekkor megvált tisztségétől, s kivett félév szabadságot, ezt követően azonban a szeminárium lelki igazgatójának nevezték ki, így 1895 augusztusától Gruber János ügyvéd szerkesztette a lapot. Grubernek viszont valószínűleg anyagi problémái akadtak a püspökkel, így 1896 novemberében távozott az újság éléről. 1896 novemberétől 1905. január 1-jéig Császár József, aztán egy hétig Tauber Sándor neve alatt jelent meg a lap. Őt Pintér József követte egészen 1912 szeptemberéig, ekkor őt a püspök – Honti helyére – a szeminárium lelki vezetőjének nevezte ki. Pintér József lelkes keresztényszocialista meggyőződésű pap hírében állt, belépett az 1903-ban megalakult Szombathelyi Keresztényszocialista Munkás Egyesületbe, sőt egy időben ennek igazgatóhelyetteseként is dolgozott. Sokat betegeskedett. Már 1905-ben három hónap betegszabadságra ment, s később pedig éppen egészségügyi problémái miatt vált meg a főszerkesztői poszttól. Helyét Csemesz János vette át 1912 szeptemberétől 1913 márciusáig. Ezután egy világi személy, Csizmadia László lett a lap főszerkesztője, 1913-tól 1918. december 28-ig. Csizmadiát Pintér Lajos, egy jogász váltotta fel. Pintér egészen március 21-ig végezhetette munkáját, ekkor hat napra újra Csizmadia lett a szerkesztő, valószínűleg azért, mert a tanácsköztársaság idején megalakult direktórium megbízhatónak vélte. Csizmadia

⁵²² SzEL, VSzSZKL I/1 2. doboz A Vasvár-Szombathely Székeskáptalan határozatainak jegyzőkönyve 1855-1904. 425.

⁵²³ Új könyvnyomda Szombathelyen. Vas megyei Lapok, 1894. december 2. 3.; *Krajevsky Gizella-Takács Miklós*: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1777-1963. Szombathely, 1964. (továbbiakban: *Krajevsky-Takács*, 1964.) 51.p.

⁵²⁴ SzEL, VSzSZKL A Vasvár-Szombathely Székeskáptalan határozatainak jegyzőkönyve 1855-1904. 425.

viselkedése ebben az időszakban különösen is érdekes. 1919-ben a lapot kiadó nyomdát megvette a Martineum Könyvkiadó Részvénytársaság, amit a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár alapított. Csizmadia a vásárlás után távozott a laptól. Saját bevallása szerint ezt önként tette, s jó viszonyban maradt a megyéspüspökkel.⁵²⁵ Még 1919-ben csatlakozott a Keresztény Szocialista Párthoz is. Miután a lapot államosították, 1919. március 21-én újra ő lett annak főszerkesztője. Sőt, március 22-én belépett a Szombathelyi Hivatásos Újságírók Szabad Szakszervezetébe is.⁵²⁶ Ezeket az addigi életével teljesen ellentétes lépéseket minden bizonnyal a megfélemlítés, vagy fenyegetés hatására cselekedhette.

A lap éves költségvetése elérte a 7-8000 koronát.⁵²⁷ Az újság gazdálkodása a beszámolók alapján kiegyensúlyozottnak mondható, a bevételek általában összhangban álltak a kiadásokkal. A *Szombathelyi Ujság* ezt az egyensúlyt egyedül a kintlévőségekből származó hiány veszélyeztette. Ez a hiány az előfizetőket tekintve felmehetett akár 700 koronáig is. A hirdetésekben származó kintlévőség még ennél is magasabb tételt jelentett. 1902-ben ez az összeg elérte a 3300 koronát, de átlagosan is 1200-1500 korona körül mozgott. Az összességében 2000 korona körüli kintlévőség a 8000 korona átlagos költségvetésű lapnál bizony nagy összegnek számított.⁵²⁸

Ha elfogadjuk a lapban közölt hírt, miszerint 1896-ra az előfizetőik száma elérte a 8000 főt, akkor a fenti számokat meglehetősen kétkedve kell fogadnunk, ha ugyanis, mindenki csak féláron vásárolta a lapot, bevételeknek akkor is el kellett volna érnie a 16 000 koronát.⁵²⁹

A *Szombathelyi Ujság* főállásban általában 3-4 főt alkalmazott. Összehasonlításképpen, ekkoriban egy átlagos budapesti lapnál 15 fő dolgozott, s közülük ketten ráadásul korrektorokként, amely funkció elkelt (volna) az egyházmegyei lapnál is.

1911-ben dr. Tauber Sándor vezérletével egy papokból álló társaság kérvényt nyújtott be a székeskáptalanhoz, hogy az akkor még hetilapként működő *Szombathelyi Ujság*ot

⁵²⁵ Változtassunk taktikát című cikkünkhöz az alábbi levelet vettük át. Testvériség, 1919. február 27. 1.

⁵²⁶ A Szombathelyi Újságírók a forradalom mellett. Szombathelyi Ujság, 1919. március 23. 2.

⁵²⁷ A Szombathelyi Újság költségvetéséből néhány adat: 1903-ban a főszerkesztő tiszteletdíjként 1200 koronát vihetett haza, Nagy József szerkesztő 400, az egyéb kisegítők, bedolgozók összesen 275 korona 40 krajcárt kaptak. 1906-ban a lapnál dolgozott, mint segédszerkesztő Újváry Ede, későbbi szombathelyi polgármester is. Ő is 400 koronát kapott évente. A munkatársak közé tartozott, bár az elszámolásokban nem sorolták a közvetlen munkatársak közé, Janszó József újságkihordó, aki 120 koronáért végezte munkáját. A lap által foglalkoztatott alkalmi szerzők, 10, 20 esetleg 60 koronát kaphattak egy-egy cikk megírásáért. Ennek megfelelően a személyi kifizetések úgy 1900-2000 korona körül mozogtak. Persze ehhez még hozzájött a főszerkesztő lakbére, valamint étkezési járandósága. Mindenféle vegyes kiadásra (postabélyeg, telefondíj, újévi ajándék stb.) a lap 650-750 korona körül fizetett évente, újságbélyegre pedig 590 koronát. A nagy költségnak a nyomda díja mutatkozott, ez 4-5000 korona körül mozgott évente.

⁵²⁸ SzEL, VSzSzkL, Szombathelyi Ujság.

⁵²⁹ Előfizetőinkhez. Szombathelyi Ujság 1896. január 5. 1.

alakítsák napilappá. A kérvényt Tauberén kívül aláírta még dr. Eröss József, dr. Boda János, dr. Rogács Ferenc, Pintér József, Gyuk Pál, Varga János, Eberhard István, Magyar János, Rozmann József. Levelükben a társaság tagjai hivatkoztak arra, hogy az átalakítás az addigra már elhalálozott István Vilmos püspöknek is szándékában állt, ám korai halála miatt tervét már nem tudta megvalósítani.⁵³⁰ Viszont ilyen nagy horderejű döntéshez a káptalannak, püspöki bejegyzés nélkül nem állt módjában.⁵³¹

1913-ban viszont már nem ütközött akadályba, hogy Mikes János püspök a *Szombathelyi Ujság*ot napilappá fejleszthesse. Miután azonban ezt megtette, a püspöknek a megnövekedett kiadások miatt a Katolikus Sajtóbizottsághoz kellett fordulnia. 1913. március 1-i levelében a következőkre hivatkozva kért támogatást: „A *Szombathelyi Ujság* c[ímű] hetilap, amely két évtizeden át szolgálta a ker[esztény] politika és társadalom ügyét, március 1-én napilappá alakult. Ez a lap törhetetlen eltökéltségével és előkelő színvonalával nagy tekintélyt vívott ki magának, mindamellett a megváltozott viszonyok közt oly rohamos fejlődésű helyen, ahol négy keresztényellenes napilap foglalja le a sajtót, a legjobb törekvések sem tudták már az igényeket kielégíteni. Áthatva annak élénk tudatától, hogy ezen igények kielégítésével nagyfontosságú hitéleti és kulturális érdekeknek tesztek szolgálatot, nem kíméltem semmiféle anyagi áldozatot, hogy a messzi vidéket felölelő hetilapot átalakítsam napilappá.”⁵³²

Az immár napilapként működő *Szombathelyi Ujság* mellett, 1913-ban Mikes egy újabb lapot alapított, a *Szombathelyi Kis Ujság*ot, amelynek kiadása aztán további terheket rótt a püspökségre. A két egyházmegyei lapnak deficitje 1914-ben 12 000 koronára rúgott. Igaz, ebből a Katolikus Sajtóegyesület 6000 koronát fedezett. A támogatás fejében viszont több kikötést is eszközölt. E kikötések közé tartozott, hogy ha a lap felfogása olyan fordulatot vesz, amely a katolikus hittel ellentétes, a segílyt megvonják. Keresztényellenes lapot, folyóiratot, könyvet nem reklámozhattak, illetve a támogatott lapok minden számukban kötelezték magukat egy tetszőleges nagyságú hirdetést közzétenni a Katolikus Sajtóegyesületről, vagy pedig egy katolikus lapról, folyóiratról.⁵³³

Miután az újság napilap lett, terjedelme nyolc oldalra csökkent, éves előfizetési díja pedig 27 koronára nőtt. A fejlődés érdekében szükségesnek látszott, hogy a püspök az egyházmegyei nyomdát felfejlessze, hogy a megnövekedett igényeket a nyomda teljesíteni

⁵³⁰ SzEL, AC 1109/1911

⁵³¹ SzEL, VSzSzkL, Káptalani Jegyzőkönyv 1911. év 39. bejegyzés

⁵³² SzEL, AC 1913/2603.

⁵³³ SzEL, AC 1915/1415.

tudja. Az egyházmegyei alapból e célra 25 000 koronát, a nyomda pedig 7303 koronányit áldozott.⁵³⁴

A Szombathelyi Ujság szemlélete

A *Szombathelyi Ujság* megalapításakor mind a püspök, mind pedig a káptalan célja egyértelműen abban állt, hogy a katolikus egyház mindenkori politikai álláspontját megismertesse a Vas megyei közvéleménnyel, illetve, hogy a helyi szabadelvű sajtó közvélemény-formáló erejét egy konkurens keresztény sajtótermékkel mérsékelje. 1895-ben az egyház érdekeinek és tanításának legfőbb szószólójának a Néppárt tűnt. De amíg az egyház és annak tanítása állandó maradt, a változó társadalmi és politikai viszonyok az újság politikai álláspontjának módosítását követelték meg. Így a lap a kezdeti néppárti elkötelezettséget követően a keresztény munkásegyletekkel szimpatizált. Majd, miután a ezek – túllépve az érdekvédelem területén – politikai babérokra is törtek, az újság határozott ellenvéleményt fogalmazott meg velük szemben. Ezért a keresztény szociális mozgalom helyét a lapban az 1908-as évtől a Katolikus Népszövetség szerveződése és megmozdulásai vették át, s ezzel egyidejűleg a lap egyre kritikusabban lépett fel a különböző politikai jellegű keresztényszocialista kezdeményezések ellen, ezt a területet a Néppárt számára tartva fenn. 1919-től viszont újból a keresztény szociális párt mellé állt, belátva, hogy a forradalomnak egyedüli ellenpólusa csakis ez a mozgalom lehet.

A lap különböző katolikus hitbuzgalmi, művelődési és karitatív egyesületek életébe is bepillantást engedett, folyamatos társadalmi aktivitásra buzdítva a hívő embereket. Kiemelt figyelemmel kezelte az oktatás és az ifjúság helyzetének kérdését. Vas megyében itt tudósítottak először az akkor szárnyait bontogató cserkész mozgalomról is.⁵³⁵

A Néppárt programjával párhuzamosan folyamatosan terítéken tartotta a gazdasági antiszemitizmus gondolatát, támogatva keresztény fogyasztási szövetkezetek alapítását és támadva a zsidó kereskedők térnyerését. 1903 után a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták összecsapásainak kommentálásakor ez a hangnem megerősödött. Így célkeresztbe állította a zsidó kocsmáros, aki pancsolt bort mért a zanati fiatalok számára,⁵³⁶ illetve a Sárvár és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet éves közgyűléséről szóló beszámoló számon kérte, vajon a keresztény üzlet miért nem kaphatta meg ugyanazon feltételekkel a dohányárusítás jogát, szemben a zsidó kereskedő boltjával?⁵³⁷

⁵³⁴ SzEL, AC 1915/1415.

⁵³⁵ A magyar diákcserekszet ügye. Szombathelyi Ujság, 1913. szept. 11. 6.

⁵³⁶ A Szanathi syloch. Szombathelyi Ujság, 1895. szeptember 22. 8.

⁵³⁷ A Sárvár és vidéke keresztény fogyasztási szövetkezet évi közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1898. február 27. 3.

Gyakran liberális, esetenként néha egyházellenes hangot megütő szabadkőműves mozgalom szombathelyi megjelenése a lap hasábjain nagy ellenállásba ütközött. A szombathelyi páholy az Ébredés nevet viselte.⁵³⁸ Vélt vagy valós egyházellenes lépéseit követően a *Szombathelyi Ujság* több cikksorozatot is indított a szabadkőművesség ellen.

A politikai kérdések mellett a lap igen komoly figyelmet szentelt az egyházmegye történetének feldolgozására és bemutatására. Megjegyzendő itt, hogy Köberl János ennek a lapnak a hasábjain közölte le Szily János életrajzát, valamint a Székesegyház építésének történetét.⁵³⁹

A rövid életű kistestvér: A *Szombathelyi Kis Ujság*

A főként néppárti kötődésű és felfogású *Szombathelyi Ujság* mellett Mikes János megyéspüspök alapított egy keresztényszocialista, elsősorban munkások számára készült lapot, a *Szombathelyi Kis Ujság*ot is. Ezt alapvetően utcai árusításra szánták és elsősorban munkásosztály körében kívánták terjeszteni.⁵⁴⁰ A *Szombathelyi Kis Ujság* kisebb oldalszámmal, mindössze négy oldallal, egyszerűbb nyelvezettel, szellősebb szedéssel jelent meg, így egy példány mindössze két fillérbe került. A kiadás kezdeti szakaszában többször jelentettek meg benne képeket, elsősorban a lap népszerűsítése céljából. Napilapként adták ki, hasonlóan az 1913 utáni *Szombathelyi Ujság*hoz, de a *Kis Ujság* délutánonként jelent meg.

A kiadó természetesen az új lap esetében is az egyházmegyei könyvnyomda lett, szerkesztősége is megegyezett a *Szombathelyi Ujság*ével.

A lap vezércikke általában valamely országos vagy helyi esemény bemutatásáról, esetleg egy szociális kérdés elemzéséről szólt. Többször közölt folytatásos regényt is, hogy ezzel is olvasmányosabbá, élvezhetőbbé váljon. Nem sok rovattal rendelkezett; a vezércikken kívül csak a rövid híreket, s a nem elhanyagolható *Szociáldemokraták* rovatot kell megjegyeznünk.

Az újság markáns keresztényszocialista jelleggel bírt. Gyakrabban foglalkozott szociális problémákkal, általában az új katolikus ideológusok – Prohászka, Giesswein – eszmeiségét követve. Igyekezett orvosolni a társadalmi feszültségeket, megpróbálta felhívni a figyelmet a paraszti társadalom és a városba beköltözők élethelyzetére. 1913-ban például

⁵³⁸ Az Ébredés Páholyt 1902-ben alakult, a Zrínyi Ilona utcában volt a székhelye. Tagja volt többek között: Huszár Pál, Lingauer Albin, Ernuszt József Himschrott Ottó. Szombathelyi Szabadkőművesség multja és jelene. Szombathelyi Ujság, 1914. június. 21. 1.

⁵³⁹ Köberl János hagyatékát ma az Egyházmegyei Könyvtárban őrzik, ős XXIV. D2, D10, D9, D8, D13, D6, D1, D5, jelzetek alatt.

⁵⁴⁰ SzEL, AC 1913/2603.

ilyen és ehhez hasonló vezércikkkel jelent meg az újság: *Falusi lányok a városban*,⁵⁴¹ *Miért pang a kisipar?*,⁵⁴² illetve *Népkonyhát kérünk!*,⁵⁴³ *Az ígéret földjéről*,⁵⁴⁴ *Gazdasági szakoktatást!*⁵⁴⁵

Láthatóan a rosszabb anyagi helyzetben lévő társadalmi réteghez szóltak a cikkek, amelyek nem mentesültek a demagógiától sem. A *Kis Újság* minden tekintetben radikálisabb, erőteljesebb, de mindenképp felett közérthetőbb hangot ütött meg, mint a „báty”, a *Szombathelyi Ujság*.

A lap rövid ideig, 1915-ig működött. Ráadásul az utolsó évben a lap szinte teljesen a háborús hírekre fókuszálva, két oldalon jelent meg. 1915 decemberében végül egy sajtóközleményben tudatták: „*A mozgósítás és az egymásutáni behívások úgy szerkesztőségi, mint nyomdai személyzetünk nagyobb részétől megfosztott bennünket, s mint ellenzéki lap, nem részesülhettünk a felmentések kedvezményében.*”⁵⁴⁶

A lap ezt követően megszűnt. Eszmei mondanivalója a háború miatt amúgy is háttérbe szorult, így a püspökség számára fenntartása feleslegessé vált. Viszont a kezdeti szándék és akarat, amely létrehozta igen figyelemreméltó: olyan sajtóorgánumot alapítani, amely az alacsonyabb társadalmi réteget szólítja meg, és amelyet mégis a keresztény szemlélet és gondolkodás hatja át.

A megszűnés

Az I. világháború elején megszüntették a polgári teherárú szállítást, ennek következtében papírhiány lépett fel. A papír hiánya természetesen nemcsak a *Szombathelyi Ujságot* érintette, hanem a többi Vas megyei újságot is. Ezért 1914 júliusában a szombathelyi lapok megállapodtak, hogy július 31-től fogva hétköznapokon a két filléres lapok két oldalon, az előfizetéses lapok pedig négy oldalon, vasárnapokon pedig legfeljebb nyolc oldalon jelenjenek meg. A pontos és gyors tájékoztatás érdekében, valamint az oldalszámcsökkenést ellensúlyozandó, bevezették az újságkirakatok intézményét. Ilyen kirakatként működött a Legáth Testvérek fűszerüzlete az Erzsébet királyné utcában, a Martineum Könyvkereskedés kirakata a Berzsenyi Dániel utcában, Berlakovits Pál divatárú kereskedése a Horváth Boldizsár utcában, illetve a Keresztény Fogyasztási Szövetkezet üzlete a Fő téren.⁵⁴⁷

⁵⁴¹ Falusi lányok a városban. Szombathelyi Kis Újság, 1913. szeptember 21. 1.

⁵⁴² Miért pang a kisipar? Szombathelyi Kis Újság, 1913. szeptember 25. 1.

⁵⁴³ Népkonyhát kérünk! Szombathelyi Kis Újság, 1913. november 4. 1.

⁵⁴⁴ Az ígéret földjéről. Szombathelyi Kis Újság, 1913. július 31. 1.

⁵⁴⁵ Gazdasági szakoktatást! Szombathelyi Kis Újság, 1913. augusztus 24. 1.

⁵⁴⁶ Olvasóinkhoz! Szombathelyi Kis Újság, 1915. december 31. 2.

⁵⁴⁷ A közönség figyelmébe! Szombathelyi Ujság, 1914. július 31. 3. A közönség figyelmébe!

A *Szombathelyi Ujság* 1919-ben szűnt meg. Március 22-én *Kiáltvány Vas megye népeihez* főcímmel jelent meg. Ebből kiderült, hogy Dr. Obál Béla, Kovács József és Hencz Kálmán részvételével megalakult háromtagú direktórium átvette a hatalmat.⁵⁴⁸ A lapot voltaképpen államosították. A püspök valamint a káptalan anyagi támogatása nélkül a lapnak szemernyi esélye sem volt a túlélésre. S mivel Mikes ebben az időben gyakorlatilag a diktatúra foglyaként élt, ilyen jellegű támogatás nem állt módjában. A fenti okok miatt jelenhetett meg 1919. március 27-én csütörtökön az alábbi közlemény a lapban: „Olvasóinkhoz! Az utóbbi időben olyan anyagi és technikai nehézségek merültek fel, amely a *Szombathelyi Ujság* megjelentetését bizonytalanná teszik.”⁵⁴⁹

Ezek a „technikai nehézségek” olyannyira bizonytalanná tették a lap megjelentetését, hogy a következő naptól fogva a *Szombathelyi Ujságot* már ki sem adták. Így a lap jogutód nélkül megszűnt.

A lap 1919-es megszűnése nem jelentette azt, hogy az egyház sajtóorgánuma nélkül maradt. Ha nem is közvetlen módon, de a püspök komoly befolyással bírt a Vas megyei sajtóéletben. A *Szombathelyi Ujság* nagy konkurenciájának, a *Vasvármegyének* szerkesztője, Lingauer Albin⁵⁵⁰ ugyanis a frontról visszatérve liberális értékrendjétől a keresztény szociális nézetek felé fordult. Olyannyira, hogy mikor a Keresztény Szocialista Párt 1919 januárjában nagyobb szervezési kampányba fogott, felmerült Lingauer esetleges vezetői szerepe is:” Ki a Ker.[eresztény] Szoc[iális] Párt vezére? Akadnak, akik már tudják, hogy Lingauer. Mi úgy tudjuk, hogy ő mozgalmunk közkatona.”⁵⁵¹

De akárhogy is, amikor megalakult a párt, Lingauer az elsők között lépett be, és Csizmadia László szerkesztővel együtt be is választották a párt intézőbizottságába. Nem mellesleg a párt főtítkára Pintér Lajos lett, aki ekkor a *Szombathelyi Ujság* főszerkesztőjeként dolgozott.⁵⁵² Magáról Lingauerrel Mikes nyilatkozta a következőket: ”Lingauer Albin úr a Vasvármegye szerkesztő-tulajdonosa a ker.[esztény] szociális pártba belépett és lapját ennek szolgálatába állította.”⁵⁵³

Lingauer politikai színeváltozása Mikes püspök számára ekkor kedvezően alakult. Így viszont a tanácsköztársaság bukása után feleslegesnek látszott újraalapítani a *Szombathelyi Ujságot*, hisz a *Vasvármegye* elegendő teret biztosított az egyházi hírek számára, emellett pedig a szerkesztő maga is hasonló politikai nézeteket vallott, mint a püspök, mind a

⁵⁴⁸ Kiáltvány Vas megye népeihez. *Szombathelyi Ujság*, 1919. március 22. 1.

⁵⁴⁹ Olvasóinkhoz! *Szombathelyi Ujság* 1919. március 27. 2.

⁵⁵⁰ L.: BÉKÉS 2006.

⁵⁵¹ Ker. Szocializmus. *Szombathelyi Ujság* 1919. január 1. 1.

⁵⁵² A szombathelyi keresztény szociális párt megalakulása. *Szombathelyi Ujság*, 1919. január 8. 1.

⁵⁵³ Hajsza Mikes püspök ellen. *Szombathelyi Ujság*, 1919. február 18. 1.p.

keresztényszocializmust, mind pedig a legitimizmust tekintve. Ráadásul a Lingauer által kiépített média birodalommal valószínűleg egy egyházmegyei lap nem is tudott volna versenyre kelni. A *Szombathelyi Ujság* így 1919. március 27. után nem került kiadásra.

Nemzetiségi és hitbuzgalmi kiadványok

A szombathelyi egyházmegye társadalomtörténetének szempontjából kisebb jelentőséggel bír a *Szombathelyi Ujság* szerzői köre által írt és az Egyházmegyei Nyomda által nyomott 1901-től évente megjelenő Jézus Legszentebb Szíve Nagy Képes Népnaptára. Sajnos a néppárti szellemben szerkesztett kalendáriumnak teljes sorozata nem maradt ránk. A kiadvány jelentősége akkor növekedett meg, amikor az 1903-ban meginduló már korábban megemlített vend akció programja keretében az elkészült magyar nyelvű kalendárium cikkeinek nagy részét vend nyelvre is lefordították, hogy a Szent Mohor Társulat által terjesztett kiadványoknak konkurenciát támasszanak. Az így megjelenő Kalendar Srca Jezusovoga a vendek egyik legfontosabb irodalmi folyóirata lett.

Szintén a vend akció nyomán jött létre a vendeknek egy havi folyóiratuk is a már említett *Nevtepeno poprijeta Devica Marija*. Vagyis *Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása*. A havilap – hasonlóan a kalendáriumhoz – néppárti vonalat követett.

Nem az egyházmegye, hanem a domonkosok adták ki a *Rózsafüzér Királynéja* folyóiratot, amelyet a rend 1895-ben vett Zafféri Károlytól, a későbbi szaléziánus szerzetestől. Ettől kezdve a lapot a szombathelyi rendházban, domonkos szerzetes szerkesztette egészen 1904-ig, amikor a szerkesztőség Budapestre költözött.⁵⁵⁴ A folyóirat jelentősége a mögötte álló hatalmas hitbuzgalmi szervezet létében állt, ugyanis az országos lefedettséggel bíró Élő Rózsafüzér Társulat a kor legnagyobb hitbuzgalmi szervezete volt.

⁵⁵⁴ SZALAY 1938. 121.

IX. A Néppárt működése a szombathelyi püspökségben

Előzmény: a liberális katolicizmus

A szakirodalom nagy része politikai katolicizmuson azt a 19. század folyamán lezajló társadalmi és politikai folyamatot érti, amely a polgári liberális rendszerek működése során, a katolikus érdekek védelmére és képviselésére jött létre. Ez a politikailag is szervezett kereteket öltő alapvetően konzervatív, jellegéből adódóan nem közjogi alapokon nyugvó mozgalom Magyarországon az egyházpolitikai küzdelmek során bontakozott ki.⁵⁵⁵

A fentiek alapján az 1890-es évek előtt a katolikus klérus tagjai által indított általában egyéni politikai próbálkozásokat, pályafutásokat nem sorolunk a politikai katolicizmus fogalmába. A katolikus egyház papjai közül ugyanis sokan már a dualizmus első éveitől helyet követeltek maguknak a magyar politikai életben, s az sem volt ritka eset, hogy katolikus pap megmérettette magát országgyűlési választásokon.

Szabó Imre, a későbbi szombathelyi püspök, mint már említettük még felsőiskolai plébánosága idején a Felirati, majd a Deák Párt színeiben négy választáson (1861., 1865., 1867., 1869.) szerzett mandátumot. Politikai szerepvállalása, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban betöltött osztálytanácsosi pozíciója szerepet játszott püspöki kinevezésében is.⁵⁵⁶

Kuncz Adolf, a tudós premontrai tanár is megmérettette magát a politikai életben. 1884-ben meg is nyerte szombathelyi kerületet, és lett annak szabadelvű képviselője három évig.⁵⁵⁷ Az egyházmegye papjai közül Königmayer Károly Miksa szombathelyi címzetes püspök 1861-ben a Felirati Párt színeiben nyert a kőszegi választókerületben, majd 1881-ben a Szabadelvű Párt színeiben a sárvári választókerületben lett országgyűlési képviselő.⁵⁵⁸ Zalában Berger Ignác szentgyörgyvölgyi plébános 1884-től 1901-ig folyamatosan magáénak tudhatta a baksai választókerületet, ahol a Mérsékelt Ellenzék, illetve a Nemzeti Párt színeiben nyert mandátumot.⁵⁵⁹

Az általuk képviselt politikai alapelv, a liberális katolicizmus Eötvös József elhunytáig erős támogatottsággal rendelkezett a kormánypártban, ez azonban Deák Ferenc 1876-os

⁵⁵⁵ Fazekas Csaba a politikai katolicizmus fogalmakörét tágabban értelmezve, kiterjeszti azt a reformkori katolikus érdekvédelem területére is. FAZEKAS 2001. 29. Nem vitatva ennek létjogosultságát, de jelen tanulmány a fogalom alatt a szakirodalom azon irányát követi, amely a politikai katolicizmust a dualizmus korában kialakult egyházpolitikai vitához és a Néppárt megalakulásához köti.

⁵⁵⁶ FÜSSY 1929.97.

⁵⁵⁷ ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH 1886. 101.HORVÁTH-MOLNÁR 2002. 19.

⁵⁵⁸ GÉFIN 1935. A 35.

⁵⁵⁹ STURM, 1896. 204., L. MÉG: GÉFIN, 1935. 35.

halálát követően erősen elhalványodott. Ennek oka nemcsak a nagy reformnemzedék letűnésére, hanem a liberalizmus időközben bekövetkező válságára is visszavezethető.⁵⁶⁰

A liberális katolicizmus, mint ideológia az 1820-as években jött létre, s az 1830-as, 40-es években nyert széles körben teret. A főként francia, belga és olasz vezető ideológusok alaptétele abban állt, hogy a katolicizmus összeegyeztethető az emberi szabadságjogokkal – mindenekelőtt a lelkiismereti- és vallásszabadsággal – továbbá a nemzetek önrendelkezésével.

A liberális katolicizmus alapvetése eredetileg nem jelentett közeledést a liberalizmushoz, ugyanis a szabadságjogokat kezdetben nem az egyén, hanem az egyház számára követelte.⁵⁶¹ Elfogadták az egyház és az állam szétválasztására irányuló törekvéseket, abban a reményben, hogy ezáltal az egyház megszabadul az állam gyámkodásától, s megvalósul a „szabad egyház szabad államban” elv. Meggyőződésük abban állt, hogy mindez az egyház számára nem negatív, sokkal inkább pozitív hatással lesz: „megértve az idők jeleit” csatlakozik a polgári törekvésekhez, visszanyerve ezáltal a művelt rétegeket, a polgárságot, az értelmiséget s az ifjúságot.⁵⁶²

Magyarországon a liberális katolicizmus a XIX. század derekáig nem fejlődött önálló politikai ideológiává. A reformkori politikai élet katolikus vezéregyéniségei (Deák Ferenc, Eötvös József, Széchenyi István) jó katolikusok és mindemellett liberálisok voltak anélkül, hogy a kettőt kibékíthetetlennek érezték volna egymással. A magyar liberális katolikusok többsége nem kívánta az egyház és az állam teljes szétválasztását, fő céljuknak a felekezetek egyenjogúsítását, továbbá a katolikus egyház államegyház jellegének felszámolását tekintették.

Erre vonatkozóan már az 1848:20-as, a vallás dolgában címet viselő törvény már jelentős lépéseket tett, amennyiben megszüntette a katolikus egyház államegyházi jogállását, és a bevett felekezetekre nézve kimondta a teljes egyenlőséget és viszonyosságot. Erre – mintegy válaszul – a katolikus püspökök zászlójukra tűzték az autonómia ügyét. Tették ezt azzal a céllal, hogy az immáron államegyház jellegét veszített katolikus egyház az önkormányzatiság megszerzésével megvédje javait az esetleges szekularizációs törekvésekkel szemben. A szabadságharc vereségét követően az ügy okafogyottá vált, elaludt, majd 1867 után ismét napirendre került. A kérdés aktualitását ekkor az adta, hogy a dualizmus rendszerében az apostoli király főkegyúri jogát – amely például a püspökök kinevezésére is kiterjedt – a felelős minisztérium útján gyakorolta. A liberális katolikus irány egy

⁵⁶⁰ CSORBA 2007. 111.

⁵⁶¹ ERDŐDY 2006. 71.

⁵⁶² GERGELY 1998. 204.

demokratikus, többségében világiakból álló önkormányzat (autonómia) kezébe kívánta adni az egyházi javadalmak, iskolák, s intézmények ügyeinek kezelését. Ezért Eötvös József javaslatára 1869-ben összehívták a katolikus autonómia ügyével foglalkozó kongresszust. Mivel azonban mind a főpapság ellenezte addigi jogainak korlátozását, mind pedig az uralkodó főkegyúri jogainak csorbítását, a liberális katolikusok kezdeményezésének tekinthető autonómia-ügy elbukott.⁵⁶³

A magyar liberális katolikusok helyzetét nehezítette a tény, hogy a Szentszék IX. Piusz pápa 1868-ban kiadott „Non Expedit” bullája szellemében elutasította a polgári államformákat, s arra bízta híveit, hogy ne vállaljanak politikai szerepet, s egyáltalán ne vegyenek részt az új típusú államok működtetésében.

A századforduló végén az egyházpolitikai küzdelmek során éleződött ki a katolikus konzervatív – katolikus liberális ellentét, amely aztán a korszak végéig meghatározó maradt. A liberális katolikus politikusok ugyanis – érthető módon – támogatták az egyházpolitikai törvényeket, míg a konzervatívok mereven ellenezték azt. Ennek eseménysorába illeszkedett bele a konzervatív katolikusok pártalapítása is, teret nyitva ezáltal a politikai katolicizmusnak.

E folyamat evolúciós szakutcajának tekinthető Istóczy Győző Antiszemita Pártjának megjelenése és működése. Az 1883-ban szervezett kereteket öltő párt nem katolikus, sokkal inkább a nevéből adódóan antiszemita tartalommal a keresztény – elsősorban keresztény gazdasági – érdekek védelmére jött létre. Programjukban már megjelent a felekezeti jelleg valamint a keresztény házasság védelme (zsidók és keresztények közti házasságról szóló törvényjavaslatának visszavetése).⁵⁶⁴

Istóczy a párt késői korszakában – észrevéve az antiszemita jelszó kiüresedését – igyekezett magát mérsékelt keresztény pártként definiálni.⁵⁶⁵ Könczöl István rumi plébános, ezt a fordulatot a következőképpen írta le: „Antiszemita Párt, mely újabban keresztény népvédő pártnak is nevezi magát. Ennek a pártnak van jelenleg leghatározottabb programja. T[udn]i[l]lik a pénzügyek rendezése körül ellenzi a föld és egyéb adók emelését, kívánja a börzeadó behozását, a szesz monopólium fölállítását, a keresztény népnek a pénzarisztokrácia elleni megvédését és az országnak a zsidó gyámkodás alóli fölszabadítását.”⁵⁶⁶

⁵⁶³ GERGELY 1998. 219.

⁵⁶⁴ MÉREI-PÖLÖSKEI 2003.138. p.

⁵⁶⁵ Rumi plébániai iratai. Rumi historia domus, 1887. június 17. Istóczy Országgyűlési beszédei is az 1887-es esztendőben már jóval mérsékeltbb jelleget öltöttek, mint a párt történetének kezdeti szakaszában. Ehhez: ISTÓCZY, 1904.

⁵⁶⁶ Rumi plébánia iratai. Rumi historia domus, 1887. június 17.

A Néppárt és az Antiszemita Párt közti kapcsolat azonban kimerült az Istóczy által kiépített kapcsolati háló átvételén, amely elsősorban az elszegényedett alsópapságot jelentette, ugyanazt a kört, amelyre a Néppárt is épített 1895-ös megalakulása után.

A politikai katolicizmus

A politikai katolicizmus kibontakozásához, egy katolikus párt megjelenéséhez több tényező együttállására szükségeltetett. Közvetlenül a kiegyezés után még hiányzott az a kohéziós erő, amely a klérust a pártalapításra kényszerítette volna, s ekkor még az egyház társadalmi ereje sem lett volna elegendő egy komoly politikai erő felmutatására, illetve ezt akkor még a világegyház sem tartotta szerencsés lépésnek.

Magyarországon a katolikus társadalmi szerveződések – mint ahogy az már az előzőekben bemutatásra került – már az 1870-es, 1880-as években teret nyertek, de ezek általában megmaradtak a naiv hitbuzgalmi egyesületek szintjén, alig akadt köztük az olyan – mint a katolikus legényegyletek – amely valamilyen társadalmi feladatot tűzött volna maga elé.

Tudatosan politikai vagy társadalmi céllal csak az 1890-es évek második felétől jöttek létre katolikus egyesületek. Ide sorolhatóak a katolikus körök, katolikus olvasóegyletek, de meg kell említeni az olyan szociális céllal létrejött szervezeteket, mint a katolikus jótékony egyesületek és a Szent Vince társulatok. Ezek biztosították a politikai katolicizmus társadalmi bázisát, illetve – a szociális hasznosságon túl – népszerűséget is szereztek az egyháznak, közvetve pedig az ő érdekeire létrejött politikai erőknél.

A magát államvallási pozícióban ringató katolikus papság az 1890-es évek közepéig még nem látott okot vagy indokot arra nézve, hogy a kormánnyal szemben érdekei védelmében fellépjen. Ez pedig a politikai katolicizmus megjelenésének fontos feltétele volt. Magyarországon ezt nagyban nehezítette az a tény, hogy a kiegyezés után a katolikus püspökök alapvetően kormánybarát magatartást tanúsítottak, ugyanis a főkegyúri jogból következően és az 1848:3. a független magyar felelős minisztérium alakításáról szóló törvény értelmében – mely szerint a végrehajtó hatalmat az uralkodó a független magyar minisztérium által gyakorolja –, a püspöki javadalmak megszerzéséhez szükségeltetett a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásának elnyerése. Az egyház szerette azt hangoztatni, hogy a püspökök kinevezésüket a királytól nyerik el, de a gyakorlatban az uralkodó ezen jogát a kultuszminiszteren keresztül a kormány gyakorolta. Ennek megfelelően az a pap, aki tudatosan törekedett a püspöki méltóság elnyerésére, igyekezett – az egyházi karrierje építése

mellett – kormánybarát vagy legalábbis apolitikus nézeteket képviselni. Az alsópapság szemében a kinevezésnek ez a gyakorlata a korszakban végig szálla maradt, tovább mérgecsítve a klérus és a püspökök kapcsolatát.⁵⁶⁷

A korszakban mindenesetre az egyháznak többször kellett kiváltságainak sérelmét elviselnie. A papság konzervatív része már az Eötvös József-féle törvények ellen is merev elutasítással válaszolt, de 1868-ban a katolikus érdek képviseléséhez még nem álltak rendelkezésre a kellő feltételek sem Magyarországon, sem pedig a világegyházban. Mindezek mellett az Eötvös József-féle liberális katolicizmussal sok pap fenntartás nélkül tudott azonosulni, lehetetlenné téve ezáltal a klérus egységes fellépését.

Az alsópapság konzervatív részének azonban ez nem felelt meg. Számukra egy olyan politikai erőre volt szükség, amely elutasította a liberalizmust, képviselte a falvak érdekeit, s mindezek mellett elfogadta az uralkodó személyét is. Jelentős részük így jutott el 1883 után az Istóczy-féle Antiszemita Párthoz.⁵⁶⁸

Tisza Kálmán hatalomra jutását követően – Csorba László szavaival élve – egyházi téren is érvényesülhetett a „quieta non movere”, azaz a semmit nem mozdítani elve, s az 1890-es évekig a szőnyeg alá lett söpörve sok olyan probléma, amelynek megoldása a polgári Magyarország normális működéséhez szükséges lett volna. A kormány reformellenes álláspontját magáévá tette a katolikus püspöki kar is.⁵⁶⁹

Tisza távozásával szinte egyidejűleg a dualizmus kori politikai paletta alapvető változáson ment át. Az addigi központi pártszervező kérdés, a közjogi probléma alapvetően liberális pártokat osztott meg. Az 1890 után létrejövő politikai pártok már új problémakörök mentén szerveződtek. A hagyományos politikai törésvonal mellett a társadalmi kérdés, az egyházpolitikai kérdés, az agrárszociális kérdés mentén bujtak elő az új politikai pártok.⁵⁷⁰

A Néppárt szerveződésének nyitányát Wekerle Sándor 1892 novemberében elmondott programbeszéde indította el. Ebben az új miniszterelnök bejelentette, hogy rövidesen

⁵⁶⁷ Forray János vámoscsaládi plébános az általa írt *historia domus*-ban erről így nyilatkozott: De hát a püspökök? A pastores gregis? Difficite est satyrum non scribere [A nyáj pásztora? Nehéz ezt nem gúnyosan írni], hogyan is, hiszen manapság az út a püspöki katedrara az országházon vezet keresztül, csak liberális párti ember számíthat magas egyházi méltóságra! Non intratur per ostium [Nem lépek be a kapun], és ha kivételesen van egy buzgó ember közöttük, az gyáva. Sopánkodnak, de kilépni nem mernek, no ezek az emberek nem fogják a magyar egyházat megmenteni. *Vámoscsaládi historia domus*, 55. p. 1892. év.

⁵⁶⁸ Az alsópapság (plébánosok és káplánok) elsősorban rossz anyagi helyzetük miatt kerestek segítséget az ellenzéki pártoknál. Erről Könczöl István így ír: „Most csak a gabonaárt illetőleg jegyzem meg, hogy ilyen gabonaár mellett lehetetlen oly nagy adót és cselédfizetést kibírni és a gazdaközönségnek okvetlen tönkre kell mennie! Mily szomorú dolog, hogy a Kormány és irányadó körök e bajt föl sem veszik! Csak az uralmuknak a megerősítésére és biztositására való törekvés elöttök a fő, az ország érdekei ezek csak másod- harmadrendű dolgok. Szegény hazám, bár vezetőid vaksága és fiaid gonoszsága veszélybe ne döntsön!” Rumi plébánia iratai. *Historia domus*, 1884. október 20.

⁵⁶⁹ CSORBA 1999. 181.

⁵⁷⁰ SZABÓ 1977. 170.

beterjeszti az izraelita vallás recepciójára, a vallás szabad gyakorlatára és a polgári anyakönyvezetésre vonatkozó törvényjavaslatokat.

A püspökök – részben ennek nyomán – már 1893-ban a katolikusok tömörülésére és tiltakozó megmozdulások szervezésére hívták fel a híveket. A felhívásnak eleget téve, 1894. január 16-án a katolikus püspöki kar tagjai, valamint Esterházy Móric és Zichy Nándor részvételével megtartották az első katolikus nagygyűlést.⁵⁷¹

A katolikus hívek és a katolikus egyház érdekeinek védelme érdekében, illetve egyházpolitikai harcban elszenvedett vereség következtében szerveződött politikai párttá a mozgalom. Erre 1895. január 28-29-i, a budapesti Esterházy-palotában, Zichy Nándor elnöklete alatt megtartott gyűlésen került sor.⁵⁷² A párt irányvonalának eldöntése komoly viták színtere lett. Ebben végül Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric álláspontja diadalmaskodott, akik szerint az igazi katolikus politika csak udvarhű és konzervatív lehet.⁵⁷³ Programjukban – az udvarhűség és konzervativizmus megtartásával – szerepelt az egyházpolitikai törvények revíziója, a katolikus autonómia, az egyház jogainak és szabadságának előmozdítása, a felekezeti iskolák védelme, és a közjogi kiegyezés elfogadása.⁵⁷⁴ A párt hivatalos neve Néppárt lett, amelyet később Országgyűlési Néppártra változtatott.

A Néppárt szerveződése az egyházmegyében

A Néppárt alapítói megpróbálkoztak azzal, hogy szakítsanak a dualizmus korának bevett és elfogadott pártszervezeti formáival, s egy új pártstruktúra, a pártegyleti rendszer kiépítésére tettek kísérletet. Ez azonban pár hónapon belül kudarcba fulladt, s később kisebb módosításokkal az ismert magyar minta, a választási párt-forma mellett döntöttek.⁵⁷⁵

Ennek az útkeresésnek egyik lehetséges oka talán abban állt, hogy a Néppárt képviselői csoportja nem valamely már működő pártszervezetből szakadt ki, s vált önállóvá. Emiatt számos olyan homo novust találhatunk soraik között, akik politikai múlttal, tapasztalattal nem rendelkeztek. Pontosabban néhányan a törvényhozás másik házában, a főrendiházban már bemutatkozhattak, azonban ott párt irányítási és szervezési tapasztalatra nem tehettek szert.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ SZÁNTÓ 1984. 495.

⁵⁷² SALACZ 1938. 358.

⁵⁷³ GERGELY J. I. 1977. 13.

⁵⁷⁴ SZÁNTÓ 1984. 497. p.

⁵⁷⁵ SZABÓ 1991. 128.

⁵⁷⁶ BOROS-SZABÓ 1999.63.

A párt szervezésének folyamatában, illetve népszerűségének, ismertségének megszerzésében jelentős szerepet szántak az 1894-ben már nagy számmal működő katolikus köröknek, olvasóköröknek, legényegyleteknek, amelyek immár a modernizálódó, társadalmi kérdésekre nyitott magyar egyház termékei voltak.⁵⁷⁷

A Néppártban a párt irányításának, szervezésének feladatára egy központi irodát hoztak létre, amelynek vezetője Molnár János komáromi kanonok lett. A központi irodához érkezett be a párthoz címzett összes kérelem, ez fogta össze a különböző katolikus szervezeteket (katolikus körök, katolikus olvasókörök), segítette a katolikus nagygyűlések szervezését, nyilvántartotta a párt híveit, és irányította azok tevékenységét. Feladatai a Néppárt szervezkedési és választási esélyeinek felmérésére, és a választási előkészületek megindítására terjedtek ki.

A párt alapításának pillanatában – vagy talán még az előtt – az volt az eredeti szándék, hogy a szerveződés alapsejtjei azon katolikus körökből, olvasókörökből kinövő néppárti körök lesznek, amelyek a plébánosok körül kialakulva négy-öt település néppárti aktivistáit fogják össze. Ez a fajta modern pártszervezet azonban távol állt a kor emberétől. Ennek ellenére Vas vármegyében megindult a szervezkedés: néppárti kör megalakulásáról tudunk Pinkafőn,⁵⁷⁸ Vasváron, Rumban,⁵⁷⁹ és Kőszegen.⁵⁸⁰

A párt céljait azonban nem minden plébános fogadta el, s nem kívánták magukat a párt szolgálatába állítani, továbbá hamarosan kiderült, hogy a papok, a kántortanítók, s egynéhány arisztokratán kívül aktívan politizáló tömeg vidéken nincsen.

A propaganda bázisegységének azonban továbbra is a plébániák számítottak. Munkájukra, támogatásukra az adott politikai helyzetben a Központi Iroda s a Néppárt joggal számíthatott. Központilag küldték ki a plébániáknak kéréseiket, és így a plébániák – már amelyiknek vezetője néppárti érzelmű volt – csaknem úgy működtek, mint egy mai modern értelemben vett helyi pártszervezet irodái.⁵⁸¹

Mivel azonban a választásokat választókerületenként kellett megnyerni, ezért még szintén 1895-96 folyamán kerületenként úgynevezett kerületi állandó bizottságok jöttek létre, általában a Molnár János által vezetett Központi Iroda segítségével. Ezek létrejöttével a néppárti körök tulajdonképpen feleslegessé váltak, s az 1896-os választások után lassan elsorvadtak, megakadályozva ezzel azt – ami az eredeti szándék volt –, hogy a Néppárt valódi

⁵⁷⁷ SZABÓ 1978. 741.

⁵⁷⁸ Néppárti kör megyénkben. Szombathelyi Ujság, 1895. július 28. 4.

⁵⁷⁹ Rumi Plébánia iratai, Historia domus 1896. június 15., 18.

⁵⁸⁰ A néppárti nagygyűlés Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1896. augusztus 15. 2. A kőszegi néppárti kör alakulása valószínűleg – mint ahogy azt a szerző sejteni engedti – már jóval korábban megtörtént.

⁵⁸¹ SZABÓ 1978. 734.

tömegpárttá váljon. Az állandó bizottságok általában a választások előtt gyűltek össze, meghatározták a kampány főbb eseményeit, megválasztották a jelöltet. Állandó bizottság csak ott működött, ahol a Néppárt rendelkezett kellő számú támogató plébánossal. Ott, ahol a plébánosok nagy számban elutasították a Néppártot, eleve nem tudták működtetni a tömegbázist.

A Néppárt elsődleges céljai között első helyen az 1895 végén és 1896 elején esedékes törvényhatósági választásokon való jó szereplés, a minél több helyi pozíció megszerzése állt. Mindezek mellett az esemény alkalmasnak mutatkozott a tömegek mozgósítására is.⁵⁸²

Országosan 1895 szeptemberétől 1896 októberéig, az országgyűlési választásokig 53 néppárti nagygyűlést tartottak, két szakaszban. Az első szakasz az 1895-ös év nagygyűléseit foglalta össze, amikor is nyolc vasárnapon kilenc gyűlés zajlott le.⁵⁸³ A nagygyűlésekre általában egy-egy választókerület lakosságát, s azok közül is elsősorban a választójoggal rendelkezőket próbálták összegyűjteni.⁵⁸⁴

A Néppárt egyértelműen felekezeti párt jelleggel bírt, így csak abban a választókerületben lehetett esélye mandátumszerzésre, ahol döntő többségében katolikus hívek éltek. A tény pedig, hogy a párt magát a kiegyezés elkötelezett hívének tüntette fel, kizárta a függetlenségi politika által uralt kerületeket.

Szabó Dániel a Néppárt sikerességének kulcsát a szombathelyi egyházmegye területén a helyi katolikus arisztokrácia jelenlétében, illetve a fellendülő osztrák keresztényszociális mozgalom közelségében látta.

A Lueger-féle osztrák Keresztényszociális Párt valóban adhatott egyfajta példát mind a pártalakításra, mind a mozgósításra vonatkozóan, és a párt sikerei adhattak akár önbizalmat is a hazai politikai katolicizmus aktivistái számára. Azonban ezzel együtt az osztrák testvérpárt (s különösen Lueger) magyarellenes kirohanásai a tőlük való elhatárolódásra kényszerítették a Néppárt híveit.

A helyi katolikus arisztokrácia politikai hovatartozása még további kutatást igényel, azt feltételezhetjük azonban, hogy a Wenckheim, a Batthyány és a sárvári székhelyű Wittelsbach főhercegi család szimpatizálhatott a Néppárt törekvéseivel, pénztökéik segítségével, az uradalmaik által fenntartott kegyúri plébániákon keresztül akár gyakorlati segítséget is nyújthattak a párt szervezésével kapcsolatosan.⁵⁸⁵

⁵⁸² SZABÓ 1978. 735.

⁵⁸³ SZABÓ 1978. 736.

⁵⁸⁴ SZABÓ 1978. 737

⁵⁸⁵ SZABÓ 1978. 748.

A szombathelyi egyházmegye településszerkezete és vallási megoszlása is kedvezett a párt térnyerésének. A püspökség területén az aprófalvas jelleg dominált, s ezeken az archaikusnak mondható településeken a pap és a tanító meghatározó szereppel bírt. Mivel az egyház az iskolákat érintő reformok mellett és ellenére meg tudta tartani intézményei katolikus jellegét, így most a pártszervezés során ki tudta használni azok befolyását is.

A Vas vármegye nyugati és Zala vármegye déli részének nagyszámú nem magyar nyelvű katolikus lakosságát a Néppárt megengedő nemzetiségi politikájával tudta megnyerni magának. Így volt ez annak ellenére, hogy a szombathelyi egyházmegye területén jelentősnek számított az evangélikus németiség aránya.

A szombathelyi püspökség területére esett a tíz Vas vármegyei kerület (Szombathely, Sárvár, Kőszeg, Rum, Körmend, Szentgotthárd, Felsőőr, Kiscell, Németújvár, Muraszombat), illetve ide számíthatjuk – bár nem minden esetben teljes területtel – négy zalai kerületet is (Zalaegerszeg, Baksa, Letenye, Alsólendva). Forrásaink töredékesek, ezek alapján pedig csak részlegesen lehet rekonstruálni a Néppárt szervezeti felépítését.

Mint már említettük, a pártszervezet alapját a plébániahálózat képezte. Természetesen ez a hálózat nem jelentette egy az egyben az egyházmegye összes plébániáját, hisz jó néhány plébános feltehetőleg elhatárolta magát a pártpolitikától. Azok a plébánosok azonban, akik beálltak a Néppárt tagjai közé, még így is jelentős szervezettséget tudtak felmutatni.

A néppárti plébánosok, illetve plébániák, valamint a plébániához kötődő pártaktivisták körül alakult meg a választókerületi pártszervezet. Ez viszonylag laza kapcsolatban állt, mondhatni teljesen függetlenül működött a megyei elnökségtől. A megyei elnök vagy elnökség feladata, funkciója nem tisztázott. Kutatásunk jelen stádiumában úgy tűnik, hogy ezt a funkciót a szombathelyi néppárti kör töltötte be. Ennek feladata voltaképpen kimerült a képviselőben illetve a kampány összehangolásában, megszervezésében illetve a kampányeseményeken történő részvételben. Elnökének a legnagyobb tekintéllyel, egyházi méltósággal bíró, néppárti érzelmű egyházmegyei papot igyekeztek megtenni. Általában valamelyik kanonok, jobb esetben maga a prépost töltötte be ezt a funkciót.

Fontos ezt megjegyezni, az aktuális püspökök ugyanis – talán Hidasy Kornélt kivéve – sem az alakuláskor, sem pedig a későbbiek folyamán nem vállaltak politikai szerepet, nem kívántak ellenzéki politikát folytatni azzal a kormánypárttal szemben, akinek – részben vagy teljesen – kinevezésüket köszönhatték.

Az alsópapság jelentős része ezzel szemben néppárti volt, ellenezte a liberális egyházpolitikát, sérelmezte az egyházpolitikai törvények meghozatalát, a megnövekedett adóterheket, s hiányolta a papság javadalmazásának rendezését, a kongruát. Ők voltak azok,

akik már 1868-ban a népiskolai törvény kapcsán is tiltakozásukat fejezték ki, hiszen a törvény előírásainak betartása nem a főpapoknak és a püspökségeknek jelentett többletterhet, hanem sokkal inkább a kegyuraknak, illetve még inkább az iskolaszékeknek – közvetve tehát a községeknek – s a plébániáknak.

A szombathelyi egyházmegyében a konzervatív szemléletű Hidasy Kornél megmozdulásaival (elsősorban körlevelein, levelein útján) szembeszállt az egyházpolitikai törvényeket támogató politikai erőkkel, s lett így kimondva- kimondatlanul a Néppárt egyik támogatója.

A néppárti szerveződés generátorának szerepét azonban az idősödő megyéspüspök nem vállalta magára, ez a teher már túl sok lett volna neki. Igaz, amellet, hogy a többi püspökkel együtt 1893. november 28-án ő is aláírta a püspöki kar által kiadott a polgári házasság bevezetése ellen tiltakozó körlevelet⁵⁸⁶, sőt még ugyanezen év januárjában Gaál Sándor segítségével „Észrevételek az úgynevezett polgári házasságról, melyeket egyházmegyéje papjainak ajánl a szombathelyi megyés püspök” címmel kis füzetet jelentetett meg kézirat gyanánt, amelyben tudományos alaposággal támadta a polgári házasság tervezett bevezetését.⁵⁸⁷

A Hidasy Kornélt követő, korszakunkban működő püspökök közül már egyik sem szimpatizált a Néppárttal. István Vilmos püspök elzárkózásának, népszerűtlenségének egyik oka éppen a Szabadelvű Párthoz való kötődésére, illetve a párt 1905-ben és 1906-ban bekövetkezett választási vereségére vezethető vissza. Az őt követő megyéspüspök Mikes János, – Prohászka Ottokárral való jó kapcsolata okán is – nem a Néppárttal, sokkal inkább az egyre erősödő keresztényszocializmussal szimpatizált. Ennek fényében a Néppárt helyi központját felesleges a püspöki palotában keresni. Bázisukat több intézmény biztosította, amelyek között gyakori volt az átfedés és az átjárás.

Ezek közül kezdetben a szeminárium tűnt a legjelentősebbnek. A tanárok nagy része külföldi egyetemeken tanult, több idegen nyelven beszélt, így a kor modern egyházi tanítása hozzájuk juthatott el legkorábban. Az 1887-től a rektori tisztséget viselő Stegmüller Károly töltötte be a Néppárt megyei elnöki posztját. Őt az 1901-ben – a minden bizonnyal Széll Kálmán miniszterelnök közvetlen támogatásával – püspökké lett István Vilmos 1902-ben elmozdította posztjáról, s az inkább apolitikus alkatú Vidos Lajost nevezte ki a szeminárium vezetőjének.

⁵⁸⁶ SzEL, Püspöki Körlevelek 1893 IV. körlevél 234. sz.

⁵⁸⁷ SzEL, Püspöki körlevelek, év utáni bejegyzés szám nélkül.

István Vilmos kinevezését követően elkerült a szemináriumból a szangvinikus alkatú, néppárti Gaál Sándor is. Gaál szombathelyi plébános lett, ez a pozíció viszont továbbra is kellő anyagi háttérrel és társadalmi támogatottságot biztosított politikai működéséhez.

Az aktív néppártiak közül – mint az egyházjog és az egyháztörténelem tanára – egyedül a nagytekintélyű Tauber Sándor maradhatott tovább posztján. Igaz, 1904-ben István Vilmos erkölcstan és pasztorális tanárává azt a Császár Józsefet nevezte ki, aki 1896-tól a *Szombathelyi Ujság* szerkesztőjeként működött, s mind az 1906-os, mind pedig az 1910-es választásokon aktívan korteskedett a néppárti jelölt mellett.

Talán a szemináriumnál is tekintélyesebb intézménynek tekinthetjük a káptalant, amely ha nem is teljesen, ám alapvetően néppártinak tekinthető. A kanonokok közül – bár kellő jövedelemmel rendelkeztek – sokan vállaltak vezérszerepet a szervezésben. A helyi sajtó által többször a Néppárt megyei elnökeként aposztrofált Stegmüller Károly 1902-től 1906-ig mint nagyprépost működött. Utóda, Illés Ferenc nemcsak a nagypréposti teendőket vette át, hanem szinte azzal egyidejűleg a Néppárt megyei vezetését is.

A felhozott példák ellenére a káptalan politikai szempontból egyáltalán nem mondható homogénnek. Igaz ugyan, hogy vezetője a nagyprépost 1911-ig a Néppárthoz kötődött, de tagjai között már akadt apolitikus vagy éppen kormánypárti beállítódású is. Ez utóbbiak közé tartozott István Vilmos, aki 1891-től 1901-ig tartozott a káptalan tagjai közé.

Mivel a kanonoki kinevezések esetében a püspök jelentős befolyással rendelkezett – ő terjesztette fel a kinevezendők listáját a minisztériumba, ahol az által felállított sorrendet általában elfogadták – az idő múlásával a néppártiak szerepe a jelentős befolyással rendelkező káptalanon belül egyre kisebb lett.

A szemináriumi tanárok, valamint a kanonokok közül kerültek ki a Vas megyei Néppárt központi alakjai, akiknek gyűjtőhelye – már aki közülük rendelkezett némi íráskészséggel – a néppárti *Szombathelyi Ujság* szerkesztősége lett.

Hozzájuk csatlakoztak a vidéki papok, káplánok és plébánosok, akiket felháborított az egyházpolitikai törvények elfogadása, s nem utolsósorban az őket egyre jobban sújtó magas adók. A papságnak ezen rétege képviselte helyi szinten a párt antiszemita irányát, mivel zavarta őket az izraelita bérlők egyre nagyobb száma, illetve a falvakban növekvő uzsora. A plébánosok között több egykori szemináriumi tanár is működött, akik általában a csekély tanári fizetés helyett választották a nagyobb jövedelemmel járó plébániai javadalmat. Közülük sokan választókerületükben a vezérszerepet is magunkhoz ragadták. Közéjük tartozott Limperger Flóris gencsapáti, dr. Forray János vámoscsaládi, Könczöl István, valamint Kincs István kőszegi plébános. Az általuk írt historia domusok a politikai katolicizmus fontos

kordokumentumai. Néhány esetben előfordult, hogy nem csak világi pap, de szerzetes is részt vett a politikai küzdelmekben, olyanok, mint Vasvár ambiciózus, kreatív plébánosa, a domonkos rendi, szlovén származású Glasics Egyed.⁵⁸⁸

A Néppárt mellett a klérus először a német-magyar nemzetiségű Felsőőrön mozdult meg. Az 1895. március 3-án tartott értekezleten, a választókerület papjai határozatot hoztak a szervezkedés megindítására vonatkozóan, s kifejezték reményüket, hogy a kerület nagybirtokos arisztokráciáját is sikerül ügyüknek megnyerni.⁵⁸⁹

Az első általunk ismert néppárti kör Pinkafőn 1895 júliusában alakult meg, elnöke Rathner Mihály helyi plébános, alelnöke Köberl Ferenc, védnöke pedig Batthyány József lett.⁵⁹⁰

Elérkezett az idő, hogy az itt-ott bűvópatakként megjelenő mozgalom erőit összefogják, a feladatokat összehangolják, s az egyházmegye néppárti szervezkedésének egységes arculatot adjanak. Ennek érdekében 1895. március 3-ára Stegmüller Károly összehívta az egyházmegye „lelkészkedő papságát”.

Az értekezleten az egyházmegye mintegy 180 lelkészből 130 jelent meg, eljött a Néppárt Központi Irodájának vezetője, Molnár János apát is. A megjelentek egyöntetűen hitet tettek a Néppárt mellett, valamint ígéretet tettek arra nézve, hogy a Néppárt szervezésében részt vesznek, illetőleg annak programját támogatják.⁵⁹¹

Az 1895-ös esztendőben a Néppárt szervezkedése a püspökség területére eső választókerületek közül lényegében egyre, a rumi kerületre korlátozódott, nem feltétlenül tudatos döntés, sokkal inkább a véletlenek egybeesésének eredményeként. Ebben a mondhatni kísérleti esztendőben a fő célnak nem is feltétlenül az 1897-ben esedékes országgyűlési választásokra való felkészülést tartották, sokkal inkább az egyházpolitikai törvények káros hatásainak bemutatását, illetve az erők összegyűjtését a törvényhatósági választásokra.

A rumi választókerületet tarthatjuk Istóczy-féle Antiszemita Párt bölcsőjének. Maga Istóczy Táplánszentkereszten született, s így szülőföldjének választói előtt mérette meg magát. Sikerének kulcsa abban állt, hogy elnyerte a helyi papság, elsősorban a rumi plébános, Könczöl István szimpátiáját.⁵⁹² Ahogy Könczöl írta: „az igaz meggyőződés Istóczy javára döntötte el a választást, akinek a pártján a kat[olikus] klérus és a tiszta meggyőződés által

⁵⁸⁸ Glasics Egyed életútjáról bővebben: ZÁGORHIDI, 2007. 148-160.

⁵⁸⁹ Az első fecske. Szombathelyi Ujság, 1895. március 3. 3.

⁵⁹⁰ Néppárti kör megyénkben. Szombathelyi Ujság, 1895. július 28. 4.

⁵⁹¹ A szombathelyi egyházmegye. Szombathelyi Ujság, 1895. szeptember 29. 2.

⁵⁹² Rumi plébánia iratai. Historia domus. 1884. június 1-ei, illetve, 1884. június 14.-i bejegyzések.

vezérelt választók voltak”.⁵⁹³ Könczöl az 1892-es választáson még saját házát is felajánlotta az akkor már független jelöltként induló Istóczy számára.⁵⁹⁴

A rumi választókerület valójában két központtal rendelkezett: a választókerület központja Rum, a járási központ Vasvár volt. A Néppárt fő agitátorának tisztét Rumban a plébános töltötte be, míg Vasváron a domonkos rendház főnöke, Glasics Egyed. A távolság, vagy az egyházi hierarchia sajátosságából fakadóan a választókerület e két központjában kezdetben egymástól függetlenül indult el a szervezkedés.

Az 1895. október 13-án a Vasváron tartott népgyűlésen, forrásaink szerint 500 vagy 1000 fő jelenhetett meg. P. Glasics Egyed domonkos atya, illetve Dobrovics László baltavári plébános tartott beszédet. Megválasztották a Vasvári Néppárti Kör tisztikarát, amelynek tagja lett Glasics Egyed, Novák János és Kákossy János tanító.⁵⁹⁵

A vasvári népgyűlést követően október 21-én alakult meg a Rumi Néppárti Kör a helyi katolikus iskola termében. Ennek megszervezésében is tevékenyen közreműködött Könczöl plébános – ő tartotta a nyitó beszédet is – de megjelent rajta kívül Kelemen István csehminszenti, valamint Tegyei Ferenc rábakovácsi plébános, gróf Batthyány Iván pedig levélben üdvözölte a megjelenteket. A jelenlévők először bizottságot választottak, a gyűlés elé tárták javaslatait.⁵⁹⁶ Elnöknek a jelenlévők Regensberger János gazdatisztet választották meg, társelnöknek Kelemen Istvánt, pénztárosnak pedig Könczöl Istvánt, jegyzőnek a kámi plébánost Bóday Ödönt.⁵⁹⁷

Könczöl a plébánia évkönyvében így emlékezett meg az eseményről: „Október 21. Ma Rumban a rumi országgyűlési képviselő választó kerület székhelyén az ún. „Néppárt”, melynek fő törekvése a földművelők és iparosoknak, úgy a keresztény kat[olikus] egyház igazainak védelme, ünnepélyesen megalakult. Célunk a jelen alakulással igazolni a liberális kormánnyal szemben igazolni [!], hogy hazudott, midőn a valláspolitikai törvényjavaslatokat a közvélemény kívánalmának lenni mondta.”⁵⁹⁸

Az egyházmegye zalai részének első néppárti megmozdulásáról 1896. január 5-én tudósított a *Szombathelyi Ujság*. A Bánokszentgyörgyön megtartott gyűlésre 54 községből, hat zalai és egy somogyi választókerületből gyűltek össze a választók. Dr. Bakonyi Elek

⁵⁹³ Rumi plébánia iratai. Historia domus. 1887. június 17-i bejegyzés.

⁵⁹⁴ Rumi plébánia iratai. Historia domus 1892. január 28.

⁵⁹⁵ Néppárti gyűlés Vasvárott. Szombathelyi Ujság, 1895. október 20. 5.

⁵⁹⁶ A néppárt szervezkedése a rumi kerületben. Vasvármegye 1895. október 27. 2.

⁵⁹⁷ Néppárti nagygyűlés Rumban. Szombathelyi Ujság 1895. október 27. 5. p

⁵⁹⁸ Rumi plébánia iratai. Historia domus. 1895. október 21.

fővárosi ügyvéd a Néppárt szükségességéről, Keller Ferenc helyi plébános az egyházi törvények revíziójáról, Lepsényi Miklós az autonómiáról tartott beszédet.⁵⁹⁹

Zalaegerszegen 1896. május 31-én gyűltek össze a néppárti szimpatizánsok, ahol felszólalt Farkas József bagodi földbirtokos, Sebestyén Lajos kanizsai ügyvéd, Major Ferenc székesfehérvári orvos, valamint Kálmán Károly sóskuti plébános.⁶⁰⁰ Zichy Nándor, a Néppárt vezére gyűjtőhangú beszédében utalt a szavazati jog kiszélesítésére.⁶⁰¹ A gyűlésen mintegy 60-70 faluból 5-6000 ember jelent meg.⁶⁰² Képviselték magukat a szombathelyi néppártiak is: eljött Stegmüller Károly, Horváth István, és Gaál Sándor is. A püspök Hidasy Kornél táviratban köszöntötte a résztvevőket.⁶⁰³

Az 1895-ös esztendőben, illetve az 1896-os év elején lezárult a Néppárt történetének kezdeti, szervezési szakasza. A párt igyekezett bemutatni magát, létrehozni egy biztos alapot nyújtó szavazóbázist. Az agitációból, gyűlések megszervezéséből az alsópapság tevékenyen kivette részét. Fájdalmasan érintette őket Hidasy Kornél látszólagos passzivitása, aki a polgári házasság ellen fellépett ugyan, de a Néppárt konkrét támogatásától – egy-két népgyűlésre írt üdvözlét kivételével – elzárkózott. A plébánosok hiányoltak egy vagy körlevélben, vagy pedig az újonnan alapított *Szombathelyi Ujság* hasábjain megjelenő püspöki szózatot, amely hitet tesz a Néppárt mellett, s fellép a liberális kormány ellen. Forray János, historia domusában jogosan írta: „Mi – az alsó klérus – megalkottuk a Néppártot, a hívek rendületlenül állnak a sz[en]t ügy mellett, de vezéreink nincsenek, és azért nem érvényesíthetjük magunkat, minek az lesz a következménye, hogy a lelkesedés ellohad, a hívek bizalmukat fogják veszteni és süllyedünk alább.”⁶⁰⁴

Az egyes választókerületi pártszervezetek 1896-ban jöhettek létre. Ezek már a Molnár János által vezetett Központi Iroda irányításával alakultak meg, s a központtól konkrét cselekvési tervet kaptak a választásokig. A rumi választókerületi Néppárt alakuló ülését Könczöl István szinte jegyzőkönyvszerűen rögzítette: „Június 15. Az országos Néppárt központi igazgatóságával történt előleges megállapodás szerint ma délután fél ötkor házamban a rumi országgyűlési választókerület papsága a központból kiküldött nagys[ágos] Molnár János apát úr elnöklete alatt alakuló gyűlést tartott, melyen Legáth molnári apát és szenttamási plébános Angerbauer kisunyomi plébános, Gróf Ferenc szécsenyi plébános,

⁵⁹⁹ Vidék. Szombathelyi Ujság, 1896. január 5. 5.

⁶⁰⁰ Néppárti gyűlés Zalaegerszegen. Zalamegye, 1896. június 7. 2.

⁶⁰¹ BONITZ 1912. 332. Erre vonatkozóan a párt hivatalos programja csak a cenzus felülvizsgálatát és a választási eljárások körüli szabálytalanságok megszüntetéséről ír. MÉREI-PÖLÖSKEI 2003. 166

⁶⁰² Néppárti gyűlés Zalaegerszegen. Zalamegye, 1896. június 7. 2.

⁶⁰³ Néppárti Gyűlések. Szombathelyi Ujság, 1896. június 7. 5. Bonitz Ferenc a gyűlés időpontjának május 31-ét adja meg.

⁶⁰⁴ SzEL, A vámoscsaládi historia domus. 77.

Dorner István szentléránti plébános, úgy a hosszúperesztegi plébános és káplán kivételével a többi papok megjelenvén, határozatba ment, hogy a Néppárt megalakul, elnök Kelemen István esperes, csehimindszenti plébános, alelnök Glasics Egyed szent Domonkos rendi h[elyettes] plébános, jegyző és pénztárnok Lóránt Antal győrvári plébános. A párt ügyeinek minden tehetséggel való előmozdítására a jelenlevők névaláírásukkal kötelezték magukat, a távol levők ugyanezre a jegyzőkönyv aláírására főlshólitottak. Vasvárott mielőbb néppárti nagygyűlés tartása elhatározott. Az országos és választókerületi néppárt céljaira adakozás történt – fejenként 20-15 Ft összegben ajánlottak. Rumban tisztán néppárti jelölt fölléptetése határozott és pedig a Központi Igazgatóságtól kiküldve vagy Rakovszky cs[ászári] kir[ályi] kamarás vagy Molnár János apát személyében történt megállapodás, de a végmegállapodás majd a körülmények szerint történik.⁶⁰⁵

Az 1896-os választások

A tervbe vett vasvári népgyűlésre 1896. július 5-én került sor. A program szerint „Az új rend és a Néppárt” címmel Esterházy Miklós, „A kisiparosok és a kigazdák sorsa” címen Rakovszky István és „Kiknek a pártja a Néppárt?” címmel Kálmán Károly zalaszentgróti országgyűlési képviselő szónokolt volna.

A Néppárttal egyidejűleg azonban a helyi kormánypárti erők is mozgósításba kezdtek. A Horváth József ügyvéd által szervezett, Mester József vasvári polgármester által vezetett szabadelvű párti értekezleten eldöntötték, hogy szervezeten fogják ellehetetleníteni a néppárti gyűlést. A néppártiak számára már rossz előjel lehetett, hogy az ottani domonkos kolostor priorja, Glasics Egyed ellen támadó cikk jelent meg a *Vasvármegye* című lapban valamint, Glasics hosszas egyeztetést követően sem tudott megállapodni a zsidó üzlettulajdonosokkal, hogy tűzzék ki a nemzeti lobogót boltjuk ablakába. A várost a rendezvény napjának reggelén a priort szidalmazó plakátok lepték el, mindezek mellett pedig 800 szabadelvű szimpatizáns készült Vasvárra az alkalomra.⁶⁰⁶

A hivatalos szervek a rendezőknek megtiltották, hogy az előzetesen tervezett helyszínen, a Varga téren tartsák a gyűlést, így azt át kellett helyezniük a Piac térre. Itt az ellentüntetőknek lehetőségük nyílt arra, hogy a téren emelt pódium bal oldalán lévő vendéglőből – csendőri fedezet mellett – bekiabálásokkal zavarják meg a gyűlést.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Rumi plébánia iratai. Historia domus, 1896. június 15.

⁶⁰⁶ A néppárt bukása Vasváron. Vasvármegye 1896. július 9. 1.

⁶⁰⁷ A néppárt bukása Vasváron. Vasvármegye 1896. július 9. 1. Erre vonatkozóan lásd: Glasics Egyed: A vasvári rendház legújabb története. (kézirat). Vasvári Domonkos Gyűjtemény. 201.

Az eseményre Szombathelyről érkeztek a szónokok, ahol a püspök vendégszeretét élvezhették. Vasvárra a három bérkocsi mellett két püspöki fogat is szállította a résztvevőket. A város határában 50 fős bandérium várta a szónokokat. A prominens néppártiak közül megjelent Esterházy Miklós Móric, Molnár János apát, Bakonyi Elek sóskuti plébános, Stegmüller Károly és Illés Ferenc.

A pódiumra fellépő budapesti meghívottak a folyamatos bekiabálások miatt nem tudták megtartani beszédjüket. Kitört a káosz. A rendezők hiába kérelték Molnárfy Géza vasvári szolgabíró a rend fenntartására és a kiabálók eltávolítására, ő ettől elzárkózott és – mint ahogy a rumi historia domus írja – „epedve leste, hogy az előre kicsinált és megrendelt dobás híre mikor jön már? S midőn megjött, rohant az emelvényre, kijelentvén, hogy a gyűlést feloszlattja”.⁶⁰⁸

Glasics végül engedélyt kért Molnárfytól, hogy a rendezvényt magánterületen, a zárda udvarán folytathassák. Miután ezt megkapta, kisebb létszám mellett bár, de a gyűlést meg tudták tartani.⁶⁰⁹

A Néppárt augusztus 9-re, Kőszegre tervezett megmozdulása is botrányba fulladt. A szabadelvű jelölt Szájbely Gyula ellentüntetést akart szervezni a gyűlés időpontjában, tervüket plakáton is meghirdették, amit „Kőszeg választókerületnek szabadelvűen gondolkodó és békét akaró polgárai írtak alá”.

A gyűlés megtartására Porpáczy János, kőszegi rendőrkapitány megadta a szükséges engedélyt. A gyűlés napján azonban – a *Szombathelyi Ujság* szerint – az alispáni hivatalba behívták a rendőrkapitányt, s elmarasztalták, mondván a megmozdulást csak Tripka Ferenc polgármester engedélyezhette volna. Tripka polgármester végül a 27865/896. számú alispáni rendeletre hivatkozva, az 1874:33. törvény értelmében a népgyűlést betiltotta.⁶¹⁰

Ez azonban már késő volt, elég nagy tömeg kíséretében megérkezett a vezérszónokoknak meghívott gróf Esterházy Miklós. Major János esperes plébános, a kőszegi néppárti kör elnöke elé ment az érkezőknek, üdvözölte s tájékoztatta őket a kialakult helyzetről, majd – jobb híján – meginvitálta a vendégeket ebédelni. Az őket kísérő tömeg – 5500 fő – azonban nem akart feloszlani. Végül már a szervezők is felszólították támogatóikat, hogy távozzanak, miközben már a csendőrök elzárták a városba vezető utakat. Végül a tömeg a plébánia elé

⁶⁰⁸ Rumi plébánia iratai. Historia domus. 1896. július 5.

⁶⁰⁹ A vasvári néppárti gyűlés. Szombathelyi Ujság, 1896. július 12. 4.

⁶¹⁰ MNL VaML, Főispáni elnöki iratok 1896/57.

vonult, ahol Zelenyák János, az aktuális néppárti képviselőjelölt mondott beszédet, aztán a gyűlést késő este a plébánia udvarán fejezték be.⁶¹¹⁶¹²

Alsólendván 1896. július 26-án jóval nyugalmasabban, rendbontás és botrány nélkül folyt le a néppárt választási megmozdulása. Kiss Pál alsólendvai esperes üdvözlését Esterházy Ferenc beszéde követte, majd a tömeg rendben hazatért.⁶¹³

A németújvári választó kerülethez tartozó Sentelekre is terveztek népgyűlést Rakovszky István részvételével, azonban a választókerületi elnök, Hatzl Ferenc bejelentését a járási szolgabíró formai okokra hivatkozva elutasította.⁶¹⁴

A párt az ellene irányuló támadások ellenére – vagy talán éppen azért – sikeresen szerepelt a választásokon. A rumi kerületben a hosszas huzavona után megtalált jelöltnek Buzáth Ferencnek nagy többséggel sikerült nyernie. Igaz, a győzelméért sokat köszönhetett mind Könczöl Istvánnak, mind pedig Glasics Egyednek, akik fáradhatatlanul agitáltak s használták ki a templomi szószék adta lehetőségeket.⁶¹⁵

A néppárti indulók közül a legfényesebb sikert a székesfehérvári orvos, Major Ferenc könyvelhette el, aki Wlassics Gyula volt kultuszminisztert győzte le Szombathelyen.⁶¹⁶ Major győzelmét részben a németek lakta Pornó és Német-gencs támogatásának köszönhette,⁶¹⁷ emellett sikerében nyilván szerepet játszhatott a *Szombathelyi Ujság*, valamint a néppárti papság is.

Förster Ottó, aki az egyházi törvények felülvizsgálatának követelésével, revizionista jelöltként lépett fel, megnyerte a sárvári kerület mandátumát. Győzelméhez egy kispesti plébánost, Ribényi Antalt kellett megvernie. Förster nem foglalt helyet ugyan a néppárti képviselők között, de az 1901-es választásokon már Néppárti színekben indult.

A kőszegi kerületben az erős néppárti kampány ellenére Vadász Sándor jelölt nem szerzett mandátumot, a szabadelvű Szájbély Gyulának sikerült megőriznie parlamenti tagságát. Nem sikerült mandátumot szereznie a nagycsákányi plébánosnak, Tulok Józsefnek

⁶¹¹ Néppárti nagygyűlés Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1896. augusztus 15. 2.

⁶¹² Kőszeg non coronat. Vasvármegye 1896. augusztus 13. 1.

⁶¹³ Néppárti gyűlések Zala vármegyében. Zalamegye, 1896. augusztus 2. 2.

⁶¹⁴ MNL VaML, Főispáni elnöki iratok. 1896/56.

⁶¹⁵ A Néppárt a választókerületben kívánta indítani a már említetteken kívül Szapáry László grófot, aki azonban nem kívánt tisztán néppárti programmal indulni, helyette függetlenként a muraszombati választókerületben mérette meg magát, ahol sikerült is mandátumot szereznie. Jelölt volt még mellette Prohászka Ottokár is, akinek jelöltségét azonban Glasics Egyed ellenezte azzal az indokkal, hogy az idegen hangzású nevet a nyílt szavazáson a választók nem fogják tudni helyesen kiejteni. Ehhez lásd: PÁL 2012. 125.

⁶¹⁶ Szombathelyi gyászol. Vasvármegye, 1896. október 29. 1.

⁶¹⁷ A szombathelyi választások eredményei. Szombathelyi Ujság 1896. november 8. 2. A Néppárt a nemzeti kisebbségek megnyerésére tudatosan törekedett. Erre utal, hogy a néppárti röpiratokat nem csak magyar, hanem horvát és német nyelven is terjesztettek. VaML, Főispáni elnöki iratok. 1896/14.

sem a körmendi kerületben. Az ottani nagyszámú református szavazatára ugyanis a néppárti jelölt nem számíthatott, noha nyilvánvalóan a Batthyány család támogatását élvezte.⁶¹⁸

Németújváron a Néppárt központi irodája Simonyi-Semadam Sándort indította, ám Greff ügyvéd ügyesen a Függetlenségi Párt színeiben, de néppárti programmal lépett fel, így fogva ki a szelet Simonyi-Semadam vitorláiból.⁶¹⁹ Ennek egyedüli haszonélvezője a szabadelvű Rosenberg Gyula lett, aki nevető harmadikként megnyerte a kerületet.

A Vas vármegyéhez tartozó felsőöri, kiscelli, szentgotthárdi és muraszombati választókerületekben a Néppárt nem is indított jelöltet, ugyanis reálsan látták győzelmi esélyük minimális esélyét: Szentgotthárdon Széll Kálmán pozíciója megingathatatlanak tűnt, Muraszombaton nem épült ki a Néppárt szervezete, s a kerület erősen szabadelvű volt, Kiscell pedig a nagyszámú nem katolikus választó, illetve a kerület függetlenségi párti beágyazottsága miatt számított bevehetetlen bástyának. A négy választókerület közül a Néppártnak a legnagyobb esélye Felsőőrött lett volna, hisz itt kellő szervezettséggel is bírt, valamint a helyi arisztokrácia (Erdődy) támogatását is maga mögött tudhatta, azonban vélhetően a nagyszámú evangélikus némettség miatt elálltak a jelöltállítás szándékától. Helyette egy nyilatkozatot jelentettek meg a sajtóban, miszerint nem kívánnak jelöltet állítani, azonban az addigi képviselőt, Szentmártoni Radó Kálmán szabadelvű jelöltet elutasítják.⁶²⁰ Mindennek ellenére Szentmártoni megnyerte kerületét...

A szombathelyi egyházmegye területére eső, Zala vármegyéhez tartozó négy kerület közül mind a négy néppárti vagy néppárti kötődésű lett. Zalaegerszegen a Balaton József apátplébános vezetésével 1896. október 18-án jelöltnek választott⁶²¹ Farkas József földbirtokos,⁶²² Alsólendván Marsovszky Endre Fejér megyei földbirtokos,⁶²³ míg Letenyén Lepsényi Miklós, egy esztergomi egyházmegyéhez tartozó plébános lett országgyűlési képviselő, aki 605 szavazattal verte meg szabadelvű ellenfelét dr. Fekár Imre ügyvédet.⁶²⁴ Némileg kakukktojásnak tűnhet a baksai kerület, ahol Berger Ignác szentgyörgyvölgyi

⁶¹⁸ A Vasvármegyei választások eredményei. Szombathelyi Ujság, 1896. november 1.

⁶¹⁹ Választási mozgalmak. Szombathelyi Ujság 1896. október 18. 2.

⁶²⁰ A f. eöri választó-kerület ellenzéki polgárai a következő nyilatkozatot tették közzé. Szombathelyi Ujság 1896. október 25. 3. A nyilatkozat aláírói: Rathner Mihály pinkafői plébános, Strass Adolf vasvörösvári plébános, gróf Erdődy Gyula, Schoklitsch Ármin, Pulay József alsőöri plébános, Schaffer Endre felsőöri orvos, Baumgartner Alajos máriafalvi plébános, Sauer István.

⁶²¹ Választási mozgalmak vármegyénkben. Zalamegye, 1896. október 25. 2.

⁶²² STURM 1896. 234.

⁶²³ STURM 1896. 297.

⁶²⁴ A választás eredménye vármegyénkben. Zalamegye, 1896. november 16. 1.

plébános ugyan a Nemzeti Párt programjával, de néppárti támogatással⁶²⁵, győzte le Hajós Mihály pártonkívüli jelöltet.⁶²⁶

A Néppárt zalai népszerűsége és választási sikerei egészen eltérő okokkal magyarázhatók, mint a párt Vas megyei eredményei. Az egyházmegye ezen részén a katolikus egyház szervezettsége a korban meglehetősen elmaradottként jellemezhető. A kevés működő plébánia kis javadalmait általában szerényebb tehetségű papok töltötték be. Kis számban működtek a kor modern pasztorációjára jellemző szociális és művelődési egyesületek, és nincs forrásunk konkrét politikai szerveződésekről, mozgósításokról sem. A zalai aprófalvakra jellemző archaikus vallásosság azonban mindezeket helyettesítette. A pap ezeken a helyeken komoly tekintéllyel rendelkezett, s ez elegendő volt a győzelemhez.

Mindent egybevetve a Néppárt a 14 szombathelyi egyházmegyéhez tartozó kerületből – ha Förster Ottót és Berger Ignácot is ideszámítjuk – kilencben állított jelöltet, s közülük heten szereztek mandátumot. Ez pedig – ha nem is olyan fényes és dicsőséges, mint ahogy azt a néppárti sajtó beállította, de – siker.

A politika porondjára fellépő papok közül sokan ekkor szembesültek testközelből azokkal az eszközökkel, amelyeket szinte nélkülözhetetlenek számítottak azok számára, akik e téren sikert kívántak elérni. Forray János vámoscsaládi plébános az így szerzett tapasztalatait így foglalta össze az általa vezetett plébániai évkönyvben: „Közéletünk szignatúráját megadta a múlt év és annak alkotásai, és az azok ellen megindult küzdelem a jobbak részéről. 2 táborban találjuk a nemzetet: a liberálisok egyrészt, élükön a kormány, a zsidók és szabadkőművesek vezetése, azaz hatalma alatt, a konzervatív katolikusok vagyis a Néppárt másrészt, néhány katolikus főúr és az alsó klérus vezetése alatt – püspökünk nincs, egy sincs! Habár egyik-másik velünk érez, de megmoccanni, tenni, zászlót bontani, de csak szavazni is velünk egyetlenegy sem mer. Soha nagyobb zsarnokság ebben az országban nem volt, ezt úgy értsük, hogy a liberális hatalomnak minden meg van engedve, a népnek semmi sem szabad. A legdurvább erőszakkal, minden eszközzel támadnak ránk, gyülekezéseinket szétverik, szavazati jogunkat elsikkasztják, és ha másképp célhoz nem érnek, közénk lőnek, hogy a megmozdult népet megfélemlítsék, mely béklyóit viselni tovább már nem bírja. Hát sikerült is nekik: képviselőválasztás volt október 28-án, 18 néppártit tudtunk bevinni az országházba, de hogyan választottak? Ezt majd talán feljegyzi a történelem, itt hosszú volna leírni, nem lehet, hiszen undorodik még a toll is jegyezni ilyeket. Csak annyit mondok, hogy magyar embernek erről ideája nem volt, de nem is hihette volna, hogy ez lehetséges legyen.

⁶²⁵ STURM 1896. 204.

⁶²⁶ A baksai választókerületben. Zalamegye, 1896. november 1. 2.

Szomorú csak az, hogy erre a szabadsággyilkoló s bitó-szolgálatra nem idegen, hanem a nemzet fiait vállalkoztak.”⁶²⁷

A Forray-féle negatív tapasztalat, a választási harcok során szerzett érzelmi sebek, ha meghátrálásra nem is, de egy visszafogottabb közéleti szerepre készítetett valószínűleg sok konzervatív, visszahúzódásra hajlamos papot, csökkentve ezáltal a Néppárt erejét.

A Néppárt és a „gyakorlati antiszemitizmus”

Az agrártársadalom és a zsidóság kapcsolatát elemző korabeli munkát egyelőre nem ismerünk. Az agrárius-merkantil vita során sem került felszínre a kérdés, a két nézet ideológusai – Gyurgyák János szavaival élve – messze elkerülték a témát.⁶²⁸

A sajtóban fellelhető források, továbbá a szabadelvű politikusok és az aktív szimpatizánsok retorikájában újra és újra megjelenő motívum a Néppárt kapcsán az antiszemitizmus. Valójában azonban ez a párt felső rétegére (értve ezalatt a megyei pártszervezetet is), továbbá a magasan művelt papságra nem volt jellemző.

A vidéki, sok esetben anyagi gondokkal küszködő alsópapság esetében viszont többről van szó, mint üres propagandáról. Hibát követünk el akkor, ha a Mikszáth Szent Péter esernyőjében, megjelenő idealisztikus falusi zsidó-képet valósnak és reálisnak fogadjuk el. Valójában a vidék és a zsidóság kapcsolata korántsem volt konfliktusmentes. A csődbe ment birtokosok, régi kegyurak földjein megjelenő egyre nagyobb számú zsidó bérlők vagy tulajdonosok, továbbá a zsidó bolttulajdonosok és az általuk sokszor adott uzsora, táptalajt adott a gyűlöletnek. E tekintetben nem javította a helyzetet az 1883. évi uzsoratörvény, amely az uzsora büntetését csak pénzkölcsönzés esetében helyezte kilátásba, ám áruhitel esetében nem tiltotta. Ha adott évben a rossz termés következtében felmentek az árak, az nem egy kereskedőnél néha kiugróan magas – 200-300 százalékos – kamatot is eredményezett, számos szociális problémát generálva így vidéken.⁶²⁹

A kérdés megkerülhetetlen mivoltát jelzi, hogy a kor Magyarországnak 12 700 nem városi településének ötödöd részében élt zsidó, ennek kétharmad részében kevés, kis létszámú – harminc főnél kevesebb – közösséget alkotva. Általában szatócs, fűszeres, kocsmáros hivatást választottak maguknak, amely vidéken mindenképpen egyfajta központi szerepet jelentett.⁶³⁰

⁶²⁷ SzEL, Vámoscsaládi plébánia iratai, historia domus 1896. 81.

⁶²⁸ GYURGYÁK 2001. 287.

⁶²⁹ GYURGYÁK 2001. 289

⁶³⁰ FEJTŐ 2000. 141

A Néppárt központi ideológusai a zsidókérdést nem faji, vallási, vagy akár szociális előítéletek mentén határozták meg. Felekezeti pártként definiálva magukat, a katolikus dogmatikai tételek mindig megelőzték a politikai célszerűséget,⁶³¹ ennek fényében támadta Zichy Nándor a zsidók recepcióról szóló törvényt, mondván az szerinte a felekezeti békét megzavarja, hisz – és ez a törvény szerinte legneuralgikusabb pontjai – lehetővé teszi a keresztény hitről a zsidó vallásra való áttérést. E ponttal kapcsolatosan Zichy a következőkben foglalta össze álláspontját: „Mert abban az irányban, hogy beolvadjanak a nemzet testébe, hogy hozzánk közelebb álljanak azáltal is, hogy a kereszténységbe beolvadjanak, eziránt semmi akadály nem létezik. Én pedig egész őszinteséggel megvallom, hogy szavazatommal ahhoz, hogy egy megkeresztelt egy keresztény – legyen az bármely felekezethez tartozó – megtagadja a kereszténységet, megtagadja Krisztust, hogy a kereszténységből kilépjen, és a mosaikus hithez térjen vissza, ahhoz én szavazatommal nem járulhatok.”⁶³²

Zichynek ez a kérlelhetetlen álláspontját a zsidó recepcióval és a keresztény-zsidó házassággal kapcsolatban a kortársak félreértették és antiszemitizmusként értelmezték, holott ezek pusztán Zichy apologetikai nézetéből fakadtak. Ő személy szerint minden esetben tiltakozott az antiszemitizmus vádjá ellen, s amikor ellenfelei felvetették e téren a Néppárt és Lueger-féle keresztényszociális párt közötti párhuzamot, ő mereven elutasította azt.

Nem lehet tetten érni az antiszemitizmust a párt programjában sem, ahol ezzel kapcsolatosan mintegy elsődleges célként a magyar társadalom keresztény jellegének megőrzését, a kereszténységen, s kiváltképp a katolikus egyházon esett sérelmek orvoslását végül a nép gazdasági- és politikai érdekeinek felkarolását határozták meg.

A program egyébként emellett követelte a polgári házasságról szóló törvény visszavonását, a katolikus autonómia biztosítását, valamint a hitelintézetek és szövetkezetek felállítását. A nép gazdasági érdekeinek felkarolására nézve a Néppárt gyakorlati eszközökkel akart élni: ösztönözni kívánták a fogyasztási szövetkezetek, illetve hitelszövetkezetek alapítását.

A szombathelyi püspökségben az első ilyen kezdeményezés a Sárvári Keresztény Fogyasztási Szövetkezet 1897 márciusi létrejötte volt. Ennek tőkéjének alapját a 623 alapító tag által jegyzett 8415 Ft értékű 1683 részvény biztosította. A szervezet a piac közelében tudott bérelni egy hat szobából álló lakást, amely helyet adott az üzlethelységnek is. Bár az egyesület elnökének szerepét Völgyi János töltötte be, a háttérben azonban nyilvánvalóan a

⁶³¹ BONITZ 1912. 292.

⁶³² Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett förendi házának naplója. Bp. 1895. 86-89 Idézi: GYURGYÁK, 2001. 292.

szervezet generátoraként vagy egyfajta szürke eminenciásaként ott állt Köberl Ferenc sárvári plébános.⁶³³ Az általuk tervezett október eleji nyitással némileg megcsúszva október 11-én nyitották meg boltjukat, ahol ekkor még csak lisztet árultak, majd 18-tól kezdve fokozatosan bővítették kínálatukat. Az üzlet ünnepélyes átadójára október 27-én került sor. A szövetkezet folyamatosan fejlődött köszönhetően a tagság anyagi áldozatvállalásának. 1898-ra már saját üzlethelységet tudtak vásárolni, tagjaik 3000, 2000, és 1000 Ft-os kölcsöneinek segítségével.⁶³⁴ 1903-ban Entzbruder János a katolikus iskola tanítója lett a szervezet elnöke.⁶³⁵ A szövetkezetnek jól ment a szekere, az 1907-es esztendőt 7%-os nyereséggel zárta, amely 5000 koronát jelentett.⁶³⁶ A következő esztendőben a folyamatos fejlesztéseknek és beruházásoknak köszönhetően már lakás- és bolthelyiség kiadásával is foglalkoztak.⁶³⁷

1897 júniusában a Sárvárhoz közeli Pecölben is fogyasztási szövetkezet alakult 282 taggal 509 jegyzett részvénnel, Németh Pál plébános vezetésével.⁶³⁸

Az egyházmegye zalai részén 1898. július 17-én alakult meg az első keresztény fogyasztási szövetkezet Lenti és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet néven, az alapítók ez követően fiókhelyiségeket nyitottak Szécsiszigeten, valamint Dobriban.⁶³⁹

A katolikus arisztokrácia részvételére példa a Szentlőrinc és Vidéke Fogyasztási Szövetkezet 1900-ban történt megalakulása, amely Széchényi Jenő elnöklete alatt jött létre 96 taggal 165 részvénnel.⁶⁴⁰

1902-ben alakult meg a németlövői szövetkezet a helyi plébános, Nemeskövi József⁶⁴¹ vezetésével. A településen a szövetkezeti forma már akkorra jelentős hagyományokkal bírt. A hívek kisdédóvót, gazdakört, sőt egy takaré- és segélyszövetkezetet is működtettek.⁶⁴²

Szombathelyen viszonylag későn és nem a Néppárttal összefüggésben, sokkal inkább az 1903-ban meginduló Keresztény Szociális Munkás Egyesülettel kapcsolatosan jött létre a helyi keresztény fogyasztási szövetkezet. Az 1905 márciusi alapításkor a Néppárt egyik vezetőjét, későbbi elnökét Illés Ferenc kanonokot tették meg elnöknek, mindezek mellett a

⁶³³ A Sárvár és Vidéke Keresztény Fogyasztási szövetkezet megalakulása. Szombathelyi Ujság, 1897. március 21. 7.

⁶³⁴ A „Sárvár és vidéke keresztény fogyasztási szövetkezet” évi közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1898. február 27.

⁶³⁵ Szövetkezeti közgyűlés. Szombathelyi Ujság, 1903. március 15. 5.

⁶³⁶ Szövetkezeti közgyűlés. Szombathelyi Ujság, 1908. február 23. 9.

⁶³⁷ Kiadó lakás és bolthelyiségek. Szombathelyi Ujság, 1910. október 16. 8

⁶³⁸ Új fogyasztási szövetkezet. Szombathelyi Ujság 1897. június 27. 8.

⁶³⁹ Keresztény fogyasztási szövetkezet megnyitása. Szombathelyi Ujság 1898. július 17. 8.

⁶⁴⁰ Értekezlet. Szombathelyi Ujság 1900. január 21. 5

⁶⁴¹ Nemeskövi József 1831-ben mint Edelstein József született izraelita szülőktől a sziléziai Wisznikben. 1849-ben keresztelkedett meg, majd 1858-ban szentelték pappá. 1873-tól 1906-ig volt Németlövő plébánosa. 1908-ban Nagyszöllősön hunyt el.

⁶⁴² Keresztény fogyasztási szövetkezet. Szombathelyi Ujság, 1902. április 27. 9.

vezetőségbe bekerült Herényi Jenő a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület alapítója, valamint Istóczy Győző volt antiszemita párti országgyűlési képviselő, mint a szövetkezet könyvelője.⁶⁴³ 1907-ben távozott a szövetkezet éléről az elnök Illés Ferenc, valamint az akkor már szombathelyről távozott Herényi Jenő is.⁶⁴⁴ A szombathelyi szövetkezet jóval szolidabb színvonalon működött, mint a sárvári. Az 1908-as év tiszta nyeresége 207 koronát tett ki.⁶⁴⁵

Szintén a szombathelyi keresztény munkásegylethez köthető a 60 taggal megalakult Söpte és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet alapítása. Ennek létrehozása mellett a Keresztény Munkásegylet titkára, Pintér József bábáskodott.⁶⁴⁶

A fogyasztási szövetkezetek mellett viszonylag kis számban jöttek létre keresztény alapokon nyugvó hitelszövetkezetek. Ebben nyilván szerepet játszott a fogyasztási szövetkezetekhez képest nagyobb tőkeszükséglet és a nehezkesebb alapítási mód, továbbá a működtetéshez szükséges komolyabb jogi és gazdasági ismeretek is.

Az egyházmegyében működő hitelszövetkezetek közül a legkorábban alakult Németlövői Takarékos és Önszegélyező Szövetkezet létrejöttének dátuma nem ismert. Az első ismert adat az 1902 márciusában lebonyolított közgyűlésre vonatkozik, amelyen megerősítették tisztségében az addigi elnököt, Nemeskövi József plébánost.

A Kőszegi Hitelszövetkezet, amelyet Kincs István alapított – bár egyház alapítású és az alapító személye is szorosan a Néppárthoz kötődött – mégsem hozható teljes mértékig párhuzamba a németlövőivel. Kőszeg esetében ugyanis az elsődleges cél a profitszerzés volt, amely azonban, köszönhetően Kincs István sajátos pénzügyi manővereinek, teljes mértékig mégsem sikerült.⁶⁴⁷

A helyi katolikus olvasóköri tagjainak kezdeményezésére alakult meg 1911-ben a hosszúperesztegi hitelszövetkezet amelynek alaptőkéjét a 270 értékesített részvény fedezte.⁶⁴⁸

A hosszúperesztegi hitelszövetkezet elindulásával lényegében le is zárult az egyházmegyében a keresztény hitelszövetkezet-alapítások lehetősége, 1912-ben ugyanis Mikes János szombathelyi püspök létrehozta az egyházmegye saját bankját, a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékosot. Ennek elnöke Simonyi-Semadam Sándor németújvári országgyűlési képviselő lett. Mikes plébánosainak kötelezően előírta, hogy a parókiájukon elhelyezett alapítványok tőkéit helyezték el az egyházmegyei takarékosban. Az így központosított alapítványi tőkék viszonylagos biztonságba kerültek, ugyanis a bankot mind a

⁶⁴³ A keresztény fogyasztási szövetkezet közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1907. március 30. 3.

⁶⁴⁴ A keresztény fogyasztási szövetkezet közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1907. március 30. 3.

⁶⁴⁵ A Keresztény Fogyasztási Szövetkezet közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1909. május 1. 8.

⁶⁴⁶ Söpte és Vidéke keresztény fogyasztási szövetkezet. Szombathelyi Ujság 1907. március 17. 7.

⁶⁴⁷ SÖPTEI, 2004. 379.

⁶⁴⁸ Hitelszövetkezet-alakulás Hosszúperesztegen. Szombathelyi Ujság 1911. március 12. 8.

püspök maga, mind pedig a káptalan szoros felügyelet alatt tartotta, ettől fogva viszont a vidéki plébánosoknak, már nem volt lehetőségük saját pénzügyi intézet létrehozására.⁶⁴⁹

A Néppártot, bár számos olyan személyt befogadott, akik az Antiszemita Pártban is exponáltak magukat, mégsem lehet kifejezetten antiszemita pártként megbélyegezni. Amíg ugyanis az Istóczy-féle Antiszemita Pártban a faji és a gazdasági antiszemitizmus vegyesen jelent meg, addig a Néppárt a faji antiszemitizmustól minden szinten távol tartotta magát.

A korban általunk ismert historia domusokban számos kitétel található a gazdag zsidó boltosra, vendéglősre, földbirtokosra vonatkozóan, akik folyamatosan érdekellentétbe kerültek az adott plébánosokkal. Ezek az ellentétek több forrásból fakadnak: egyrészt a plébánosoknak konkurenciát jelentettek a zsidó hitelezők (boltosok, kocsmárosok, egyszerű uzsorások), a plébániák ugyanis maguk is foglalkoztak pénzkölcsönzéssel, bár szigorú feltételek mellett.

Másrészt az eladósodott földbirtokos családoktól sok esetben zsidó tulajdonos, vagy zsidó bérlő kezébe került a birtok. Ezek a családok számos esetben a templomok kegyúri tisztét is betöltötték, amely a jog pedig a földhöz kötött volt. Így történhetett meg több esetben is, hogy a templomok kegyúri joga zsidó vallású személy, illetve zsidó érdekeltségű gazdasági szervezet kezébe került. Ez amellel, hogy presztízavesztést jelentett a plébánosoknak, de folyamatos konfliktusforrást is jelentett.⁶⁵⁰

Harmadrészt nem vitatható el a plébánosoktól az a szociális érzékenység sem, amellyel a vidéki lakosság anyagi és szellemi színvonalát próbálták emelni. Erre ezek az általában önszervező céllal létrejött szervezetek kitűnően alkalmasak tűntek.

A keresztény szövetkezetek, amelyeket Szabó Dániel a „gyakorlati antiszemitizmusnak” nevezett, nem kifejezetten zsidóellenes érrel jöttek létre, a korszak gazdasági, szociális helyzetéből fakadóan váltak azzá. Elsődleges céljuk a vidéki társadalom életszínvonalának, gazdasági helyzetének javítása volt.

A Néppárt átalakulása és az 1901-es választás

A Néppárt megalakulásakor az alapítók egy része előtt a német és osztrák katolikusok által folytatott egyleti alapon működő pártszervezet lebegett mintaként. Olyan pártot kívántak felépíteni, amelyet nem csupán választásokkor lehet mozgósítani; amely nem csupán politizál,

⁶⁴⁹ BAKÓ 2008.686. Mindezek mellett a Szombathelyi Egyházmegyei Takaréknak egyik első komolyabb befektetése az izraelita tőkések által vezetett szombathelyi Kovács-szálló finanszírozása volt. HORVÁTH-MAYER, 2015.

⁶⁵⁰ Jó példa erre Geist Lajos esete, akire a kőszegszerdahelyi plébánia kegyurasága szállt át, miután felvásárolta a környéken azokat a földterületeket, amelyeket kegyúri jog terhelt. Pluralitás a plébános választásnál. Geist Lajosé a legtöbb szavazat. Vasvármegye, 1912. szeptember 13. 3.

hanem társadalmi, illetve nevelő szerepet is betölt.⁶⁵¹ Ezt a fajta tömegpárt-, vagy mozgalmi párt-jelleget igyekeztek a későbbiek során is fenntartani. Emiatt a szombathelyi püspökség területén sem állt le a pártszervezés, a tömegek mozgósítása, amelynek a legfőbb eszköze a későbbiekben is a népgyűlés maradt.

Az 1897. szeptember 26-án tartott vasvári képviselői beszámoló gyűlésen Buzáth Ferenc mellett megjelent a párt elnöke Zichy Aladár, Major Ferenc szombathelyi, illetve Kálmán Károly zalaszentgróti országgyűlési képviselő. Az összejövetelre a templomban került sor, a levezető elnöki tisztet Tegyei Ferenc rábakovácsi plébános töltötte be.⁶⁵²

A Szombathely melletti Német-gencsen 1897 októberében került sor Major Ferencnek a kerület országgyűlési képviselőjének beszámolójára, mellette az idősebb Zichy János a Néppárttól tartott előadást.⁶⁵³

Zalaegerszezen az 1898. június 12-én tartott beszámoló népgyűlésen a kerület képviselőjén, Farkas Józsefen kívül megjelent Molnár János apát, országgyűlési képviselő, Buzáth Ferenc, Kálmán Károly országgyűlési képviselők, valamint a zalaegerszegi plébános, Balaton József apát is.⁶⁵⁴

Kőszegen 1900 júniusában tartott gyűlésen felszólalt Kincs István, a város plébánosa, Zichy János országgyűlési képviselő valamint Bonitz Ferenc az *Alkotmány* szerkesztője, aki beszédét – a keresztény sajtóról – német nyelven mondta el. De felszólalt Major Ferenc országgyűlési képviselő, valamint Molnár Béda bencés tanár is. Az egyházmegyei néppárti papságából Illés Ferenc kanonok, Tauber Sándor szemináriumi tanár, és Császár József jelent meg.⁶⁵⁵

Zala megye baksai kerületében Baksán illetve Zalalövön Rakovszky, Páder Rezső és Buzáth Ferenc részvételével 1900. október 7-én tartottak beszámolót.⁶⁵⁶ Letenyére 1901. október 14-án Zichy Nándor látogatott el, beszédében a katolikus érdekek képviseletének jelentőségére hívta fel a figyelmet, és kifejezte bizalmatlanságát Széll Kálmán és kormánya iránt.⁶⁵⁷

⁶⁵¹ SZABÓ 1991. 127.

⁶⁵² Néppárti gyűlés Vasváron. Szombathelyi Ujság. 1897. október 3. 2. Ehhez lásd: Rumi plébánia iratai, Rumi historia domus, 1897. szeptember 26.

⁶⁵³ A gencsi gyűlés. Szombathelyi Ujság. 1897. október 24. 1. Illetve, Gencsapáti Plébánia iratai, Historia domus, 18. lap. Bonitz Ferenc tud egy 1896-ban megtartott gencsi népgyűlésről is. L. BONITZ, 1912. 331.

⁶⁵⁴ Beszámoló és népgyűlés. Szombathelyi Ujság, 1898. június 19. 2., erről bővebben: Képviselői beszámoló. Zalamegye, 1898. június 19. 4.

⁶⁵⁵ Néppárti gyűlés Kőszegen. Szombathelyi Ujság. 1900. június 10. 4.

⁶⁵⁶ Néppárti gyűlések Zalában. Szombathelyi Ujság, 1900. október 14. 5.

⁶⁵⁷ BONITZ 1912.409.

A kevés sajtóforrás alapján úgy tűnik, hogy ezeket a beszámoló népgyűléseket a Központi Iroda javaslatára vagy utasítására a megyei néppárti vezetők részvétele mellett a választókerületek néppárti bizottsága szervezte. A Központi Iroda nyomásának vagy utasításának hatására lehettek jelen a párt országos vezető politikusai, valamint a nagy tekintéllyel bíró prominens megyei néppártiak.

A választások előtt a párt új programmal lépett a színre, amelyben némileg háttérbe szorult az egyházpolitikai törvények elleni tiltakozás. Helyét az általános pártpolitikai fejtegetések vették át: hűségeskü a királynak, az alkotmánynak és a kiegyezésnek. Új elemként jelent meg a nemzet alkotmányos jogainak védelme. Programjukkal az 1899-ben a Szabadelvű Pártba beolvadt Nemzeti Párt örökébe kívántak lépni.⁶⁵⁸

Nincs arról tudomásunk, hogy a párt azokban a kerületekben, ahol nem sikerült képviselői mandátumot szereznie bármiféle megmozdulást szervezett volna. Így kijelenthetjük, hogy a Néppárt szervezetének kiépítése az egyházmegyében voltaképpen leállt, s arra szorítkoztak, hogy a már megszerzett bástyákat megerősítsék és megtartsák. A párt nem tudott fejlődni, sőt visszafejlődésről kell beszélnünk. 1901-re teljesen leépült a körmendi, valamint felsőöri választókerület néppárti szervezete, ezeken a helyeken ugyanis 1896-ban a Néppárt még állított jelöltet, az 1901-es választásokra azonban már nem.

Az 1896-ban elvesztett választókerületek közül csak kettő a kőszegi és németújvári volt képes jelöltet állítani. A kőszegi kerület néppárti állandó bizottsága Kincs István plébános elnökletével 1901 júniusában még Bonitz Ferencet jelölte országgyűlési képviselőnek,⁶⁵⁹ azonban ő végül nem mérettette meg magát, és a helyette induló Kincs István a szabadelvű Szájbély Gyulával szemben 31 szavazattal alul maradt.⁶⁶⁰

A kőszegi választási harc hevességéről sokat mondó adat, hogy a rendet 150 lovas-, és 100 gyalogos katona, valamint 20 csendőr próbálta fenntartani. Ennek ellenére a kisvárosban több helyütt került sor összetűzésekre, utcai harcokra. A szabadelvűnek tartható *Kőszeg és Vidéke* című lap írásai alapján úgy tűnik, hogy a fegyveres erők a kormánypárti szavazók védelmére lettek kivezényelve.

A szoros eredmény miatt – 1093-1031 – a Néppárt sokáig napirenden tartotta a választás megtámadásának gondolatát. A kisvárosban elszabadultak az indulatok, heteken át rendszeresek voltak az ablakbetörések, verekedések.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ DOLMÁNYOS 1963.121.

⁶⁵⁹ Jelölő értekezlet Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1901. június 23. 2.

⁶⁶⁰ GROZDITS 2004. 35.

⁶⁶¹ SÖPTEI 2004. 443.

A németújvári kerületben – elkerülendő a több ugyanazon programmal induló jelölt állításából eredő, az 1896-os választásokon tapasztalt zavarokat – egyedül indult Simonyi-Semadam Sándor néppártiként, s így sikerült is választást nyernie.⁶⁶² Simonyi győzelme azért számított különösen nagy sikernek, mivel ellenfele, a szabadelvű Rosenberg Gyula már több mint 10 éve folyamatosan hozta a mandátumot.⁶⁶³ Ennél a kerületnél feltételezhető, hogy a Néppárt győzelmét nem csak az egyház által biztosított szervezettségének, hanem a helyi arisztokrácia – feltehetőleg a németújvári Batthyányak – támogatásának köszönhette. Illetve – a választókerületi szervezet világi vezetőinek nevét (Krainer, Schuch, Schmall) olvasva – valószínűleg a helyi katolikus németiség is a párt mellé állt.

Fordított szituáció lehetett a felsőöri kerületben, ahol feltehetőleg gróf Erdődy Gyula fellépése miatt állt meg a néppárti szerveződés. Erdődy 1896-ban még nevét adta egy sajtóközleményhez, amelyben több prominens személyiség tiltakozott kis Szentmártoni Radó Kálmán szabadelvű jelöltségével szemben.⁶⁶⁴ 1899. június 21-én azonban már szabadelvű programmal választották képviselővé, majd 1901-ben ismét.⁶⁶⁵

A szombathelyi kerületet a helyi Néppárt minden szervezettsége és agitációja, sajtótámogatása ellenére elvesztette. A vereség okát több tényezőben lehet keresni. Egyrészt a szabadelvű jelölt a korábbi városfejlesztő politikájáról ismert polgármester, Éhen Gyula lett, akinek személyében a szabadelvűek egy kiváló jelöltre tettek szert. Másrészt a szombathelyi papság egysége az egyházpolitikai törvényeket ellenző Hidasy Kornél elhunytával, s a szabadelvűnek tartott István Vilmos püspök beiktatásával megbomlott. A káptalan megmaradt ugyan néppártinak, de a püspök személye s politikai elfogultsága nyilvánvalóan erős ellensúlyt hozott létre a papságon belül.

A sárvári kerületet Förster Ottó, míg a rumi kerületet Buzáth Ferenc hozta a Néppárt számára, így Vas vármegye 1901-ben is három néppártit tudott küldeni az országgyűlésbe.

Az egyházmegye zalai részén – annak ellenére, hogy a jelöltek személye jelentősen kicserélődött – sokkal eredményesebben szerepelt a párt, a püspökség területére eső négy kerület mind néppárti lett. A letenyei kerületben Lepsényi Miklós helyén Szüllő Géza, míg

⁶⁶² Választási mozgalmak. Szombathelyi Ujság, 1901. augusztus 11. 1.

⁶⁶³ Rosenberg Gyula veresége. Vasvármegye, 1901. október 6. 2.

⁶⁶⁴ A f. öri választó-kerület ellenzéki polgárai a következő nyilatkozatot tették közzé. Szombathelyi Ujság 1896. október 25. 3.

⁶⁶⁵ Erdődy Gyula később 1901-től, 1910-es visszavonulásáig folyamatosan nyerte a választókerületet, de a Néppárttal nem került többé kapcsolatba. 1901-ben még szabadelvű programmal, 1905-ben illetve 1906-ban pedig az Alkotmánypárt színeiben szerzett mandátumot. VÉGVÁRY-ZIMMER 1910. 94.

Alsólendván Marsovszky Endre helyén gróf Wilczek Frigyes indult és nyert.⁶⁶⁶ A zalai néppártiak közül egyedül Farkas József a zalaegerszegi képviselő újrázott.

A baksai kerületben a párt az elkötelezett néppárti Darányi Ferencet indította, aki szoros versenyben bár, pótválasztáson, de megverte Berger Ignác szentgyörgyvölgyi plébánost, akit mint láttuk, 1896-ban a néppárti támogatással ugyan, de a Nemzeti Párt színeiben választottak meg, s aki két évvel korábban pártjával együtt a Szabadelvű Párthoz csatlakozott.⁶⁶⁷

A Néppárt mérlegét az 1901-es választásokon mindent összevetve pozitívnak kell tartanunk. Vas vármegyében öt jelölből három lett országgyűlési képviselő, míg Zala vármegyében a négy jelölből mind a négy.

Az 1901-es választások után a Néppárt történetének egy szakasza lezárult. Népgyűléseket, népgyűlési beszámolókat a képviselők a következő választási ciklus során nem tartottak. A lendület némiképp csökkent, a társadalom szervezésére, aktivizálására a párt konzervatív erőinek nem maradt energiája. Ennek feladatát egy új, bár eszmeileg, ideológiailag rokon kezdeményezés, a keresztényszocialista mozgalom vette át.

A Néppárt, mint választási párt és az 1905-ös, 1906-os választások

Az 1901-től 1905-ig terjedő éveket a Néppárt szempontjából teljesen csendes időszakként lehet jellemezni. A párt lemondott arról a céljáról, hogy a mai értelemben vett modern mozgalmi párttá szervezze magát, és beletagozódott a dualizmuskori pártstruktúrába. Nagy valószínűséggel a plébániák köré szerveződött aktív néppártiak – a választókkal együtt – belefáradtak az egyházpolitikai törvények felülvizsgálatát sürgető politikába, és a permanensen felfűtött politikai hangulatba. Egyszerűen szólva a Központi Iroda szándéka, mellyel a Néppártot a mai pártokhoz hasonló, tömegmozgalmi párttá kívánta alakítani, kifulladásra vezetett. Bebizonyosodott, hogy a katolikus mozgalom nem járhat ugyanazon az úton, amelyen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, mivel nem rendelkezik olyan hatásos érvrendszerrel – szociális kérdés, általános titkos szavazás – amellyel mozgásban tudná tartani szimpatizánsait.

A pártot egyfajta görcsös igyekezet jellemezte, amellyel minden új programot elutasított. 1905 elején – amellett, hogy a többi párttal versengenie kellett a szavazatokért –

⁶⁶⁶ STURM, 1901.. 395.

⁶⁶⁷ Pótválasztás. Zalamegye, 1901. október 20. 3.

megjedit saját tömegbázistól, illetve attól a politikai földcsuszamlástól, amely végül is 1906-ban bekövetkezett.⁶⁶⁸

Éppen ezért talán szerencsésnek is mondhatta magát, hogy a Tisza István a hírhedt zsebkendőszavazása által keltett vihar egységbe terelte az ellenzéket, s a népharag által keltett hullám segítségével a Néppárt is sikeresen tudott szerepelni mind országos, mind pedig megyei szinten.

Megyei szinten – az addigi sikeres választások után – nagy tekintéllyel rendelkeztek az ellenzéki pártok között. Ezt mutatja, hogy az egyesült ellenzék 1905 januárjában Szombathelyen mintegy 200 fő részvételével megtartott képviselőjelölő ülésen elnöknek a Néppárt megyei vezetőjét, Stegmüller Károly választották meg. Nyilatkozatából kiderül, hogy tisztsége pusztán cím volt, hiszen kijelentette, hogy „magukra nézve kötelezőnek ismerik el a fővárosban kimondott ellenzéki egyesülést, s alávetik magukat az ellenzék vezérlőbizottsága által ajánlandó bármely ellenzéki párthoz tartozó jelölt támogatásának”. Ekkor még úgy tűnt az egyesült ellenzék Günther Antalt indítja Szombathelyen, ő azonban a szombathelyi helyett az iglói jelölést fogadta el.⁶⁶⁹ Így végül Blaskovich Sándor, egy a Szabadelvű Pártból kilépett „disszidens” pályázta meg, s nyerte el a szombathelyi mandátumot. Blaskovich 1905-ben belépett az ifj. Andrássy Gyula által szervezett Országos Alkotmánypártba.

Zalában a Néppárt 1904. december 6-án elkezdte a választási készülődést. Az ekkor tartott egyesült ellenzéki népgyűlésen jelenlevő Ugron párti, Kossuth párti jelöltek mintegy 2-3000 ember előtt tartották szónoklataikat, hitet téve a szövetségük mellett.⁶⁷⁰

Azokban a választókerületekben, amelyekben az 1901-es választásokon néppárti siker született, a néppártiak 1905-ben is ki tudták vívni maguknak az Egyesült Ellenzéken belül az indulási jogot. Így Förster Ottó, Simonyi-Semadam Sándor, valamint Buzáth Ferenc újra megmérettethették magukat, s meg is nyerték kerületeiket.

A választás egyik érdekessége, hogy a celldömölki választókerületben katolikus pap is harcra szállt a mandátumért Maitz Antal pápoci plébános személyében, szabadelvű programmal. A helyi néppárti sajtó természetesen elítélte a plébános lépését, amely amúgy sem kecsegtetett eredménnyel, hisz a celldömölki kerületet a korszakban végig függetlenségi párti jelölt nyerte el, s ekkor sem történt ez másként, Maitz Antalt viszonylag könnyedén verte meg a függetlenségi Berzsenyi Jenő.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ DOLMÁNYOS 1976.15.

⁶⁶⁹ Választások. A szombathelyi ellenzék képviselőjelölése. Szombathelyi Ujság 1905. január 15. 3.

⁶⁷⁰ A zalamegyei egyesült ellenzék népgyűlése. Zalamegye, 1904. december 6. 3.

⁶⁷¹ Celldömölk. Maitz Antal. Szombathelyi Ujság, 1905. január 21.

Zala vármegyében is a vasihoz hasonló megállapodás születhetett, így Zalaegerszegen Farkas József, Zalabaksán Darányi Ferenc mérettette meg magát. Alsólendván Wilczek Frigyes a párt nem kívánta indítani, mivel helyét az alelnökként is működő Rakovszky Istvánnak szánták, aki azonban mégis más kerületet választott magának. Így – mivel Wilczek felvetette pártonkívüliként való indulását – a kerületben a Néppárt dr. Nyáry Béla kalocsai ügyvédet preferálta.⁶⁷² Wilczek gróf később visszalépett, s nem indult a képviseléválasztáson, s így Nyáry ellenjelölt nélkül nyerte el a kerületet. A letenyei kerület képviselője, Szüllő Géza időközben kilépett a pártból, ennek ellenére ő indulhatott pártonkívüliként, az egyesült ellenzék támogatásával.

A választások lebonyolítása után, a többségében parlamenten kívüli tagokból megalakuló Fejérváry-kormány kinevezését követően az ellenzéki többségű képviselőház június 21-én határozatot hozott, amelyben felszólította a vármegyét, törvényhatóságokat a kormányzattal szembeni engedelmesség megtagadására.

Vas vármegyét – a sajtóban megjelenő hangulatkeltő megnyilvánulások ellenére – a kormányválság idején viszonylagos passzivitás jellemezte: egy kisebb megmozdulásról van csak tudomásunk, amelyre Buzáth Ferenc vezetésével Vasváron került sor a domonkos kolostor udvarán.⁶⁷³

Zala vármegye azonban – elsősorban a Függetlenségi és 48-as pártnak köszönhetően – az ellenállás egyik legkomolyabb fészke lett.⁶⁷⁴ A megye megtagadta a kormánynak a katonáállítást, valamint az adózást is, mire válaszul a kormány is letiltotta Zala vármegye dotációját.⁶⁷⁵ A számos zalai megmozdulás közül csak az egyik volt az egyesült ellenzék zalabaksai népgyűlése. Itt Thassy Gábor személyében megválasztották az egyesült ellenzék megyei elnökét, majd pedig kijelölték az egyes választókerületek ellenzéki elnökeit. Így lett elnök Kovách Sándor dobronoki, Sándor János csesztregi, Tóth Sándor letenyei plébánosok, illetve Tuboly Zsigmond és Eitner Zsigmond.⁶⁷⁶ A hangulat csak az egyesült ellenzék és az uralkodó 1906. április 4-i megegyezését követően, Wekerle Sándor április 8-i miniszterelnöki kinevezése után csillapodott.

Az új kormány eskütétele után azonnal kiírta a választásokat, amelyeket április 29. és május 8. között bonyolítottak le. A Néppárt Zala megyében – az 1905-ös választás jelöltjeivel – minden addiginál elsöprőbb sikert könyvelhetett el.

⁶⁷² Választási mozgalmak. Zalamegye, 1905. január 15. 3.

⁶⁷³ A vasvári beszámoló. Szombathelyi Ujság, 1906. március 11. 2.

⁶⁷⁴ VAJDA 1994. 245.

⁶⁷⁵ VAJDA 1994. 260.

⁶⁷⁶ A Zala-Baksai választókerület. Szövetkezett ellenzék Baksán népgyűlést tartott. Szombathelyi Ujság, 1906. február 4. 8.

A Vas vármegyei választókerületekben szintén az Egyesült Ellenzék jelöltjei diadalmaskodtak. Az ellenzék itt is egyetlen kivétellel ugyanazokat a személyeket indította választáson, mint 1905-ben. Blaskovich Sándor valamilyen oknál fogva nem vállalta a szombathelyi képviselőiséget, így helyette a Stegmüller Károly lakásán összegyűlt szövetségesek Gothard Sándort jelölték függetlenségi és 48-as programmal.⁶⁷⁷ A Prohászka Ottokárral jó kapcsolatokat ápoló, több katolikus egyesületet támogató Gothard jelöltségét, a hivatalos bejelentések mellett, nyilvánvalóan maguknak ismerték el a néppártiak is.⁶⁷⁸

Az egyesült ellenzék kormányzása a Néppárt számára komoly arculat- és népszerűségvesztéssel járt. Az 1906 tavaszán megkötött, úgynevezett áprilisi „paktumban” a koalíció vezetői lemondtak a hadseregre vonatkozó nemzeti követeléseikről, radikális választási terveikről, s ígéretet tettek a vámközösség 1907-es megújítására. Emellett a megalakuló kormányt terhelte a véderőreform ügye, valamint a szociális és nemzetiségi feszültségek is.⁶⁷⁹ Mindezen tényezők összessége negatívan hatott a koalíciós kormány megítélésére, s az őket győzelemre segítő társadalmi támogatottság és népszerűség rövid időn belül elolvadt.

Mivel pedig Zichy Aladár személyében miniszteri posztot is szerzett a Néppárt a kormányban (1906-tól 1910-ig volt a király személye körüli miniszter), a választók a koalíciós kormány kudarcában joggal vetették fel a Néppárt felelősségét.

A párt kényszerpályára került, nem tudott a koalíción belül önálló arculatot mutatni a választók felé, emiatt a koalíció összes hibájának ódiumából rá is bőségesen jutott. Fontossá vált számára a mielőbbi megújulás, új identitás, új önálló arculat kiépítése, amelynek egyik lehetősége a keresztényszocialista program erőteljesebb felvállalás a lett volna. A párthoz közelálló keresztényszocialista politikusok Giesswein Sándor vezetésével létrehozták az Országos Keresztényszocialista Szövetséget, majd miután a párt valós lépéseket nem tett az „arculatváltoztatás” irányába, megalapították a Keresztényszocialista Pártot.

Ezzel szinte párhuzamosan a néppárti vezetők egy része a Volksverein für Das Katholische Deutschland mintájára, Katolikus Népszövetség néven új, a párthoz kötődő tömegmozgalmat alapítottak, s terjesztettek országos szinten. A szervezet a katolikus társadalom teljes palettáját össze kívánta fogni, választójogtól függetlenül, s egy olyan

⁶⁷⁷ Legújabb! Gothard Sándor jelölése. Szombathelyi Ujság, 1906. április 22. 6

⁶⁷⁸ Lásd ehhez PÁL 2012. 175-186.

⁶⁷⁹ PÖLÖSKEI 2001. 155.

érdekképviselettel, közművelődéssel foglalkozó bázist akartak létrehozni, amelyet adott esetben a párt céljaira is fel lehetett volna használni.⁶⁸⁰

A Vas és Zala megyei szervezkedés tömeges méreteket öltött. Zalaegerszegen már 1908 márciusában előkészítő értekezletet tartottak a katolikus Népszövetség szervezésére vonatkozóan. Az előadók közt ott volt Molnár János prelátus, Nyáry Béla, Ernszt Sándor, Beniczky Ödön képviselők, Turi Béla, Huszár Károly hírlapírók s Haller István, a népszövetség titkára. Rakovszky István, a Népszövetség elnöke betegsége miatt nem tudott megjeleni. A tényleges szervezést, március 22-én indították el.⁶⁸¹

A Népszövetség adta szervezeti keretek ellenére a néppárti jelöltek az 1910-es választásokon, országos szinten az 1905-ös választási eredményükhöz viszonyítva, kimondottan rosszul szerepeltek. Igaz, Vas vármegyére vonatkozóan ez a kijelentés teljes mértékig nem állja meg a helyét, annak ellenére, hogy a választások előtt a párt országos vezetősége illetve a Gaál Sándor vezette szombathelyi egyben megyei vezetősége között ellentét alakult ki a jelöltek személyét illetően. Amikor ugyanis Rakovszky István és Molnár János kampánykörútjukon útba ejtették Szombathelyt, Gaál Sándor tájékoztatta őket, hogy önálló néppárti jelölt helyett, újra Gothard Sándort kívánják önálló jelöltként indítani. Hasonló helyzet állt elő Kőszegen is, ahol Kincs István Laehne Húgó személyéhez ragaszkodott. Rakovszky azonban határozott álláspontot képviselt az ügyben: „A koalíció megszűnt és minden megpaktálás a pusztuláshoz vezet.”⁶⁸²

Gaál Sándor nem engedett a párt legfelsőbb vezetői felől érkező nyomásnak, s így végül a néppártiaknak egy az utolsó pillanatban „talált” keresztényszocialista jelöltet kellett támogatniuk.

A másik rebellis, Kincs István azonban engedett, s ennek köszönhetően a Központi Iroda által támogatott jelöltnek Scherr Thoss Bélának sikerült a régóta „ostromolt” kőszegi választókerületet megszereznie a pártnak.⁶⁸³ Igaz, ehhez kellett az is, hogy Kincs István – nyilván tanuló 1901. évi kudarcból – nem vállalta a jelölést.⁶⁸⁴

Sárvárról – Förster Ottó helyén – Huszár Károly, Németújváron Simonyi-Semadam Sándor jutott be az országgyűlésbe néppártiként. Buzáth Ferenc és a rumi választókerület azonban a párt számára elveszett, s Rumban 39 év után Varga Gábor személyében újra kormánypárti képviselőt választottak meg.

⁶⁸⁰ SZABÓ 1991. 130.

⁶⁸¹ A kath. népszövetség előkészítő értekezlete. Zalamegye, 1908. március 1. 2.

⁶⁸² Szombathely és Kőszeg. Vasvármegye, 1910. február 26. 8.

⁶⁸³ Választások vidéken. Szombathelyi Ujság. 1910. június 5. 4.

Ugyanerről: Győzött a város. Vasvármegye, 1910. június 2. 2

⁶⁸⁴ Néppárti értekezlet Kőszegen. Szombathelyi Ujság, 1910. február 27. 8.

A szombathelyi egyházmegye Zala vármegyei részén azonban már világosan látszódtak a válság jelei a választási eredményeken. Elveszett Zalaegerszeg, ahol gróf Batthyány Pál főispán Justh-párti programmal nyert,⁶⁸⁵ megverve Farkas Józsefet, az addigi néppárti képviselőt. Alsólendván Nyáry Béla ellenében Fuss Nándor munkapárti jelölt győzedelmeskedett. Itt a választást némileg befolyásolta a tény, hogy Festetich Pál függetlenségi jelölt visszalépett. Letenyén Szabó Albert néppárti, Dobrovics Milán függetlenségi és Zalán Gyula munkapárti közt zajlott le a verseny, amelyből végül, a munkapárti került ki győztesen. A választás Zalabaksán is hasonló forgatókönyv szerint folyt le, itt Darányi Ferenc néppárti és Tamás Jenő függetlenségi jelölttel szemben Hajós Kálmán munkapárti jelöltet választottak országgyűlési képviselővé.⁶⁸⁶

A párt vezetői jól érezték, ha nem lépnek a pártjuk rövidesen marginális résztvevőjévé válik a magyar politikai életnek, s szerepét átveszi más a katolikus vallás védelmét magáénak valló politikai szerveződés.

Az 1910-es választási vereséget követően a katolikus püspöki kar azzal a feltétellel, hogy a párt távol tartja magát az obstrukciótól, és lemond a választójog kiszélesítésének követeléséről, felajánlotta támogatását. Tette ezt azért, mert az egyház a világnézeti politizálásról – konzervatív rendpárti felfogással – nem mondhatott le, valamint egyrészt a Szentszék nyomása miatt, másrészt pedig a folyamatosan változó belpolitikai helyzetben szükségük volt egy biztosítékként is szolgáló érdekvédelmi politikai erőre.

Ez a politikai erő azonban már – a főpapság elképzelése szerint – kellően konzervatív, rendpárti. Ennek megfelelően a Néppárt – elismerve, hogy azaz politikai mód, amelynek során egyesületi és gazdasági szervezetekre támaszkodott kudarcba fulladt, visszatért eredeti elképzeléséhez, a helyi pártszervezeti hálózat kiépítéséhez.⁶⁸⁷

A rendelkezésünkre álló néhány forrásból lehet következtetni arra, hogy ez a munka a szombathelyi egyházmegye területén is elindult. Ott, ahol szükségesnek látszott, új választókerületi elnököket választottak,⁶⁸⁸ s ezzel egyidejűleg a rebellis Gaál Sándor kísérletet tett arra, hogy az 1905-ös és 1906-os választásokon működő szövetségi rendszert legalább helyi szinten felélesszék. Az e célból 1912. október 28-án összegyűlt értekezleten sikerült is megválasztani a szövetkezett ellenzék elnökségét Bezerédj István elnök és Weöress István és

⁶⁸⁵ STURM 1910. 228.

⁶⁸⁶ Választások Zala vármegyében. Zalamegye, 1910.június 5. 1., illetve Választások vidéken. Szombathelyi Ujság, 1910. június 5. 4.

⁶⁸⁷ SZABÓ 1991. 131.

⁶⁸⁸ Erről a vámoscsalád historia domusban Kapuy Károly plébános így ír: „Ez év tavaszán Sárvárott tartott néppárti konferencia a kerület néppárti elnökévé választott. A belém helyezett bizalomnak lelkiismeretesen megfelelttem, s ezért a liberális (munkapárti) intelligencia ádáz gyűlöletét és üldözését vontam magamra. Gyaláztak, szidtak szóval és meghurcoltak a szabadkőműves célokat szolgáló Vasvármegye c. napilapjukban.”

Gaál Sándor társelnökök személyében.⁶⁸⁹E sajtóértesülésen túl azonban a szövetség további működéséről nincs tudomásunk, a kezdeményezés gyaníthatóan rövidesen hamvába holt.

Az 1915 tavaszán esedékes, de végül a háború kitörése miatt le nem bonyolított választásokra a Néppárt nagy erővel készült. Az 1914. június 1-én Szombathelyen megtartott népgyűlésen az ünnepi szónokok között ott találjuk Molnár Jánost, a néppárt Központi Irodájának vezetőjét, Glasics Egyed domonkos szerzetest, valamint Huszár Károly sárvári országgyűlési képviselőt.⁶⁹⁰

A választás lebonyolítása nélkül is sejthető, hogy a Néppárt csúfosan szerepelt volna ezen a megmérettetésen (is). Megyei szinten a nagy tekintélynek örvendő személyiségek (Stegmüller Károly, Illés Ferenc stb.) elhunytak, s az ő kiesésükkel egyidejűleg eltávolodott a párttól a káptalan is, amely egyszerre biztosított számára némi anyagi, de sokkal inkább erkölcsi támaszt, segítséget.

Az 1912-ben kinevezett káptalani nagyprépost, Horváth István, mint az 1911-es püspökválasztáskor ténylegesen esélyes jelölt teljes mértékig kormánypárti nézeteket vallott. Tóth József kanonok, mint István Vilmos püspök bizalmasa és személyi titkára szintén nem szimpatizálhatott az ellenzékkel. Három kanonok, Vidos Lajos, Tulok József, Bertalanffy Gyula apolitikus nézeteket vallott. Néppártiként egyedül Tauber Sándor maradt a testületben, aki kinevezését kizárólag elismert tudományos és oktató munkájának köszönhetően.

Mindezek mellett igaz lehetett az anekdota, miszerint Gaál Sándor, a Néppárt megyei vezére és Mikes János püspök mellett elment egy motor, s Mikes odaszólt Gaálnak: „Lássá, ilyen a maga Néppártja: lármát csap, port ver fel, bűzlik. Gaál gyorsan tudott riposztzni: üljön fel rá Méltóságod, akkor sem port, sem bűzt nem érez, csak azt, hogy előbbre viszi”.⁶⁹¹

A párbeszédből napnál világosabban kitűnik Mikes János véleménye a számára már túlságosan közönségesnek tetsző Néppártról, amelyet nyilvánvalóan sem erkölcsileg, sem pedig anyagilag nem szívesen támogatott volna. Mindezek mellett Gaál Sándornak úgy tűnik nem volt igaza: a Néppárt akkor már – 1911 után – nem haladt, helyét és szerepét az egyre erősödő keresztényszocializmus próbálta átvenni.

Miután helyi szinten, azáltal, hogy elvesztette a püspök után a káptalan támogatását is, kicsúszott a „talaj” a Néppárt alól, kedvező lett számára, hogy 1914-ben nem kellett magát megméretnie a választásokon. Nehéz találgatásokba bocsátkozni azzal kapcsolatban, hogy ez milyen eredménnyel végződött volna. Programjának hiányosságait, illetve a tényt, hogy

⁶⁸⁹ A vasvármegyei szövetkezett ellenzék értekezlete. Szombathelyi Ujság, 1912. november 3. 3. p.

⁶⁹⁰ Néppárti Nagygyűlés. Szombathelyi Ujság, 1914. május 27. 9.

⁶⁹¹ SZÉKELY 2009.96.

támogatási köre nyilvánvalóan egyre szűkült, sikerült orvosolnia azáltal, hogy 1918-ban egyesült a Keresztényszociális Párttal.

X. A Keresztényszocializmus a szombathelyi egyházmegyében

A háttér

A magyar katolikus egyháztörténelem és vele együtt a politikai katolicizmus története önmagában nem, csak a világegyház történéseivel együtt vizsgálható. Nem járhatunk el másként akkor sem, ha a Szombathelyről induló magyar keresztényszocializmus eszmei, ideológiai alapjait keressük. Ennek elsődleges forrásai részben a pápai enciklikák – elsősorban a Rerum Novarum – részben pedig a már működő nemzetközi minták tekinthetők.

Nemzetközi szinten úgy tűnik, elsősorban a német példa volt hatással a magyar mozgalomra. A szociális érzékenységről ismert Wilhelm von Ketteler mainzi püspök 1864-ben megjelent „Munkáskérdés és kereszténység” című művében komoly kritikával szolt a kapitalista rendszer visszásságairól, igazságtalannak bélyegezve meg azt a rendszert, amely a munkást árucikké silányítja le, s egyúttal felszólította az államot, vessen véget a munkaadók önkényének. Könyvének hatására az 1870-es években a Ruhr-vidék katolikus bányászai sorra alakították meg a maguk érdekvédelmi szervezeteit. Ezek a kezdetben korporatív jellegű szervezkedéseknek rá kellett jönniük, hogy a munkásokat csak akkor tudják megnyerni, ha önálló szakszervezetekbe tömörülnek. Ezek létrejötte nagyjából a századforduló éveire tehetőek.⁶⁹²

Ausztriában 1887-ben alakult meg a Keresztény Szociális Párt, amelynek erejét jól jellemzi, hogy 1897 és 1910 között Karl Lueger személyében ők adták Bécs polgármesterét. Az ausztriai példa azonban – elsősorban Lueger erős magyarellenessége miatt – feltehetőleg nem volt ösztönző jellegű a magyar keresztényszocializmus szerveződéséhez.⁶⁹³

Mindezen kezdeményezéseket a XIII. Leó pápa által kiadott Rerum Novarum kezdetű enciklika megerősítette és fellendítette. Hatására Európa-szerte alakultak katolikus pártok, keresztény szakszervezetek, keresztényszociális egyesületek.

A magyar mozgalom politikai gyökerei a Néppártig vezetnek vissza, igaz annak elsősorban aulikus, konzervatív és arisztokrata vezetői miatt nem, vagy csak kevéssé kívánt foglalkozni a munkáskérdéssel. Kivételt képezett ez alól a párt Prohászka Ottokárral, Giesswein Sándorral, valamint Ernszt Sándorral fémjelzett balszárnya.⁶⁹⁴ A magyar keresztényszociális mozgalom gyakorlati megindítása azonban nem hozzájuk, és nem is Budapesthez, hanem Szombathelyhez köthető.

⁶⁹² ARBOL 1995. 55-56.

⁶⁹³ ARBOL 1995. 91.

⁶⁹⁴ GERGELY 1977. 12.

A keresztényszocializmus szombathelyi zászlóbontásához megfelelő háttérrel adott a Néppárt támogatására létrehozott, 1895-től megjelenő *Szombathelyi Ujság*. Ennek segítségével a mozgalom az alakulás évétől, azaz 1903-tól kezdve folyamatosan hírt adhatott magáról, megnyerve magának támogatóinak a párt helyi táborát.

Mindezek mellett mozgalom elindulásához – csakúgy, mint a Néppárt választási eredményeihez – jelentősen hozzájárult azoknak az egyházi vagy egyházi jellegű egyesületek léte, amelyek a korban Szombathelyen működtek. Közülük ebből a szempontból a katolikus legényegylet, a karitatív egyesületek, a katolikus körök érdemelnek figyelmet.

Bodányi Ödön „Szombathely város fejlődése” című munkájában a dualizmus korszakát értékelve a város „amerikai gyorsaságú” fejlődéséről ír.⁶⁹⁵ Ennek az amerikai gyorsaságnak az alapja a vasút volt. Miután 1865-ben a Sopron – Szombathely - Nagykanizsa vasútvonal elkészültével Szombathely része lett a magyar vasúthálózatnak, 1871-1872-ben megépült a Győr–Szombathely–Graz vasútvonal. E két fő vasútvonal kiépülését követően sorra épültek ki helyi érdekű vasútvonalak: 1883-ban a Szombathely – Kőszeg, 1888-ban a Szombathely – Pinkafő, 1891-ben a Szombathely – Porpác – Csorna – Hegyeshalom - Pozsony, 1894-ben a Szombathely-Rum vonalak.⁶⁹⁶

Szombathely gazdaságának, iparának és kereskedelmének permanens fejlődéséhez biztonságos alapot adtak az állami, illetve katonai beruházások is. 1889-ben épült fel a huszárlaktanya, s ugyanezen évben a vármegye és az állam közös vállalkozásában a királyi törvényszék, 1891-ben pénzügyigazgatósági épülete, 1895-ben pedig a vasúti üzletvezetőségének épülete.⁶⁹⁷

A vasút megérkezését követően a város jelentős fejlődésen ment keresztül, mind a lakosság számát, mind a gazdaságot, mind az ipart tekintve. 1870 és 1910 között a lakosság száma 7561-ről 30 947-re nőtt. A nagyarányú lakosság szám-növekedés csak kis részben köszönhető a természetes szaporulatnak, nagyobb részt a migráció, illetve egyes települések – 1885-ben Szentmárton illetve Óperint, 1907-ben Gyöngyösszőlős és Kámon⁶⁹⁸ – Szombathelyhez csatolása miatt következett be.

Mindezek mellett a város horizontálisan folyamatosan terjeszkedett: új városrészek jöttek létre, enyhítendő a város állandó lakáshiányát. Ekkor épült ki a város déli részén a Rumi és a Vizmellék utcák által közrefogott terület, nyugaton a mai Gagarin utca villasora, a

⁶⁹⁵ BODÁNYI 1910. 20.

⁶⁹⁶ KALOCSAI 2011. 36.

⁶⁹⁷ BODÁNYI, 1910.24.

⁶⁹⁸ MELEGA, 2012. 66.

keleti városrészen pedig a Kisfaludy, Széll Kálmán és Szelestey utcák.⁶⁹⁹ A századfordulót követően pedig már a vasútvonaltól keletre Zanat irányába is kezdett terjeszkedni város.

A gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen tőkét a dualizmus kori Szombathelyen számos bank biztosította: 1872-től a Szombathelyi Általános Takarékpénztár Rt., a Vasmezei Általános Takarékpénztár, 1892-től az Osztrák-Magyar Bank, 1897-től Mezőgazdasági Takarékpénztár és Hitelbank, 1905-től a Szombathelyi Leszámitó Bank 1911-től a Vármegyei Központi Takarékpénztár Rt. és 1913-tól a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár.⁷⁰⁰

Részben ennek, részben a vasúthálózat kiépítettségének köszönhetően 15 nagyvállalat működött 1900-ban Szombathelyen. Ezek közül kiemelkedett az 500 munkást foglalkoztató Mayer E. és fiai gépgyár, és a 400 munkással dolgozó Pohl E. és Fiai gyár. 1871-ben hozták létre a vasúti járműjavító műhelyt, ahol a századfordulón szintén 500 fő dolgozhatott. A környék mezőgazdasági termékeinek jelentős részét a két nagy teljesítményű gőzmalom, két ecet- és egy szeszgyár dolgozhatta fel. A városban szinte folyamatosan zajló építkezések nyersanyagigényét hat téglagyár, és több fűrésztelep tudta biztosítani. A város vegyipara is jelentős szereppel bírt: gyufagyár, szappanüzem és légszeszgyár működött a korban.⁷⁰¹

Az utolsó nagynak mondható ipari beruházás a Doctor Herman S. Gyapotszövőgyár megtelepedése volt Szombathelyen 1899-ben. A dualizmus éveiben a nagyipari üzemeken keresztül a városba 7-9 millió korona tőke érkezett.⁷⁰²

A századfordulót követően azonban az addigi ipari fejlődés megakadt. Bár a város ingyenes telek felajánlásával, vám- és adómentesség ígéréssel, építőanyag biztosításával próbálta a városba csalogatni a tőkeerős vállalkozásokat, azonban a századfordulót követően ez már nem bizonyult elegendőnek. Hatalmas verseny alakult ki a települések között a tőkeerős vállalkozások megnyerése érdekében, s a szoros versenyben úgy tűnik Szombathely ekkor már alul maradt.⁷⁰³

A megélénkülő gazdasági élet magával hozta a lakosság számának meredek emelkedését is. 1869-ben 7 561, 1880-ban 10 820, 1890-ben 16 133, 1900-ban 23 309, 1910-ben 30 947 főt tett ki, vagyis a város demográfiai növekedése 1869 és 1910 között 309,3%-ot ért el.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ MELEGA, 2012. 123.

⁷⁰⁰ FEHÉR, 1997. 216.

⁷⁰¹ MELEGA, 2012. 39.

⁷⁰² MELEGA, 2012. 52.

⁷⁰³ MELEGA, 2012. 52.

⁷⁰⁴ KALOCSAI, 1997. 623.

Ez a katolikus egyház szempontjából azért jelentett problémát, mivel a betelepülő lakosság – kiszakadva hagyományos közegéből – egyre rohamosabb ütemben kezdett laicizálódni. A fent felsorolt tényezők azonban nem kiváltó okai, inkább csak elősegítői voltak a keresztény munkásegylet alapításának. A szervezet létrehozására a katolikus elitet valójában a szombathelyi szociáldemokrácia látványos megerősödése ösztönözte. Ennek erejét mind a szabadelvű, mind pedig a katolikus sajtó igyekezett lebecsülni, azonban jelenlétük az iparosodó megyeszékhelyen tagadhatatlan tény volt.⁷⁰⁵

A mozgalom elindításának oka: a szociáldemokrácia előretörése

A Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesületre Gergely Jenő hívta fel a figyelmet, „A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923” című, 1977-ben megjelent művében. Gergely Jenő a keresztényszociális mozgalom országos fejlődésének tükrében, – az Országos Keresztény Szociális Szövetség és az Országos Keresztény-szocialista Párt alakulása szempontjából – vizsgálta a szombathelyi szervezet történetének kezdeti szakaszát, s a mozgalom első csoportjaként definiálta a szombathelyit. Tette ezt úgy, hogy ismert tényként, a szombathelyi megalakulás egyfajta előzményeként kezelte a Giesswein Sándor által 1898-ban megalapított Győr és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesületet. De mint azt maga is megállapította, Giesswein kezdeményezésének nem akadt további követője,⁷⁰⁶ így a keresztényszocialista munkásegyletek országosan, egyértelműen a szombathelyi szervezet 1903. évi megalakulását követően terjedtek el.⁷⁰⁷

Az egyház a munkásság politikai képviselőjét az 1890-es évek végén még megoldhatónak vélte a Néppárton keresztül igaz, maga az egyházmegyei lap írta, hogy a párt programjának „az agrár és szocialista kérdésekre vonatkozó pontjai még nincsenek kifejtve”.⁷⁰⁸

Mivel a munkásság szociális problémáira az egyház nem tudott megfelelő választ adni, így mondhatni szinte magától értetődő volt a szociáldemokrata szervezkedés megindulása a városban. Ennek gyökerei 1895-ig mennek vissza, amikor is néhány dolgozó egy kisebb önképzőkört alakított, ami pár éven belül feloszlott. Ezt követően alakult meg a „Táncsics” asztaltársaság, amely gyűjtőhelye lett a város szociáldemokrata szimpatizánsainak.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ Munkásgyűlés Szombathelyen. Szombathelyi Ujság, 1897. március 7. 6., illetve: Szocialisták „népgyűlése”.

Szombathelyi Ujság

⁷⁰⁶ GERGELY 1977. 27.

⁷⁰⁷ GERGELY 1977. 29

⁷⁰⁸ A keresztény szociálisok és a néppárt. Szombathelyi Ujság, 1895. március 31. 4.

⁷⁰⁹ HORVÁTH 1961. 94.

A szerveződés igazi lendületet Stettner Lajos szegedi órás Szombathelyre költözésével vett. 1902 októberétől Stettner újságot adott ki *Munkáslap* címmel,⁷¹⁰ s ezzel párhuzamosan, 1902 és 1903 folyamán létesült a vas- és fémmunkás, az építómunkás cipész, famunkás, festő valamint a szabó szakegylet. Ekkor még egy ideig önállóan működtek, egészen az országos központok 1903-as megalakulásáig.

A mozgalom erejét mutatja az építómunkások 1903. április 14-én meghirdetett sztrájkja, amikor is minden épületen szünetelt a munka, és az akcióban mintegy 150 munkást sikerült mozgósítani.⁷¹¹ 1903 augusztusában – a keresztény munkás egyesület megalakulását követően – zászlót avattak. Rendezvényüket azonban a rendőrség betiltotta, és több résztvevőt letartóztattak.⁷¹²

A szociáldemokraták tagságát elsősorban a nagyobb gyárak dolgozói alkották, s folyamatosan hívták fel magukra a figyelmet bérharcokkal, sztrájkokkal. Lapjuk 1904-ben megszűnt ugyan, de 1906-ban *Testvériség* címmel újat indítottak, amely újabb egy évig működött. A Szociáldemokrata Párt szombathelyi működése valós veszélyt jelentett a katolikus egyház és a köréje szerveződő iparosok – mint például Gothard Sándor – anyagi és társadalmi erejére nézve. Joggal mondható tehát ki, hogy a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület alapításának közvetlen oka a Szociáldemokrata Párt szombathelyi megjelenése és aktív tevékenysége volt.

Az alapító

Mindenképpen figyelemreméltó, hogy egy civil (tehát nem klerikus) személy, szinte a semmiből, létre tudott hozni egy – legalábbis működésének kezdetén – erősen egyházi/vallási jellegű szervezetet, amely azután rövidesen országos mozgalom kiinduló pontjává vált. Az egyesülettel kapcsolatos eseményeket mind a szabadelvű, mind pedig az egyházmegyei sajtó kiemelten kezelte, annak ellenére, hogy a *Vasvármegye* a főszervezőről lekicsinylően így nyilatkozott: „Herényi doktort annyira gyenge erőnek ítéljük, hogy szinte restelkedünk vele ezen a helyen bajmóldni.”⁷¹³

Herényi Jenő személye mind a mai napig ismeretlen mind a történészek, mind pedig a szélesebb nyilvánosság előtt. Az alapító Herényi Ferenc bognár és Angerer Karolina gyermekeként, 1873-ban a Szombathelyhez közeli Kámonban látta meg a napvilágot. 1893-

⁷¹⁰ HORVÁTH 1958. 136.

⁷¹¹ Az építómunkások bérmozgalma. *Munkáslap*, 1903. május 2. 1.

⁷¹² GERSE 1984. 156.

⁷¹³ K.B.: Kétféle szociálizmus. *Vasvármegye*, 1903. július 12. 1.

ban érettségizett a Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnáziumban,⁷¹⁴ ezt követően a budapesti tudományegyetem jogtudományi karán tanult 1893-tól 1897-ig, 1900-ban – néhány sikertelen államvizsga kísérlet után – szerezte meg diplomáját,⁷¹⁵ majd 1902-ben kérte felvételét a Szombathelyi Ügyvédi Kamara tagjai közé.

Herényi már 1903 előtt is ismert népszerű személyiségnek számított a szombathelyi katolikus társadalom életben. Erre utalnak fellépései a Vas Megyei Katolikus Kör estélyein: „Herényi úr mindegyre kedvesebb és szívesen látott alakja kezd lenni a műkedvelő közönségnek” írta a *Szombathelyi Ujság*, az egyik mulatságról szóló tudósításában 1896. január 26-án.⁷¹⁶

1903 januárjában az éppen újjászerveződő Vas Megyei Katolikus Kör ülésén felvetette, hogy „mint más vidéki kath[olikus] körök, hívják meg a kath[olikus] társadalmi akció nagy alakját, Prohászka Ottokárt egy-két előadás megtartására”⁷¹⁷.

Herényi a keresztényszociális gondolatot, valamint a keresztény munkásszerveződés eszméjét minden bizonnyal Budapestről hozhatta magával, de hogy pontosan milyen körből, nem tudjuk. Mindenesetre – csak hogy a két legismertebb személyiséget említsük – 1901 májusában Giesswein Sándor már előadássorozatot tartott Pesten, valamint Prohászka is gyakran járt már ekkoriban a fővárosba előadást, lelki gyakorlatot vezetni⁷¹⁸.

Az alapítást követően 1904-ben Herényi Jenőt megválasztották a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének egyik alelnökévé.⁷¹⁹ 1906-ban Pápán keresztényszocialista jelöltként indult, azonban csúfos kudarcot szenvedett.⁷²⁰ 1907-ben távozott Szombathelyről, s Budapestre költözött.

Az alapítás

A Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület 1903. évi megalakulásának tényét Gergely Jenő a következőképpen írta le: „a mozgalom megindítása [...] dr. Herényi Jenő szombathelyi ügyvéd nevéhez fűződik. 1903 július elején Herényi plakáton közölte

⁷¹⁴ Vas Megyei Levéltár, VIII. 56. A Premontrei Rend Szombathelyi Gimnáziumának iratai, 220. kötet. Kimutatás a Szombathelyi Királyi Katolikus Gimnázium 1892-93. [tanév] május-június hóban megtartott érettségi vizsgálatáról. 10. sz. Herényi Sándor.

⁷¹⁵ Eötvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára, 7/e-II. Jogtudományi szigorlati jegyzőkönyvek 1896-1898. 8. kötet, 235.

⁷¹⁶ A katolikus kör első, házi estélye. Szombathelyi Ujság, 1896. január 26. 6.

⁷¹⁷ A kath. kör közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1903. március 22. 1.

⁷¹⁸ Megjegyzendő, hogy Herényi 1903-ban Giessweint próbálta meg meghívni egyesületének alakuló ülésére, ez ugyan erősíti a vele való szorosabb kapcsolatáról szóló feltételezést, de ezzel együtt akár még az is előfordulhat, hogy mindkét főpap egyszerre lehetett hatással rá.

⁷¹⁹ GERGELY 1977. 32.

⁷²⁰ GERGELY 1977. 45.

Szombathely és vidéke keresztény munkásaival, hogy a liberalizmus és a szociáldemokrácia ellen pártot alakítanak.”⁷²¹

A helyi sajtó több szempontú vizsgálata után némileg korrigálnunk kell a fenti sorokat. A szerző láthatóan a *Vasvármegye*, illetve a *Szombathelyi Friss Ujság* alapján dolgozott. A *Vasvármegye* az említett plakát tartalmát nem közölte le. A néppárti *Szombathelyi Ujság* „Felhívás Szombathely és Vidéke keresztény munkásaihoz.” címmel az alapításról a következőket írja: „A munkások boldogulása azok nyugodt békés együttműködéséről, egyesületekbe, szövetkezetekbe tömörüléséről várható. A Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület célja: vallás-erkölcsi és gazdasági.”⁷²²

A Herényi Jenő nevével szignózott felhívásban tehát szó sem esett pártalakításról. Ezt egyébként az alapvetően néppárti beállítódású szombathelyi alsó- és felsőpapság nem is nézte volna jó szemmel, hiszen egy esetleges új, keresztény ideológiájú politikai szerveződés konkurenciát jelenthetett volna pártjuk számára. Arra vonatkozóan, hogy Herényiék pártot akartak alapítani, a szabadelvű sajtón kívül más forrásunk nincs. Mindenesetre az egyesület fennmaradt alapszabályában is a következő áll: „Az egyesület nem politikai jellegű célja a keresztény munkások vallás-erkölcsi érületét ápolni, szellemi képzettségét fejleszteni és anyagi jólétét előmozdítani s így a szociáldemokráciával szemben a keresztény szociális elveket társadalmi úton terjeszteni.”⁷²³

A püspöki iskola udvarán, július 12-én tartott alakuló ülésre – szociáldemokrata provokációtól tartva– csak előrejegyzett belépővel lehetett bemenni. A programot Herényi Jenő nyitotta meg, majd pedig Huszár Károly tartott beszédet, amelyben meglehetősen antiszemita hangnemet ütött meg: „Mi (...) tovább nem vesszük kezünkbe a kószerszocializmus vérvörös lobogóját.(...) Mi keresztény munkások nem akarunk Izrael Jakab szekértolói lenni, hanem Krisztus követői.”

Az alapításnál ott bábáskodott a Néppárt helyi vezetője, Stegmüller Károly nagyprépost, valamint Szabó Károly, a püspöki elemi iskola igazgatója.⁷²⁴ A Néppárt az eseményen – annak ellenére, hogy sem a meghívott Rakovszky István, sem Udvardy Ferenc országgyűlési képviselő, sem pedig Giesswein Sándor nem jelent meg – helyi potentátjai által igen magas szinten képviselte magát.

A keresztény munkás egyesület alakuló ülése ellen tüntetést szerveztek a szociáldemokraták, amely „azért történt, mert a keresztényszocialista párt [sic] egyik múltkori

⁷²¹ GERGELY 1977. 29.

⁷²² A Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület alakuló közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1903. július 19. 3.

⁷²³ MNL VaML, Egyesületi alapszabályok. 174. Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület Alapszabálya.

⁷²⁴ A Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület alakuló közgyűlése. Szombathelyi Ujság 1903. július 12. 3.

értekezletén állítólag megrágalmazták a szociáldemokrata pártot”⁷²⁵ írta a *Vasvármegye*, helytelenül pártnak titulálva a szervezetet.

A szombathelyi egyesület működése és szervezeti átalakulása

Az egyesület nyilvános működését szeptember 15-én kezdte meg. Ettől fogva hetente kétszer, szerdán és szombaton este nyolc órától várta a tagokat a Vasvármegyei Kör földszinti helységeibe.⁷²⁶ Elfogadott alapszabályuk szerint az következő célok megvalósítására létesült:

- „ a) Isten és a magyar haza iránt való hűségnek és szeretetnek ápolása, előmozdítása.
- b) Kölcsönös szeretet, összetartás és vallás-erölcsi és társadalmi életben jó példaadás által való kölcsönös buzdítás.
- c) Időközi összejövetelek közhasznú, tudásra érdemes dolgokról tartandó felolvasások, tanítások és előadások meghallgatására.
- d) Kedélyes összejövetelek, kölcsönös érintkezés, szórakozás s a testi-lelki egészségre ártalmas mulatóhelyek elkerülése céljából.
- e) Jótékony olvasmányok, lapok, könyvek és folyóiratok terjesztése.
- f) A takarékoság előmozdítása a heti megtakarított bármily csekély összeg átvétele és gyümölcsoztetése által.
- g) A beteg, munkaképtelen, átutazó egyesületi tagok segélyezése céljából az egyesület betegsegélyező pénztárt állíthat.
- h) Gondoskodás az elhagyott munkás-gyermekek neveléséről és a munkások özvegyeiről.
- i) Ingyenes jogi tanácsadás.”⁷²⁷

Gergely Jenő szerint a szombathelyi alapítás után a szervezkedés központja hamarosan Budapestre helyeződött, majd a fővárosi Szent Imre Kör volt tagjainak segítségével szeptember 20-án Pécsen, 22-én Faddon, majd Pápán és Kecskeméten alakultak egyesületek.⁷²⁸ Hírlapi forrásokból látható azonban, hogy ebből a munkából a szombathelyi csoport is kivette a részét. 1903. november elején hat tagú küldöttség érkezett Kriszt Jenő plébános és Csoknyai József ügyvéd vezetésével a pápai Baross Asztaltársaságtól Szombathelyre, azzal a kimondott céllal, hogy tanulmányozzák a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesületet, hogy a mintát átvéve, maguk is létrehozzanak egy ahhoz hasonló helyi

⁷²⁵ Forrongó szociáldemokraták. Vasvármegye, 1903. július 14. 3.

⁷²⁶ A szombathelyi keresztény munkás-egylet. Szombathelyi Ujság, 1903. szeptember 13. 9.

⁷²⁷ MNL VaML Egyesületi alapszabályok. 174. Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület alapszabálya.

⁷²⁸ GERGELY 1977. 30.

szervezetet Pápán. November 15-én népgyűlést is tartottak, amelyen három fővel képviselték magukat a szombathelyiek.⁷²⁹

Az időközben egyre másra alakuló munkásegyletek közül tíz az 1904-es V. Katolikus Nagygyűlésen alapított meg az országos szervezetet az Országos Keresztény Szociális Szövetséget. Az ekkor elfogadott alapszabály szerint az Országos Keresztény Szociális Szövetség célja, a fennálló magyarországi keresztényszociális egyesületek között kölcsönös támogatás céljából állandó kapcsolat és szoros összeköttetés létesítése, a keresztényszociális egyesületek működésének egységes irányítása által a hazai keresztényszociális mozgalom fellendítése, előmozdítása és irányítása. Az alapszabály célul tűzte ki további munkásegyletek, iparos- és gazdakörök alapítását. Tagjait kötelezte a szociáldemokratákkal való együttműködés teljes megtagadására.

A szövetség elnökévé Giesswein Sándort választották, s az elnökségbe bekerült alelnökként Herényi Jenő is, ami mindenképpen mutatja a szombathelyi csoport jelentőségét.⁷³⁰

Ekkor sem az országos szervezet, sem pedig a szombathelyi egyesület nem kívánt a vallás-erkölcsi célon túl politikai szerepet is vállalni, elsősorban azért, mert ezzel legerősebb támaszukat, a néppárti papságot veszítették volna el. Ezt bizonyítja a Herényi Jenő által a szombathelyi püspöknek, István Vilmosnak írt, bemutatkozóknak szánt levele is.

„A szociális kérdés elsősorban vallás-erkölcsi kérdés. Éppen ezért a szociális kérdés vallás-erkölcsi részének vezetése, irányítása, támogatása minden időben a katolikus egyházat illeti.[...] A német birodalmi katolikusok példáját követve, a jövőben minden szociális munkánkhöz állandóan igénybe akarjuk venni a főtisztelendő papság támogatását, közreműködését. Épp ezért a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület nevében arra kérjük méltóságodat, mint főpásztorunkat:

I. Kegyeskedjék a Szombathelyi keresztény Munkás Egyesületet működésében irányítani, bennünket nehéz küzdelmünkben erkölcsileg és anyagilag támogatni.

II. Ezen kegyes egyesületünk elnöke mellé egyleti életünk vallás-erkölcsi részének állandó ügyeletével, vezetésével, irányításával a helybéli főtisztelendő urak egyikét megbízni.

III. Kegyeskedjék a főtisztelendő Papságot egyesületünkben előadások, felolvasások tartására buzdítani. Különösen forró óhajunk, hogy f[olyó].é[v] október elejétől kezdve apologetikai kurzus jótéteményében részesüljünk.”⁷³¹

⁷²⁹ Keresztény szocialista mozgalom Pápán. Szombathelyi Ujság, 1903. november 15. 6.

⁷³⁰ GERGELY 1977. 32.

⁷³¹ SzEL, AC 3528/1904.

Herényi Jenő második kérése, azaz egy helybéli pap bevonása az egyesület életébe teljesült, ha nem is úgy, ahogy ő szeretne volna. 1905. április 5-én a *Szombathelyi Ujság* új tisztikar megalakulásáról tudósított. A megalakulást követően az egyesület szervezeti felépítése megváltozott, s ebben az új szerkezetben – forrásaink alapján – az elnöknek már csak névleges szerep jutott. Herényi Jenő feltehetőleg emiatt távozott a vezetőségből és a szinte teljesen súlytalan díszelnöki címet kapta meg. Helyét az elnöki székben Szalay József, egy iparoslegény töltötte be. Az új szerkezetben a legfontosabb pozíció a titkáré lett. Ezt Pintér József, a *Szombathelyi Ujság* főszerkesztője szerezte meg.⁷³²

Az új vezetési modell egyszerre volt pozitív, illetve negatív hatással a szombathelyi keresztényszocialista mozgalom fejlődésére. A változás sajtónyilvánosságot garantált egyesületnek. 1906 januárjával a *Szombathelyi Ujságban* új rovat indult „Szocializmus” címmel.⁷³³ Azzal viszont, hogy azzal, hogy a klérus egy tagjává lett a tényleges vezetői pozíció – még ha csak kvázi titkári is volt az –, kiölte vagy legalábbis korlátozta a komolyabb érdekvédelmi tevékenységet, egyáltalán minden alulról jövő kezdeményezést. Feltehetőleg e két utóbbi tényező konfliktust is szült a vezetőségen belül.

1905-től kezdődően alakultak meg – valószínűleg a szociáldemokrata szakszervezetek mintájára – a különböző szakosztályok. Elsőként a közmunkás, illetve a vas- és fémmunkás jött létre.⁷³⁴ A közmunkás 79, míg a vas- és fémmunkás 21 taggal rendelkezett.⁷³⁵ 1906-ban tanoncotthont alakítottak, ahol a munkásegylet helységeiben az ifjú munkások hasznosan tölthették idejüket. Taglétszámuk, 80 fő volt.⁷³⁶ 1907-ben az építő és vasmunkás,⁷³⁷ 1908-ban a fa- és szabómunkás szakosztály alakult meg.⁷³⁸

1907-ben megalakult az Országos Keresztényszocialista Párt. A párt nem közjogi alapon, hanem saját társadalmi, gazdasági és politikai reformkövetelése alapján szerveződött.⁷³⁹ Programjában szerepelt a földadó leszállítása, a hitel és terményértékesítő szövetkezetek támogatása. Felvetette a földosztás kérdését is, amit a Néppárt – arisztokraták, földbirtokosok markáns jelenléte miatt – igencsak került.⁷⁴⁰

1908-ban új alapszabályt fogadott el a munkásegylet annak érdekében, hogy a már megalakult és működő szakosztályait – az országos szövetség útmutatásait követve -

⁷³² A keresztény munkásegylet új tisztikara. *Szombathelyi Ujság*, 1905. április 2. 6.

⁷³³ Szocializmus. *Szombathelyi Ujság*, 1906. január 6. 5.

⁷³⁴ A ker. szocialisták szakszervezetei Szombathelyen. *Szombathelyi Ujság*, 1906. jan. 28. 5.

⁷³⁵ A Szombathelyi ker. munkásegylet évi rendes közgyűlése. *Szombathelyi Ujság*, 1906. február 4. 5.

⁷³⁶ Ker. szocialista szakgyűlés. *Szombathelyi Ujság*, 1906. július 8. 5.

⁷³⁷ Keresztény szociális munkások tömörülése. *Szombathelyi Ujság*, 1907. január 6. 7.

⁷³⁸ Két új ker. szoc. helyi csoport. *Szombathelyi Ujság*, 1908. március 8. 5.

⁷³⁹ GERGELY 1977.42.

⁷⁴⁰ MÉREI-PÖLÖSKEI 2003. 237.

integrálni tudják az egyesületbe úgy, hogy a szakszervezeti tagok tagsági díjuk egy részét az egyesületnek fizetik be. Megváltoztatták nevüket is, az eddigi Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület helyett felvették a Szombathely és Vidéke Keresztény Szociális Egyesület nevet.⁷⁴¹

Sajnos az alapítástól kezdődően nincs a tagság létszámára vonatkozó adatunk. A *Szombathelyi Ujság* az éves közgyűlésekről szóló beszámolóiban 1909-től kezdve közli a rendes tagok számát. Eszerint 1909-ben 500, 1910-ben 400, 1911-ben 200, 1912-ben 200, 1913-ban 190-200 tagot mondhatott magának az egyesület. A nagy ellenfél a szociáldemokraták létszámának alakulására viszont csak következtetni tudunk, adattal csak három évből rendelkezünk. 1911-ben 466, 1912-ben 564,⁷⁴² 1913-ban pedig 680 fizető taggal rendelkeztek Szombathelyen.⁷⁴³ Míg a keresztényszocialisták taglétszámukat és működésüket tekintve gyakorlatilag stagnáltak, addig a szociáldemokraták létszámukat tekintve permanensen növekedtek.

Keresztényszociális szervezkedés a szombathelyi püspökség területén

Figyelemre méltó tény, hogy míg a szervezet különféle alapszervezetei országszerte alakultak, addig a Szombathelyi Egyházmegye területén csak visszafogott érdeklődés övezte a mozgalmat. Ennek első jele Herényi Jenőnek 1904 novemberében próbálkozása a vidék megszólítására. November 6-án felhívás jelent meg a *Szombathelyi Ujságban* „Alakítsunk minden községben gazdakört címmel. A kiáltványban Herényi a földműves társadalom összefogására szólított fel, mondván: „A magyar nép boldogtalansága, hogy nem tart össze, különösen a földművelők.”

Herényi a gyakorlati szervezkedést külföldi példákra hivatkozva kívánta megindítani. A gazdakör egyik céljaként a gazdálkodók számára a mezőgazdasági továbbképzést jelölte meg. Megismertetni a gazdákat a termelést optimalizáló új eljárásokkal, a piaci értékesítés fontosabb tudnivalóival, a mezőgazdaságot meghatározó jogszabályokkal, valamint, de nem utolsósorban a szövetkezet hosszú távú feladataként jelölte meg, hogy megtanítsa a gazdákat, miként irányítsák a mezőgazdasági politikát.⁷⁴⁴ Herényi elnagyolt szövetkezetalapítási felhívása valójában visszhang nélkül maradt, és ilyenek alakulására korszakunkban nem is került sor. A vidék megszólítására a szervezet legközelebb 1906-ban vállalkozott. Szeptember

⁷⁴¹ A ker. munkásegyesület újjáalakulása. *Szombathelyi Ujság*, 1908. július 12. 6. p.

⁷⁴² KISS 1974. 237.

⁷⁴³ A vörös tábor apadása. *Szombathelyi Kis Újság*, 1913. november 8. 1.

⁷⁴⁴ Alakítsunk minden községben gazdakört. *Szombathelyi Ujság* 1904. november 6. 4.

16-án alakult meg a söptei keresztény munkás egyesület, amelyet a szombathelyi szervezet fiókjaként kívánták működtetni. A mintegy 200 új tag fiókelnöknek Máté Lajost választotta meg. Egyik első akciójukként, egy új aratási szerződés tető alá hozását jelölték meg, azonban sem erről, sem a fiókegyesület későbbi működéséről nem rendelkezünk adattal.⁷⁴⁵

Az egyházmegye más városaiban – Szombathelyen kívül – nehezen ment a szervezkedés. Zalaegerszegen a már működő betegsegélyező egylet alakult át keresztény szociális munkás egyesületté. Az alakulásra 1906. január 7-én került sor, elnöke az egerszegen nagy tiszteletnek örvendő Kun Vilmos gimnáziumi hittanár lett. Ideiglenes elnöknek dr. Kele Antalt választották meg.⁷⁴⁶

Az egerszegi szervezet végleges alakulására december 16-án került sor, az Arany Bárány fogadóban. Az ülést szociáldemokrata aktivisták zavarták meg. Elnöknek dr. Marik Pált, ügyvezető elnöknek Fábrián Gábort választották meg. Az alakuló ülésről küldöttség kereste fel a város plébánosát Legáth Károlyt, aki alapító tag lett, s előfizette az *Igaz Szó*, valamint a *Népakarat* című keresztény szocialista lapokat.⁷⁴⁷

Ugyancsak a mozgalom lassú helyi terjedését panaszolta a *Szombathelyi Ujság* 1906. január 21-i írása, amelyben a papokat buzdította a helyi keresztényszociális egyesület alapítására. Sajnálatait fejezte ki a papok inaktivitása miatt, megjegyezve, hogy csak három egyházmegyei szerveződésről tud, Szombathelyen, Sárváron, valamint Kőszegen. A kőszegi is csak háromnegyed éve működött.⁷⁴⁸

Sajnos sem a sárvári, sem pedig a kőszegi alapszervezet alapításának pontos időpontja nem ismert. A *Szombathelyi Ujság* 1907. február 24-i lapszáma tudósított a sárvári egyesület éves közgyűléséről, amelyen jelen volt Szalánczy Andor az *Igaz Szó* munkatársa is. A 250 tagot számláló szervezet elnöke Entzbruder János tanító volt. 300 kötetes könyvtárral rendelkeztek. 1906-ban már megemlékeztek Petőfi haláláról, Rákóczi hamvainak hazahozataláról, valamint szerveztek 20 ismeretterjesztő előadást is, a helyi közélet jeles szereplőinek részvételével. Így előadott dr. Sterling Hermán a gyümölcskórról, dr. Könczöl Ferenc pedig a polgári perrendtartásról. Három szakosztály – építő, bőr és közmunkás – működött az egyesület keretein belül.⁷⁴⁹ Az előadássorozat az 1907-es esztendőben is

⁷⁴⁵ A ker. szocializmus Söptén. *Szombathelyi Ujság*, 1906. szeptember 23. 3.

⁷⁴⁶ A Zalaegerszegi keresztény munkásegylet alakuló ülése. *Szombathelyi Ujság*, 1906. január 14. 3

⁷⁴⁷ A zalaegerszegi ker. szoc munkások szervezkedése. *Szombathelyi Ujság*, 1906. december 30. 5.

⁷⁴⁸ Néhány szó paptársainkhoz. *Szombathelyi Ujság* január 21. 4.

⁷⁴⁹ Keresztény szociális közgyűlés. *Szombathelyi Ujság*, 1907. február 24. 5.

folytatódott Mesterházy László helyi evangélikus lelkész a keresztény szeretetről és az emberbaráti intézményekről tartott előadást.⁷⁵⁰

A kőszegi keresztény építőmunkásokról csak annyi tudomásunk van, hogy 1908. pünkösdjekor zászlót szenteltek, amelyet Kincs István áldott meg. A zászlóanyaságot Laehne Hugó neje vállalta el. Az egylet elnöke Gerecs Szaléz bencés tanár volt.⁷⁵¹

A celldömölkiek 1906. október 7-én tartották alakuló ülésüket, amelyen tiszteletét tette Giesswein Sándor, valamint Haller István is.⁷⁵² Ezt követően került sor a vasvári munkásegylet alakulására október 26-án – október 31-én már tagfelvételt is tartottak. Elnöknek Glasics Egyed domonkos atyát választották meg. A vezetőségben helyet kapott Bende László, valamint Barabás István is. A szervezkedés megindulását minden bizonnyal az generálta, hogy október 21-én a szocdem népgyűlést tartott a településen.⁷⁵³ A vasvári egyesület 1907 júliusában zászlót szentelt, a zászlóanya Benda Lászlóné lett.⁷⁵⁴

A jánosházi szervezet 1907. augusztus 4-én nyilvános népgyűlés keretén belül alakult meg, amelyet egy Szabó István nevezetű kovács vezetett, az új egyesület vezetője Sikos István szabómester lett.⁷⁵⁵

Korszakunkban a szombathelyi egyházmegye területén nem került sor több keresztény szocialista szervezet alakulására. A létrejött új társulatok elterjedéséből látható, hogy elsősorban a városokban vagy városias településeken, azon belül is az egyházmegye Vas vármegyei részén került sor keresztény szociális egyesületek alakulására.

Érdekvédelmi és gazdasági tevékenység

Egy szociális alapokon álló szervezettől elsősorban a bérharc és a szociális tevékenység határozott felvállalását várnánk el. Az egyház felfogása azonban a munkástól elvárta, – miként azt XIII. Leó pápa „Rerum Novarumában” olvashatjuk –, hogy „tartózkodjék az erőszaktól, s ne vetemedjék soha lázadásra”⁷⁵⁶ ez pedig lényegében a sztrájk tiltását jelentette. Tehát a munkások kezében sorsuk jobbítására nyomásgyakorló eszköz gyakorlatilag nem maradt. Éppen ezért az egyház elsősorban a munkaadóktól várta, hogy teljesítsék kötelességüket, vagyis, hogy „mindenkinek megadják a magáét”. Ennek az önmagában helyes elgondolásnak a mindennapi életben való gyakorlati megvalósítására – a

⁷⁵⁰ Előadás a sárvári keresztény munkásegyletben. Szombathelyi Ujság, 1907. szeptember 8. 6.

⁷⁵¹ A kőszegi ker. építőmunkások zászlószentelése. Szombathelyi Ujság, 1908. június. 14. 3.

⁷⁵² Ker. szociális egyesület. Szombathelyi Ujság, 1906. október 7. 4.

⁷⁵³ Keresztény munkásegylet Vasváron. Szombathelyi Ujság 1906. november 4. 5.

⁷⁵⁴ A vasvári ker. szocialisták zászlószentelési ünnepélye. Szombathelyi Ujság, 1907. július 28. 8.

⁷⁵⁵ A jánosházi ker. munkásegylet megalakulása. Szombathelyi Ujság, 1907. augusztus 11. 6.

⁷⁵⁶ Rerum novarum 27.

tárgyalásokon, egyeztetéseken kívül – Leó pápa körlevele nem mutatott megvalósítható, mindenki által elfogadható utat.

A szombathelyi keresztényszocialista munkástársadalom azonban elvárta az egyesülettől a bérharc felvállalását, s ennek a nyomásnak a szervezet működésének kezdetén – hitelessége megőrzése érdekében – lehetőségeihez mérten engedett. Már az alakulás évében 1903 novemberének végén a munkásegylet bérvitába keveredett. A szombathelyi Stricker és Fiai Bőrgyárból november 14-én öt keresztényszocialista munkást elküldtek. Elbocsátásukat a megrendelések hiányával indokolták, ugyanakkor – az eseményről szóló tudósítás szerint – , az eset előtti héten két új dolgozót is felvettek.

Herényi Jenő azonnal közbenjárt az elbocsátott munkások érdekében. 12 tagú bizottságot választottak, akik közül négy főt kijelöltek a gyár vezetőségével való tárgyalásra. November 16-án, hétfőn és 17-én, kedden is elmentek a polgármesterhez és a rendőrkapitányhoz. November 19-én általános gyűlést tartottak a bőrgyári munkásoknak. Herényi mindezen erőfeszítései ellenére – bár még a szociáldemokratákkal is felvette az informális kapcsolatot – törekvései kudarcot vallottak.⁷⁵⁷

A szervezet 1905-ös átalakulása után – Pintér József karkáplán titkári regnálása idején – az érdekvédelem mondhatni másodlagos, de inkább harmadlagos tényezőjévé vált az egyesület életének. A legóvatosabb fogalmazás szerint is a katolikus munkásegyesület inkább a megegyezésre, a tárgyalásra, a gyárosokkal való jó kapcsolat kiépítésére törekedett, mint arra, hogy felvállalja a konfliktusokkal járó bérvitát. 1906 februárjában Pintér József karkáplán, egyesületi titkár vezetésével munkásdelegáció kereste fel a Pohl gépgyár vezetőit, hogy köszöntsék őket a gyár fennállásának 50. évfordulója alkalmából.⁷⁵⁸ Az ilyen és ehhez hasonló megoldásokkal azonban nem lehetett orvosolni a problémákat.

1906 augusztusában – éppen a háttérbe szorult Herényi Jenő támogatásával – a közmunkás szakosztály (kocsisok, háziszolgák, üzleti alkalmazottak) 12 pontos petícióval álltak elő. Főbb követelésük közé tartozott, hogy állapítsanak meg részükre bérminimumot, – húsz éves kor alatt 50, húsz év felett 70 koronát – , a vasárnap az 1891. évi 13. számú törvénynek megfelelően legyen munkaszüneti nap, adott munkakörbe pedig csak keresztényszocialistákat alkalmazzanak.⁷⁵⁹ A memorandumot Herényi Jenő készítette. 1906. augusztus 5-én, vasárnap mintegy 300 fő jelent meg a munkásegyesület helyiségeiben. Az akkori elnök, Szalay József igyekezett a kedélyeket csillapítani, a megjelenteknek azonban

⁷⁵⁷ Elbocsátott keresztény munkások. Szombathelyi Ujság, 1903. november 22. 4.

⁷⁵⁸ A Pohl testvérek üdvözlése. Szombathelyi Ujság, 1906. február 4. 5.

⁷⁵⁹ A ker. szocialisták kérelme. Szombathelyi Ujság, 1906. augusztus 5. 6.

mindez már kevés volt. Augusztus 7-én mintegy 1000 ember úgy határozott, hogy másnap nem veszik fel a munkát. Éjjel titkos gyűlést tartottak, amelyen megjelent Huszár Károly, valamint Szalánczy Andor is. Reggel hat órától fogva gyülekeztek sztrájkolók, azonban nyolc órakor megérkezett Kisfaludy József szombathelyi rendőrkapitány 25 rendőrrel és hét csendőrrel. Fenyegetésnek hatására a sztrájkolók jelentős része elment dolgozni, de 150 ember mégis a helyén maradt, őket körülzárták, majd elvezették.⁷⁶⁰ Közülük tíz embert 12 napi fogházra ítélték, Herényi megpróbálta képviselni ügyüket, azonban ezt a rendőrség – formai okokra hivatkozva – elutasította őt.⁷⁶¹ Maga Herényi Jenő is tíznapi fogházbüntetést, illetve 100 korona pénzbírságot kapott. Társai, Németh Boldizsár, valamint Szalay József 20-20 korona büntetéssel megúszták az ügyet.⁷⁶²

A *Szombathelyi Ujság* a sztrájkjal kapcsolatosan mentegette az egyesületet, hivatkozva arra, hogy Herényi sem nem választmányi, sem nem elnökségi tag, s hogy egyszerű tagként csak arra kapott megbízást az elnökségtől, hogy a közmunkások helyzetét felmérje.⁷⁶³ A hetilap következő számában már igyekezett demonstrálni, hogy az élet a munkásegyesületben visszatért a régi medrébe a munkásegyesületben, és csak úgy mellékesen vetette oda: „*dr. Herényi Jenő az egyesületből való kilépését bejelentette*”.⁷⁶⁴

Herényi a levett sztrájk után távozott mind az egyesületből, mind pedig a városból.⁷⁶⁵ A történések ilyen való alakulásának okai két tényezőre vezethetők vissza: egyrészt a keresztényszociális érdekvédelem gyakorlati eszközeinek kiforratlanságára, másrészt a munkás társadalom jogosnak mondható türelmetlenségére. Mindenesetre az bebizonyosodott, hogy sem az egyesület vezetése, sem pedig az egyház nem vállalja fel a tőkéssekkel valamint a várossal való konfrontációt.

Miután az alapító távozott, a munkásegyesület erejéből csak két kisebb érdekvédelmi megmozdulásra futotta. 1907 áprilisában a kőművesek Szombathelyen sztrájkba léptek, a keresztényszocialista kőművesek azonban a munkaadókkal való megegyezés után, felvették a munkát.⁷⁶⁶ 1907. október 10-re a szociáldemokrata szakszervezetek sztrájkot hirdettek, amely

⁷⁶⁰ Kocsisok és napszámosok sztrájkja. Vasvármegye, 1906. augusztus 9. 3.

⁷⁶¹ A kocsis sztrájk áldozatai. Vasvármegye, 1906. augusztus 10. 3.

⁷⁶² Herényi elítélve. Vasvármegye, 1906. augusztus 25. 2.

⁷⁶³ A közmunkások sztrájkja tiszta világításban. Szombathelyi Ujság, 1906. augusztus 12. 4.

⁷⁶⁴ A ker munkásegyesületből. In: Szombathelyi Ujság, 1906. szeptember 8. 4.

⁷⁶⁵ 1907-ben Budapestre költözött, majd innen Mezőkövesdre, s majd 1911-ben ismét visszatért Budapestre, ahol is házasságot kötött Gergich/Gergits Emmával. Ezt követően még két évig Budapesten lakott, majd Mezőkövesdre költözött, itt született meg fia Jenő. Leánya, már Székesfehérváron született 1918-ban, ahol is ekkor Herényi királyi adófelügyelő volt. 1926 és 1931 között közjegyző helyettesként dolgozott Székesfehérváron. Halálának helye és ideje jelenleg nem ismert.

⁷⁶⁶ Miért dolgoznak a keresztény kőművesek? Kik védik jobban a munkások érdekeit? Szombathelyi Ujság, 1907. április 21. 4.

ellen a keresztényszocialisták – plakátokkal, szóbeli agitációval – felléptek.⁷⁶⁷ 1908-ban a csizmadiasegédek sztrájkját támogatták ugyan, azonban a mesterek hajthatatlansága miatt tevékenységük itt is eredménytelen volt,⁷⁶⁸ hisz a segédek kollektívan elhagyták a várost.⁷⁶⁹ E megmozdulások nem a gyárosokkal, hanem a kisebb munkaadókkal szemben szerveződtek, emiatt az egyesület a munkásság széles tömegeit már nem volt képesek megszólítani.

Ennek a kudarcnak kompenzálását az egyesület gazdasági tevékenységének erősítésével próbálták elérni. 1903. november 15-én Herényi Jenő ösztönzésére megalapították a Szombathelyi Keresztény Fogyasztási Szövetkezetet. Ennek elnöke Illés Ferenc kanonok, későbbi nagyprépost, alelnöke Udvardy Jenő lett. Herényi Jenő, Förster Sándor országgyűlési képviselővel együtt az igazgatótanácsba került bele.⁷⁷⁰ A szövetkezet részvényeiből a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület több mint ezer korona értékben vásárolt.⁷⁷¹

1908-ben az egyesületen belül tűzifa beszerző szövetkezetet hoztak létre, amelynek segítségével a tagok olcsóbban tudtak fűtőanyaghoz jutni.⁷⁷² Szervezték a tanoncok, de még a munkások takarékosági programját is.

A tagdíjak jelentős részét fordították ezen felül az egyes szakosztályok betegsegélyezésre, amely feltétlenül az egyesületnek legpozitívabb tevékenysége.

A politikai törekvések

Ha az egyesület tagjainak voltak is politikai céljai, azokat a fölöttük lényegében ellenőrzést gyakorló karkáplán a lehetőségekhez mérten kordában tartotta. 1906. január 6-án az akkor már Pintér József szerkesztette *Szombathelyi Ujság* „Mi a véleményünk?” címmel arról írt, hogy a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének álláspontja szerint egy keresztény szociális párt alakítása „ma sem nem időszerű, sem nem okadatolt eléggé”.⁷⁷³ Pár számmal később, ugyanezen rovat írásában pedig azt ecsetelte, hogy „[S]zent meggyőződésem, hogy a keresztény alapon álló néppárt képes betölteni a keresztényszocialista párt fonséges hivatását”.

Az Országos Keresztény-Szocialista Párt az 1907-es megalakulását követően először 1910-ben indulhattak országgyűlési választásokon keresztényszocialisták. Mivel a Néppárt

⁷⁶⁷ A szombathelyi ker. munkásegység tevékenysége 1907-ben. Szombathelyi Ujság, 1908. február 2. 4.

⁷⁶⁸ A csizmadia segédek bérmozgalma. Szombathelyi Ujság, 1908. szeptember 6. 5.

⁷⁶⁹ Egy bérmozgalom tanulságai. Szombathelyi Ujság, 1908. szept. 20. 6.

⁷⁷⁰ A keresztény fogyasztási szövetkezet alakuló közgyűlése. Szombathelyi Ujság, 1903. november 22. 6.

⁷⁷¹ A szombathelyi keresztény fogyasztási szövetkezet. Szombathelyi Ujság, 1903. szeptember 20. 9.

⁷⁷² A szombathelyi ker. munkásegység tevékenysége 1907-ben. Szombathelyi Ujság, 1908. február 2. 4.

⁷⁷³ Mi a véleményünk? Szombathelyi Ujság, 1906. január 6. 5.

nem indított jelöltet sem a szombathelyi, sem pedig a szentgotthárdi kerületben, így a keresztényszocialisták minden probléma nélkül megmérethették magukat. Szombathelyen Baránszky Gyula, Szentgotthárdon Köhler István lépett fel jelöltként. A budapesti gyáros, Köhler május 21-én jelentette be indulási szándékát,⁷⁷⁴ párttársa, Baránszky Gyula pedig csak május 26-án, úgy, hogy a választásokra már június elsején sor került. Ráadásul a Munkapárt Vas vármegyében, az erős sajtójának – a *Vasvármegyének* – köszönhetően erős támogatottsággal rendelkezett, és a kudarcoktól terhes koalíciós kormányzás nyomán pedig, a néppárti politikusok hitele is megcsappant, egy viszonylag friss, keresztény politikai szervezet, nem volt képes mandátumhoz jutni: a választáson mindkét keresztényszocialista jelölt elbukott. Kudarcuk oka nem feltétlenül tömegbázisuk hiányában keresendő – hisz valójában a Néppárt bázisából éltek – hanem inkább a jelöltetésük körülményeiben. Számukra nem kedvező kerületekben indultak, és nem olyan jelöltet állítottak ki, aki megfelelő ismertséggel rendelkezett volna a megyében. A mozgalom nem a megfelelő időpontban, nem a megfelelő személyekkel és nem a megfelelő helyen mérette meg magát. Ugyanakkor a szentgotthárdi kerületben nemcsak Köhler Istvánnak, senkinek sem lett volna esélye Széll Kálmánnal szemben.

⁷⁷⁴ Mozognak a keresztényszocialisták. Vasvármegye, 1910. május 21. 1.

XI. Befejezés

Arnold J. Toynbee „Study of History” című tizenkét kötetes történelemfilozófiai munkájában a civilizációk kialakulásának és fejlődésének magyarázatoként írta le híres „kihívás-válasz” elméletét. Eszerint az emberek egy csoportja adott helyen és körülmények között azért emelkedett ki a primitív életformából és fejlesztett ki civilizációt, mert képesnek bizonyult választ adni egy olyan kihívásra, amely rendkívüli erőfeszítésre készítette. A civilizáció számára az biztosította a folyamatos fejlődést (növekedést), ha egy kihívásra adott válasza nemcsak sikert eredményezett, de olyan új kihívást idézett elő, amelyre ismét sikeres választ tudott adni.⁷⁷⁵

Ha megpróbáljuk adaptálni Toynbee elméletét a szombathelyi egyházmegye történetének dualizmuskori szakaszára, megállapíthatjuk, hogy az a püspökség területén bekövetkezett katolikus társadalomfejlődést valójában a sorozatos kihívások, s az arra adott megfelelő válaszok eredményezték.

Az egyházat a kihívások egy része a kormányzat, a törvényalkotás és szabályozások felől érte, másrészt a kor és a történeti környezet indukálta. Az ipar, a közlekedés fejlődése következtében meginduló urbanizáció és a városokba beáramló tömeg, az ennek következtében megszűnő tradicionális szociális környezet hatása egyrészt szociális problémákat idézett elő, másrészt gyorsította a már korábban megindult laicizálódás folyamatát. A gomba módra szaporodó katolikus egyesületek eredeti céljukat tekintve ezt a folyamatot igyekeztek tompítani. A Szombathelyre költöző identitásukat jórészt elvesztett tömegek számára új szociális hálót próbáltak létrehozni, amelynek segítségével új kötelékekkel kapcsolódhattak az egyházhoz. Ezek az egyesületek közül több létező problémákra adott adekvát válaszokat. Ezek közé tartoztak a karitatív, érdekvédelmi szervezetek és nem utolsósorban a növédelmi célra létrejött társulatok.

A kiegyezést követően a polgári állam kialakulásával a szabadelvű kormányok irányítása mellett végleg eltűnt a katolikus egyház egykori államegyház státuszából fakadt tekintélye, s így kiszakadt abból a kényelmes helyzetből, amely működését statikussá tette. E látszólagos privilégiumtól megszabadulva megteremtődött számára a fejlődés lehetősége.

A dualizmuskori magyar állam fejlődését meghatározó jogszabályok közül sem a népiskolai törvény, sem pedig az úgynevezett egyházpolitikai törvények nem szolgálták közvetlenül a katolikus egyház érdekeit. Az iskolák fejlődésével, és a kötelezően előírt iskolaszékek létrehozásával azonban, a katolikus önrendelkezés új szintere jött létre. És bár az

⁷⁷⁵ TOYNBEE 1971. 84.

egyháznak többletterheket kellett vállalnia intézményei felekezeti jellegének megtartása érdekében, mégis a jobb infrastruktúrával ellátott iskolákban a valamivel jobban fizetett katolikus tanítók megteremtették – elsősorban a vidék – egyházi társadalmi szerveződésének alapjait.

Az egyházpolitikai törvények létrejöttét követő országos mozgalmakba a püspökség papsága is bekapcsolódott. Ennek nyomán teremtődött meg az egyházmegye sajtója a *Szombathelyi Ujság* megalapításával, illetve indult meg a politikai katolicizmus folyamata a Néppárt helyi szerveinek megalakulásával. Ezek a folyamatok egymást gerjesztették. A sajtó segítette az egyesületi élet fejlődését, valamint szolgálta a Néppárt politikai céljait. Ebbe az összetett rendszerbe kapcsolódtak bele a szerzetesrendek, amelyek ugyan a püspök felügyelete alá tartoztak, döntéseikben azonban önállóan működtek. Szerteágazó habitussal, tevékenységi körrel rendelkeztek mégis jól láthatóan a válaszaik hasonlóak voltak, mint a világi papságnak. Tevékenységük erősítette, színesítette a már megindult folyamatokat.

Ha elfogadjuk, hogy a katolikus társadalmi szervezetek szolgálták a Néppárt céljait, akkor annak helyi választási sikereiben részben lemérhetjük a püspökség területén élő katolikus társadalom fejlettségét is. Igaz, a párt népszerűségének okai jóval összetettebbek. Ennek részét képezte az egyházmegye településszerkezete, vallási, nemzetiségi, gazdasági összetétele, és nem utolsósorban politikai tradíciói. Paksy Zoltán nézete szerint a Néppárt támogatói azon társadalmi rétegek közül kerültek ki, „amelyek az ország modernizálódása és kapitalizálódása során alulmaradtak a piaci versenyben és ezért fokozott mértékben igényelték az állam segítségét”.⁷⁷⁶

A Néppárt azonban több szempontból a politikai katolicizmus zsákutcájának bizonyult. A koalícióban történő szerepvállalása, lassanként kiüresedő politikai céljai egyre kevésbé tették alkalmassá a katolikus érdekek képviselésére. Szerepét fokozatosan vette át a „Rerum Novarum” útmutatását sokkal célirányosabban képviselő új mozgalom, a keresztényszocializmus. A szociáldemokrácia megjelenése és megerősödése miatt gondolta úgy több egyházi vezető, hogy a Szombathelyi Keresztény Munkás Egyesület létrehozásával ki tudják fogni a szelet az általuk ártalmasnak tartott mozgalom vitorláiból. Az már talán események véletlen egybeesésének következménye, hogy a mozgalom élére került Herényi Jenő tevékenységnek köszönhetően a szervezet hamarosan fejlődésnek indult, azokat a kereteket, amelyet az alapításkor neki szántak kinötte. A vezetőség nem egyházi része többet, valós érdekvédelmet kívánt megvalósítani, amihez azonban még nem rendelkezett kellő

⁷⁷⁶ PAKSY 2013. 667.

erővel, így a mozgalom fejlődése helyi szinten megakadt, és az csak a világháború után szerzett új lendületet.

Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a vázolt folyamatokhoz a keretet a katolikus egyház hierarchiája és szervezete adta. A papság felkészültsége, ismeretei újra való nyitottsága megkerülhetetlen tényező lett. Ki kell emelni e tekintetben a szombathelyi szeminárium szerepét, amelynek szellemisége, kisugárzása nyilvánvalóan kihatott az intézetből kikerülő egyházfikra is. A szombathelyi szeminárium pedig az egyik legjobb papképző intézet volt az országban, amely színvonalát egyértelműen Hidasy Kornél püspök reformjának köszönhette, aki nem csak az épület felújítását és átépítését valósította meg, de nagy figyelmet fordított a kispapok szellemi, lelki képzésére is. Szigorításokat vezetett be a tanulmányok és a fegyelem terén, több áhítatott követelt meg a növendékektől: buzdított az Oltáriszentség és Szűz Mária tiszteletére és a megfelelő gyónás elvégzésére. Hidasy nagy gonddal választotta ki a szeminárium spirituálisát, lelki vezetőjét, továbbá figyelt arra is, hogy tehetséges papjait a budapesti vagy külföldi egyetemeken taníttassa.⁷⁷⁷ Reformjai sok tekintetben hasonlítottak Prohászka Ottokár esztergomi szemináriumában bevezetett újításaihoz.

Intézkedései nagyban emelték a szombathelyi papnevelő intézet színvonalát, s közvetve hozzájárultak a katolikus társadalmi élet fejlődéséhez is. A jól képzett, tájékozott, gyakran külföldi egyetemeken tanult papok gyorsabban vették át a nyugaton már ismert gyakorlatokat, könnyebben tájékozódtak a német nyelvű szakirodalomban, foglalkoztatták őket szociológiai, gazdasági kérdések és nem utolsósorban elképzeléseiket készek voltak akár a politikai téren is képviselni.

Ezek közül a fiatal papokból kerültek ki a Vas megyei Néppárt „második vonalának” képviselői, akik közé tartozott például Császár István, aki az 1896-os választásokon exponálta magát, vagy Pintér József, aki a *Szombathelyi Ujság* szerkesztője lett, illetve a Keresztény Munkásegylet titkáráként működött.

A katolikus egyesületi élet korszakunkban bekövetkezett fokozatos fejlődése, illetve a politikai katolicizmus kialakulása miatt a katolikus társadalom fejlettsége a világháború kitörése előtt már nem csak megközelítette, de el is érte a két világháború közti katolikus reneszánsz szintjét.

A két világháború közti katolikus egyházának majdhogynem jelképévé váltak a hatalmas tömegeket megmozgató nagy ünnepek, amelyek az egyház erejét, nagyságát és

⁷⁷⁷ SZÉKELY 1929. 256.

dicsőségét voltak hivatva hirdetni. Ha megvizsgáljuk a szombathelyi püspökség dualizmuskori jelentősebb ünnepeinek lefolyását, megállapíthatjuk, hogy azok jól jellemzik az egyházmegye katolikus társadalmának fejlődését is. Az egyházmegye és a szeminárium alapításának száz éves évfordulója, az 1899-ben megtartott szombathelyi eucharisztikus kongresszus megrendezésének körülményei figyelemreméltó fejlődést mutatnak. A zárt, pusztán az üres reprezentációt szolgáló események az idő múlásával egyre több mondanivalót hordoztak magukban. Egyre nyíltabbá váltak, egyre több embert mozgattak meg. A csúcspont nyilvánvalóan a Szent Márton-ereklje 1913-as „hazahozatala” jelentette. Erre az alkalomra felvonult a püspökség összes egyesülete, bemutatva a katolikus társadalmi élet teljes palettáját.⁷⁷⁸ A nagy megmozdulás valójában egy célt szolgált: legitimációt szerezni az 1911-ben kinevezett erdélyi származású főpásztornak, Mikes Jánosnak papjai és hívei előtt. Mikes külföldi minták alapján tudatosan tervezte meg a rendezvény lefolyását, amely hihetetlen sikert hozott neki. Neki és a katolikus egyháznak.

A fentiek fényében megállapítható, hogy a két világháború közti katolikus fellendülés oka nem elsősorban a trianoni békeszerződés vagy a vesztes világháború okozta sokkhatásra vezethető vissza. Ez csupán csak egy kihívás volt a sok között, amelyre az egyháznak, s benne a szombathelyi püspökség katolikus társadalmának megfelelő választ kellett adnia.

Az egyházmegye története szervesen illeszkedik mind a magyar történelem, mind pedig a magyar katolikus egyház történetébe. Így bár a püspökség több ponton sajátos jellemzőkkel bírt, azonban történetének jellegzetességeit mégis az egész magyar egyháztörténet magáénak mondhatja. És bár a vizsgálat alá vett tér nem túlságosan nagy, és a kutatás módszere sokban hasonlít a falu- vagy helytörténet kutatás módszereire, a bemutatott tendenciák, folyamatok feltehetőleg az egész magyar katolikus egyházra alkalmazhatók. Ennek igazolása azonban csak a távoli jövőben várható akkor, ha több egyházmegye kapcsán is készül olyan átfogó dolgozat, amely célul tűzi ki maga elé a dualizmuskori katolikus társadalomfejlődés ábrázolását.

⁷⁷⁸ PÁL 2015. 134.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

MNL VaML, Alispáni iratok= Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Alispáni iratok.

MNL VaML, Főispáni elnöki iratok= Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Főispáni elnöki iratok.

MNL VaML Egyesületi alapszabályok gyűjteménye= Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Egyesületi alapszabályok gyűjteménye.

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

MNL ZML, Tanfelügyelőségi iratok=Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Tanfelügyelőségi iratok.

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

SzEL, AC = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Acta Cancellariae

SzEL, Intimata= Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Intimata

SzEL, Püspöki Körlevelek= Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki körlevelek

SzEL, Iskolai iratok= Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Iskolai iratok

SzEL VSzSzkL= Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Vasvár Szombathelyi Székeskáptalan Levéltára

Esztergomi Prímási Levéltár

EPL, Simor Cat, „D”= Esztergomi Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás iratai, Categoria „D”

Sajtó

Alkotmány

Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok

Szombathelyi Ujság

Szombathelyi Kis Ujság

Testvériség

Vasvármegye

Zalamegye

Szakirodalom

- ÁCS 1984. Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1984.
- ARBOL 1995. Arbol, Niels: A kereszténydemokrácia Európában. [Budapest], Barankovics Alapítvány, 1995.
- BAKÓ 2007. Bakó Balázs: A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése. (Boda János es Mikes János levelezése alapján.) Vasi Szemle, 2007. 6. sz.
- BALOGH 1887-1901. Balogh Gyula: Vasmegeye. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország IV. kötet. Bp., 1896.
- BALOGH-GERGELY 1996. Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár. Budapest, 1996.
- BÁNKUTI-GÓZSY-
VARGA-VÉRTESI 2011. Bánukti Gábor, Gózszy Zoltán, Varga Szabolcs, Vértési Lázár: A 20. századi egyház- és társadalom történet metszéspontjai (Pécs, 2011. április 7-8.). Egyháztörténeti Szemle, 2011. 2. sz.
- BARNA 2011. Barna Gábor: Az Élő Rózsafüzér Társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában. Bp. 2011.
- BÉKÉS 2006. Békés Márton: Egy vidéki „újságkirály” sorsa (Lingauer Albin [1877-1962] politikai-pályavázlata és népbírósi pere) 1. rész. Vasi Szemle 2006. 1. sz.
- BODÁNYI 1910. Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1895-1910-ig és műszaki létesítményei. Szombathely, 1998. (reprint)
- BONITZ 1912. Bónitz Ferenc: Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz. Bp. 1912.
- BŐSZE 1997. Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Kaposvár, 1997.
- BŐSZE 1997. A Bősze Sándor: Zala megye dualizmus kori egyesületi katasztere. In: Zala történeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1997.
- CSABA 1959. Csaba József: Emberi haj, mint építőáldozati tárgy. Néprajzi Közlemények. 1959. 1-2. sz.

- CSÁKY 1967. Csáky, Mórítz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchcnpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967.
- CSELENKÓ 2011. Cselenkó Borbála: Zalaegerszeg, a szombathelyi püspök uradalma 1777-1848. Zalaegerszeg, 2011.
- CSEPELI 1996. Csepeli Réka: A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai. Palimpszeszt, 1. sz. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/04.htm megtekintve: 2014. október 24.
- CSORBA 1999. Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Bp., 1999.
- CSORBA 2007. Csorba László: A magyar kereszténydemokrácia öröksége. Múltunk, 2007. 3. sz.
- DERSI 1973. Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója Bp., 1973.
- DOLMÁNYOS 1963. Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. (1901-1904.) Bp., 1963.
- DOLMÁNYOS 1976. Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906. évi kormányzati válság idején. Bp. 1976.
- ECKHART 1935. Eckhart Ferenc: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935.
- ERDŐDY 2006. Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek.” A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831-1848. Bp., 2006.
- FÁBRI 1999. A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Szerkesztette, az Előszót és a fejezetek bevezetőit írta: Fábri Anna. Bp., 1999.
- FABRÓ-ÚJLAKI 1905. Országgyűlési Almanach. 1905-1910. szerk. Fabró Henrik-Újlaki József. Budapest, 1905.
- FÁRA 1942. Fára József: Muraköz történetének rövid foglalata. Dunántúli Szemle, 1942. 3-4. sz.
- FAZEKAS 2001. Fazekas Csaba: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848-1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., 2001.

- FEHÉR 1997. Fehér Károly (szerk.): Szombathely 1777–1927 jubiláris emlékalbum, Szombathely, 1997. (reprint)
- FELKAI 1979 Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.
- FELKAI 1983. Felkai László: Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról. Bp. 1983.
- FÜSSY 1929. Füssy Tamás: Szabó Imre (1869-1881). In: A szombathelyi egyházmegye története. II. kötet. Szerk.: Géfin Gyula. Szombathely, 1929.
- GALÁNTAI 1960. Galántai József: Egyház és politika 1890-1918. Katolikus egyházi körök politikai szervezkedései Magyarországon. Bp., 1960.
- GÉFIN 1929. Géfin Gyula: Mikes János gróf. In: A szombathelyi egyházmegye története 2. köt. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, 1929.
- GÉFIN 1935. A Géfin Gyula: Történelmi névtár. A szombathelyi egyházmegye története (1777-1935) Szombathely, 1935.
- GÉFIN 1935. A szombathelyi egyházmegye története (1777-1935). III. köt. Összeállította: Dr. Géfin Gyula. Szombathely, 1935.
- GERGELY-KARDOS-ROTTLER 1997. Gergely Jenő, Kardos József, Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Bp. 1997.
- GERGELY 1977. Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903-1913. Bp. 1977.
- GERGELY 1977.A Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890-1950). Bp. 1977.
- GERGELY 1983. Gergely Jenő: Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. (A magyar katolikus egyháztörténetírás újabb eredményeiről.) Századok 1983. 3. sz.
- GERGELY 1989. Gergely Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom. Prohászktól Lékaig. Bp., 1989.
- GERGELY 1998. Gergely Jenő: Katolicizmus és liberalizmus. Múltunk, 1998. 3-4. sz.
- GERGELY 1999. Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Bp., 1999.

- GERSE 1984. Gerse János: A szombathelyi szocialisták zászlóbontása. Vasi Propagandista, 1984. 5. sz.
- GROZDITS 2004. Grozdits Károly H.: Kincs. Pap, író, bankár, politikus, kereskedő, utazó, mecénás... Bp., 2004.
- GYURGYÁK 2001. Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Bp. 2001.
- HEGEDŰS 2007. Hegedűs András: A Magyar Sion című folyóirat története. Magyar Sion. Új Folyam, 2007. 1. sz.
- HERMANN 1973. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- HORVÁTH 1958. Horváth Ferenc: A munkásosztály kialakulása, szervezkedése és mozgalmi (1867-1914). In: Vas megye. Helytörténeti tanulmányok. Szerk.: Horváth Ferenc, Szombathely, 1958.
- HORVÁTH 1961. Horváth Ferenc: A Vas megyei munkásmozgalom kezdeteiről. Vasi Szemle, 1961. 3. sz.
- HORVÁTH 2004. Horváth Sándor: Magyarok és horvátok együttélése Vas megyében a 19. század második felében. In: Előadások Vas megye történetéről. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2004.
- HORVÁTH 2005. Horváth Sándor: A grádistyei horvátok XVI–XX. századi asszimilációjának példái. Kisebbségkutatás, 2005. 2. sz.
- HORVÁTH 2007. Horváth Sándor: Rózsafüzér Társulatok Vas megyében. In: A domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila, Zágórhidi Czigány Balázs, Piliscsaba-Budapest-Vasvár 2007.
- HORVÁTH-MOLNÁR 2002. Horváth József, Molnár László: Kunc Adolf. In: Szombathelyi tudós tanárok 2. Szerk.: Köbölkuti Katalin. Szombathely, 2002.
- HOYER 2014. Wolfram Hoyer: ... aber die Jude war ihm geblieben. Ludwig Adler OP (1837–1907). In: Dominikaner und Juden: Personen, Konflikte und Perspektiven vom 13. bis zum 20. Jahrhundert Szerk.: Elias H. Füllenbach OP, Gianfranco Miletto, Berlin, 2014.
- INZSÖL 2004. Inzsöl Richárd: A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a 19. század második felében. Egyháztörténeti Szemle, 2004. 2. sz.

- ISTÓCZY 1904. Istóczy Győző országgyűlési beszédei és törvényjavaslatai 1872-1896. Szerk. Istóczy Győző. Bp. 1904.
- ISZTIN-PÁL-RÉTFALVI 2014. Isztin Gyula, Pál Ferenc, Rétfalvi Balázs: A Szombathelyi egyházmegye történelmi atlasza. Szombathely, 2014.
- KALOCSAI 1997. Kalocsai Péter: A dualizmus kori Szombathely. Vasi Szemle, 1997. 5. sz.
- KALOCSAI 2011. Kalocsai Péter: Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867-1914. Szombathely, 2011.
- KATOLIKUS 1931. Katolikus lexikon I-II. kötet. Szerk.: Bangha Béla. Bp., 1931.
- KATOLIKUS 1933. Katolikus lexikon III. kötet Szerk.: Bangha Béla Bp., 1933.
- KATONA 2015. Katona Attila: "Nekem a politika nem a hivatásom." Mikes János püspök közéleti szerepvállalásairól. In: Tanulmányok gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspökről. Szerk.: Bakó Balázs, Pál Ferenc. Szombathely, 2015.
- KATUS 1979. Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In: Magyarország története 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre. Bp., 1979.
- KATUS 2003. Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. Kisebbségkutatás, 2003. 3 sz.
- KELEMEN 2003. Kelemen Elemér: Eötvös József gondolatai államról, egyházzól, iskoláról. Világosság, 2003. 3-4. sz.
- KISS 1974. Kiss Mária: Munkássztrájkok Szombathelyen 1912-ben. Vasi Szemle, 1974. 2. sz.
- KLESTENITZ 2013. Klestenitz Tibor: Katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896- 1932. Bp., 2013.
- KLESTENITZ 2013. A Klestenitz Tibor: A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején. Magyar Tudomány, 2013. 5. sz.
- KÓNYI 1903. Deák Ferenc beszédei. Összegejtötte Kónyi Manó. II. kötet. 1842–1861. 2. bőv. kiad. Budapest, 1903.
- KORNEK 1894. Kornek Sándor: Egyházzogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar egyházi viszonyaira. Bp. 1894.
- KOTNYEK 1978. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg, 1978.

- KOZÁR 2007. „Sem okosak, sem gazdagok” A magyarországi szlovének identitása, különös tekintettel a Felsőszölnökön, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre. In: Változatok a kettős identitásra. Szerk.: Bindorffer Györgyi. Bp., 2007.
- KÖTE 1971. Köte Sándor: Eötvös József közoktatáspolitikai és pedagógiai nézetei. Magyar Tudományos Akadémia Közleményei. 1971-1972. 1-2. sz.
- KRAJEVSZKY-TAKÁCS 1964. Krajevszky Gizella, Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1777-1963. Szombathely, 1964
- KUNTÁR 1957. Kuntár Lajos: A szombathelyi könyvnyomdászat története Szombathely, 1957.
- KUNTÁR 1968. Százéves a vasi sajtó. Életünk, 1968. 1-3. sz.
- KÜHÁR 1911. Kühar István: A Szent Ágoston –egyesület 50 éves története 1861-1911. Szombathely, 1911.
- LÉKAI 1991. Lékai Lajos: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Bp., 1991.
- M. KOZÁR 1999. M. Kozár Mária: A magyarországi szlovének, letelepedésük, múltjuk, jelenük. Vasi Szemle, 1999. 4. sz
- MAGYAR 2008. Magyar Marietta Mirjam: Az Árpád-házi Szent Margitról nevezett Domonkos Nővérek. In: A Domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila - Zágórhidi Czigány BalázsPiliscsaba-Vasvár, 2008.
- MAGYAR KATOLIKUS 1993. Magyar katolikus lexikon II. kötet Bor-Éhe. Főszerk.:dr. Diós István. Budapest, 1993.
- MAGYAR KATOLIKUS 2005. Magyar katolikus lexikon. X. Oltal – Pneu. Főszerk. Diós István. Bp. 2005.
- MAGYAR KATOLIKUS 2006 Magyar katolikus lexikon.Pob-Sep. XI. kötet. Főszerk.:Dr. Diós István. Bp. 2006.
- MAGYAR KATOLIKUS 2007. Magyar katolikus lexikon. XII. Seq – szentl. Főszerk. Diós István. Bp., 2007.
- MAGYARORSZÁG EGYLETEI Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerk.:Vargha Gyula. Összeáll.: Kanitz József. Bp. 1880

- MELEGA 2012. Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szombathely, 2012.
- MELEGA 2015. Melega Miklós: Női szerzetesrendek megtelepedése szombathelyen a dualizmus korában. In: Előadások Vas megye történetéről VI. Szerk: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2015.
- MÉREI-PÖLÖSKEI 2003. Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc: Magyarországi pártprogramok 1867-1919. Budapest, 2003.
- MÉSZÁROS 1988. Mészáros István: Oskolák és iskolák: Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből. Pécs, 1988.
- MÉSZÁROS 1998 Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998. Bp., 1998.
- MÉSZÁROS 2000. Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp., 2000.
- MIHÁLYFI 1896. Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete. Bp., 1896.
- NAGY 2000. Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Bp., 2000.
- NÉMETH 1924. Németh Imre: A szt. Domonkosrendű Apácák vezetése alatt álló, 50 éves A Kőszegi Róm. Kath. Elemi Iskolai TanítóképzőTörténete.1874-1924. Kőszeg, 1924.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Bp. 1882.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1912.
- NÉVTÁR 1871. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1874. Szombathely, 1871
- NÉVTÁR 1874. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1874. Szombathely, 1874.
- NÉVTÁR 1900. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1900. Szombathely, 1900.

- NÉVTÁR 1903. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára. 1903. Szombathely, 1903.
- NÉVTÁR 1906. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára. 1906. Szombathely, 1906.
- NÉVTÁR 1909. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára. 1909. Szombathely, 1909.
- ORSZÁGGYŰLÉSI
ALMANACH 1886. Országgyűlési Almanach. Képviselőház. Szerk. Halász Sándor. Bp. 1886.
- PACHER 1912. Pacher Donát: A dömölki apátság története. (A Pannonhalmi Szent –Benedek-Rend története XII. Bp. 1912.
- PÁL 2009. Pál Ferenc: Az 1868-as törvény hatása a Vas megyei katolikus népiskolákra. Vasi Szemle, 2009. 3. sz.
- PÁL 2011. Pál Ferenc: Egy elfeledett püspök. István Vilmos (1849-1910). Vasi Szemle, 2011. 2. sz.
- PÁL 2012. Pál Ferenc: Adalékok Prohászka Ottokár és a szombathelyi egyházmegye kapcsolatához. Prohászka-tanulmányok 2009-2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2012.
- PÁL 2013. Pál Ferenc: Iratok a vend. akció történetéhez. Vasi Szemle, 2013. 5-6. sz.
- PÁL 2015. A szombathelyi egyházmegye katolikus társadalmának alakulása három dualizmuskori ünnep tükrében. In: Előadások Vas megye történetéről VI. Szerk: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2015.
- PÁLFI 1874. Pálfi Sándor: Kis-czell város története és jelen viszonyainak leírása. Szombathely, 1874. In: Porkoláb István: Celldömölk Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk, 1927.
- PÓKA 1988. Póka György: Egyházközségek és egyesületek. In: Magyar Katolikus Almanach II. Bp., 1988.
- PÖLÖSKEI 1963. Pölöskei Ferenc: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910. Bp., 1963.

- PÖLÖSKEI 1970. Pölöskei Ferenc: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914. Bp., 1970
- PÖLÖSKEI 2001. Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Bp., 2001.
- PUSKELY 1990. Puskely Mária: Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye. Bp., 1990.
- RÁCZ 1978. Ki a jövőnek vet magot. Szerk.: Ráczi János. Szombathely, 1978.
- RÁCZ 2004. Ráczi Erika: A horvát nemzetiségi nyelv használatának és alkalmazásának alakulása; a magyarosítás és magyarosodás útja a Mura mentén. Kisebbségkutatás, 2004. 4. sz.
- RÁTZ 2000. Rátzi Kálmán: A pánszlávizmus története. Sajtó alá rendezte: Szarka László. Bp., 2000.
- REGŐS 1964. Regős János: Az elemi népoktatásügy Vas megyében 1867-1890. Szombathely, 1964.
- REGŐS 1971. Adatok a népiskolai törvény 1868-1871. közötti történetéhez. Magyar Pedagógia, 1971. 1-2. sz.
- RENDSZABÁLYOK 1876. Róm. kath. hitközségek iskolaszékeinek szervezetére és hatáskörére vonatkozó a magyarországi püspöki kar által megállapított rendszabályok. Szombathely, 1876.
- RERUM NOVARUM XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. (Rerum Novarum) Fordította: Prohászka Ottokár. Reprint. Budapest, Szent István Társulat 1991.
- SALACZ 1938. Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890-1895. Pécs, 1938.
- SALACZ 1974. Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918. München, 1974.
- SEBIK 1972. Sebik Judit: 200 év. A Nagy Lajos Gimnázium története. Szombathely, 1972.
- SILL 1977. Sill Aba Ferenc: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. In: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777-1977). Szombathely, 1977.
- SIPOS 1938. Sipos István: Katolikus egyházjog. Pécs, 1938.

- SÖPTEI 2004. A kőszegi Fő tér, mint a választási harcok színtere 1861 és 1908 között. In: Előadások Vas megye történetéről IV. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004.
- SÖRÖS 1916. A Sörös Pongrác: A Pannonhalmi Főapátság Története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. VI. A. Bp. 1916.
- SÖRÖS 1916. B Sörös Pongrác: A Pannonhalmi Főapátság Története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. VI. A. Bp. 1916.
- STURM 1897. Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1897.
- STURM 1901. Országgyűlési almanach 1901-1905. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1901.
- SZABÓ 1894 Szabó Imre volt szombathelyi megyés püspöknek a néphez alkalmazott Egyházi Beszédei az év minden vasárnapjára és ünnepére. Harmadik kötet (pünkösöd u. XXII. vasárnaptól p. u. XXIV. vasárnapig) egyházi alkalmi és gyászbeszéd s világi alkalmi beszédek). Sajtó alá rendezte: Tóthfalussy Béla. Budapest, 1894.
- SZABÓ 1977. A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle, 1977. 2. sz.
- SZABÓ 1978. A Néppárt az 1896-os országgyűlési választásokon. Századok, 1978. 1. sz.
- SZABÓ 1991. A Néppárt „hosszú menetelése”. A politikai katolicizmus előtörténetéből. Társadalmi Szemle, 1991. 8-9. sz.
- SZABÓ 1992. Szabó Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. A párt és vidéke. Történelmi Szemle, 1992. 3-4. sz.
- SZALAY 1938. Szalay János: A szombathelyi szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése 1638-1938. Szombathely, 1938.
- SZÁNTÓ 1984 Szántó Konrád: A katolikus egyház története 2. köt. A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig. Bp., 1984.
- SZÉKELY 1929. Székely László: A Szombathelyi Papnevelő Intézet története. In: A szombathelyi egyházmegye története. 2. köt. Szerk.: Géfin Gyula. Szombathely, 1929.

- SZÉKELY 2008. Székely László: Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről. Sajtó alá rendezte: Soós Viktor Attila. Vasszilvág, 2008.
- SZOMBATHELYI 1972. A szombathelyi Nagy Lajos Gimnázium jubileumi évkönyve. Az intézet 200 éves alapítása évfordulója alkalmából. Szerk.:Kővári Ferenc. Szombathely, 1972.
- SZÖVÉNYI 1998. Szövényi Katalin: A vend háznevek kérdéséhez. Savaria - A Vas Megyei Múzeumok értesítője 22/4. (1995-1998) 223.
- TAKÁCS 1998. Takács J Ince: Sabaria Franciscana. A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1998.
- TAUBER 1929. Tauber Sándor: Hidasy Kornél. In: A szombathelyi egyházmegye története. II. köt. Szerk.: Géfin Gyula. Szombathely, 1929.
- TÓTH 1929. Tóth József: István Vilmos 1901–1910. In: A szombathelyi egyházmegye története. II. köt. Szerk.: Géfin Gyula Szombathely, 1929.
- TÓTH 2014. Tóth József: Emlékezzünk a régiekről. Anekdotaszerű feljegyzések a Szombathelyi Egyházmegye volt püspökeiről. Sajtó alá rendezte: Pál Ferenc. Szombathely, 2014.
- TOYNBEE 1971. Arnold J. Toynbee: A civilizációk növekedésének természete. In: Arnold J. Toynbee: Válogatott tanulmányok Bp. 1971.
- VAJDA 1994. Vajda László: Az 1905-6. évi vármegyei ellenállás Zalában. In: Zala történeti tanulmányok. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1994.
- VANYÓ 1937. Vanyó Tihamér: Az egyházmegye-történetírásról. Regnum - Egyháztörténeti évkönyv 2. 1937.
- VÖRÖS 1989. Vörös Károly: Az oktatásügy reformja. Magyar Tudomány, 1989. 10-11. sz.
- ZÁGORHIDI 2008. Zágórhidi Czigány Balázs: Rendi élet a XIX-XX. század fordulóján Glasics Egyed krónikája nyomán. A Domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila - Zágórhidi Czigány Balázs. Piliscsaba-Vasvár, 2008.
- ZLINSZKYNÉ 1981. Zlinszkyné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei 1183-1878. In:

Szentgotthárd. Szerk.:Kuntár Lajos, Szabó László. Szombathely,
1981.

Mellékletek

1. A szombathelyi egyházmegye 1868-ban⁷⁷⁹

⁷⁷⁹ ISZTIN-PÁL-RÉTFALVI 2014. 10.

2. A szombathelyi egyházmegye 1914-ben⁷⁸⁰

⁷⁸⁰ ISZTIN-PÁL-RÉTFALVI 2014. 12.

3. Hitbuzgalmi társulatok a szombathelyi egyházmegyében 1867-1914.

Élő Rózsafüzér Társulat		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Egyházashetye	1885	Tóth Sándor
Szombathely, Ferences templom	1885	P. Mátyás Norbert
Csehimindszent	1886	Kelemen István
Baltavár	1887	Dobrovits László
Bánokszentgyörgy	1887	Keller Ferenc
Kám	1888	Bóday Ödön
Zalaegerszeg	1890	Balaton József
Resznek, Baglad, Jakabfa	1890	-
Szentgyörgyvölgye	1890	Ismeretlen
Nagylengyel	1892	Gaál Ferenc
Rédics	1892	Pokomándy Mihály
Egervár	1892	Ismeretlen
Szarvaskend	1893	Kopcsándy Sándor
Csendlak	1894	Ivanóczy Ferenc
Kemenesmihályfa	1894	Szedmák Mihály
Kerkaszentmiklós	1894	Varga Boldizsár
Vasvár	1895	Ismeretlen
Pornó	1896	Iritzer Imre
Ságh	1896	Pálinkás Géza
Alsóbeled	1896	Schiefer István
Zalatárnok	1897	Szilner József

Pusztamagyaród	1897	Ismeretlen
Gerse	1898	Gombás Elek
Szécsisziget	1899	Tóth János
Felsőoszkó	1900	Ismeretlen
Ivác	1900	Ismeretlen
Felsőoszkó	1900	Szabó Imre
Ostffyasszonyfa	1900	Gaál Gergely
Kerkaszentmiklós	1900	Gaál István
Rábaszentmihály	1902	Schalk Mihály
Felsőszénégető	1902	Heisz Mátyás
Szentsebestyén	1905	Klekl József
Letenye	1907	Tóth János
becsehely	1907	Heisz Mátyás
Belatincz	1907	Kollár Péter
Rohonc	1908	Honti Béla
Celldömölk	1909	Szinek Izidor
Nagyfalva	1909	Schwartz József
Alsószölnök	1910	Szakovics József
Felsőszénégető	1910	Maitz Ede
Szentpéterfa	1911	Krapsz József
Rábatótfalu	1911	Kocziján István
Felsőszentbenedek	1911	Vadovits Rezső
Cserföld	1911	Vugrincsics Boldizsár

Újhegy	1912	Oszotvics József?
Felsőszölnök	1913	Tüll Géza
Vép	1914	Ismeretlen
Szűzek Szövetsége		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Királyfalva	1884	Schwarz Mihály
Bánokszentgyörgy	1884	Keller Ferenc
Gyanafalva	1885	Perger Ferenc
Dobra	1887	Hann Károly
Jézus Szíve Társaság		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Egyházashetye	1885	Tóth Sándor
Szombathely, Ferences templom	1885	P. Mátz Norbert
Csehimindszent	1886	Kelemen István
Baltavár	1887	Dobrovits László
Bánokszentgyörgy	1887	Keller Ferenc
Kám	1888	Bóday Ödön
Zalaegerszeg	1890	Balaton József
Resznek, Baglad, Jakabfa	1890	Burger Ferenc
Szentgyörgyvölgye	1890	?
Nagylengyel	1892	Gaál Ferenc
Rédics	1892	Pokomándy Mihály
Egervár	1892	?

Szarvaskend	1893	Kopcsány Sándor
Csendlak	1894	Ivanóczy Ferenc
Kemenesmihályfa	1894	Szedmák Mihály
Kerkaszentmiklós	1894	Varga Boldizsár
Vasvár	1895	?
Pornó	1896	Iritzer Imre
Ságh	1896	Pálinkás Géza
Alsóbeled	1896	Schiefer István
Zalatárnok	1897	Szilner József
Pusztamagyaród	1897	
Gerse	1898	Gombás Elek
Szécsisziget	1899	Tóth János
Felsőszkó	1900	
Ivác	1900	
Felsőszkó	1900	Szabó Imre
Ostffyasszonyfa	1900	
Kerkaszentmiklós	1900	Gaál Gergely
Rábaszentmihály	1902	Gaál István
Felsőszénégető	1902	Schalk Mihály
Szentsebestyén	1905	Heisz Mátyás
Letenye	1907	Klekl József
becsehely	1907	Tóth János
Belatincz	1907	Heisz Mátyás

Rohonc	1908	Kollár Péter
Celldömölk	1909	Honti Béla
Nagyfalva	1909	Szinek Izidor
Alsószölnök	1910	Schwartz József
Felsőszénégető	1910	Szakovics József
Szentpéterfa	1911	Maitz Ede
Rábatótfalu	1911	Krapisz József
Felsőszentbenedek	1911	Koczján István
Cserföld	1911	Vadovits Rezső
Újhegy	1912	Vugrincsics Boldizsár
Felsőszölnök	1913	Oszotvics József?
Vép	1914	Tüll Géza
Skapuláré Társaság		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Karakó	1886	Homolka János
Dobranak	1887	Horváth József
Zalaegerszeg	1887	Balaton József
Söjtör	1887	-
Pinkaszentkirály	1887	-
Letenye	1893	Laskovits Ferenc
Kerkaszentmiklós	1894	Varga Boldizsár
Felsőrönök	1894	Persa Iván
Mária Szíve Társulat		

Helység	Alapítás éve	Alapító
Bánokszentgyörgy	1885	Keller Ferenc
Celldömök	1909	Szinek Izidor
Jézus Szent Gyermeksége		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Felsőszölnök	1886	?
Csém	1891	Kausz Iván
Árokszállás	1900	?
Isten Szent Neve Védőinek Egyesülete		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Alsólendva	1886	Dirnbeck Ferenc
Engel Bündnis		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Sároslak	1886	Schmidt József
Főtestvérület a Purgatoriumbéli Szegény Lelkek Vigasztalására		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Hosszúperesztég	1887	Kozma Ignác
Rózsafüzér Társulat		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Pusztaszentmihály	1889	ILLés Ferenc
Lenti	1897	Limperger Mihály
Ivác	1897	Horváth József
Felsőszölnök	1898	Bartl József

Felsőszemenye	1899	?
Rózsafüzér Főtestvérület		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Farkasfalva	1890	Schaffer Sándor
Jézus Szent Gyermekségének Múve		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Pinkamiske	1890	Pauer Alajos
Domonkos III. Rend		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Szombathely, Szt Márton	1896	Dunarich Károly
Örök Segítségéről Nevezett Boldogságos Szűzanya Társulat		
Helység	Alapítás éve	Alapító plébános
Acsád	1899	?
Mária kongregáció		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Kőszegi Tanítóképző	1905	Kincs István
Pinkafő	1907	Rathner Mihály
Szombathely, Katolikus Leányotthon	1907	Boda János
Rohonc	1909	Honti Béla
Őriszentmárton	1911	Nincs irat
Szombathely, domonkos nővérek	1912	Tóth József
Oltáregylet		
Helység	Alapítás éve	Alapító

Felsőszénégető	1910	Maitz Ede
Kukmér	1911 (?)	Könczöl Antal?
Egyházásrádoc	1913	Tihanyi Ödön
Oltárgylet	1914	Kornfeind Vince
Kőszeg	1914	Kincs István
Katolikus Ifjúsági Egyesület		
Helység	Alapítás éve	Alapító
Zalatárnok	1905	Szilner József
Vassurány	1910	Polány János kántortanító
Nick	1912	Szatlmayer János
Ikervár	1913	Szele Alajos

4. Vas vármegye katolikus jellegű bejegyzett egyesületei 1867-1914⁷⁸¹

Helység	Egyesület neve	Alapítás dátuma
Acsád	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1912
Alsóság	Római Katolikus Ifjúsági Egyesület	1910
Bejc	Római Katolikus Olvasókör	1914
Bozsok	Katolikus Népkör	1895
Dobrafalva	Katolikus Egylet	1905
Hosszúpereszteg	Római Katolikus Olvasókör	1906
Hosszúszeg	Római Katolikus Olvasókör	1914
Ikervár	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1914
Ivánc	Katolikus Olvasókör	1909
Ják	Római Katolikus Olvasókör	1897
Jánosháza	Katolikus Legényegylet	1899
Jánosháza	Katolikus kör	1906
Jánosháza	Keresztény Szociális Egyesület	1907
Karakó	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1914
Királyfalva	Római Katolikus Olvasóegylet	1906
Kiscell	Katolikus Legényegylet	1903
Kissitke	Római Katolikus Olvasókör	1912
Körmend	Keresztény Szociális Egyesület	1907
Kőszeg	Katolikus Nőegylet	1867
Kőszeg	Katolikus Olvasóegylet	1872
Kőszeg	Római Katolikus Mesterlegények Társulata	1882
Kőszeg	Római Katolikus Polgári Kör	1895
Kőszeg	Kőszeg és Vidéke Keresztény Munkás Egyesület	1905
Meszlen	Katolikus Kör	1912
Muraszombat	Keresztény Nőegylet	1893
Nádasd	Római Katolikus Olvasókör	1899
Nádasd	Római Katolikus Ifjúsági Egyesület	1896
Nagypöse	Plébániai Népkönyvtár	1914
Nagysitke	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1914
Némethidegkút	Katolikus Nőegyesület	1914
Németszentgrót	Római Katolikus Olvasóegylet	1907
Nick	Római Katolikus Ifjúsági	1912

⁷⁸¹ A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök 3. Szerk.: Pór Edit, Török Gyöngyvér. Bp. 1988.1185-1252

	Egyesület	
Pápoc	Páápoc és Szenteleki Katolikus Kör	1907
Pecöl	Katolikus Olvasókör	1895
Pinkafő	Katolikus Nőegyesület	1914
Pinkaminszent	Katolikus Legényegylet	1894
Rábahídvég	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1911
Rábakethely	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1914
Ráks	Katolikus Kör	1901
Rohonc	Katolikus Polgári Olvasókör	1914
Rum	Római Katolikus Ifjúsági Egylet	1914
Salfa	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1914
Sárvár	Katolikus Legényegylet	1898
Szabar	Római Katolikus Olvasó Egylet	1896
Szentelek	Római Katolikus Olvasókör	1910
Szentgotthárd	Keresztény Sajtóegyesület Hölgybizottsága	1914
Szombathely	Katolikus Legényegylet	1890
Szombathely	Paulai Szent Vince Egyesület	1892
Szombathely	Szent Erzsébet Egylet	1898
Szombathely	Keresztény Munkás Egyesület	1903
Szombathely	Katolikus Nőegylet	1914
Tömörd	Katolikus Ifjúsági Egylet	1910
Vásárosmiske	Római Katolikus Ifjúsági Egyesület	1913
Vasjobbágy	Katolikus Kör	1914
Vassurány	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1907
Vasvár	Katolikus Legényegyesület	1896
Velem	Katolikus Olvasókör	1911
Vép	Katolikus Ifjúsági Egyesület	1912
Vép	Katolikus Legényegyesület	1914
Viszák	Római Katolikus Olvasókör	1911

6. A szombathelyi egyházmegye Zala vármegyei részének katolikus jellegű egyesületei 1867-1914.⁷⁸²

Helység	Egyesület neve	Alapítás dátuma
Lenti	Lenti Katolikus Polgárok Köre	1907
Lentikápolna	Lentikápolnai Katolikusok Köre	1913
Zalaegerszeg	Zalaegerszegi Katolikus Legényegylet	1900
Zalaegerszeg	Zalaegerszegi Keresztény Munkások Egyesülete	1907
Zalatárnok	Zalatárnoki Katolikus Ifjúsági Egyesület	1905

7. Szerzetesrendek a szombathelyi egyházmegyében az 1867-es shematizmus alapján.

Szerzet neve	Székhelyek	Alapítás dátuma	Vezető neve	Fő
Férfi rendek				
Premontrei	Szombathely	1802	Uzsay Ágoston	12
Bencés	Kőszeg	1802	Haider Viktor	7
Bencés	Pór-Dömölk	18. sz. eleje	Pethő Damján	6
Ciszterci	Szentgotthárd	1734	Komáromy Ödön	7
Domonkos	Szombathely	1638	Edl Albert	11
Domonkos	Vasvár	1687	Pölöskey János	3
Ferences	Szombathely	1630	Kopeczky Bonifác	16
Ferences	Németújvár	1648	Will Henrik	8
Női rendek				
Szent Vince	Pinkafő	1852 /1854/1855	Frankl Stanisla	11
Szent Vince	Kőszeg	1853	Hiebaum Vincencia	3

⁷⁸² Bősze Sándor: Zala megye dualizmus kori egyesületi katasztere. In: Zala történeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1997. 188-235.

Szent Vince	Sárvár	1856	Prunner Mária	7
6 rend (5 férfi, 1 női), 11 rendházban				
91 szerzetes (70 férfi, 21 nő)				

8. Szerzetesrendek a szombathelyi egyházmegyében az 1914-es sematizmus alapján

Szerzet neve	Székhelyek		Vezető neve	Lelkivezető	Fő
Premontrei	Szombathely	1802	Steiner Miklós	-	13
Bencés	Kőszeg	1802	Bárdos Remig	-	7
Bencés	Pór-Dömölk	18.sz eleje	Hollósi Rupert	-	6
Ciszterci	Szentgotthárd	1734	Szenczy Viktor	-	7
Domonkos	Szombathely	1638	Bakacs Lőrinc	-	8
Domonkos	Vasvár	1687	Glasics Egyed	-	6
Ferences	Szombathely	1630	Pálinkás Rogerius	-	10
Ferences	Németújvár	1648	Leser Gratianus	-	8
Női rendek					
Kármelita	Szombathely	1906	Soós M. Alysia	Dr. Tauber Sándor	13
Árpádházi Boldog Margitról elnevezett Domonkos nővérek	Kőszeg	1868	Kollmann M. Benedicta	Wallner József Mayer Albert	54
Árpádházi Boldog Margitról elnevezett Domonkos nővérek	Vasvár	1888/ 1889	Rác M. Jolanda	Gerdenich Mauritius Mayer Albert	12
Árpádházi Boldog Margitról elnevezett Domonkos nővérek	Szombathely	1905	Pammer M. Rosa	Rogács Ferenc Mayer Albert	17
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata – Irgalmas nővérek	Pinkafő	1852/ 1854/ 1855	Niefergan Josepha		20
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata –	Kőszeg	1853	Klinger Marianna	Kincs István Pálinkás József	5

Irgalmas nővérek					
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata – Irgalmas nővérek	Sárvár	1856.		Kőberl János Geizlinger Albert	11
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata – Irgalmas nővérek	Léka	1874.	Pokloschek Emerika	Heisz Mátyás Maitz Ede	3
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata – Irgalmas nővérek	Szombathely	1891.	Rischewski Pia	Tóth József Boda János	5
Szent Vince Szeretet Leányai Társulata – Irgalmas nővérek	Felsőőr	1911.	Turschek Blanda	Hámon Ferenc Halmai János	4
Isteni Szeretet Leányai	Celldömölk	1891	Pietrzyk M. Amália	Rác András OSB	10
Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek	Szombathely	?	Lackner Terézia	Boda János	4
Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek	Körmend	1902	Bassa Euphemia	Perényi Antal Bertalanffy Gyula	5
Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek	Belatinc	?	Mayer Laetia	Zrínyi Károly Bassa János	3
Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek	Szentkirály	1901	Hohmann M. Raphaela	Németh Imre Tóth József	3
Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek	Muraszombat	1904	Dolganow Melitta	Szlepecz János Horváth József	8
Assisi Szent Ferenc	Celldömölk	1903	Jobaka Jácinta	Baán János	4

Leányai				Hollósi Rupert	
Assisi Szent Ferenc Leányai	Szombathely	1910	Silhavik M. Augusztia	Dr. Eröss József Dr. Boda János	11
Redemptoristák Legszentebb Meváltó Nővérei	Rohonc	1887.	Wutschek M. Rosalia	Honti Adalbert Szilágyi József	11
Redemptoristák Legszentebb Meváltó Nővérei	Zalaegerszeg	1909.	Németh Mária Daria	Kun Vilmos Legáth Kálmán	5
Legszentebb Meváltóról Elnevezett Nővérek	Muraszombat	1899.	Dingler Karolina	Szelepecz János Horváth József	3
13 rend (5 férfi 8 nő), 29 rendház 276 szerzetes (65 férfi és 211 nő)					

9. A szombathelyi egyházmegyéhez tartozó választókerületek 1896 és 1910 közti országgyűlési választásainak győztesei

Vas vármegyei rész					
Választó-kerület	1896	1901	1905	1906	1910
Szombathely	Major Ferenc (Néppárt)	Éhen Gyula (Szabadelvű)	Blaskovich Sándor (diszidens)	Gothárd Sándor	Székely Ferenc (Munkapárt)
Sárvár	Förster Ottó (párton kívüli)	Förster Ottó (Néppárt)	Förster Ottó (Néppárt)	Förster Ottó (Néppárt)	Huszár Károly (Néppárt)
Kőszeg	Szajbely Gyula (Szabadelvű)	Szajbely Gyula (Szabadelvű)	Laehne Hugó (Függetlenségi)	Laehne Hugó (Függetlenségi)	Scheer Thoss Béla (Néppárt)
Rum	Buzáth Ferenc (Néppárt)	Buzáth Ferenc (Néppárt)	Buzáth Ferenc (Néppárt)	Buzáth Ferenc (Néppárt)	Varga Gábor (Munkapárt)
Körmend	Chernel György (Szabadelvű)	Chernel György (Szabadelvű)	Lukács Béla (Függetlenségi)	Lukács Béla (Függetlenségi)	Beck Lajos függetlenségi
Szentgotthárd	Székely Kálmán (Szabadelvű)	Székely Kálmán (Szabadelvű)	Székely Kálmán	Székely Kálmán	Székely Kálmán
Felsőőr	Radó Kálmán (Szabadelvű)	Erdődy Gyula (Szabadelvű)	Erdődy Gyula (diszidens, Alkotmánypárt)	Erdődy Gyula (Alkotmánypárt)	Gueth Gyula (Nemzeti Munkapárt)
Kiscell	Győry Elek	Maróthy	Berzsenyi Jenő	Berzsenyi Jenő	Ostfy Lajos

	(?)	László (Szabadelvű)	(Függetlenségi)	(Függetlenségi és 48-as)	(Függetlenségi)
Németújvár	Rosenberg Gyula (Szabadelvű)	Simonyi Semadam Sándor (Néppárt)	Simonyi Semadam Sándor (Néppárt)	Simonyi Semadam Sándor (Néppárt)	Simonyi Semadam Sándor (Néppárt)
Muraszombat	Szapáry László (párton kívüli)	Károlyi Antal (Szabadelvű)	Batthyány Zsigmond	Batthyány Zsigmond (diszidens, Alkotmánypárt)	Hartner Géza (Függetlenségi)
Zala vármegyei rész					
	1896	1901	1905	1906	1910
Zalaegerszeg	Farkas József (Néppárt)	Farkas József (Néppárt)	Farkas József (Néppárt)	Farkas József (Néppárt)	Batthyány Pál (Justh-Párt)
Baksa	Berger Ignác (Néppárt- Nemzeti Párt)	Darányi Ferenc (Néppárt)	Darányi Ferenc (Néppárt)	Darányi Ferenc (Néppárt)	Hajós Kálmán (Munkapárt)
Letenye	Lepsényi Miklós (Néppárti, ferences szerzetes)	Szüllő Géza (Néppárt)	Szüllő Géza (pártonkívüli)	Dobrovics Milán (Függetlenségi 48-as)	Zalán Gyula (?)
Alsólendva	Marsovszky Endre (Néppárt)	Wilczek Frigyes (Néppárt)	Nyári Béla (Néppárt)	Nyári Béla (Néppárt)	Fuss Nándor (Munkapárt)

Névtár⁷⁸³

1. Ambrózy Terézia (Budapest, 1870. – Tanakajd, 1942.): a Szent Erzsébet Egyesület és a Szombathelyei Katolikus Leányvédő Egyesület központi alakja. Fontos szerepet játszott a szalézi rend szombathelyi megtelepedésében.
2. Angerbauer György (Pinkafő 1847 – ?, 1916.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1870-ben szentelték. 1872-1873 között püspöki szertartó és levéltáros 1874 és 1878 közt borostyánkői, 1878 és 1902 közt kisunyomi plébános.
3. Brunner Anna Margaréta (Ulrichschlag 1851 – ?,?): osztrák származású ferences apáca. Meghívásra érkezett Budapestre beteget ápolni. Assisi Szent Ferenc lelkesége alapján társaival 1894-ben kezdeményezte az Assisi Szent Ferenc Leányi Kongregáció alapítását.
4. Anselmi Tamás (Tommaso Anselmi) (? , 1830 – ?, 1890): olasz származású domonkos szerzetes. 1857-ben megbízást kapott a domonkos rend megreformálásának véghezvitelére. 1884-től haláláig a közös osztrák-magyar rendtartomány provinciálisja.
5. Augustich Imre (Agostich Imre) (Murapetróc, 1837. – Bp., 1879.): országgyűlési gyorsíró és hírlapíró. Az 1870-es évek közepétől már vend nyelven is írt. 1875-ben útjára indította az első vend újságot, a *Prijátelt* (Barát), amely havonta jelent meg.
6. Auguszt János: (Kőszeg, 1857. – Kőszeg, 1929.): Kőszeg város helyettes polgármestere 1908-1916 között. Főként helyi régészeti, helytörténeti, és bogártani kutatások fűződnek nevéhez.
7. Babarczy Ilona, bárónő (Kőszeg, 1877. – Kőszeg, 1943.): a kőszegi Oltáregylet elnöknője, bencés obláta, a Hölgyek Mária Kongregációjának tanácstagja.
8. Bagáry József (Muraszombat, 1840. – Muraszombat, 1919.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1866-ban szentelték. Káplán volt Vízlendván (1866-1867), Cserföldön (1867-1869), Csendlakon (1869-1870), Muraszombaton (1870-1874), adminisztrátor Mártonhelyen (1874-1875.), plébános ugyanott (1875-1912). 1903-tól 1912-ig helyettes esperes. 1912-ben nyugállományba vonult.
9. Balaton József (Nagygyencs, 1836. – Zalaegerszeg, 1901.): szombathelyi egyházmegyés pap. 1872-től 1886-ig pákai, majd 1887-től 1901-ig, Zalaegerszegi plébános, 1888-tól kerületi esperes.
10. Bangha Béla (Nyitra, 1880. – Újpest, 1940.): jezsuita szerzetes, hithirdető, teológus, szerkesztő, író.
11. Barabás György (Fertőszéplak, 1848 – Sárvár, 1924): 1871-től sárvári igazgató tanító, 1887-től királyi tanfelügyelő. Újságszerkesztő, tankönyvíró. Vas Megyei Tanítóegyesület elnöke.
12. Barabás István (Fertőszéplak, 1855.–Szombathely, 1936.): 1876-tól vasvári tanító, iskolaigazgató, tűzoltóparancsnok. A tanácsköztársaság bukása után meghurcolták, majd 1920 és 1930 között Vas vármegye tűzrendészeti felügyelőjeként tevékenykedett
13. Baránszky (Eredetileg Baranski) Gyula (Zólyom, 1867. – Bp., 1953.): ügyvéd, gyorsíró. 1906-tól 1927-ig a székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja. Az 1910-es országgyűlési választásokon Szentgotthárdon keresztényszocialista programmal vereséget szenved.
14. Bárány Ignác (Pápa, 1833. – Csáktornya, 1882.): iskolaigazgató, tankönyvíró. 1858-tól képzőintézeti tanár. 1861-ben Pestre helyezték át. 1869-ben a csurgói állami képző

⁷⁸³A dolgozatban található nevek majdhogynem mindegyikének megpróbáltam utána kutatni. A névtárban közülük azok a személyek szerepelnek, akik esetében valamely olyan információt találtunk, amely kiegészíti a főszövegben róluk kialakult képet. A névtár forrásai: GÉFIN 1935A, www.rakovszky.net, MAGYAR KATOLIKUS, STURM 1897., STURM 1901. FABRÓ-ÚJLAKI 1905. www.hungaricana.hu.

- igazgatója. 1879-ben a csáktornyai iskola élére állították. Többek között az „Ábécés és olvasó könyv kath. népiskolák számára. Pest, 1869.” című munka szerzője.
15. Batthyány Iván (Nagycsákány, 1850. – Budapest, 1935.): 1891-től a csákányi uradalom birtokosa.
 16. Batthyány Pál (Kustány, 1860. – Zalacsány, 1934): politikus, császári és királyi kamarás, 1906 és 1909 közt Zala vármegye főispánja, zalai törvényhatóság örökös tagja. 1910-ben országgyűlési képviselővé választották.
 17. Bencsics József (Csém, 1873. – Szombathely, 1949.) szombathelyi egyházmegyes pap, 1899-ben szentelték. Káplán volt Rohoncon (1899-1900), Incéden (1900), plébános helyettes Bándolban (1900-1901), káplán Rohoncon (1901-1902), Csémbe (1902), id. adminisztrátor ugyanott (1902-1903), plébános helyettes Némethidegkuten (1903), káplán Baksafalván (1903-1904), plébános ugyanott (1904-14), plébános Bándolban (1914-1928). 1928 májusában nyugdíjba ment; Szombathelyen élt haláláig.
 18. Benda Lászlóné (sz.:Barabás Irén): Barabás István testvére és Benda László felesége.
 19. Bende László (?,?) vasvári tanító. Fia Bendefy László geológus
 20. Berger Ignác (Rábasömjén, 1834. – ?, 1917.): szombathelyi egyházmegyes pap, az Augustineumban tanult és a bécsi egyetemen avatták doktorrá 1862-ben. 1862 és 1863 közt püspöki szertartó, 1863-tól 1866-ig a dogmatika tanára a szemináriumban. 1866-ban elnyerte a szentgyörgyvölgyi plébániát és ott működött 1915. évi nyugdíjazásáig.
 21. Bertalanffy Gyula (Sopron 1839. – Szombathely, 1915.): apja Bertalanfi Imre nyomdavezető 1870-től 1873-ig Kupfalván, 1873-tól 1874-ig Borostyánkőn, 1874-től 1905-ig Lékán plébános. 1874-től kerületi esperes, 1905-től kanonok.
 22. Bezerédj István (Budapest, 1866. – Szombathely, 1943.): 1888-ban Vas vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki a főispán. 1895-től Vas vármegyei főjegyző, 1901-től a vármegye alispánja. 1906-tól 1910-ig főispán.
 23. Bitnicz Lajos (Ják 1790. – Nagykanizsa, 1871.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1812-től a szombathelyi líceum tanára, majd 1839-től annak igazgatója 1847-ig, amikor kanonok lett. 1858-tól nagyprépost, 1868-tól bosoni választott püspök.
 24. Boda János (Csepreg, 1871.- Szombathely, 1933.): Szentszéki jegyző, püspöki titkár(1902-1912) 1912-től püspöki irodaigazgató 1916-tól kanonok, 1922-ben püspöki helynök, apostoli protonotárius.
 25. Bóday Ödön (Devecser, 1855. – Kám, 1921.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1887-től 1921-ig kámi plébános.
 26. Bonitz Ferenc (Fehértemplom, 1868. – Budapest, 1936.): a Magyar Állam, a Fejérmegyei Napló, majd 1898-tól 1906-ig az Alkotmány szerkesztője. 1906-tól 1918-ig a miniszterelnökség sajtótudósítója. A Katolikus Népszövetség számos német nyelvű kiadványának szerkesztője.
 27. Boros Károly (Magyarósd, 1812. – Szombathely, 1883.): szombathelyi egyházmegyes pap, a bécsi Augustineumban szerezte meg teológiai doktorátusát. 1839-től a szombathelyi szeminárium dogmatika tanára. 1850-től 1854-ig a budapesti egyetemen tanít dogmatikát. 1854-től a szombathelyi plébános.
 28. Borsics Béla, dr.(?, 1856. – Szombathely, 1926): 1880-ban választották be a Vas vármegyei törvényhatósági bizottságba, melynek haláláig tagja maradt.. Az igazoló választmány és a közigazgatási bizottság elnöke1888-tól húsz éven keresztül az adókiivető bizottság elnöke, s tagja volt a különböző városi bizottságoknak is. 1924-ben a kormányzó magyar királyi kormánytanácsosi címet adott neki.
 29. Brenner Tóbiás (Szentgotthárd, 1850. - Szombathely, 1919.): 1885-ben Szombathely város főjegyzője lett, 1896-ban tanácsnökká nevezték ki. Éhen Gyula polgármestersége alatt részt vett a városépítő munkákban. 1902-ben polgármesterré választották, s 1914-ig – nyugdíjba vonulásáig – töltötte be ezt a posztot.

30. Bubics Zsigmond (Ozora, 1821. –Baden, 1907.): tanár, festőművész, műgyűjtő, művészettörténész, kassai püspök. Az MTA levelező, majd tiszteletbeli tagja. Az Esterházy család nevelője, 1884-ben országgyűlési képviselő. 1893-tól haláláig kassai püspök.
31. Buttykai Antal (Beregszász, 1875-Bp., 1940.): hitszónok, ferences szerzetes. Bangha Bélával és Baranyai Jusztinnal együtt a magyar katolikus sajtó nagy alakjai közt tartják számon.1903-ban tett örök fogadalmat.
32. Buzáth Ferenc (Beregszász, 1857. – Bp., 1916.): gyógyszerész 1896-tól 1910-ig néppártiként, a rumi kerület országgyűlési képviselője.
33. Császár József (Zalaszentgyörgy 1869. - Szombathely 1947.): egyházjogász, szentszéki jegyző, 1922-től tiszteletbeli kanonok.
34. Csemesz János (Vasvár, 1880- ?): tanár, székesegyházi karkáplán, a Szombathelyi Újság szerkesztője, több helyütt plébános. 1923-ban elhagyta az egyházi szolgálatot.
35. Csertán Károlyné, szül. Sümeghy Magdolna (?,1855. –?, 1927): Sümeghy Ferenc országgyűlési képviselő és Séllyey Magdolna lánya. 1884-ben kötött házasságot a Zala vármegyei alispánnal.
36. Csizmadia László (Győr, 1884. – ?,?.): 1906-tól 1913-ig a győri Összetartás című polgári lap, 1913-tól 1918 decemberéig a Szombathelyi Újság szerkesztője. 1918-tól vármegyei levéltáros.
37. Azula M. Ágnes(Graz,1838 – Kőszeg, 1909): 1877 és 1909 között a kőszegi anyaház perjelnökéjékként működött.
38. Darányi Ferenc (Darány-pusztá 1859. – Budapest, 1940.): 1888-ban Kecskeméten ügyvédi irodát nyitott. Először 1896-ban a szentlőrinci kerületben lépett fel néppárti programmal, de akkor kisebbségben maradt. 1901-ben és később is a Zala megyei baksai kerület választotta meg képviselőjévé.
39. Dirnbeck Ferenc (Vörösvár 1842. – Alsólendva 1888.): 1866-ban szentelték pappá. 1874-től 1885-ig felsőszénégetői, 1885-től haláláig alsólendvai plébános
40. Bakonyi Elek, dr. (?,?. - ?,?.): budapesti ügyvéd, a Herkó Páter című élclap szerkesztője.
41. Eberhard István (Szombathely 1879.- Felsőpaty, 1935.): 1910-1918 káplán Szombathelyen, majd 1918-tól haláláig plébános Felsőpatyon.
42. Eder Ferenc (Szombathely, 1824. Egervár, 1885.): 1849-ben szentelték pappá, 1856-tól 1885-ig egervári plébános.
43. Eitner Zsigmond (Sümeg, 1861. – Sümeg, 1926.): sümegi börgyár tulajdonosa, Zala vármegyei birtokos. Törvényhatósági bizottsági tag, elnökgazgatója a sümegi takarékpénztárnak. 1901-iben Ugron-párti programmal képviselővé választották. 1905-ben belépett a függetlenségi és 48-as pártba. Az 1905-ban, 1906-ban és 1910-ben a szentgróti kerület országgyűlési képviselője. A koalíciós uralom idején tagja a delegációnak. A Justh-párt tagja.
44. Entzbruder (1919-től Erős) János (?): 1887-től sárvári katolikus elemi iskola tanítója, később igazgatója.
45. Erdődy Gyula (Vörösvár, 1845. – Vörösvár, 1917.): vörösvári földbirtokos. 1899. június 21-én szabadelvű párti programmal képviselővé választották Felsőörön, amelynek 1910-ig képviselője is maradt. 1904 novemberében kilépett a Szabadelvű Pártból és a disszidensekhez csatlakozott.
46. Eredics Ferenc (Csénye, 1840. – Szombathely, 1911.): jogász, a Vas megyei ügyvédi kamara elnöke, királyi tanácsos.
47. Eredics Ferencné, szül. Taschler Jusztina(Szombathely, 1940 – Szombathely, 1910.): a II. osztályú Szent Erzsébet-rend tulajdonosa.

48. Ernszt Sándor (Galgóc, 1870. – Budapest, 1938.): 1892-ben szentelték pappá. 1901-ben a Katolikus Néppárt programjával lett először országgyűlési képviselő. 1908-tól a Katolikus Népszövetség vezetője. 1918-ban megalakította a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot. 1930 és 1931 között népjóléti és munkaügyi, 1931. augusztus 24. és 1931. december 16. között vallás- és közoktatásügyi miniszter
49. Fábián Gábor (Balozsamegyes, 1876. – ?,?): szombathelyi egyházmegyes pap, 1901-ben szentelték pappá. 1905-től 1910-ig hitoktató Zalaegerszegen 1910-től 1916-ig Alsóbagodon, 1916-tól 1928-ig Dozmaton, 1928-tól Szepetneken plébános. 1921-től a szombathelyi felső kerület helyettes esperese
50. Farkas Edit (Bp., 1877. – Bp., 1942.): a Szociális Missziótársulat alapítója, író. A Katolikus Növédő Egyesület tagja, majd alelnöke (1906) és ügyvezető elnöke (1908). 1908-ban megalapította a Szocialis Missziótársulatot Fischer Colbrie Ágost kassai és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök támogatásával, 1922-ben megindította a hajléktalanok menhelymisszióját.
51. Farkas József (1857. Alsóbagod – Söjtör, 1951.): jogász, földbirtokos. 1896-tól 1910-ig néppárti programmal a zalaegerszegi kerület országgyűlési képviselője.
52. Festetics Dénesné, szül. Zichy Karolina (Bécs, 1820. – Bécs, 1906)
53. Forray (szül. Fichtacker) János Szombathelyen 1836. – Bp., 1901.): szombathelyi egyházmegyes pap, teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen, mint a Pazmaneum növendéke végezte. 1859-ben szentelték pappá. 1859-től 1866-ig Tanulmányi felügyelő a papnevelésben. 1866-tól dogmatikát, majd később erkölcs- és lelkipásztorkodást tanított a szemináriumban. 1872-től haláláig vámoscsaládi plébános lett.
54. Förster Ottó (Pécsvárad, 1854. – Bp. 1911.): katonatiszt, 1892-től 1910-ig a sárvári kerület országgyűlési képviselője, először a Szabadelvű Párt, majd 1896 utána a Néppárt színeiben. 1879-ben feleségül vette Rummy Máriát, így került tulajdonába a balozsamegyesi birtok, ahol kastélyt építtetett. 1904-től védnöke a Sárvári és Vidéke Keresztény Munkásegyletnek.
55. Frieczky György (Vál, 1820. – Nagynarda, 1887.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1846-ban szentelték a Zágrábi egyházmegye papjaként. Káplán volt Petteraneczben (1846-1848), Perlakon (1848-1849), 1848. márc.-tól a világosi fegyverletételig (1849.) a magyar hadseregben a 2-ik gyalogezred (Sándor), időközben a 107-ik gyalogezred lelkésze volt. Világos után részint az aradi várban, részint az úgynevezett pesti újépületben tartózkodott 1849. december 31-ig, amikor a grazi katonai kórház lelkésze lett. 1850-ben átkerült a szombathelyi egyházmegyébe és káplán volt Bagonyán (1850), Tótszentmártonban (1850-1854), Rohoncon (1854-1856), plébános Pusztaszentmihályon (1856-1860), Nagynardán 1860-tól haláláig. 1874-ben lett a horvát nyelvű iskolák tanfelügyelője.
56. Füssy (1886-ig Fuchs) Tamás, OSB (Zimony, 1825. – Zalaapáti, 1903.): 1841-ben lépett be a bencés rendbe 1855-től tanár, majd igazgató a pápai gimnáziumban. 1889-től perjel Zalaapátiban.
57. Gaál Sándor (Zalaegerszeg, 1861- Keszthely, 1937.): szombathelyi egyházmegyes pap, teológiai tanár, 1902-től szombathelyi plébános, 1908-tól címzetes madocsi apát.
58. Gácser Leó OSB (? , 1787– ?, 1856.) 1803-ban lépett be a bencés rendbe, 1834-től pannonhalmi perjel, majd 1838 és 1856 között celldömölki apát
59. Géfin Gyula (Celldömölk, 1889. – Szombathely, 1973.) teológiai tanár, egyháztörténész, igazgató. 1912-ben, pappá szentelése után Királyfalván lett káplán, majd hittanár a zalaegerszegi főgimnáziumban. 1914 novemberében kitüntetéssel doktorált az innsbrucki egyetemen. 1917-től Mikes János püspök kinevezte a szeminárium dogmatika tanárának, utóbb rektorának, ahol 1925-ig filozófiát tanított és

- együttal ellátta a püspöki levéltárosi és szertartói hivatalt is. A Püspöki Könyvtár, a papnevelő intézeti könyvtár, a Herzán-könyvtár igazgatója.
60. Gerely (1892-ig Geiduschek) József (Bp., 1871. – Bp., 1915.): 1894-ben szentelték pappá. 1898-ig Budapesten hittanár, ezt követően Esterházy Móric családjánál nevelő, 1906-tól a főreáliskola hittanára. 1912-től gr. Zichy János kultuszminisztersége alatt a VKM referense, 1913-tól múzeumi és könyvtári másodelőadó.
 61. Giesswien Sándor (Tata, 1856. – Bp., 1923.): nyelvész, politikus, országgyűlési képviselő, filozófus, antropológus, vallástörténész, az MTA levelező tagja. 1897-ben Győrben ő alapította meg az első keresztény szociális munkásegyletet.
 62. Glasics Egyed OP (Krainburg, 1848 – Vasvár, 1927): domonkos szerzetes, 1873-ban tett örök fogadalmat 1888-tól haláláig Vasvár plébánosa.
 63. Gothard Sándor, Gothárd (Herény, 1859 – Herény, 1939.): mezőgazdász, mezőgazdasági szakíró, gépgyáros. 1882-ben átvette a családi birtok kezelését és csillagászati megfigyeléseket folytatott bátyja herényi csillagvizsgálójában. 1906-tól 1910-ig országgyűlési képviselő a Függetlenségi Párt színeiben.
 64. Góczán József (Káld, 1816. – Kőszegszerdahely, 1887.) szombathelyi egyházmegyes pap, 1840-ben szentelték. Ideiglenes kisegítő volt Rumban, Kenyeriben és Nagysitkén, nevelő Zsámbékon Beniczky Flórián családjánál (1842-1845), káplán Nagygencsen (1845-1846), káplán Kőszegszerdahelyen (1846 -1852), majd plébános 1852-től haláláig.
 65. Griller Ferenc (Árokszállás 1817. – Pinkafő, 1887.): szombathelyi egyházmegyes pap, a bécsi Pázmeneum hallgatója, 1841-ben szentelték. Káplán volt Árokszálláson. (1841-1844), Gyanafalván (1844-1847), a matematika tanára a szombathelyi líceumban (1847-1850), 1850-től a főgimnáziumban német nyelvet is tanított. 1851-ben kiclédi plébánossá, 1862-ben a pinkafői kerület esperesévé, 1874-ben tiszteletbeli. kanonokká nevezték ki. 1877-től haláláig Pinkafő plébánosa
 66. Gróf Ferenc (Zalaegerszeg 1833. – Vasszécseny, 1902.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1859-ben szentelték. 1875-től haláláig vasszécsenyi plébános.
 67. Gruber János (Kaposvár, 1846.–Kaposvár, 1831.): Székesfehérváron 4 évig seminarista, betegsége miatt tanulmányai befejezésére kényszerült, majd pedig Somogy vármegyében töltött be különböző pozíciókat. 1884-ben országgyűlési képviselő a szili kerületben, az Antiszemita Párt színeiben. Két jelentős írásművet alkotott Morzsák a negyvenéves asztalról és Morzsák az ötvenéves asztalról címmel, amelyben a vármegyei tapasztalatait örökítette meg.
 68. Günther Antal (Székesfehérvár, 1847.– Bp., 1920.): újságíró, igazságügyi miniszter. Kilépve a piarista rendből jogot végzett. 1874-ben ügyvéd lett, 1869-től 1893-ig az országgyűlési gyorsíróirodában működött. Újságírással foglalkozott, 1871-től 1894-ig a Pesti Napló munkatársa, 1894-től a Nemzeti Újság felelős szerkesztője, 1896-tól a Hazánk című lapba írt cikkeket. 1901-től 1909-ig szabadelvű programmal országgyűlési képviselő. 1906-ban igazságügyi államtitkár, majd 1907. februárjától 1909. szeptemberéig a koalíció igazság ügyminisztere, 1909–20 között a Kúria elnöke. 1875–76-ban a Magyar Gyorsíró c. lapot szerk.
 69. Gyuk Pál (Szombathely, 1879. – Szombathely, 1942.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1901-ben szentelték, egy időben a Szombathelyi Újság segédszerkesztője, 1931-től karkáplán .
 70. Hajós Kálmán (Győr, 1869. – Bp., 1964): 1894-ben ügyvédi vizsgát tett és hat évig mint ügyvéd működött Alsólendván. 1910-től 1918-ig, illetve 1922-től 1935-ig a baksai kerület országgyűlési képviselője munkapárti programmal.
 71. Hajós Mihály (Kolozs, 1837, v. 1839. - Alsólendva, 1912.): ügyvédi oklevelét 1874-ben Budapesten szerezte. Alsólendvára 1872-ben, a járásbíróságok megszervezésekor

- került. Ekkor az aljárásbírói tisztségek egyikét töltötte be, majd 1877-től önálló ügyvédi irodát nyitott.
72. Haller István (Mezőpetri, 1880. – Budapest, 1964.): újságíró, keresztényszocialista politikus, miniszter. 1905-ben az Igaz Szó keresztényszocialista lapot, majd 1909-től az *Új Lap* című napilapot szerkesztette. 1908-tól 1918-ig a Katolikus Népszövetség főtákará. 1919. augusztus 15-étől 1919. november 24-éig propagandaügyi miniszter, 1919. november 24. és 1920. december 16. között vallás-és közoktatásügyi miniszter. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja elnöke lett.
 73. Hatzl Ferenc (Alsóerdőd, 1836. – Baksafalva, 1904.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1865-ben szentelték. 1874-től 1884-ig adminisztrátor Németcsencsen 1884-től haláláig plébános Baksafalván. 1888-tól a szenteleki kerület esperese volt.
 74. Hauer István (Sopron, 1811 - ?, 1875.): 1850-ben lett a Bach-korszakban kialakított új közigazgatási rendszer Soproni kerületének kormánybiztosa.
 75. Hencz Kálmán: (Zalaegerszeg, 1883. – Szombathely 1928.): a Vas megyei direktórium tagja, tevékenységéért 1919-től 1921-ig börtönben ült.
 76. Hengge Alajos (Gyepüfüzes, 1835. -?,?.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1858-ban szentelték. Káplán volt Nagyszentmihályon (1858), Kőszegen (1858-1860), nevelő Gyepüfüzesen az Erdődy családnál (1860-1862), plébános Pinkamiskén (1862-1887). 1887 novemberében Budapesten eltűnt.
 77. Hidasy Kornél (Komárom, 1828. – Szombathely, 1900.): szombathelyi megyéspüspök 1882-től 1900-ig, a Szombathelyi Egyházmegyei Nyomda és a Szombathelyi Újság alapítója.
 78. Hollósy Jusztiánián OB (Nagyszombat, 1819. – Celldömölk, 1900.): csillagász, 1877-től celldömölki bencés apát, 1863-tól az MTA levelező tagja.
 79. Honti Béla (Szentés 1866– Szombathely, 1936.): szombathelyi egyházmegyes pap, tanár, szentszéki ülnök, esperes 1926-tól székesegyházi kanonok, 1933-tól címzetes pápói perjel.
 80. Horváth István (Baltavár, 1850. – Szombathely, 1917.): szombathelyi egyházmegyes pap. 1874. aug. 12-én szentelték. Káplán Lendvavásárhelyen, majd 1875-től szentszéki jegyzőt, 1876-tól püspöki titkár. 1876-tól 1879-ig a szemináriumban a dogmatikát is tanította. 1883-tól 1902-ig szombathelyi plébános. 1902-től a székesegyház kanonok 1907-ben István püspök általános helynöke. 1912-től nagyprépost, Mikes János püspök általános helynöke. 1913-tól zaculmi címzetes püspök.
 81. Huszár Károly (Nussdorf, 1882. – Bp., 1941.): politikus, miniszterelnök. Eredetileg tanító, majd a Néppárt, illetve a Népujság szerkesztője. 1910-től 1918-ig néppárti országgyűlési képviselő. A második és harmadik Friedrich-kormányban 1919. augusztus 15-től november 24-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1919. november 24-től 1920. március 15-ig az úgynevezett koncentrációs kormány miniszterelnöke. A kormánytámogató Keresztény Nemzeti Egység Pártja (Huszár-Ernst-párt) elnöke.
 82. Hüll Ferenc (Csendlak, 1800. – Muraszombat, 1880.): szombathelyi egyházmegyes katolikus pap, címzetes prépost. 1824-ben szentelték pappá, káplán volt Muraszombaton (1824-1826) majd plébános ugyanott haláláig. 1838-tól a muraszombati kerület helyettes esperese, 1840-től esperese és tanfelügyelője, 1849-től tiszteletbeli kanonok, szentszéki ülnök.
 83. Illés Ferenc (Ujkér, 1832. –Szombathely, 1911.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1855-ben szentelték. Karácsfára került mint káplán, majd ideiglenes adminisztrátor (1855- 1856). 1856-ban Pinkafőre került (1856-1864). Nagyszentmihályi plébános

- (1864-1894) 1867-től a kerület esperese. 1894-től székesegyházi kanonok. 1907-től nagyprépost
84. Ipolyi (szül. Stummeró) Arnold (Ipolykeszi, 1823. – Nagyvárad, 1886.) 1869-ben a pesti központi papnevelő kormányzója és a pesti egyetemen a hittan-szak igazgatója. Ugyanabban az évben a Szent István- és Szent László Társulatok megválasztották alelnökükké 1871-től beszercebányai, majd halála évében, 1886-ban nagyváradai püspök.
 85. István Vilmos (Zalaegerszeg 1849. – Szombathely, 1910.) szombathelyi egyházmegyes pap, szombathelyi püspök. Teológiai tanulmányait a Pázmáneum növendékeként a bécsi egyetemen végezte. 1874-ben szentelték pappá. 1876-tól 1883-ig szentszéki jegyző, egyúttal az erkölcs- és lelkipásztorkodástan tanára a szemináriumban 1891-től székesegyházi kanonok, s a Kelcz-Adélffy árvaház főgondnoka, 1899-ben mint domitiopolisi felszentelt püspök, Hidasy Kornél segédpüspöke; 1901. nov. 1-én szombathelyi megyéspüspökké nevezte ki a király.
 86. Ivanóczy (Kodila) Ferenc (Alsószentbenedek, 1857. – Csendlak, 1913.): szombathelyi egyházmegyes katolikus pap. 1882-ben szentelték. Káplán volt Muraszombaton (1882-1883), majd 1883-tól Szombathelyen a szeminárium prefektusa, 1884-ben a dogmatika helyettes teológiai tanárának nevezték ki, 1886-ban rendes tanár, valamint a középiskolai hittanárokat képesítő bizottság tagja, 1889-ben elnyerte a csendlaki plébániát. 1893-tól a muraszombati kerület esperese és tanfelügyelője.
 87. Jahn Mainrád Ferenc OB (Kismarton 1813. – Celldömölk, 1874.): bencés szerzetes 1836-ban tett örök fogadalmat 1866-tól 1873-ig Pannonhalmán perjel, ezt követően 1873-tól 1874-ig celldömölki apát.
 88. Jánisch (Janscha) József (? ,1802.(?).-Bp., 1877.): hírlapíró Budapesten; 1835-ig Szalónakon községi tanító, majd onnét Pestre költözött.
 89. Kádár Titusz József OB (Kőszeg, 1886. – Davos, 1930.): bencés szerzetes, 1910-ben tett ünnepélyes fogadalmat. 1910-től 1912-ig Komáromban gimnáziumi tanár, 1912-től 1923-ig Kőszegen gimnáziumi tanár. 1924-től 1927 főapáti irodaigazgató. Ezt követően betegállományban élt.
 90. Kapuy Károly (Dömötöri, 1867. – Vámoscsalád, 1929.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1892-ben szentelték. 1901-től haláláig Vámoscsaládi plébános.
 91. Károlyi Antal (Magyargencs, 1843. – ?,?): 1869-ben köz- és váltóügyvéd 1868-tól vármegyei aljegyző. 1871-től 1883-ig tiszti főügyész, 1883-tól 1891-ig vármegyei főjegyző. 1891-től 1901-ig alispán.
 92. Kárpáti (Koudelka) Kelemen József OPream (Rábaszentmárton, 1859. – Szombathely, 1923.): csorna-premontrei kanonok, tanár, egyleti titkár, régiségtári őr. Alapító tagja az 1899-ben megalakult Vasvármegyei Kultúregyesületnek, amelybe 1900-ban a Vas megyei Régészeti Egylet beleolvadt. 1908. után múzeumigazgató és a néprajzi tár őr. Nevéhez fűződik a Városszépítő Egylet létrehozása, amelynek elnöke volt. 1909-ben a Ferenc József-rend lovagja kitüntetésben részesült. 1911-től székesfehérvári tankerületi főigazgató. 1919. évi nyugállományba vonulása után a türjei rendház főnöke.
 93. Kelemen István (Szombathely, 1831. – Szombathely, 1917.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1855-ben szentelték. 1876-tól 1912-ig csehimindszenti plébános. 1912-ben nyugalomba vonult, Szombathelyen élt. 1887-től 1912-ig a vasvári kerület esperese.
 94. Keller (Köhler) Ferenc (Kőszeg, 1849. – Bánokszentgyörgy, 1897.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1873-ban szentelték. 1883-tól 1897-ig Bánokszentgyörgyön plébános.

95. Kermán Rezső (Stridóvár, 1851.- Tótszentmárton, 1900.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1877-ben szentelték. Káplán volt Senteleken (1877-1880), adminisztrátor, majd plébános Pásztorházán (1880-1890), adminisztrátor Kethelyen (1890 -1898), adminisztrátor Tótszentmártonban 1898-tól haláláig.
96. Kincs István (Felsőőr, 1867. – Kőszeg, 1942.): szombathelyi egyházmegyés pap, újságíró, ifjúsági író. 1891-ben szentelik pappá. Káplán Nagyszentmihályon, majd 1895-től Kőszegen szolgál. 1899-től 1938-ig Kőszeg város plébánosa. 1901-ben megalapította a Kőszegi Keresztény Szociális Munkásegyletet.
97. Kisfaludy József (Pécs,1859. – ?, 1921.): a Ludovika akadémián végzett csendőrhadnagyként. 1890-ben Nagykároly város rendőrkapitánya. 1899. június 22-től Szombathely rendőrkapitánya. 1914-ben vonult nyugdíjba.
98. Kiss Pál (Ölbő, 1842. – Alsólendva, 1909.): szombathelyi egyházmegyés pap. 1864. szept. 20-án. Káplán volt Lentiben, Alsólendván, Pákán, majd ismét Alsólendván, 1877-től 1885-ig csesztregi, 1885-től 1889-ig felsőszemenyei, 1889-től haláláig alsólendvai plébános. 1889-től az alsólendvai kerület esperese.
99. Kriszt Jenő (Barcs, 1863. – Balatonlelle, 1923.): veszprémi egyházmegyés pap, 1887-ben szentelték. Káplán Lesencetomajon, 1897-től 1919-ig pápai plébános.
100. Klekl József (Véghely, 1879. – Dolány, 1936.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1902-ben szentelték. Káplán Vízlendván, Rohoncon, Bántornyán, Muraszombatban, 1910-től haláláig nagydolányi plébános.
101. Kollár József (Pinkafő, 1864.- Németszentgrót, 1900.): szombathelyi egyházmegyés pap. 1888-ban szentelték. Káplán Vasszentmihályon, Nagyszentmihályon, Rohoncon, adminisztrátor Pásztorházán (1890-1892), nyugalomban (1892-1895), kiségitő Pinkafőn (1895), plébános helyettes Németszentgróton 1895-től haláláig.
102. Kollár Péter (Rátkalak, 1855. – Belatinc, 1908.) szombathelyi egyházmegyés pap, 1882-ben szentelték. Káplán volt Cserföldön (1882), Felsőlendván (1882-1885), káplán, majd adminisztrátor Bagonyán (1885-1886), káplán Muraszombatban (1886-1888), Belatincon (1888-1889), Bántornyán (1889-1900), plébános helyettes, majd plébános Belatincon 1900-tól haláláig.
103. Komáromy Ödön OCist (Kőszeg. 1805. – Bécs, 1877.): ciszterci szerzetes, szentgotthárdi apát.
104. Kopsz János (Gyimótfalva, 1816. – Szombathely, 1891.): szombathelyi egyházmegyés pap. A teológiát a pesti egyetemen hallgatta, 1840-ben szentelték. Káplán Pörgölényben, 1841-től 1848-ig szemináriumban tanulmányi felügyelő és káptalani karkáplán, 1848-tól 1858-ig püspöki titkár, 1858-tól 1861-ig, püspöki irodaigazgató, egyidejűleg 1858-tól 1861-ig szemináriumban az egyházjog tanára; 1861-től székesegyházi kanonok 1874-től nagyprépost, 1877. szept. 22-én a szerbiai egyház c. püspöke. 1875 -től püspöki helynök,
105. Koptik Odó, OSB (*Cseho., 1692. – ?,?.): celldömölki apát, a kegyhely kultuszának felelevenítője. 1713-ban lépett be a rendbe. Működését Máriacellben kezdte meg. 1731-ben jött Magyarországra, s alapította újra a dömölki apátságot.
106. Kornfeind Vince (Tömörd 1840. – Jánosháza, 1915.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1862-ben szentelték. Káplán Incéden, Rohoncon, 1868-tól 1874-ig adminisztrátor Pásztorházán. Plébános 1874-től 1887-ig Szentpéterfán 1887-től haláláig Jánosházán.
107. Kovách Sándor (Salomvár, 1875. – Egervár, 1927.): szombathelyi egyházmegyés pap. 1899-ben szentelték. 1899-től 1903-ig káplán Lentiben, 1903-tól 1906-ig Lendvavásárhelyen, 1906-tól 1909-ig Letenyén. 1909-től 1914-ig plébános Gersén, majd 1914-től haláláig Egerváron

108. Kovács József: (Mezőcsakonya, 1874. – Szombathely, 1949.): vasesztergályos, 1903-tól a tagja a Szociáldemokrata Pártnak, 1918 novemberében a munkástanács elnökévé választják, majd novembertől a Testvériség című szociáldemokrata lap szerkesztője, a direktórium tagja. A tanácsköztársaság ideje alatt folytatott tevékenységéért egy évi börtönbüntetést kapott. 1946-tól alispán.
109. Köberl János (Pinkafő, 1842 – Sárvár, 1916.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1865-ben szentelték, 1865-től 1878-ig káplán Sárváron, 1878-tól 1882-ig plébános Egervölgyön, majd sárvári plébános 1916-ban bekövetkező haláláig.
110. Kőfalvi (szül. Köffler) Vidor Antal OPream (Lócs, 1838. – Csorna, 1907.): premontrei szerzetes perjel, 1863-ban lépett a csornai premontrei rendbe. 1864-től Keszthelyen, 1868-tól Szombathelyen a német nyelv és bölcselet tanára, ahol 1869-től 1870-ig házgondnok, 1884-től házfőnök és a gimn. igazgatója is. 1895-től Csornán jószágkormányzó, 1903-tól perjel.
111. Köhler István (Bp., 1887. – Bp., 1973 (?).): kőbányai fecskendő- és tűzoltószergyáros, az országgyűlési választásokon, 1910-ben keresztényszocialista programmal vereséget szenvedett.
112. Könczöl István (Rábakecskéd, 1850. – Rum, 1912.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1874.-ben szentelték pappá. 1881-től haláláig rumi plébános.
113. Königmayer Károly Miksa (Szombathely 1818. – Szombathely, 1892.): szombathelyi egyházmegyes pap. Teológiai tanulmányait a budapesti egyetemen mint a központi papnevelde növendéke végezte. 1841-ben szentelték. 1845-től 1963-ig nyögéri, 1963-tól 1973-ig zalaegerszegi plébános. 1873-tól székesegyházi 1861-ben és 1881-ben országgyűlési képviselő volt.
114. Kövér György (Jánosháza, 1812. – Sárvár, 1881.): szombathelyi egyházmegyes pap. 1836-ban szentelték. Káplán Nyögéren, Zalaegerszegen, Szombathelyen, 1842-től 1852-ig adminisztrátor Sárváron, plébános 1852-től 1865-ig Csényén, plébános Sárváron 1865-től haláláig. 1858-tól sárvár kerületi esperes.
115. Kruesz Krizosztom dr. OB (Völgyfalva, 1819. – Pannonhalma, 1885.): 1835-ben tesz fogadalmat, Pozsonyban, Győrben gimnáziumi tanár, majd 1861-től 1865-ig a rendi növendékek tanulmányi felügyelője Pannonhalmán. 1865-től haláláig pannonhalmi főapát.
116. Kunc Adolf OPream (Hegyhátsál, 1841. – Keszthely, 1905.): premontrei tanár, igazgató, Szombathely történetírója. 1857-ben lépett a rendbe, 1864-ben szentelték pappá. A Szent Norbert rend tagjaként 1863-tól egykori szombathelyi iskolájának, a szombathelyi premontrei főgimnáziumnak a tanára, majd 1875-től 1884-ig igazgatója lett. 1884-től csornai prépost.
117. Lechner, Maria Franziska, FDC (Edling bei Wasserburg, 1833. -Breitenfurt, 1894.): apáca, 1868-ban Bécsben ingyenes Mária-intézeteket nyitott. Itt a leányok menedéket találtak, míg álláshoz nem jutottak, gyakorlati és hittani képzést kaptak. 1868-ban Bécsben megalapította az Isteni Szeretet Leányai Társulatát, melyet a Szentszék 1884-ben hagyott jóvá.
118. Legáth Gábor (Németújfalú 1803. – ?, 1876.): szombathelyi egyházmegyes pap. 1826-ban szentelték. Káplán Szentgyörgyvölgyén, Alsólendván. Plébános Pákán 1832-től 1872-ig. Ekkor nyugalomba vonult.
119. Legáth Kálmán (Körmend, 1852. – Nagycsákány, 1923.): szombathelyi egyházmegyes pap. 1874-ben szentelték. Káplán Vasvörösváron, 1875-től 1876-ig püspöki szertartó és levéltáros. 1876-tól 1889-ig plébános Vásárosmiskén, 1889-től 1902-ig püspöktamásiban, 1902-től 1919-ig Zalaegerszegen. 1919-ben lemondott plébániájáról, Körmenden töltötte nyugalmi éveit.

120. Lepsényi Miklós József (Lovasberény, 1860.– Nógrádszakál, 1924.): 1876-ban lépett a ferences szerzetbe. 1882-ben pappá szentelték. 1894-ben Vaszary Kolos bíboros hercegprímás az esztergomi egyházmegyébe vette át. 1896-ban Letenyén néppárti programmal megválasztották országgyűlési képviselőnek. A néppárt egyik alapítója; 1895 februárjában királysértés címén hat hónapi államfogházra ítélték 1900-tól haláláig Nógrádszakálon plébános.
121. Limperger Flóris (Pápa, 1858. – Nagygyencs, 1915.): szombathelyi egyházmegyes pap. Teológiai tanulmányait a központi szeminárium tagjaként a budapesti egyetemen végezte. 1880-ban szentelték. 1880-tól 1891-ig teológiai tanár a szemináriumban, 1891-től nagygyencsi plébános.
122. Lingauer Albin (Gönyü, 1877. – Linz, 1962.): jogász, újságíró 1901-től munkatársa, 1907-től tulajdonosa a Vasvármegye című lapnak. 1920-tól háromszor választották meg a kőszegi választókerület országgyűlési képviselőjének.
123. Lipp Vilmos János OPream (Pest, 1835. – Keszthely, 1888.): premontrei kanonok, régész. 1861-ben szentelték. 1858-1859-ben Keszthelyen tanár, 1860-tól Szombathelyen tanított.
124. Lóránth Antal (Szombathely 1843. – Kőszeg, 1918.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1866-ban szentelték fel. Káplán Lékán, Kőszegen, nevelő Bécsben és Románfalván, győrvári plébános 1872 júniusától 1913-ig. 1913-ban nyugdíjba ment, Kőszegen élt haláláig.
125. Magyar János (Bp., 1884 – Szombathely, 1965.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1907-től 1918-ig hitoktató Szombathelyen, 1918-tól Egyházashetye plébánosa. Tiszteletbeli kanonok, esperes.
126. Maitz Antal (Kőszegen 1842. – ?, 1919.):szombathelyi egyházmegyes pap, 1865-ben szentelték, káplán Szombathelyen, 1866-tól 1869-ig tanulmányi felügyelő a szemináriumban, 1869-től 1878-ig teológiai tanár és egyidejűleg főgimnáziumi tanár, 1878-tól 1912-ig plébános Pápocon. 1912-ben nyugalomba vonult.
127. Major Ferenc (Székesfehérvár, 1854. – 1879-ben orvosi oklevelet szerzett. 1896-ban néppárti programmal Szombathelyen országgyűlési képviselővé választották.
128. Mennyei József (Kisdovora, 1823. – Szombathely, 1889.): piarista pap-tanár, azonban 1848-ban kilépett a rendből 1869-ben Árva-Turóc, majd Árva-Liptó vármegyei, majd Vas vármegyei tanfelügyelő. Tankerületében közel 200 iskola újjáépült vagy bővített és átépített iskolaházat nyert úgy az iskolafenntartó felekezetek, mint az állam áldozatkészségéből. 1888-ban nyugalomba vonult.
129. Mikes János, gróf (Zabola, 1876. – Répceszentgyörgy, 1945.): szombathelyi püspök. 1901-től Gyergyóalfalu, 1906-tól Székelyudvarhely plébánosa. 1911-től 1935-ig szombathelyi püspök. Megalapította az Egyházmegyei Takarékpénztárt és napilappá fejlesztette a Szombathelyi Újságot. Az első világháború kitörése után a répceszentgyörgyi püspöki nyaralóban hadikórházat rendezett be és két ízben is személyesen ellátogatott a frontvonalon harcoló magyar katonákhoz. Az őszirózsás forradalmat követően, 1919 februárjában „ellenforradalmárként” internálták, majd a Tanácsköztársaság kikiáltása után a budapesti gyűjtőfogházba szállították. A Horthy-korszakban legitimistaként fontos szerepe volt IV. Károly király visszatérési kísérleteiben, 1921-ben a szombathelyi püspöki palotában látta vendégül az uralkodót. 1935-ben nyugdíjba vonult, 1939-ben selimbriai címzetes érsekké nevezték ki. 1945-ben– a Vörös Hadsereg bevonulása során– répceszentgyörgyi nyaralójában érte a halál.

130. Molnár Béda Lajos (Előpatony, 1858. – Balatonfüred, 1929.): bencés szerzetes 1881-ben tett ünnepélyes fogadalmat. 1892-től 1903-ig mint gimnáziumi tanár, 1894-től 1898-ig mint házgondnok él Kőszegen.
131. Molnár János (Tát, 1850.– Esztergom, 1919.): apát-plébános és országgyűlési képviselő, kanonok. 1872-ben szentelték pappá. Káplán Esztergom – Vízivárosban; 1880-tól 1881-ig esztergomi, 1881-től haláláig pedig komáromi plébános. Politikai szerepvállalását 1890-ben kezdte, a Csáky-féle rendelet kibocsátása alkalmával, amikor a rendelet miatt 26-szor jelentették fel. A néppárt központi irodájának vezetője és a párt egyik elnöke. 1896-tól Eszterháza kerületet képviselte az országgyűlésen.
132. Molnárfy Géza (Budapest (?)1849. – ?,1916.): 1867-től 1871-ig jogászként dolgozott Budapesten. Mezővárosi jegyzőként dolgozott Pinkafőn 1873 és 1876 között. 1876-tól 1879-ig gyakornok egy ügyvéd mellett Felsőőrön. 1882-től vasvári főszolgabíró.
133. Murkovics János (Klein Sonntag, 1839.- Lendvahegy, 1917.) Horvát származású iskolamester, író. Munkája az Abecednik az első Gaj betűvel írt vend nyelvkönyv.
134. Nagy Ignác (Szombathely, 1844. – Rohonc, 1907.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1867-ben szentelték. Káplán volt Senteleken (1867-1868), Kőszegen (1868-1874), plébános Felsőőrön (1874- 1886), Rohoncon 1886-tól haláláig.
135. Nemeskövi (Edelstein) József (Wisznik, Szilézia, 1831. – Nagyszöllős, 1908.): Rőtalfván keresztelkedett meg 1849-ben. 1858-ban szentelték pappá. Káplán Vízlendván, Csendlakon, Belatincon, 1863-tól 1873-ig plébános Pósaszentkatalinon, 1873-tól 1906-ig Németlövön. Ezt követően nyugalomba vonult.
136. Novák Béla OPream (Söjtör, 1875. – Túrje, 1947.): bölcséleti doktor, premontrei kanonok és főgymnasiumi tanár, szül. 1875-ben Zala-Söjtörön; 1894. aug. 15. lépett a rendbe s 1898-tól a magyar és latin nyelvtanár szombathelyi főgimnáziumban
137. Novák József (Klanjec, 1814. - Tótszentmárton, 1890.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1837-ben szentelték. Káplán Tótszentmártonban (1837- 1839), majd ugyanott plébános haláláig.
138. Nyáry Béla dr. (Szeged, 1877. – ?,?):1903-ban ügyvédi vizsgát tett és Kalocsán nyitott irodát. 1905-ben Alsólendván néppárti programmal szerzett országgyűlési képviselői mandátumot.
139. Obál Béla (Vashidegkút 1882.- Bécs, 1951.): evangélikus teológiai tanár, 1907 és 1918 között az eperjesi evangélikus akadémián tanított. A tanácsköztársaság idején kormánybiztos, majd főispán, később a budapesti tudományegyetem tanára. A proletárdiktatúra bukása után emigrált.
140. Páder Rezső (Győr, 1851. – Sopron, 1924.): római katolikus pap, egyházi író, politikus. 1874-ben szentelték. 1878-ban szabadhegyi lelkész lett, 1890 után pedig Sopronhorpácson plébános. 1896-ban néppárti programmal a lövői választókerület országgyűlési képviselője lett.
141. Perényi Antal (Vaskeresztes, 1841. – Körmend, 1922.): szombathelyi egyházmegyés pap. A teológiát mint a Pázmáneum növendéke a bécsi egyetemen hallgatta. 1864-ben szentelték. 1864-től 1869-ig nevelő Zalaszentgróton, 1869-től 1870-ig prefektus a szemináriumban, majd karkáplán.1871-től 1922-ig plébános Körmenden.
142. Pintér József (Szombathely 1877- Szombathely 1945.): szombathelyi egyházmegyés pap, tanár, káptalani karkáplán, majd több helyen plébános 1937-től kanonok. Szombathely 1945. március 4-i bombázásakor halt meg.

143. Pintér Lajos (??. –??.?): ügyvéd, 1926-tól a Katolikus Kör igazgatója.
144. Porpáczy János (??. –??.?) kőszegi rendőrkapitány, 1897-ben nyugdíjazták.
145. Puglits Ferenc (Ollár, 1800. – Nagykölked, 1881): szombathelyi egyházmegyes pap, 1824 –ben szentelték. Káplán volt Szentgyörgyvölgyén, Bánokszentgyörgyön, Csesztregen, adminisztrátor Pinkamindszenten (1831. jún.-1835. május), Zalaegerszegen (1835. máj.-1837. jún.), plébános Nagykölkeden 1837-től haláláig. Érdemei elismerésül a koronás arany érdemkereszttel volt kitüntetve.
146. Puteani Paula (Szombathely, 1872 - ??.?): Férje Bezerédj István, Vas vármegyei főispán.
147. Rakovszky István (Bécs, 1858. – Nagyselmec, 1931.): 1896-ban országgyűlési képviselő, 1901-től 1918-ig a csornai kerület országgyűlési képviselője volt, 1903-tól pedig a Néppárt alelnöki tisztjét töltötte be, és a szövetkezett ellenzék vezérlő bizottságának is tagja. 1922. január 15-én belépett a legitimista Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Pártba, 1922-től 1927-ig a szécsényi kerületi nemzetgyűlés képviselője.
148. Rathner Mihály (Alsóbükön 1843. – Pinkafő, 1922.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1870-ban szentelték. Káplán Pákán, Királyfalván, 1875-től 1883-ig plébános Némethidegkúton, 1883-tól 1885-ig novicius a Jézus-társaságban, 1887-től 1917-ig plébános Pinkafőn.
149. Ratkovics Vendel (Alsólendva, 1834. –Szombathely, 1907.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1857-ben szentelték. Káplán volt Felsőlendván (1857 -1858), plébános helyettes Vashidegkúton (1858), Vízlendván (1858), Cserföldön (1858-1859), majd adminisztrátor ugyanott (1859.), plébános helyettes Felsőlendván (1859-1861), káplán Csendlakon (1861-62), adminisztrátor Vízlendván (1862- 1866), plébános ugyanott (1866-1893). 1877-től a muraszombati kerület esperese. 1893-ben kanonokká nevezték ki.
150. Ribényi (1882-ig Zatkó) Antal (Ribény, 1850. – Kiszepes, 1910.): katolikus pap. 1872-ben szentelték pappá. Káplán Heréncsen, Nersán, Vácszentlászlón, Nógrádban, Hatvanban, Újpesten, Bugyiban. 1879-től a váci fegyház h. lelkésze, 1884-től haláláig kispesti plébános.
151. Roder Alajos (Kisbény, 1812. – Budapest,1878.): teológiai doktor, nagyvárad kanonok, egyetemi tanár. 1835-ben szentelték pappá. Káplán Budavárban, 1840-1841-ben pesti helyettes egyetemi szónok és hittanár, 1841-től 1851-ig felsőludányi plébános. 1850-től a felsőbb neveléstudomány egyetemi rendes tanára és hitszónok. 1859-ben a felsőbb neveléstudományok nyilvános rendes tanára. 1867-ben a pesti egyetem rektorává választották, s még ugyanezen évben nagyvárad kanonokká nevezték ki. Fő műve: Bibliai történetek kisebb gyermekek számára. Pest, 1850.
152. Rogács Ferenc, dr. (Csendlak, 1880. – Pécs, 1961.): szombathelyi egyházmegyes pap, pécsi püspök. 1904-1907. Püspöki szertartó és szentszéki jegyző. 1912-1917 püspöki titkár, 1917-1928 püspöki irodaigazgató, pápai kamarás, székesegyházi kanonok, pápóci perjel, pápai prelátus, örkanonok, nagyprépost. Pécsi segédpüspök 1948-1958, pécsi püspök 1958-1961.
153. Rosenberg Gyula (Kis-Cell, 1856. – Budapest, 1913.): 1880-ban ügyvédi vizsgát tett. Vas vármegye tb. aljegyzője, majd fővárosi ügyvéd és az Adria tengerhajózási Rt. jogtanácsosa lett. 1891-ben az Adria vezérigazgatója 1892-ben és 1896-ban a németújvári kerületben szabadelvű programmal képviselői mandátumot kapott. 1901-ben Simonyi-Semadam Sándorral szemben alulmaradt. 1902-től a Tisza Kálmán halálával megürült abrudbányai kerületet nyerte meg, ahol 1906-ban alulmaradt ugyan, de 1910-ben újra győzni tudott.

154. Rosenblüh Antal (Zalaapáti 1850. – Alsóság, 1930.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1874-ben szentelték. Káplán volt Kőszegen (1874-1881), plébános Vasjobbágyiban (1881-1886), Táplánfán (1886-1929). 1929-ben nyugalomba ment, Alsóságon élt haláláig.
155. Rozmann József (Gór, 1884 – Szombathely, 1966.): szombathelyi egyházmegyes pap, Kánonjogi doktor, püspöki szertartó és levéltáros 1915-től Hegyfalu plébánosa.
156. Róthy István (Szombathely 1831. – Szombathely, 1909.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1856-ban szentelték. Káplán Vasszentmihályon, Kőszegen, Körmenden. 1870-től 1876-ig karkáplán és az egyházmegyei nyugdíjintézet algonodnoka. 1876-tól 1906-ig szemináriumi aligazgató. 1902-ben ment nyugdíjba.
157. Ruzsicska Kálmán (Sátorlajújhely, 1849. – ?, 1912.): bölcséleti doktor, középiskoláit Sátorlajújhelyen, Pesten és Kassán végezte. Középiskolai tanulmányait követően kispap lett. 1878-ban a budapesti egyetemen bölcsészdoktori oklevelet nyert. Ezt követően megvált a papi pályától és Zemplén vármegye segéd-tanfelügyelője lett, majd 1884. júliusától Zala vármegye királyi tanfelügyelője.
158. Schápy József (Muraszombat, 1850. - Nagynarda, 1918.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1874-ben szentelték. Káplán volt Muraszombaton (1874-1877), Felsőlendván (1877-1882), Cserföldön (1882-1883), Belatincon (1883-1886), Bántornyán (1886-1887), plébános Nagynardán 1887-től haláláig.
159. Scherr Thoss Béla (Zágráb, 1869-?, 1920.): 1888-tól 1904-ig a 16. és 17. huszárezrednél szolgált, ahonnan kapitányi rangban lépett ki. Magyar 1910-ben Kőszegen néppárti programmal országgyűlési képviselővé választják.
160. Schwarcz Ferenc (Rohonc, 1835. –Szentelek, 1899.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1859-ben szentelték. Káplán volt Szenteleken (1859-1866), Némethidegkúton (1866-1868), plébános helyettes ugyanott (1868), Németcsencsen (1868), káplán Kőszegen (1868-1870), plébános Szenteleken 1870 májusától haláláig.
161. Schwarz Mihály (Rohonc, 1826. – Szombathely, 1905.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1851-ben szentelték. Káplán Pinkamiskén, Nagyszentmihályon, Pinkafőn. Plébános 1862-től 1870-ig Árokszálláson, 1870-től 1888-ig Királyfalván. 1878-tól a németújvári kerület esperese. 1888-tól székesegyházi kanonok.
162. Simonyi-Semadam Sándor (Csesznek, 1864.–Bp., 1946.): 1901-től a németújvári kerület néppárti országgyűlési képviselője. Az őszirózsás forradalmat követően a Károlyi-kormány alatt visszavonult a politikai élettől. A Tanácsköztársaság idején ellenforradalmi tevékenység vádjával letartóztatták és túszként fogva tartották. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának megalakulását követően a párt vezetőjeként tért vissza a politikai életbe. 1920-ban nemzetgyűlési képviselőnek választották, és február 18-án a nemzetgyűlés első alelnöke lett. 1920. március 15. - 1920. július 19. között Magyarország miniszterelnöke ideiglenesen belügy- és külügyminiszter. Az ő kormánya kényszerült a súlyos következményekkel járó trianoni békeszerződés aláírására. 1922-től már nem vállalt további politikai szerepet. Lemondását követően visszatért az ügyvédi pályához.
163. Simor János (Székesfehérvár, 1813.– Esztergom, 1891.): székesfehérvári kanonok, 1857-től 1867-ig győri püspök, 1867-től haláláig esztergomi érsek.
164. Stegmüller Károly (Kőszeg, 1822. – Szombathely, 1906.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1845-ben szentelték. A bécsi Augustineumban szerzett doktorátust. 1849-től a szeminárium dogmatika tanára s egyúttal a szombathelyi líceum hittanára és hitszónoka volt. 1863-ban ölbői plébános lett, 1882-ben sárvári esperes, 1885-től székesegyházi kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő, szemináriumi rektor. 1890-ben püspöki helynök, 1901-ben káptalani helynök, 1902-től nagyprépost.

165. Steiner Fülöp (Fehéregyháza, 1830. – Székesfehérvár, 1900.) 1890-1900 között székesfehérvári püspök, a politikai katolicizmus nagy alakja, a Néppárt egyik alapítója. a Fejér Megyei Napló alapítója.
166. Szabó Albert (??. – Zboró, 1915.): nagykárolyi ügyvéd.
167. Szabó Imre (Békás, 1814. – Szombathely, 1881.): országgyűlési képviselő, 1869-től 1881-ig szombathelyi püspök. 1837-ben szentelték.
168. Szabó József (Körmend 1826. – Püspöktamási, 1889.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1849-ben szentelték. Káplán volt Rábaszentmártonban (1849, Pinkafőn (1849.-1855.), Kőszegen (1855.-1857.), Pinkamiskén (1857-1858), nevelő volt Festetich György gróf családjánál Molnáriban (1858-1868), püspöktamási plébános és molnári javadalmas apát 1866-tól haláláig. 1877-től volt a körmendi kerület esperese.
169. Szájbely Gyula (1846.? – Budapest, 1932.): elsősorban vasútépítéssel foglalkozó kőszegi üzletember, az 1905-ös kőszegi országgyűlési választás vesztese.
170. Szakovics József (Tiborfa 1874. – ? 1930.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1899-ban szentelték. Kisegítő volt Pápócon (1899) Zalaegerszegen (1899.), káplán Rohoncon (1900), Cserföldön (1900-1901), Tótszentmártonban (1901.-1902.), Csendlakon (1902-1905), adminisztrátor Bándolban (1905-1906), káplán és adminisztrátor Belatincon (1906-1909), adminisztrátor Vashidegkuton (1909), Alsószölnökön (1909-13), adminisztrátor Bántornyán (1913-1917), plébános ugyanott 1928-ig.
171. Szalánczy Andor (??. –Bp., 1920.): hírlapíró. a Katolikus Népszövetség titkára.
172. Szalay István (Alsólendva, 1845. – Bántornya, 1913.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1868-ban szentelték. Káplán Bagonyán, Alsólendván, Cserföldön, Bántornyán, majd ez utóbbi helyen plébános-helyettes, majd plébános 1877-től haláláig. Bántornyán 900 K-s misealapítványt tett.
173. Szegedy Györgyné (szül.: Gerliczy Irma) (Nagyvárad, 1851.-?, 1944.)
174. Pető Ernőné, szül. Szegedy Georgina (Acsád, 1873. – Sárvár, 1859.)
175. Szelestey László (Uraiújfalu,1821. – Budapest, 1875.): költő, ügyvéd, tanfelügyelő, királyi tanácsos, országgyűlési képviselő. 1860-ban Vas vármegye főjegyzője, később országgyűlési képviselője lett. 1864-ben az Almásy-Nedeczky-féle Habsburg-ellenes politikai összeesküvésben való részvétele miatt elfogták. 1867-ben szabadult. 1868-ban a körmendi kerület országgyűlési képviselője lett. 1871-ben Vas vármegye tanfelügyelője, de állásáról hamarosan lemondott.
176. Szenczy Ferenc (Szombathely, 1800. Szombathely, 1869.): megyéspüspök. 1823-ban szentelik pappá. A szombathelyi szeminárium dogmatika tanára, 1850-től rektora. 1850-től székesegyházi kanonok. 1853-tól szombathelyi püspök.
177. Szenczy Imre OPream (Szombathely, 1798.– Csorna, 1860.): premontrei szerzetes, tanár, klasszika-filológus, műfordító, a 1838-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1814-ben felvették a premontreiek rendjébe. 1821-ben Keszthelyen a latin iskola tanára, 1823-tól 1825-ig Csornán a rendház gazdasági felügyelője, 1825-ben ismét a keszthelyi iskola tanára lett. 1829-től Szombathelyen retorikát tanított. 1840-ben a Szaniszló Ferenc által megindított Religio és Nevelés és Fasciculi ecclesiastico-litterarii című folyóiratok segédszerkesztője lett Pesten. 1842-től 1845-ig a keszthelyi gimnázium igazgatója, 1858-tól haláláig a rend csornai prépostja.
178. Szentmártoni Radó Kálmán (Répcelak, 1844. – Karlsbad, 1899.): 1867-ben a sárvári járás szolgabírája lett; 1869-ben és 1872-től 1875-ig országgyűlési képviselő

- volt. 1882 májusában Vas vármegye főispánjává nevezték ki. 1896-ban a felsőöri kerület képviselőnek választotta.
179. Szüllő Géza (Budapest, 1873. – Kisfalud, 1957.): nagybirtokos, politikus, az MTA levelező tagja (1937–1945). Jogi tanulmányainak befejezése után politikai pályára lépett. A Katolikus Néppárt tagjaként, pártonkívüliként 1901-től 1910-ig Letenyén, majd a Nemzeti Munkapárt programjával 1910-től 1918-ig Bazin országgyűlési képviselő. 1918-ban, a forradalom kitörésekor visszavonult bacsfai birtokára. A 20-as évek elején megalapította a Magyar Keresztényszocialista Pártot. Mindvégig Budapest-centrikus nemzeti álláspontot képviselt. A bécsi döntés után 1938-tól a magyar felsőház örökös tagja és magyar királyi titkos tanácsos lett. A világháborút követően a közéletől visszavonulva Kisfalud községben élt.
180. Tauber Sándor (Pápa, 1868 – Szombathely, 1937.): szombathelyi egyházmegyés pap, Tanár, egyházbíró, egyháztörténész 1912-től székesegyházi kanonok, 1933-tól általános püspöki helynök.
181. Tegyei Ferenc (Szombathely, 1840. – Rábakövési, 1909.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1864-ben szentelik fel. 1874-től haláláig plébános Rábakövésiben.
182. Thassy Gábor, dr. (Zalalövő, 1871. – Kustánszeg, 1950.): 1908-tól 1936-ig Zala vármegye tiszti főorvosa, egészségügyi tanácsos. Az 1919-es Tanácsköztársaság ellen szervezett "alsólendvai ellenforradalom" egyik tagja
183. Torman János (Pinkakertes, 1871.-Pörgölény, 1905.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1895-ben szentelték. Káplán volt Nagyszentmihályon (1895-1896), Lékán (1896- 1900), plébános Németszentgróton (1900-1905), majd Pörgölényben 1905-től haláláig
184. Tóth József (Sorokújfalu, 1863.– Szombathely, 1936.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1883-tól 1886-ig Bécsben hallgatott teológiát mint a Pázmáneum növendéke. 1886-ban pappá szentelték. 1889-től helyettes hittanár és papnövendéki tanulmányi felügyelő. 1892-től 1907-ig püspöki titkár, 1907-ben székesegyházi kanonok és a szombathelyi felsőbb leányiskola igazgatója. 1919 márciusától 1921-ig püspöki helynök, 1926-tól nagyprépost.
185. Tóth Sándor Pápa 1846. – ?, 1921.): szombathelyi egyházmegyés pap, 1873-ban szentelték fel katolikus pappá. 1884-től 1918-ig egyházasfői plébános.
186. Tulok József (Vámoscsalád, 1847. – Szombathely, 1921.): szombathelyi egyházmegyés pap, a teológiát a pesti egyetemen hallgatta. 1872-ben szentelték katolikus pappá. 1877-től 1880-ig prefektus s az erkölcs- és lelkipásztorkodástan tanára a szemináriumban, egyben lelkiigazgató 1880-tól 1907-ig nagycsákányi plébános., 1890-től kerületi esperes és tanfelügyelő, 1907-től székesegyházi kanonok.
187. Turi (1906-ig Tillmann, 1908-ig Turi) Béla (Esztergom, 1875.–Fiume, 1936.): 1898-ban szentelték pappá, kanonok, 1920 és 1922, valamint 1935 és 1936 közt nemzetgyűlési képviselő. 1902-től az *Alkotmány* napilap tanügyi, társadalmi, majd politikai cikkírója, 1906-tól 1919-ig szerkesztője.
188. Újváry Éde (Somogyacsá, 1876. - Szombathely 1950.): 1899. november 9-én került Szombathelyre, mint vármegyei közigazgatási gyakornok. 1900-ban árvaszéki I. jegyzőnek választották. 1902-ben Szombathely város főjegyzője lett, majd 1908-ban tanácsnokká lépett elő, 1914. április 20-án pedig a polgármester-helyettesi székbe került. 1931-től 1941-ig Szombathely város polgármestere.
189. Vidos Lajos (Sopron 1853. Szombathely, 1926.): szombathelyi egyházmegyés pap, a teológiát mint pázmánita a bécsi egyetemen hallgatta. 1877-ben szentelték fel. 1877 és 1883 közt püspöki szertartó és levéltáros. 1883-tól 1891-ig szentszéki jegyző, 1891-től 1902-ig püspöki titkár. 1902-től valóságos kanonok, 1917-től nagyprépost..

- 1904-ben almádi c. apát, 1905-ben pápóci perjel, 1907-ben éneklő-, 1912-ben olvasókanonok, 1917-ben nagyprépost lett. 1902-től 1912-ig a szeminárium rektora.
190. Veinhoffer József (Pinkafő, 1778 – Pinkafő 1859.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1801-ben szentelték pappá. Káplán volt Lékán (1801-1805), helyi káplán Városszalónakon (1805-1806), plébános s egyben kerületi esperes és tanfelügyelő Pinkafőn (1806 - 1859.). 1832-ben szentszéki ülnökké, 1851-ben pápai titkos kamarássá és a Lipót-rend lovagjává nevezték ki.
191. Wilczek Frigyes, gróf (Erdőkürtös, 1874. – Kápolnásnyék, 1941.): 1897-től Hont vármegye aljegyzője. 1901-ben a zalamegyei alsólendvai kerületben néppárti programmal országgyűlési képviselővé választották, 1908-ban pedig Wekerle Sándor miniszterelnöksége és gróf Andrássy Gyula belügyminisztersége alatt Nyitra vármegye főispánja lett. 1910-től 1913-ig Hont vármegye, valamint Selmec és Bélabánya városok főispánja. 1922-ben megalapította a Magyar Légiforgalmi Társaságot amelynek 1928-ig igazgatósági elnöke volt.
192. Zafféry Károly János (Hosszúmező, 1840. – Nyergesújfalu, 1919.): bölcséleti doktor, katolikus lelkész, főgimnáziumi igazgató, az első magyar szalézi szerzetes. 1885. május 1-jén Pater Angelicus néven megalapította a Legszentebb Rózsafüzér Királynéja című havi lapot. Ezt Budapesten nyomtatták és onnan terjesztették, a lapnak köszönhetően indult el Magyarországon az Élő Rózsafüzér mozgalom. 1897-től a lapot a domonkos rendre ruházta.
193. Zalán Gyula (Alsódomború, 1877. – ?,1933(?)): tartalékos hadnagy. Nagytoki birtokos, 1910-ben a letenyei választókerületben szerzett képviselői mandátumot a Munkapárt színeiben.
194. Zelenyák János (Szepesalmás, 1860. – Wels, 1929.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1883-ban szentelték pappá. Természetgyógyász, szakíró. a bécsi Pázmáneumban szerzett teológiai doktorátust. 1887–1897 között a Szepesi Káptalan tanítóképzőjében filozófia-, később teológiatanár. 1897-től Barsbese, majd Lekér plébánosa. A 1895-től 1896-ig a lőcsei, 1910-től 1918-ig pedig újbányai választókerületnek országgyűlési képviselője a Néppárt színeiben.
195. Zsemlyits István (Muraszombat 1840. – Felsőlendva, 1891.): szombathelyi egyházmegyes pap, 1863-ban szentelték. Káplán Alsólendván (1863), Felsőlendván (1864.), Belatincon (1864-1868), Alsólendván (1868-1869), Belatincon (1869-1870), plébános Alsószőlőnön (1870-1887), valamint Felsőlendván 1887-től haláláig.

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Pál Ferenc

MTMT-azonosító: 10044499

A doktori értekezés címe és alcíme: A katolikus egyház társadalmi tevékenysége és a politikai katolicizmus a szombathelyi egyházmegyében, 1867-1914

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2017.102

A doktori iskola neve: Történettudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Modernkori Magyarország Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Pajkossy Gábor habil. egyetemi docens

A témavezető munkahelye: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Szombathely, 2017. június 18.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása